

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВА ЛАБОРАТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ
ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА ТА
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
ЗАХІДНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ І ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА КОНСТИТУЦІЙНОГО УСТРОЮ ДЕРЖАВИ

Збірник тез

м. Хмельницький
2018

Конституційний Суд України
Хмельницький університет управління та права
Західний регіональний науковий центр
Національної академії правових наук України
Навчально-наукова лабораторія дослідження проблем
публічного адміністрування та децентралізації влади
Науково-дослідного інституту
державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Євразійська асоціація правничих шкіл та правників

***«Людська гідність і права людини
як основа конституційного
устрою держави»***

Збірник тез

***Міжнародної науково-практичної конференції
(м. Хмельницький 19–20 жовтня 2018 року)***

***м. Хмельницький
2018***

УДК 342.7(477)

Л 93

Л 93 **Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави:** збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави» (м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. – 411 с.

ISBN 978-617-7572-19-9

У збірнику представлені доповіді, які були подані на Міжнародну науково-практичну конференцію «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави», що відбулась у Хмельницькому університеті управління та права 19–20 жовтня 2018 року.

Розміщені у збірнику тези доповідей стосуються таких напрямів: «Людська гідність як фундаментальна конституційна цінність», «Людська гідність і права людини», «Проблеми захисту прав людини у правозастосовній практиці».

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, студентів, аспірантів та докторантів, практичних працівників і широкий читацький загал.

Організаційний комітет Міжнародної науково-практичної конференції «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави» не завжди поділяє думку учасників конференції.

Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їхні наукові керівники, рецензенти та структурні підрозділи вищих навчальних закладів і наукових установ, які рекомендували ці матеріали до друку.

УДК 342.7(477)

© Колектив авторів, 2018

© Хмельницький університет
управління та права, 2018

ISBN 978-617-7572-19-9

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

*президента Національної академії правових наук України, академіка
Національної академії правових наук України, доктора юридичних наук,
професора, заслуженого діяча науки і техніки України*
Петришина Олександра Віталійовича

Шановний пане ректоре, шановні учасники конференції, колеги, дорогі друзі!

Маю честь від наукової спільноти, вчених та співробітників наукових установ Національної академії правових наук України привітати усіх з початком роботи Міжнародної науково-практичної конференції «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави».

Повага до Конституції, до конституційних цінностей та прав людини, має стати сьогодні найважливішим чинником стабілізації національної правової системи та системи законодавства, її розвитку в напрямку євроінтеграції, адаптації загальноєвропейських стандартів демократії та верховенства права.

Розуміння Конституції як цінності, конституційних норм як ціннісних орієнтирів розвитку держави і суспільства, прав людини як основоположної конституційної засади, навколо якої, власне, вибудовується європейський конституціоналізм та правова система сучасної держави, передовсім передбачає необхідність подолання певних стереотипів оцінки конституційних положень, конституції як такої.

Українська держава у значній мірі здійснює ефективні заходи щодо реформування правової системи, зокрема в процесі конституційної та судової реформ запроваджено інститут конституційної скарги. Конституційний Суд України набув повноваження розглядати індивідуальні звернення громадян щодо невідповідності законів України правам та свободам людини, які передбачені у Конституції України.

Важливим для належного функціонування цього інституту в Україні є врахування прецедентної практики європейських конституційних судів щодо розгляду та вирішення конституційних скарг. У прецедентній практиці конституційних судів щодо захисту прав людини вагоме значення займає концепція гідності людини. Це дозволяє судам ефективно та реально захищати права людини в сучасних умовах.

У більшості країн гідність людини закріплюється в окремих статтях поряд з іншими конституційними цінностями та принципами. В конституціях деяких країн гідність людини сформульована самостійно, без поєднання з іншими конституційними цінностями та принципами, що також має важливе значення та проявляється у її ефективній інтерпретації конституційними судами.

Проблема такого складного та багатогранного феномену, як людська гідність, споконвіків привертала велику увагу людства. Сьогодні ж вона досить актуальна через кардинальні зміни сучасного соціуму, зокрема українського.

Людська гідність є постійно змінюваним суспільним явищем. Її сутність може бути теоретично виражена лише поняттями, що розвиваються, перетворюються, змінюють одне одного. Вона склалась як відображення в свідомості людей того особливого місця, яке займає людина, а також як відображення її соціальної цінності.

З одного боку, людська гідність втілює всі найкращі ціннісні здобутки людства, виражає рівень гуманістичного розвитку автономної людини як родової істоти. З іншого, людська гідність вчиняє прямий і безпосередній вплив на кожну людину, на її поведінку через базові цінності суспільства, формуючи її погляди на життя, особисту систему цінностей, ціннісні орієнтації і, таким чином, зумовлює та формує особисту гідність кожної людини.

Важливим завданням у цьому контексті є діяльність Конституційного Суду з вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів України за конституційною скаргою, що має на меті безпосередній захист прав і свобод людини і громадянина, істотне наближення конституційного судочинства до європейської моделі конституційної юрисдикції. Чим активніше буде працювати Конституційний Суд, чим більше буде приймати рішень, зокрема, з розгляду питань щодо конституційних скарг, тим більш зростатиме повага до Конституції, авторитет конституційних норм як у суспільстві в цілому, так і з боку кожного громадянина. Буде формуватись національна правова система, рухаючись до стандартів демократії та верховенства права.

Національна академія правових наук сьогодні активно формує теоретичну базу для наукового обґрунтування таких завдань. Відбувається тісна співпраця з провідними освітніми та науковими осередками України, серед яких – Хмельницький університет управління та права.

Так, у квітні 2004 року була створена та діє на сьогодні спільна Лабораторія з проблем адаптації цивільного законодавства України до стандартів Європейського Союзу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г.Бурчака Національної академії правових наук України та Хмельницького університету управління та права.

Лабораторія проводить наукові дослідження у сфері адаптації положень актів цивільного законодавства України до вимог та законодавства Європейського Союзу, міжнародно-правових стандартів щодо регулювання майнових та особистих немайнових відносин як новому та перспективному напрямку розвитку юридичної науки. Статус лабораторії та довіра до наукового потенціалу його співробітників підкреслюється тим, що протягом 2008–2012 рр. у рамках лабораторії самостійно проводилось дослідження

наукової теми Національної академії правових наук України «Уніфікація приватного права Європи та тенденції розвитку цивільного законодавства України у контексті євроінтеграції».

У березні 2018 р. Науково-дослідним інститутом державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України спільно з Хмельницьким університетом управління та права створено Навчально-наукову лабораторію дослідження проблем публічного адміністрування та децентралізації влади. Основними завданнями Лабораторії є проведення наукових досліджень проблем реалізації політики у сфері публічного адміністрування та децентралізації влади, визначення шляхів вдосконалення правового регулювання організації та діяльності органів влади та місцевого самоврядування.

За недовгий час існування Лабораторія продемонструвала значний потенціал у роботі. Так, Лабораторією проводяться дослідження проблем публічного адміністрування та децентралізації влади на монографічному рівні, на рівні докторських та кандидатських дисертацій, готуються фахові наукові статті, організовуються та проводяться науково-практичні конференції та круглі столи, спрямовані на об'єднання зусиль науковців і практиків у розв'язанні теоретичних та практичних проблем публічної влади, а також на вироблення рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства, що регулює порядок організації та здійснення публічної влади в Україні. Одним із напрямів діяльності Лабораторії є участь у проведенні експертиз нормативно-правових актів Хмельницької обласної державної адміністрації та Хмельницької обласної ради.

Попереду – нові горизонти співпраці та наукових здобутків. Зичу всім нам сьогодні плідної роботи, досягнення тих результатів, на які ми всі сподіваємося.

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

ректора Хмельницького університету управління та права, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України

Омельчука Олега Миколайовича

Шановні гості та учасники конференції!

Повага до людської гідності вже давно є одним із фундаментальних принципів правової держави. Ідея цінності людської особистості, її гідності є основою конституційного устрою будь-якої держави. Основоположні засади та стандарти охорони прав та основоположних свобод людини проголошені в міжнародних документах та в конституціях держав у всьому світі. У конституціях більшості держав можна знайти положення, що захист прав і свобод громадянина є обов'язком держави. Зорема стаття 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Разом з тим, людська гідність є первинною та визначальною для всіх інших соціальних цінностей. Людській гідності приділяється підвищена увага з наступних причин: по-перше, вона належить кожному від народження і не залежить від належності до громадянства держави; по-друге, є базисом для багатьох конституційних прав і свобод; по-третє, виступає в якості дієвої гарантії не тільки для конституційних прав, а й прав, закріплених галузевим законодавством.

Розуміння прав та свобод починається з усвідомлення цінності людської гідності. Неусвідомлення цінності самої людини та її гідності призводить до значних негативних наслідків у правотворчій сфері, і, як наслідок, у сфері правозастосування. Оскільки від того, як виконуються закони, і залежить конкретний, реальний вимір людській гідності. На превеликий жаль українські можновладці не завжди переймаються питанням ефективності виконання законів, а тому у правозастосовчій практиці частими є випадки нехтування правами людини та людською гідністю. Однак не слід забувати, що тільки тоді можна досягти більш істотного результату і найбільш повного забезпечення гідності особи, коли всі органи держави і місцевого самоврядування, окремі громадяни і їх об'єднання будуть керуватися принципом поваги прав і свобод, буде існувати реальне громадянське суспільство.

Саме тому сьогодні Хмельницький університет управління та права спільно з Конституційним Судом України проводить Міжнародну науково-практичну конференцію «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави».

Співорганізаторами заходу є також Західний регіональний науковий центр Національної академії правових наук України, Навчально-наукова

лабораторія дослідження проблем публічного адміністрування та децентралізації влади Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України та Євразійська асоціація правничих шкіл та правників.

Впевнений, що високий фаховий і представницький рівень учасників зібрання сприятиме дослідженню теоретико-правових питань сутності і гарантій людської гідності та прав людини, аналізу законодавчого врегулювання проблемних моментів у цій сфері і дасть можливість виробити пропозиції та рекомендації, які сприятимуть вирішенню проблем забезпечення людської гідності та захисту прав людини у практичній діяльності.

Бажаю усім учасникам конференції плідної роботи, конструктивного діалогу, творчих дискусій та продуктивного наукового пошуку і сподіваюсь, що Ви отримаєте професійне задоволення від результатів роботи конференції.

Андрусяк Ірина Павлівна,

*асистент кафедри історії держави і права
Інституту права та психології Національного університету
«Львівська політехніка», кандидат юридичних наук
(м. Львів, Україна)*

ФЕНОМЕН «СКЛЯНОЇ СТЕЛІ» В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖІНКИ ТА ГЕНДЕРНА ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

Довгий час діловий світ був світом тільки чоловіків. Але як тільки жінкам дозволили брати участь у суспільному виробництві (середні віки), ситуація докорінно змінилась. Не бажаючи поступатись жінкам престижною і добре оплачуваною роботою, чоловіки почали сприймати жінок, як конкурентів. Будучи задоволеними тим, що було, жінки почали освоювати ті професії, які раніше належали чоловікам. Таким чином, жінки успішно почали конкурувати з чоловіками, і навіть витіснити їх з керівних посад.

Французька психоаналітикиня, керівниця дослідницьких програм в університеті Париж VIII, депутатка Європарламенту Антуанетта Фук (1937–2014), досліджуючи питання рівності між чоловіками і жінками у Франції, описала, як важко виходили на економічну арену французькі жінки. «Тривалий час ототожнювана з проституцією праця поза домівкою була заборонена для жінок, але промислова революція XIX століття вимагала робочої сили, внаслідок чого майже половина жінок опанувала якусь професію. Дуже швидко їхні колеги-чоловіки почали сприймати їх як конкуренток. Було прийнято цілу низку «протекціоністських» законів з метою забезпечення незайнятості матерів, але також (і це найголовніша підстава) – для сприяння зайнятості чоловіків. У 1965 р. одружена жінка здобула право займатися професійною діяльністю без згоди чоловіка, а в 1970-го вираз «однакова платня за однакову працю» увійшов у французьке законодавство» [1, с. 109].

Однак і сьогодні, щоб досягти кар'єрного зростання, жінці потрібно подолати багато перепон, щоб досягти бажаного – гідної оплати праці, доступу до керівних посад. Великого розповсюдження отримала гіпотеза «скляної стелі». У змісті цього поняття маємо на увазі невидиму, але реально існуючу перешкоду, на яку наштовхується жінка-лідер, яка намагається досягти вершин успіху.

Щоб подолати «скляну стелю», жінка повинна виконувати набагато більше завдань на роботі порівняно з чоловіком, щоб довести, що вона хороший спеціаліст; жінка частіше за чоловіка виконує роботу, яка не оплачується (залагоджує конфлікти, веде різноманітну звітність).

Шерил Сендберг чимало досягла в побудові своєї кар'єри – сьогодні вона успішна американська бізнес леді, в червні 2012 р. обрана до ради директорів соцмережі Facebook. У свої книзі «Включайся! Жінки, робота і воля вести за собою» вона вказує на невтішний стан справ в Україні щодо можливостей участі жінок у всіх сферах суспільного життя. «Жорстка правда полягає в тому, що чоловіки досі правлять світом. Тобто коли доходить до ухвалення рішень, які виразно змінюють наш світ, жіночий голос звучить непропорційно тихо. З 195 незалежних держав світу жінки очолюють лише 17. В Україні жінки посідають 11,7% місць у Верховній Раді. Під час виборів до Конгресу США в листопаді 2014 року жінки вибороли найбільше в історії країни місць – 20%. Загалом, у парламентах світу питома вага жінок становить 22%, в Європарламенті – близько 35%. Це аж ніяк не 50 відсотків. Частка жінок у корпораціях ще менша. У Сполучених Штатах жінки обіймають близько 14% посад виконавчих директорів і 17% місць у радах директорів. Не менш кволим є і поступ у сфері заробітної плати. В Україні жінки заробляють пересічно на 25% менше за чоловіків» [2, с. 15–16]. Задля того, щоб відобразити статистичні дані по Україні авторка, разом зі своєю командою вивчала місцеві властивості й статистику, становище жінок і проблеми в їхньому професійному житті.

Гендерний аналіз складу суддівського корпусу також підтверджує феномен «скляної стелі». Якщо серед суддів, вперше призначених на посаду в загальні місцеві суди, жінки складають 52%, то серед суддів Верховного Суду України лише 18 жінок (18,95%), а Вищого адміністративного суду України – 20 жінок (33,90%), причому серед керівництва цих судів немає жодної жінки. Гендерний паритет зберігається лише у Вищому господарському суді України, проте без врахування керівництва суду. Жінки очолюють лише три з 27 апеляційних судів, а серед керівництва апеляційних судів (перших заступників, заступників, голів палат) частка жінок становить 20% [3, с. 41].

Сьогодні в Україні відчувається високий рівень розвитку особи незалежно від статі. Тобто особа може діяти як фемінно, так і маскуліно (діяти по-жіночому і по-чоловічому), залежно від конкретних ситуативних умов. Саме паритетна взаємодія чоловіків і жінок у всіх сферах суспільного життя дозволить людству вийти на якісно новий рівень розвитку людства. Свого часу американський інвестор, підприємець і філантроп Ворен Бафет визнав те, ще однією з причин його успіху є змагання за успіх лише з чоловічою половиною людства. Те суспільство, яке створює штучні стереотипні перепони на професійному шляху жінки, ніколи не досягне високого економічного рівня розвитку.

Визначальна роль правового аспекту гендерної рівності зумовлена роллю та значенням права в регулюванні суспільних відносин. Специфіка цієї ролі полягає в динамічності права порівняно з такими соціальними

нормами, як мораль, звичаї, традиції, релігійні норми. Це дає змогу закріпити на законодавчому рівні ті чи інші норми, незалежно від того, що певна частина суспільства може їх і не сприймати. Прикладом слугує законодавче обмеження тривалості робочого часу для жінок і дітей чи заборона залучати їх до певних видів робіт.

На відміну від регулювання відносин між різними віковими групами суспільства, де вікова належність з часом змінюється, статева належність особи залишається незмінною протягом усього життя. Молоді та сильні з плином часу природно ставали старими та немічними, тому були зацікавлені у відповідному соціальному статусі. Як результат, практично всі релігійні, моральні чи етичні системи, вироблені людством протягом його існування, містять у тій чи іншій формі ідею поваги до старших, піклування й турботи про них. Що ж до відносин статей, то тут ситуація зовсім інша. З огляду на дію різноманітних чинників, створюється ситуація, коли жінки, за визначенням Сімони де Бовуар, – це «друга стать» [4]. Чоловіча частина людства, «перша стать», робить все для перетворення статевого поділу людства у форму суспільної гендерної дискримінації. Як у випадку з віковим поділом суспільства, на це були спрямовані всі ідеологічні суспільні концепти (релігія, традиції, мораль), з тією лише різницею, що їхні творці, майже винятково чоловіки, сприймали світ з позиції власних інтересів та систем цінностей, видаючи їх за загальнолюдські. Тому ідея гендерної рівності з'явилася як ідея боротьби за права жінок.

Правотворча діяльність України сьогодні активно спрямована на забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень, рівний доступу до економічних і людських ресурсів, творення нормативно-правових актів у сфері гендерної рівності, за допомогою яких у чинну юридичну систему запроваджуються правові норми щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Список використаних джерел

1. Про рівність статей. Збірник / пер. з фр. під заг. ред. О. Хоми. Київ : Альтерпрес, 2007. 484 с.
2. *Шерил Сандберг*. Включайся! Жінки, робота і воля вести за собою / за участі Нел Сковел; пер. з англ. Вікторії Наріжної. К. : Критика, 2015. 280 с.
3. *Фулей Т. І.* Основи гендерної рівності: навчально-методичний посібник для суддів. Київ : ТЮТЮКІН, 2010. 240 с.
4. *Бовуар Сімона де*. Друга стать. В 2 т. Т. 1. Київ : Основи, 1994. 390 с.

Анікіна Галина Володимирівна,

*доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького
університету управління та права, кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРАВОВА ОХОРОНА ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПІСЛЯ ЇЇ СМЕРТІ

Цивільна правоздатність фізичних осіб як здатність мати цивільні права та обов'язки виникає у фізичної особи з моменту народження та припиняється моментом її смерті. Правоздатність упродовж усього життя створює загальну здатність фізичної особи бути носієм цивільних прав та обов'язків. Припиняється правоздатність моментом смерті фізичної особи, тобто моментом, коли встановлена смерть мозку. Це означає, що в момент смерті фізична особа втрачає здатність мати будь-які суб'єктивні цивільні права та суб'єктивні цивільні обов'язки.

Припиняються в момент смерті фізичної особи й особисті немайнові права особи. Під такими слід розуміти суб'єктивні цивільні права, які за своїм змістом є тісно та нерозривно пов'язані з особою-носієм, не мають економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямовані на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу) й об'єктом якого є особисте немайнове благо, а у визначених законом випадках – й інше нематеріальне благо.

Відповідно до ЦК України особисті немайнові права фізичної особи належать їй довічно. Поняття «довічно» є оціночним, і під ним слід розуміти строк, який завершується смертю фізичної особи. Проте в юридичній літературі зауважується право існування особистих немайнових прав які виникають в момент та з приводу смерті фізичної особи. Р.О. Стефанчук пропонує назвати такі особисті немайнові права «посттанативними» (від лат. «post» – після, та «thanatos» – смерть), тобто суб'єктивні цивільні права, які виникають або продовжують існування після смерті фізичної особи. Вони ніби «переживають» своїх носіїв та продовжують своє існування після їх смерті [5, с. 97].

До таких прав можна віднести:

– право членів сім'ї померлої особи, її близьких родичів та інших заінтересованих осіб на спростування недостовірної інформації, яка була поширена стосовно померлої особи (ч. 2 ст. 277 ЦК України);

– право членів сім'ї померлої особи, її близьких родичів та інших заінтересованих осіб на відповідь щодо недостовірної інформації, яка була поширена стосовно померлої особи (ч. 2 ст. 277 ЦК України);

– право членів сім'ї померлої особи або інших фізичних осіб, уповноважених нею, бути присутніми під час дослідження причин її смерті та ознайомитись із висновками щодо причин смерті, а також право на оскарження цих висновків до суду (ч. 4 ст. 285 ЦК України);

– право членів сім'ї та близьких померлого донора знати ім'я реципієнта, у разі імплантації йому органів та інших анатомічних матеріалів від померлого донора (абз. 2 ч. 3 ст. 290 ЦК України);

– право членів сім'ї чи близьких родичів померлої фізичної особи вимагати шанобливого ставлення до тіла померлого та місця його поховання (ч. 1 ст. 298 ЦК України) та низка інших посттанативних прав фізичної особи.

Із наведеного переліку посттанативних особистих немайнових прав видно, що за своєю метою окремі із вказаних прав (право на спростування, право на відповідь тощо) мають на меті виключно захист порушених прав померлої фізичної особи. Решта з цих прав спрямовані як на подальше їхнє здійснення, так і на їх захист.

Посттанативні особисті немайнові права мають низку специфічних ознак, які відрізняють їх від інших особистих немайнових прав. Головною їхньою ознакою є те, що вони виникають не в момент народження фізичної особи, а в момент та з приводу смерті іншої фізичної особи. У цьому випадку смерть буде виступати не як правоприпиняючий чи правозмінюючий юридичний факт, а як правостворюючий.

Носієм посттанативних особистих немайнових прав є не «померла фізична особа», адже в момент смерті вона перестає бути учасником цивільних правовідносин і втрачає свою цивільну правоздатність, а інші фізичні особи, які чітко визначені чинним законодавством або призначені померлим.

Проте зарубіжна юридична практика останніх десятиліть демонструє нові тенденції в суспільному сприйнятті суб'єкта права (правовідносин), які вже не відповідають традиційним уявленням. Серед них – і також юридичне визнання певних прав за померлими людьми.

Д. А. Гудима вважає, що обговорення зазначеного питання є своєрідною провокацією, адже, з одного боку, загальновідомо, що в людини статус суб'єкта права припиняється внаслідок її смерті, з якою пов'язується повне припинення правоздатності та дієздатності, а з іншого – сучасне законодавство закріплює низку прав людини, реалізація яких не залежить від неї ані за життя, ані після смерті [2, с. 14]. Автор вважає за доцільне розглядати смерть фізичної особи як часткове (а не повне) припинення її правоздатності. На його думку, в частині юридичних обов'язків і тих суб'єктивних юридичних прав, які не може «мати» померла людина, її правоздатність зі смертю припиняється, а в частині інших суб'єктивних юридичних прав (на індивідуальний образ, поховання власного тіла, посмертне нагородження, посмертну реабілітацію, особистих немайнових, авторських прав тощо) – ні.

Тобто автор вважає, що окремі права продовжують існувати й після смерті людини.

Згідно з ч. 1–2 ст. 298 ЦК кожен зобов'язаний шанобливо ставитися до тіла людини, яка померла, і до місця її поховання. З огляду на концепцію взаємного і кореспондування прав і обов'язків можна дійти висновку, що кожна людина, у тому числі й та, яка померла, має право на шанобливе ставлення до її трупа, а вже похована – до місця її поховання.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про поховання та похоронну справу» всі громадяни мають право на поховання їхнього тіла та волевиявлення про належне ставлення до тіла після смерті [4]. Стосовно такого волевиявлення, то зрозуміло, що воно повинно бути вираженим людиною до її смерті. А от щодо права на поховання тіла людини, то питання суб'єкта реалізації цього права є більш складним, оскільки поховання відбувається після того, як суб'єкт вказаного права помирає. Отже, право на поховання тіла людина мала б реалізовувати після її смерті, однак оскільки з останньою пов'язується припинення правоздатності та дієздатності людини, то її суб'єктивне юридичне право на поховання власного тіла припиняє існування одночасно якраз із настанням того юридичного факту, який уможливило реалізацію цього права.

Таким чином, маємо справу з правом, яке ніколи не може бути реалізованим його носієм. Якщо ж припустити, що право людини на поховання її тіла зі смертю носія цього права не припиняється, то спадає на думку, що, вочевидь, людина після своєї смерті, по-перше, сама це право не реалізовує, по-друге, не може після настання смерті вимагати від інших суб'єктів здійснення поховання та, по-третє, не може звертатися до держави за його примусовим забезпеченням. Тому можна ставити питання про те, що таке право, незважаючи на закріплення в законі, не є суб'єктивним юридичним, оскільки не тягне набуття його носієм так званих прав на свої дії, на чужі дії та на дії держави (хоча кореспондуючі праву людини на поховання її тіла обов'язки в інших суб'єктів, зокрема в держави, виникають).

Наведені роздуми дозволяють дійти висновку про те, що право на поховання тіла людини з можливого стає реальним та існує навіть після смерті його носія, тобто воно є, так би мовити, правом мертвої людини на поховання її трупа. Якщо ж не вважати померлу людину суб'єктом цього права, то останнє, таким чином, слід вважати безсуб'єктивним. А оскільки визначальною рисою будь-якого права є наявність його носія, то виявлення безсуб'єктивного права свідчить знову ж про відсутність реального такого права, тобто про його фіктивність і неможливість взагалі бути реалізованим тим, кому воно належить.

Таким чином, якщо не визнати померлу людину суб'єктом права, то її право на поховання власного тіла перестає існувати одночасно з виникненням умов

для його реалізації та до його здійснення, з одного боку, і є безсуб'єктивним – з другого. У той же час визнання померлої людини суб'єктом права не вирішує проблеми права людини на поховання її тіла як права, що, незважаючи на закріплення в законі, не є суб'єктивним юридичним.

До такого ж виду прав – суб'єктами яких слід або вважати померлих, або ж вважати ці права безсуб'єктивними – можна віднести і права посмертно нагороджених (обдарованих) на ті блага, якими б вони могли користуватися, якщо б це сталося за їхнього життя. Для прикладу, посмертне призначення державної посмертної нагороди, звання, стипендії, тощо. Таким чином, носієм права на державну стипендію (суб'єктом права) визнано померлу людину, однак суб'єктом правовідносин з реалізації цього права виступають її спадкоємці.

Згідно з абзацом 2 ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» автор – це фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір. За загальним правилом авторське право діє протягом усього життя автора і 70 років після його смерті (ч. 2 ст. 28 Закону України «Про авторське право і суміжні права»), а відповідно до ч. 10 ст. 28 цього Закону особисті немайнові права автора охороняються безстроково, тобто і через 70 років після його смерті з огляду на законодавчо визначений перелік особистих немайнових авторських прав слушним є запитання: перед ким же виконується передбачений ч. 10 ст. 28 вказаного Закону обов'язок з безстрокової охорони особистих немайнових прав померлого автора на вчинення ним перелічених у ч. 1 ст. 14 цього Закону активних дій і що, власне, така охорона передбачає?

На нашу думку, померла особа ніякими правами володіти не може, адже в момент смерті перестає бути суб'єктом права. Заслугує на увагу позиція І.С.Ноя, який зауважує, що деякі інтереси померлої людини продовжують існувати й захищаються після її смерті. «Людині зовсім не байдуже при житті, що говоритимуть про неї після смерті», [3, с. 17] – стверджує автор. Такої ж думки дотримується В.Л.Суховерхий [6, с. 168]. Погоджуємось з думкою авторів, що людині не байдуже, хто успадкує належне їй майно, що відбуватиметься з її тілом після смерті, де її тіло віднайде свій останній спочинок, питання про увічнення її пам'яті, а також доля інших матеріальних та нематеріальних благ після її смерті тощо. Таким чином, людина прагне до реалізації своїх повноважень. Прагнення до реалізації своїх повноважень у юридичній літературі визначається як інтерес [1, с.36]. Вважаємо, що цей інтерес існує в людини за життя, а його реалізація є можливою та буде здійснюватися лише після її смерті іншими особами.

Список використаних джерел

1. *Венедиктова І. В.* Охраняемый законом интерес в гражданском праве: монография. Х. : Точка, 2012. 508 с.

2. *Гудима Д.* Чи може померла людина бути суб'єктом права? Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XVI регіональної науково-практичної конференції. Секція теоретико-правових наук. 8 – 9 лютого 2010 р. Львів, 2010. С. 13–16.
3. *Ной И. С.* Охрана чести и достоинства личности в советском уголовном праве. Саратов: Изд. Саратовского ун-та, 1959. 125 с.
4. Про поховання та похоронну справу : Закон України від 10 липня 2003 р. 1102–ІУ. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 7. Ст. 47.
5. *Стефанчук Р. О.* Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. К. : КНТ, 2008. 626 с.
6. *Суховерхий В. Л.* Личные неимущественные права граждан в советском гражданском праве : автореф. дис. на соискание науч степени канд. юрид. наук : 12.00.03. Свердловск, 1970. 18 с.

Балайда Вікторія Олегівна,

*студентка магістратури юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Існування будь-якої демократичної держави на конституційних засадах базується перш за все на забезпеченні повної та беззаперечної рівності всіх її громадян. Зокрема, Конституція України гарантує принцип рівноправності прав і свобод жінок та чоловіків. Проте, у практиці викликають певні труднощі з механізмами та засобами реалізації цього принципу.

Статтею 21 Конституції України забезпечується рівність усіх людей у своїй гідності та правах. Крім того, у статті 24 зазначено, що не може бути привілеїв чи обмежень за будь-якими ознаками, в тому числі і за ознакою статі [1].

Значна увага цієї статті приділяється саме забезпеченню рівності прав чоловіків та жінок. У сучасному світі це зумовлено низки чинників, зокрема тим, що саме жінки порівняно з чоловіками частіше обмежуються у своїх конституційних правах. Крім того, положення статті 24 Конституції відповідають вимогам міжнародно-правових стандартів з прав людини. А саме – Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року, стороною якої є Україна. Згідно зі статтею 1 цієї Конвенції

поняття «дискримінація щодо жінок» означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській та будь-якій іншій галузі [2].

Принцип гендерної рівності деталізується Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року. У статті 3 Закону наведені основні напрямки державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, зокрема утвердження гендерної рівності, недопущення дискримінації за ознакою статі, тощо. Цей Закон покликаний усунути дисбаланс між правами та можливостями жінок і чоловіків, встановити чіткий механізм їх реалізації [3].

Варто зазначити, що останніми роками в нашій державі прослідковується позитивна тенденція щодо законодавчого вирішення проблем гендерної рівності. Окрім Конституції України та зазначеного вище Закону, була прийнята низка нормативно-правових актів, які мають на меті забезпечити вирішення існуючих на сьогодні проблем, пов'язаних з різними видами гендерної дискримінації.

У 2017 році Кабінет Міністрів України схвалив концепцію Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року. Метою цієї Програми є укріплення інституційних механізмів дотримання гендерної рівності [5]. Згодом було запроваджено посаду Урядового уповноваженого з питань гендерної політики та затверджено відповідне Положення. Проте ефективність цієї посади є дещо сумнівною, але права Уповноваженого досить обмежені: одержання інформації від посадових осіб та організацій, підготовка запитів та звітів, інформування громадськості через засоби масової інформації про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ініціювання створення експертних груп, скликання нарад, участь у засіданнях Кабінету Міністрів та інших урядових структур з правом дорадчого голосу.

Також був прийнятий Закон України «Про освіту», в якому зазначена норма про обов'язковість здобуття учнями компетентності, пов'язаної з усвідомленням рівних прав та можливостей.

Важливим моментом, зважаючи на сучасні реалії, є захист жінок-учасниць АТО. Зовсім нещодавно, 6 вересня 2018 року, Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях». Закон покликаний врегулювати основні проблеми гендерної нерівності під час проходження військової служби. Законом також закріплено принцип,

за яким жінки мають проходити військову службу на рівних засадах із чоловіками, що включає рівний доступ до посад і військових звань та рівний обсяг відповідальності під час виконання обов'язків військової служби.

7 грудня 2017 року був прийнятий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насиллю», який покликаний створити та забезпечити механізми боротьби з різними формами насильства за ознакою статі [4]. Крім того, цей Закон відповідає сучасним європейським стандартам у цій сфері. Ним передбачено існування державних «гарячих ліній» та служб підтримки для потерпілих від насилля. Варто зазначити, що при прийнятті Закону було враховано позицію релігійних організацій та Всеукраїнської Ради Церков.

Як можемо спостегірати, законодавство України зазнало певних покращень та новітніх впроваджень, що мають на меті забезпечити принцип гендерної рівності у всіх його проявах. Але як все працює насправді, які статистичні показники? На жаль, тут позитивних тенденцій значно менше. Отже, серед найбільш поширених порушень прав жінок в Україні можна назвати такі:

1) Домашнє насилля. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень – станом на 19 грудня 2017 року – за рік від домашнього насильства гине 600 жінок. Для порівняння: в АТО у 2017 році загинув 191 український військовий. Із 1.1 млн потерпілих від домашнього насильства українок лише кожна десята звернулась до поліції, і лише 4400 справ дійшли до суду. Показовим є те, що майже 40% суддів та прокурорів вважають домашнє насилля «приватною справою», а 10–12% представників правоохоронних органів вважають домашнє насилля «іноді прийнятним». У більшості справ щодо домашнього насилля виноситься умовне покарання (за даними Фонду Народонаселення ООН) [6].

Крім того, за результатами опитування Українського інституту соціологічних досліджень, 68% українок не вважають приниження проявом насильства. Для 49% жінок насилля – це побої, а для 56% – зґвалтування.

2) Менша зарплатня. За даними Державної служби статистики на 2017 рік: середня зарплатня чоловіка – 8300, жінки – 6400. Такий факт, на думку експертів, може бути пов'язаний з тим, що, окрім роботи, на плечах жінки лежать і домашні обов'язки та догляд за дітьми, що включає в себе декрет та лікарняні відпустки. Це прямим чином впливає на результативність праці та кар'єрне зростання.

3) Меншість жінок у владі. Кількість жінок-депутаток у Верховній Раді всього 12%. Для порівняння: відсоток жінок у новообраному Європейському Парламенті складає 35%, у Швеції – 47%, Фінляндії – 41.5%, Болгарії – 21.7%, Естонії – 20.8%, Польщі – 20.2%, Латвії – 20%, Словаччині – 19.3%. [7]. Так, аналітичний звіт комісії Ради Європи з питань гендерної рівності за 2017 рік зазначає, що Україна є однією з країн, де найнижчий представництво

жінок у владі. 117 місце займає Україна за представництвом жінок у політиці серед 134 країн, у яких проводилося дослідження Всесвітнього економічного форуму «Глобальний гендерний розрив. Звіт за 2009 рік».

4) бмеження у виборі професії. Наше пострадянське суспільство досі перебуває в полоні стереотипів, згідно з якими професії поділяються на «чоловічі» та «жіночі». Так, відповідно до статистичних даних, лише 5–10% економічних ресурсів контролюють жінки. 38% приватних підприємств складають жінки, вони керують 26% малих підприємств, 15% – середніх та 12% – великих. Жінки-академіки – лише 1%, ректори – 20%, в той час як жінок-викладачів у ВНЗ аж 80% [6].

5) Стереотипність населення. Як повелось історично, більшість, якщо не всі, домашніх обов'язків виконують саме жінки. За даними соціологічних досліджень, лише 4 хвилини в день приділяє уваги вихованню дитини середньостатистичний український батько, 32% татусів допомагають дітям робити уроки, 24% татусів у своїх обов'язках мають супровід дітей до школи, в інших випадках – такі обов'язки покладаються на жінку [6].

У сучасних умовах збройного конфлікту на території України, який поглибив і без того існуючу соціальну, економічну та політичну кризу, проблеми гендерної нерівності стають ще актуальнішими. Попри існуючу законодавчу базу, Україна досі стикається з певними проблемами, які перешкоджають повному втіленню в життя принципу гендерної рівності. Зокрема потрібно боротись із вкоріненими в суспільстві гендерними стереотипами, патріархальною культурою та низьким рівнем участі жінок у всіх суспільних процесах.

Отже, можемо зробити висновок, що гендерна політика в Україні є далекою від ідеалу, є багато проблемних питань, які потребують негайного вирішення, є певні недоліки в законодавстві, які потребують вдосконалення. Наша країна знаходиться на стадії реформування та ще багато відголосків радянського минулого існують і в менталітеті людей, і в законодавчих актах. Проте курс, якого потрібно дотримуватись, добре відомий – повне та всебічне дотримання всіх конституційних прав та свобод, яке зможе врегулювати гендерний дисбаланс в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради. 1996. № 30. Ст. 31.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. №2866–IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866–15>

4. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. 2229–VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
5. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2018 р. № 273–2018–п. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273-2018-p>
6. Жінки та чоловіки на керівних посадах в Україні : Статистичний аналіз відкритих даних ЄДРПОУ від вересня 2017 р. Програма розвитку ООН. URL:<http://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2017/11/ZHinky-ta-choloviky-na-kerivnyh-posadah-v-Ukrayini-.pdf>
7. Гендерна рівність, права жінок, протидія гендерно зумовленому насильству: Доповідь, представлена до універсального періодичного огляду організації об'єднаних націй. 28 сесія Ради з прав людини ООН з Універсального періодичного огляду (третьій цикл). Національний індекс прав людини. URL : <http://hro.org.ua/files/docs/1494932877.pdf>

Бараннік Валерія Валеріївна,

студентка 2 курсу

Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки

Національної академії Служби безпеки України

(м. Київ, Україна)

ІНСТИТУТ КРИМСЬКИХ ТАТАР У ПЕРІОД ЇХ НАЦІОНАЛЬНО- ДЕРЖАВНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ (1917-1921 РР.)

Сьогодні у незаконно анексованому Криму відбувається постійне порушення прав кримських татар країною-агресором. Така ситуація мали чим відрізняється від подій 1918 р., коли Крим був захоплений більшовицькою Росією. Уряд тогочасної Радянської Росії докладав значних зусиль до формування у кримських татар думки про неспроможність створити власну державність, дискредитуючи декларовані органами національного самоврядування права кримських татар.

Тому вивчення досвіду боротьби кримських татар за свої права в роки української революції набуває особливого значення для визначення державної політики з повернення Криму до України.

Лютнева революція 1917 р. в Петрограді каталізувала зародження національних рухів на теренах колишньої Російської імперії. Швидко розгортався

після революції й кримськотатарський рух – уже в березні 1917 р. було створено Тимчасовий Кримсько-мусульманський виконавчий комітет (Мусвиконком), а у липні того ж року заснована національна партія кримських татар Міллі-Фірка, члени якої й розпочали активну державотворчу діяльність.

Необхідним атрибутом державності є наявність у громадян гарантованих нею прав і свобод. Вони знайшли відображення у програмі Міллі-Фірка та Національної конституції кримських татар (далі – Конституція), прийнятої на засіданні Першого курултаю кримськотатарського народу у грудні 1917 року [4].

Згідно із зазначеними законодавчими актами кримські татари мали право на самовизначення, забезпечувались правами в галузі кримінально-процесуального права, їм гарантувалась свобода совісті, слова, віросповідання, зібрань, свобода друку, свобода вибору місця проживання, жінки мали рівні права з чоловіками.

Проголошені права, з одного боку базувались на загальних принципах міжнародного права, покладеного в основу багатьох тогочасних конституцій, а з іншого – їх підґрунтям виступала позиція політичних сил політичних партій щодо національно-державного самовизначення корінного населення.

Тимчасовий Уряд Росії намагався зберегти існуючий з часів монархії статус півострова як адміністративної одиниці Росії, а відтак – і не прагнув надати корінним народам права на національно-державне самовизначення. Після жовтневого перевороту 1917 року і приходу до влади більшовиків ситуація не змінилась. Крим розглядається Радянською Росією як її невід’ємна складова. Заявлене у «Декларації прав народів Росії» право на їх самовизначення не виконувалось. У той же час лідери Української революції сприяли піднесенню кримськотатарського національного руху, підтримували прагнення кримських татар до створення на півострові автономії та визнали їх суб’єктами права на національно-державне самовизначення.

За таких обставин керівники Мусвиконкому ініціювали питання про державний суверенітет півострова, який базувався б на засадах справедливого співіснування всіх народностей, що проживали у Криму. При цьому підкреслювалося, що татарський народ не вимагає для себе політичної автономії, проте не дозволить встановлення в Криму політичної гегемонії будь-якого іншого народу [2, с. 26].

Враховуючи утиски та переслідування, яких зазнавало корінне населення Криму, перебуваючи під владою Російської імперії, татарам гарантувалось право на захист від неправосудних арештів, дотримання процесуальних прав особи, захист принципів того, «щоб без постанови суду ніхто не потрапляв під арешт, ні в кого не здійснювався обшук та не переглядалися листи, а в разі арешту особа протягом 24 годин була передана до суду» [3, с. 27].

Свобода совісті та віросповідання кримських татар досягалась заборною переслідування за належність до певної релігії, віровчення, утисків за зміну релігії та відсутність переваг однієї релігії над іншою. Свобода слова полягала у створенні умов, за яких кожен має можливість говорити і друкувати те, що думає [3, с. 27]. Свобода зборів розглядалась як можливість кожного громадянина мати право влаштовувати зібрання для вирішення будь-яких питань [3, с. 27].

Потрібно відмітити, що за деякими нормами тогочасна Конституція кримських татар випереджала інші держави. Проголошена у ст. 18 рівність прав жінок і чоловіків конкретизована в нормі, що визначає порядок виборів до вищого законодавчого органу: постійний Парламент обирається всім населенням (жінками і чоловіками) на підставі вільних, рівних, прямих виборів при таємному голосуванні [1, с. 22].

Створений інститут прав кримських татар не влаштовував радянський уряд і він почав проводити активну роботу із його фальшування. Зокрема, право на самовизначення інтерпретувалось, як бажання «татарських буржуазних націоналістів» виселити з Криму росіян і українців та створити татарську буржуазну державу або ж відродити Кримське ханство. Право на захист від неправосудних арештів розглядалось як законодавче підґрунтя для уникнення татарами кримінальної відповідальності за здійснені злочини. Свобода совісті та віросповідання трактувалась як намагання духовенства повернути собі духовну й економічну владу на селянами. Надання жінкам рівних з чоловіками прав, проголошені свобода слова і зборів розцінювались, як створення видимості прав і свобод для простого народу.

Отже, формування людської гідності кримських татар у період їх національно-державного самовизначення базувалось на кращих досягненнях тогочасного світового конституціоналізму та здійснювалося в умовах протидії більшовицької Росії. Законодавче визначення прав і свобод позитивно вплинуло на правову свідомість населення Криму та заклало підвалини для подальшої національної самоідентифікації та здатності кримськотатарського народу до самостійного державотворення.

Список використаних джерел

1. Национальная Конституция. Основной закон крымскотатарского народа. Крымскотатарское национальное движение. Т.2. Документы. Материалы. Хроники. Сост. М. Н. Губогло, С. М. Червоная. М., 1992. С. 22–25.
2. Обращение (прокламация) Татарского национального правительства 18 (31) декабря 1917 г. Крымскотатарское национальное движение. Т. 2. Документы. Материалы. Хроники. Сост. М. Н. Губогло, С. М. Червоная. М., 1992. С. 25–26.
3. Программа крымскотатарской национальной партии «Милли-Фирка».

- Крымскотатарское национальное движение. Т. 2. Документы. Материалы. Хроники. Сост. М. Н. Губогло, С. М. Червонная. М., 1992. С. 26–35.
4. Чумак В. А. Конституція кримських татар 1917 р.: шлях до державної незалежності. Українське право й законодавство за доби Української революції (1917 – 1921 рр.): збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 30 листопада 2017 року / ред. кол. І. С. Гриценко, М. І. Мірошніченко, П. П. Захарченко, І. А. Мацелюх та ін. К. : «Print Day» Ltd., 2018. С. 187–192.

Батанов Олександр Васильович,

провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, доктор юридичних наук, професор (м. Київ, Україна)

ДЕЯКІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Проблематика конституційно-правового забезпечення та реалізації прав людини в Україні, що в останні роки набула широкого визнання як у загальнотеоретичному дискурсі, так і в рамках галузевих юридичних наук, є складною, багатогранною та методологічно актуальною, що пов'язано з прагненням сучасної конституційної юриспруденції вийти на нові рівні сприйняття конституційно-правової реальності, адже одним із пріоритетних завдань органів державної влади щодо забезпечення сталого розвитку, відкритого суспільства, інтеграції України до світової спільноти є вдосконалення роботи з основних напрямів реалізації та захисту прав людини, які визначають зміст та спрямованість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Ставши на шлях формування правової держави, для якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є головною соціальною цінністю, Україна радикально активізувала процес реалізації, охорони та захисту прав людини. Прав людини сьогодні стали однією з ключових наукових проблем, які вивчаються з найширших та найрізноманітніших позицій – з філософсько-гуманістичної точки зору, в аспекті сутності та явища публічної влади, принципів перебудови політичної та правової системи, проведення господарсько-економічної та соціально-культурної політики, боротьби з екологічними загрозами, злочинністю тощо.

Важливість та актуальність цієї теми не треба особливо доводити, оскільки права людини є органічним компонентом демократичного політичного простору, інструментом гуманізації суспільних відносин, формування творчої особистості та становлення постіндустріального людства, формування та функціонування соціально-правової державності та громадянського суспільства. На права людини покладають вирішення низки внутрішніх, міжнародних та глобальних завдань. Права знаходять свою присутність практично в кожній сфері життєдіяльності людини, відображаючи її життя в особливому якісному стані, пов'язаному із затвердженням у громадській свідомості та практиці ідеї свободи особистості.

Вузловим пунктом теорії та практики прав людини, до якого мають стягуватися всі елементи наукового дослідження, поступово стає філософія людської гідності, адже гідність людини є невід'ємною властивістю кожного, а право людини на повагу до її гідності є непорушним і невідчужуваним. Гідність людини – це основоположне джерело розуміння, реалізації та захисту прав людини, закріплених в Конституції і законах України, а також більшості міжнародно-правових документів у сфері прав людини.

Проголошений Конституцією України вектор на формування правової, соціальної та демократичної держави іманентно передбачає її функціонування на принципах верховенства ідеї людської гідності, бо така держава встановлюється та існує для людини, а не навпаки. Необхідно усвідомлювати просту істину, що влада у кінцевому підсумку – це не панування осіб, наділених публічно-владними повноваженнями, а служіння цих осіб на користь загального блага. Саме в цьому полягає, з одного боку, демократичний вимір влади, а з другого – її моральний імператив.

Постановка питання щодо такого формату зіставлення та взаємодії людини, її прав і свобод та сучасної держави є глибоко закономірною. Справа в тому, що мовою суб'єктивних юридичних прав і обов'язків у праві викладається, насамперед, сформульована суспільствознавством ідея людської гідності, яка відповідає закономірностям організації та функціонування держави, в якій діє право та забезпечено принцип його верховенства. Втім, зміст ідеї людської гідності і в умовах державноорганізованого суспільства взагалі, особливо в умовах функціонування соціально-правової держави, досі ще залишається у сучасній доктрині прав людини малозрозумілим та майже не дослідженим.

Як результат, вітчизняний законодавець часом не в змозі сформулювати в праві юридичні норми та конструкції, які дозволяють забезпечити належним чином гідність, так як не має достатньо конкретизованого уявлення про сам феномен людської гідності.

Зазначена ситуація аж ніяк не сприяє успішній практичній правозахисній та правоохоронній діяльності в умовах формування соціально-правової

державі. Так само недостатня доктринальна визначеність змісту ідеї людської гідності ускладнює законотворчу та законодавчу діяльність, що особливо рельєфно проявилось під час сучасних конституційно-проектних робіт. Ось чому вкрай необхідно активізувати зусилля для такої конкретизації існуючих теоретичних уявлень про права людини та людську гідність у правовій науці з метою подолання зазначених негативних моментів. Однак, зрозуміло, це можна зробити лише на основі знань про людську гідність, досягнутих світовим суспільствознавством до теперішнього часу, що зокрема і визначає підвищену актуальність та значення у сучасних умовах відповідних наукових пошуків.

Так, у сучасному конституційному законодавстві, що регламентує права людини, в його структурі, цінностях, принципах та конкретних положеннях має бути чітко закладена інноваційна модель розвитку України як суверенної, демократичної, соціальної, правової, світської, екологічної держави з республіканською формою державного правління та унітарним державним устроєм. Законодавство про права людини повинно бути зорієнтованим на соціально-політичну та господарсько-економічну свободу, поступ, можливості ринкової економіки, місцевого самоврядування, креативну здатність громадянського суспільства та територіальних громад самостійно та відповідально вирішувати питання своєї долі. У цьому його нормативний та ідеологічний стрижень має суттєво відрізнятись від усе ще популярних в Україні патерналістських підходів. Зasadничою ідеологією усього законодавства має стати цінність людської гідності, творчої ініціативи, вільної торгівлі, прав та вольностей людини, невтручання держави в питання самоорганізації та спонтанні ініціативи громадянського суспільства. Тобто його наріжним каменем повинна бути філософія свободи та гідності, прав та вольностей людини, солідарності та соціальності, толерантності та злагоди.

Також серед актуальних проблем конституційної теорії та практики залишаються питання класифікації та структуризації системи прав і свобод людини, адже домінуючою й до сьогодні є стандартна радянська модель класифікації та структуризації прав і свобод та їх гарантування. Вперше «предметний» підхід було застосовано ще в радянських конституціях та з того часу він дублювався різними державами де переважала популістська складова за відсутності чітких та ефективних гарантій реалізації прав людини. Класичний «західний» підхід у цьому питанні є наслідком неможливості змішування суб'єктивних природних прав людини та обов'язків держави (фундаментальні та соціальні права) через принципово різні механізми їх гарантування – судові та позасудові. У сучасній вітчизняній конституційній доктрині лише останнім часом звертається увага на ці проблеми. На наш погляд, сучасна конституційна модель прав людини в своїй основі повинна мати ціннісний підхід як критерій класифікації. В основу диференціації прав

людини доцільно поставити певну цінність (свобода, гідність, солідарність, соціальність, толерантність, рівність тощо), яка захищається певною комбінацією прав. Основною гарантією для цих прав є суд. У той же час так звані «соціальні права» здебільшого є сферою компетенції публічної, насамперед, виконавчої, влади, яка зобов'язана забезпечувати належний життєвий рівень, освіту, медицину, культуру тощо. Таким чином, ця модель убезпечує від надмірних та упереджених очікувань індивідів та конфліктів, забезпечуючи при цьому останніх необхідними стандартами життя.

Вважаємо, що дослідження прав людини, їх системи, механізмів у контексті глобалізації та європейської міждержавної інтеграції, гармонізації національного законодавства з правом ЄС тощо потребує переосмислення не тільки сутнісних та змістовних характеристик кожного окремого права, а й кардинально нових підходів в аспекті їх класифікації. У цьому контексті вкрай необхідно враховувати новітні тенденції в розумінні прав і свобод на сучасному етапі розвитку цивілізації, зокрема підходи застосовані в Хартії прав і свобод ЄС 2000 р., яка після укладення Лісабонського договору стала установчим правом ЄС.

Також однією з найскладніших у теорії та практиці сучасного конституційного права є проблема рівності та заборони дискримінації щодо прав людини, різних соціальних груп та верств населення, меншин тощо. Питання рівності та заборони дискримінації – масштабна та складна галузь теоретичних дискусій та практичної політики. Більш того, вона не може бути відокремлена від інших тематичних галузей, таких як громадянська інтеграція, мультикультуралізм, подолання та ліквідація різних фобій, розвиток міжкультурного діалогу, злагоди та толерантності.

У світовій практиці інституціоналізація та конституювання принципу рівності та заборони дискримінації протягом всієї еволюції соціально-політичної організації є суперечливим та неоднозначним процесом, який породжує численні стереотипи, комплекси, негативні установки та конфліктогенні ситуації. Конституційно-правова регламентація прав відповідних соціальних груп, які зазнавали дискримінації та щодо яких порушувався принцип рівності, мала фрагментарний та вкрай суперечливий характер, переважно методом тотального ігнорування або через призму їх протиставлення правам більшості. По суті, десь до XIX ст. відповідні соціальні групи репрезентувалися в конституційно-правовому вимірі з позиції прав більшості, виключно за логікою ворожих, асоціальних, девіантних явищ та процесів, яких офіційні інституції ігнорували та цілеспрямовано відкидали на позиції соціальних аутсайдерів та підпорядкованих суб'єктів, відмовляючи у праві на самобутність та громадянську, політичну та соціально-культурну самоідентифікацію. Як правило, демонізація відповідних соціальних груп населення за ознаками статі, раси, сексуальної орієнтації,

віросповідання, віку або іншими ознаками супроводжувалася використанням широкого спектру дискримінаційних практик – від психологічного впливу до фізичного насилля – інквізиція, сексизм, ейджизм, расизм, андроцентризм, сегрегація тощо.

Протягом останніх років уже частково сформовано законодавчу базу з питань рівності та заборони дискримінації, утворено центральні органи виконавчої влади та консультативно-дорадчі органи при Президентові України, які забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері рівності та заборони дискримінації, запроваджено механізм підтримки та захисту осіб, які зазнають дискримінації тощо. Хоча тут також виникає низка питань, оскільки трудове законодавство та право соціального забезпечення не позбавлено численних дискримінаційних положень або надмірних позитивних зобов'язань держави, які не є рівнозначними із економічними можливостями держави. Це викликає надмірні очікування в багатьох громадян, що стосується соціального захисту, зокрема щодо доступу до матеріальних благ, надання пільг чи інших привілеїв.

У вимірі рівності та заборони дискримінації актуальними також залишаються такі проблеми людини, як-то: забезпечення доступної освіти, забезпечення зайнятості, погіршення стану фізичного й психічного здоров'я, забезпечення житлом, булінг у школі тощо. Існують суттєві проблеми щодо реалізації державної політики щодо рівності та заборони дискримінації, серед яких – недосконалість правового регулювання; низький рівень наукового обґрунтування процесу реалізації державної політики рівності та заборони дискримінації; низький рівень взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади та громадських об'єднань, які представляють інтереси приватних осіб та соціальних груп, які традиційно зазнають дискримінації; нечіткість визначення прав і обов'язків суб'єктів, які беруть участь у реалізації державної політики у сфері рівності та заборони дискримінації.

У силу цього в сучасних умовах актуалізуються питання щодо забезпечення провадження комплексної, послідовної та взаємоузгодженої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань, що представляють інтереси приватних осіб та соціальних груп, які традиційно зазнають дискримінації, у справі формування та реалізації державної політики у сфері рівності та заборони дискримінації, створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов для стимулювання освіти, зайнятості, ініціатив, творчості та інноваційної діяльності відповідних категорій населення; консолідації зусиль щодо створення умов для їх самоідентифікації, реалізації їх професійного, освітнього, творчого потенціалу; забезпечення участі приватних осіб та представників соціальних груп, які традиційно зазнають дискримінації, у формуванні та реалізації

державної політики у сфері рівності та заборони дискримінації; підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері рівності та заборони дискримінації на державному, регіональному та місцевому рівнях тощо.

Берестова Ірина Юрївна,

*провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України
(м. Київ, Україна)*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСТАНОВЛЕННЯ ЗАВІДОМО НЕПРАВОСУДНОГО СУДОВОГО РІШЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕДУРИ ПРИТЯГНЕННЯ І ГІДНІСТЬ СУДДІ

Створення незалежної судової влади є основоположною засадою побудови демократичної правової держави. Дієвим способом державного захисту права будь-якої особи й громадянина на справедливий і незалежний суд повинна бути кримінально-правова охорона такого права, в тому числі шляхом притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Таку відповідальність судді передбачено статтею 375 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Злочин, передбачений статтею 375 КК України, є спеціальним видом службового зловживання, основним об'єктом якого є суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування судової системи та реалізацію її основної функції – здійснення правосуддя. Однак практика застосування положень зазначеної статті показала, що намагання запобігти з їх допомогою службовим зловживанням окремими суддями, а також притягнути останніх до кримінальної відповідальності за відповідні незаконні діяння, поєднано із численними труднощами, які зумовлені передусім нечіткою редакцією кримінально-правової норми, передбаченої частиною першою статті 375 КК України в частині відсутності дефініції «неправосудне». Так, чинну редакцію диспозиції цієї норми сформульовано таким чином: «*Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови*». Термін «неправосудного», яким оперує стаття 375 КК України, закріплено в акті найвищої юридичної сили – частині четвертій статті 62 Конституції України: «*У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням*».

Водночас ні зазначена норма Основного Закону України, ні приписи статті 375 КК України не розкривають змісту терміна «неправосудного», унаслідок чого практична реалізація статті 375 КК України призводить до неоднозначного тлумачення органами досудового розслідування конкретних дій суддів з ухвалення вироків, рішень, винесення ухвал або постанов (зазначені органи визнають ці дії «завідомо неправосудними») та, з іншого боку, формує щоденне неоднозначне (довільне) тлумачення цього терміна. На сьогодні кожний суддя як носій судової влади та одночасно потенційний спеціальний суб'єкт злочину, передбаченого статтею 375 КК України, не перебуває у стані правової визначеності й упевненості щодо розуміння підстав та меж притягнення до кримінальної відповідальності за зазначеним складом злочину. Труднощі притягнення судді до кримінальної відповідальності за постановлення завідомо неправосудного судового акта, пов'язані насамперед з відсутністю закріплення в законодавстві України терміна й істотних характеристик терміна «неправосудність», а також невизначеністю зіставлення понять «неправосудне судове рішення» та «незаконне судове рішення». Так, під час відкриття кримінального провадження орган досудового розслідування не стосовно конкретного судді, а за ознаками злочину спочатку повинен довести, що дії судді при прийнятті рішення були завідомо злочинними, а потім факт неправосудності ухваленого цим суддею рішення. Тобто орган досудового розслідування має встановити для кваліфікації злочину, передбаченого статтею 375 КК України, що суддя повинен усвідомлювати, діючи з прямим умислом з корисливих чи інших мотивів, суспільну небезпечність свого діяння щодо прийняття рішення всупереч меті правосуддя. Окрім того, «завідоме» і «неправосудне» – це різні елементи складу злочину. «Завідоме» характеризує суб'єктивну сторону, тобто форму вини, яка може існувати виключно у формі прямого умислу. Натомість «неправосудне» характеризує об'єктивну сторону діяння, яке вважається злочином. Ці два елементи складу злочину потрібно розглядати і встановлювати окремо. Рішення не може вважатися неправосудним лише внаслідок наявності прямого умислу судді на ухвалення судового рішення. Повинно бути встановлено, яке саме судове рішення прагнув постановити суддя, щоб воно вважалося неправосудним; які мають бути ознаки судового рішення, щоб воно вважалося «неправосудним». Отже, аналіз частини першої статті 375 КК України дає підстави вважати, що нею формується принцип презумпції незаконності дій судді при здійсненні правосуддя та незаконності прийнятого ним рішення. У контексті зазначеного окрему увагу слід приділити питанню невизначеності статусу судді у разі внесення до ЄРДР відомостей про вчинення ним кримінального правопорушення, зокрема передбаченого статтею 375 Кримінального кодексу України, коли особа судді ідентифікується із тексту «завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або

постанови». Тобто йдеться про суддю як спеціального суб'єкта злочину, а також про нього як особу, яка повинна бути неупередженою, безсторонньою і не відчувати тиску при здійсненні правосуддя. Наголошуючи на рівності всіх перед законом, зауважимо, що якщо заява про вчинення кримінального правопорушення містить інформацію про особу (звичайну фізичну особу), правоохоронні органи, як правило, не поспішають вчиняти всі процесуальні дії своєчасно. Натомість щодо суддів ними здійснюються активні негласні слідчі (розшукові) дії, інші слідчі дії (в тому числі численні допити, виїмки тощо), без надання судді статусу підозрюваного, залишаючи його виключно у статусі свідка або взагалі поза будь-яким процесуальним статусом, що є очевидним порушенням його гідності, як базової складової його правової і процесуальної неупередженості під час розгляду справ.

Враховуючи принцип рівності всіх учасників кримінального провадження перед законом, невизначеність статусу судді як особи, яка здійснює правосуддя, в тому числі й у кримінальному провадженні, ще збільшує наявну проблему необхідності конкретизації статусу особи з моменту внесення відомостей щодо вчинення нею злочину та реєстрації кримінального правопорушення до ЄРДР до моменту повідомлення їй про підозру. Так, після 2012 року кількість розпочатих кримінальних проваджень за статтею 375 КК України зростає декілька разів, при тому, що кількість осіб, засуджених за статтею 375 КК України або кримінальні провадження стосовно яких були закриті з нереабілітуючих підстав, навіть зменшилась і складає мізерний відсоток від кількості осіб за облікованими у відповідний період кримінальними правопорушеннями. За 2013–2016 роки за статтею 375 КК України порушено 542 кримінальних провадження, вручено повідомлення про підозру – 44, передано до суду – 16, постановлено вироків, постанов – 16, засуджених – 6, виправданих – 0, справи відносно яких закриті – 10 (згідно зі статистичними даними програми USAID «Нове правосуддя» – <https://newjustice.org.ua>). Незначний відсоток кримінальних проваджень за статтею 375 КК України, в яких особам повідомлено про підозру, а також надзвичайно високий (до 96%) відсоток кримінальних проваджень, у яких рішення на кінець звітного періоду не прийнято, свідчить, що після початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях за статтею 375 КК України протягом тривалого часу рішення про закриття кримінального провадження не приймається, проте й підозра особі не повідомляється. Відповідно до чинного законодавства це означає, що строк досудового розслідування не розпочинається, суддя не набуває прав підозрюваного і не в змозі обстоювати свою правову позицію, а прокурор та орган досудового розслідування протягом невизначеного строку отримують можливість в рамках відповідного кримінального провадження проводити слідчі дії та здійснювати заходи забезпечення кримінального провадження.

Та обставина, що навіть з тих нечисленних кримінальних проваджень за статтею 375 КК України, у яких особам було повідомлено про підозру, за період 2013–2016 р.р. в середньому лише 36% були передані до суду, і при цьому в інших більш ніж 96% кримінальних проваджень від облікованих на кінець звітних періодів не були прийняті рішення, означає, що представниками правоохоронних органів усвідомлюється відсутність так званої «судової перспективи» відповідних кримінальних проваджень, проте з певних причин постанови про закриття кримінальних проваджень ними не приймаються. Таким чином, проведення досудового розслідування щодо суддів має досить активний характер порівняно із здійсненням процесуальних дій щодо пересічного громадянина та пов'язане з можливістю чинити тиск на суддів під виглядом здійснення досудових розслідувань у відповідних кримінальних провадженнях. Ключова проблема полягає в тому, що моментом, з якого суддя може бути тимчасово відстороненим від здійснення правосуддя, є притягнення його до кримінальної відповідальності, тобто набуття ним статусу підозрюваного. До цього часу суддя не позбавляється повноважень щодо здійснення правосуддя, незалежно від факту наявності відомостей щодо нього в ЄРДР. На наш погляд, зазначена ситуація в широкому розумінні підриває довіру суспільства до судової влади, оскільки для пересічного громадянина в цілому є неприйнятним, а то й неправомірним той факт, що суддя, стосовно якого внесені відповідні відомості до ЄРДР за заявою про вчинення ним кримінального правопорушення при виконанні службових обов'язків, продовжує здійснювати правосуддя і не відсторонюється від роботи. З іншого боку, постійне залучення судді до різноманітних слідчих дій та заходів забезпечення кримінального провадження в кабінеті із залученням служби судді, помічників тощо, набуває рис впливу, тиску чи втручання у його діяльність з метою схилити до ухвалення певного (бажаного для когось) рішення. При цьому наголошуємо, що окреслена проблема має місце й при внесенні до ЄРДР відомостей щодо вчинення кримінального правопорушення представниками органів прокуратури, правоохоронних органів та інших органів, які безпосередньо здійснюють досудове розслідування, адже сьогоденне розлоге законодавство закріплює окремі дублюючі функції зазначених органів. За таких умов цілком очевидно є необхідність законодавчого врегулювання статусу суддів та представників правоохоронних органів до повідомлення їх про підозру. Так, з 2012 року у ЄРДР міститься велика кількість внесених заяв, що мають відомості про конкретну особу правопорушника. При цьому досудове розслідування фактично розпочинається щодо розгляду вчинення кримінального правопорушення цією особою. Стосовно такої особи проводяться слідчі дії (допити, обшук тощо), проте за своїм статусом вона, як було вже зазначено, продовжує бути свідком, або взагалі особою без будь-якого статусу (в тому числі, свідка), хоча фактично є потенційним підозрюваним. Наразі

суб'єктами права на захист виступають тільки підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, а також особа, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру (у межах, встановлених чинним законодавством). Використання показань свідка, а в майбутньому можливо, підозрюваного на практиці призвела до істотного затягування досудового розслідування кримінального провадження, а часто – коли зібраний увесь необхідний матеріал для повідомлення особі про підозру, вручення повідомлення про підозру здійснюється одночасно або дещо раніше, ніж складення обвинувального акта. Після цього, реалізуючи право на ознайомлення з матеріалами провадження, вже підозрюваний (а вчорашній свідок), починає оскаржувати легальність і легітимність кожної слідчої та (або) негласної слідчої дії, якщо таке допускає КПК України. І строки розгляду кримінального провадження істотно затягуються, що в підсумку може стати порушенням права на справедливий суд (стаття 6 Конвенції «Про захист прав і основоположних свобод людини»).

Берцюх Мирослава Зіновіївна,

*старший викладач кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права*

*Хмельницького університету управління та права, магістр права
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН ВІЛЬНО ОБИРАТИ І БУТИ ОБРАНИМИ ДО ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

У демократичній державі надзвичайно важливого значення набувають вибори, адже в результаті виборів влада на досить тривалий час переходить до тих, кого обрали. Відповідно до ч. 1 ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [1]. Захистити свої виборчі права громадяни можуть в судовому порядку, звернувшись до адміністративного суду, та в позасудовому порядку. Саме тому актуальними для дослідження є виборчі спори та захист виборчих прав, в тому числі в судовому порядку, наприклад, щодо оскарження результатів виборів, уточнення списку виборців, оскарження дій чи бездіяльності окремих суб'єктів виборчого процесу. На жаль, у правозастосовчій діяльності судів нерідко виникають проблеми захисту прав громадян вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Розглянемо питання про те, хто може бути сторонами виборчого спору, який розглядається адміністративним судом. Так, позивачами відповідно до ч. 1 ст. 273 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [2] є суб'єкти відповідного виборчого процесу (крім виборчої комісії), а також ініціативна група референдуму, інші суб'єкти ініціювання референдуму, які мають право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій. Для належного з'ясування того, чи наділено позивача відповідною адміністративною процесуальною правосуб'єктністю, суду потрібно звернутись до відповідних положень законів про вибори. Переліки суб'єктів виборчого процесу встановлені ст. 12 Закону України «Про вибори Президента України» [3], ст. 12 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [4], ст. 12 Закону України «Про місцеві вибори» [5]. Під час визначення позивача у вказаній категорії справ заслуговують уваги рекомендаційні роз'яснення постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України, а саме: «... судам слід урахувати, що в зазначеному порядку звернутися до суду мають право особи, які мають намір реалізувати своє право на участь у виборчому процесі чи процесі референдуму, в разі відмови у цьому виборчими комісіями чи комісіями з референдуму, або органами державної влади, чи органами місцевого самоврядування. Якщо така відмова не оскаржена або визнана законною, то ці особи не мають права оскаржувати подальші рішення, дії та бездіяльність виборчих комісій чи комісій з референдуму або органів державної влади чи органів місцевого самоврядування у виборчому процесі чи процесі референдуму як суб'єкти відповідного виборчого процесу та не мають права в подальшому на подання позову в зазначеному порядку» [6] (вказана постанова втратила чинність [7]).

Деякі інші суб'єкти, яких не віднесено до суб'єктів виборчого процесу, нормами виборчих законів також наділені правом на звернення до суду з позовами до виборчої комісії відповідного рівня. Згідно з положенням ч. 3 ст. 78 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [4] громадська організація має право оскаржити до суду рішення ЦВК про відмову в наданні їй дозволу мати офіційних спостерігачів. Згідно з ч. 5 ст. 78 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [4] офіційні спостерігачі від громадської організації реєструються окружною виборчою комісією за поданням керівника відповідної громадської організації. Відмова у реєстрації таких спостерігачів чи бездіяльність відповідної виборчої комісії щодо вчасного неприйняття рішення так само можуть бути оскаржені до адміністративного суду в порядку ст. 273 КАС України [2]. Крім того, згідно з положенням ч. 11 ст. 78 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [4] рішення дільничної виборчої комісії про позбавлення офіційного спостерігача від громадської організації права бути присутнім на засіданні може бути оскаржено до суду.

Частиною 1 ст. 275 КАС України [2] визначено перелік суб'єктів, а саме: виборча комісія, кандидат, партія (блок), місцева організація партії, які є суб'єктами відповідного виборчого процесу, комісія з референдуму, ініціативна група референдуму, інші суб'єкти ініціювання референдуму, які мають право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, що порушують законодавство про вибори та референдум. Однак за правилами ст. 275 КАС України повинні розглядатись спори за зверненням деяких інших суб'єктів, крім суб'єктів виборчого процесу. В порядку положень ст. 275 КАС України до адміністративного суду із відповідними позовними заявами можуть також звертатись особи, які не вказані у ч. 1 ст. 275 КАС України, проте право оскарження яких закріплено відповідними виборчими законами. За положеннями ч. 1 ст. 276 КАС України [2] право оскаржувати дії чи бездіяльність кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, ініціативних груп референдуму, інших суб'єктів ініціювання референдуму, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу, що порушують законодавство про вибори чи референдум, мають кандидат, партія (блок), місцева організація партії, які є суб'єктами відповідного виборчого процесу, ініціативна група референдуму, інші суб'єкти ініціювання референдуму.

Слід зауважити, що склалася неоднакова судова практика щодо забезпечення судового захисту осіб, які є носіями виборчих прав, оскільки в окремих випадках суди відмовляють у відкритті провадження чи залишають позовні заяви без розгляду у зв'язку з тим, що позивач не має права на звернення до суду у виборчому процесі.

На думку окремих науковців, а саме: М. Орзіха, А. Єзерова, Д. Терлецького – така позиція не відповідає ч. 2 ст. 124 Конституції України, яка встановлює, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Суди не мають права з часу набуття Конституцією чинності відмовляти фізичним та юридичним особам у прийнятті досудового розгляду заяв і звернень [8, с. 318].

На думку І. М. Поспелової, можливість визначення позивача у виборчому процесі має окремі особливості та викликає відповідні труднощі у зв'язку з недосконалістю виборчого законодавства [9, с. 68]. Вважаємо, що окремої уваги адміністративних судів при розгляді та вирішенні відповідних справ потребує аспект можливості звернення з позовом виборця. Так, згідно з приписами ч. 2 ст. 273, ч. 2 ст. 272 та ч. 2 ст. 276 КАС України [2] виборець може оскаржити рішення, дію чи бездіяльність певних суб'єктів, якщо такі

діяння порушують його виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі. Поняття «охоронюваний законом інтерес» визначено у п. 1 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004 як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, який зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних та колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [10].

Положення КАС України свідчать про обмеження права виборців подати позовну заяву до суду, оскільки виборці можуть звернутися до суду лише в разі порушення виборчих прав або інтересів щодо їхньої участі у виборчому процесі особисто. Судова практика з цього приводу складається неоднозначно, оскільки здебільшого суди розуміють участь виборця у виборчому процесі особисто лише як реалізацію права голосу. Однозначно, таке вузьке розуміння прав виборців під час реалізації їх права на судовий захист є неправильним. Необхідно враховувати, що участь виборця у виборчому процесі не обмежується лише голосуванням, оскільки виборець має й інші права та інтереси у відповідних виборах. Тому під час визначення права виборця на звернення до суду в разі порушення його виборчих прав та інтересів слід враховувати всі права та інтереси виборця щодо участі у виборчому процесі, а не тільки щодо реалізації його права голосу [11, с. 32–33]. Як зазначає І. М. Поспелова, не всі випадки порушення виборчих прав виборців знаходять захист та поновлення в судовому порядку відповідно до виборчого законодавства. Зокрема такі порушення, як ведення передвиборної агітації особами, котрим законом заборонено її проводити, або проведення з порушенням строків, встановлених законом, не знаходили задоволення в суді чи Комісії за скаргами виборців тому, що виборець не міг надати достатніх доказів щодо порушення його виборчих прав конкретним кандидатом на виборний пост чи іншими учасниками виборчого процесу [9, с. 67].

Крім того, особами, які наділені правом звернення до суду у виборчому спорі, є особи, яким таке право надано відповідними законами про вибори. Зокрема ч. ч. 2, 3 ст. 78 Закону України «Про вибори народних депутатів» [4] вказують, що громадська організація, до статутної діяльності якої належать питання виборчого процесу та спостереження за ним, зареєстрована у встановленому законом порядку, може мати офіційних спостерігачів під час виборів народних депутатів. Громадська організація має право на звернення до суду, але оскільки вона не є суб'єктом виборчого процесу, то виникає питання щодо можливості розгляду відповідного виборчого спору в порядку,

встановленому КАС України. У цьому випадку раціонально застосовувати правило тлумачення за допомогою висновку від попереднього правового явища до наступного, або навпаки. Тобто громадська організація має право на звернення до суду у спорі, що виникає з виборчих правовідносин, тому вказаному праву кореспондує право на розгляд конкретної справи з урахуванням особливостей розгляду цієї категорії справ. Ці два правові явища та висновки щодо зазначених правових приписів нерозривно пов'язані та є такими, що виникають одне з одного та взаємодоповнюють одне одного. Аналіз вищевикладеного дозволяє дійти висновку, що особи, яким право на звернення до суду у виборчому спорі надано законом про вибори, мають право на розгляд їхньої справи адміністративним судом за особливостями, передбаченими КАС України [9, с. 69].

Є також група осіб, які мають право на звернення до суду у виборчому спорі – особи, яким таке право КАС України та законами про вибори не надано, але й не заборонено. Правової регламентації та теоретичного дослідження потребує ситуація щодо реалізації права на судовий захист офіційних спостерігачів від іноземних держав та міжнародних організацій. Частинами 1 і 2 ст. 79 Закону України «Про вибори народних депутатів» [4] передбачено, що офіційних спостерігачів від іноземних держав, міжнародних організацій реєструє Центральна виборча комісія не пізніше як за сім днів до дня голосування, а ч. 6 ст. 79 передбачає певні права офіційних спостерігачів від іноземної держави, міжнародної організації, такі як: право бути присутнім на зустрічах кандидатів у депутати, уповноважених осіб партії з виборцями, на передвиборних зборах, мітингах, засіданнях виборчих комісій; знайомитися з матеріалами передвиборної агітації; перебувати на виборчих дільницях під час голосування, спостерігати за діями членів комісії та інші права. Аналіз законодавчої процедури набуття статусу офіційного спостерігача від іноземних держав, міжнародних організацій та прав, які має такий спостерігач під час виборів народних депутатів, вказує на те, що ці особи можуть потребувати судового захисту в реалізації своїх прав. Оскільки право на судовий захист в Україні є конституційною гарантією, тому зрозуміло, що й такі офіційні спостерігачі мають право на звернення до суду незалежно від того, чи законами про вибори їм надано таке право. На думку І. М. Поспелової, офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій перебувають не в рівному становищі з офіційними спостерігачами від партій, кандидатів у депутати та громадських організацій щодо реалізації права на звернення до суду, хоча загалом вони об'єднанні однаковою завданням – спостереженням за виборами [9, с. 69–70].

І. М. Поспелова відмітила, що уніфікація на законодавчому рівні законів України «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України» та «Про місцеві вибори» щодо кола суб'єктів виборчого процесу та

суб'єктів звернення до суду із позовною заявою, а не зі скаргюю чи заявою, як передбачено вказаними законами; визначення для всіх видів виборів уніфікованого переліку обмежень, у тому числі заборон під час проведення виборчого процесу та передвиборної агітації; вдосконалення порядку оскарження порушень виборчих прав громадян України до суду забезпечить можливість належного захисту та поновлення порушеного виборчого права [11, с. 31].

У контексті захисту виборчих прав окремої уваги заслуговує постанова ВАСУ [12] від 8 лютого 2013 року, якою позбавлено депутатських повноважень народних депутатів Олександра Домбровського і Павла Балугу. Крім того, своїм рішенням суд визнав недостовірними результати виборів народних депутатів в одномандатних округах № 11 (Вінниця) та № 71 (Закарпатська обл.), де обрані відповідно Олександр Домбровський та Павло Балуга, скасував постанови ЦВК у частині реєстрації вказаних народних депутатів і визнав відсутність у них статусу і повноважень народних депутатів України. ВАСУ також визнав неможливим достовірно встановити результати виборів народних депутатів 28 жовтня 2012 р. в одномандатних округах № 11 і № 71 і вказав на необхідність проведення повторних виборів у цих округах. У той же час, як зауважив экс-міністр юстиції Микола Оніщук, ст. 81 Конституції України [1] передбачає виключний перелік підстав для припинення повноважень народного депутата, а саме: складення повноважень за його особистою заявою; набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього; визнання його судом недієздатним або безвісно відсутнім; припинення його громадянства або виїзду на постійне проживання за межі України; смерть. Отже, рішення суду, якщо це не є обвинувальний вирок, не створює правових підстав для припинення повноважень народного депутата. Таким чином, навіть за умови, що ЦВК на виконання рішення суду скасує свої постанови чи ухвалить нові, це не буде мати наслідком припинення їхніх повноважень, оскільки О. Домбровський та П. Балуга вступили на посаду народного депутата (набули повноважень) відповідно до вимог ст. 79 Конституції України [1]. Відтак у ЦВК були відсутні підстави для призначення проміжних та повторних виборів в округах № 11 та № 71 у зв'язку з тим, що конституційний склад Верховної Ради не може бути збільшений. Крім того, ЦВК не зможе призначити проміжні чи повторні вибори, оскільки відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» [4] (ст. 15) для цього відсутні правові підстави [13].

Як слушно відмітив М. В. Жушман [14, с. 77–78], широкого розголосу в нашій державі набуло рішення Європейського суду з прав людини (далі – Євросуд) у справі «Мельниченко проти України». Під час виборів у 2002 р. його кандидатура була включена до виборчого списку Соціалістичної партії України, однак не була зареєстрована Центральною виборчою комісією на підставі порушення Мельниченком ст. 76 Конституції України, яка встановлює

ценз осілості – необхідність проживання в Україні протягом останніх п'яти років. Рішення Центральної виборчої комісії було підтверджене Верховним Судом України. Проте Євросуд дійшов висновку, що заявник, перебуваючи декілька років у США, не порушив «ценз осілості», передбачений Конституцією України, оскільки залишався прописаний у м. Києві, і задовольнив скаргу Мельниченка. Отже, своїм рішенням Євросуд визнав порушення Центральною виборчою комісією принципу рівності прямого виборчого права, а також міжнародного виборчого стандарту. У той же час звертає на себе увагу той факт, що західним експертним співтовариством прописка неодноразово визнавалася своєрідним рудиментом радянської системи, що суттєво обмежував право громадян на свободу пересування, яке охороняється ст. 2 Протоколу № 4 до Євроконвенції. Суд при цьому не погодився із суддею Лукайдасом, який зазначив у своїй окремій думці до рішення Євросуду, що «прописка не може вважатися вирішальним доказом проживання особи в Україні у випадках, коли в подальшому визнано, що фактично особа проживає за межами України».

У подібному аспекті під час парламентських виборів у 2012 р. розглядалась адміністративним судом і справа до Центральної виборчої комісії про скасування реєстрації кандидатом у народні депутати Андрія Шевченка. Останній із 2006 по 2009 рр. був гравцем футбольних клубів «Мілан» (Італія), і «Челсі» (Великобританія). Посилаючись на згадане рішення Європейського суду в справі М. Мельниченка від 19 жовтня 2004 р., Вищий адміністративний суд України обґрунтував (задовольнив) реєстрацію А. Шевченка кандидатом у народні депутати України, навівши аргументи, що А. Шевченко в період із жовтня 2007 р. по серпень 2012 р. здійснював виїзди з України та повертався в Україну, що підтверджується відмітками в закордонних паспортах. Відсутність А. Шевченка в Україні під час проведення футбольних сезонів у зарубіжних клубах із 2006 по 2009 рр. безпосередньо не свідчить про його непроживання в Україні, оскільки в цей час він залишався гравцем національної збірної команди України, не змінював громадянства та зареєстрованого місця проживання. Відповідно А. Шевченко має на праві власності в м. Києві приміщення та прописаний у ньому [15].

Подібна ситуація, тобто часті випадки непроживання в Україні, розглядалась Вищим адміністративним судом України й у справі скасування реєстрації кандидатом у депутати В. Сацюка, але з тією відмінністю, що останній був громадянином Російської Федерації. Тому позов про скасування його реєстрації було задоволено постановою Суду від 24 серпня 2012 р. № А/9991/61/12 [16]. У зв'язку з викладеним вище, М. В. Жушман зазначає про недопустимість подвійного тлумачення та прийняття різних за своєю суттю рішень під час розгляду аналогічних за змістом ситуацій. Хоча й рідко, однак у рішеннях Вищого адміністративного суду подібні негативні випадки

траплялися. Донедавна існувало розмаїття органів щодо захисту виборчих прав громадян. Зараз ці питання віднесені до юрисдикції адміністративних судів [14, с. 78].

Слід погодитись з думкою І. М. Поспелової, що судова практика в частині визначення позивача у виборчому спорі реалізує принцип доступності до суду та право на звернення до суду щодо захисту виборчих прав та інтересів суб'єктів виборчого процесу. Зрозуміло, що відповідачами у виборчому спорі можуть бути всі особи, які перешкоджають реалізації виборчих прав суб'єктами виборчого процесу або іншими носіями таких прав. Хоча такий висновок частково не відповідає вимогам законів про вибори, проте судова практика свідчить, що він є правильним. Аналіз судової практики показує, що на сучасному етапі спостерігається значне розширення суб'єктивного складу виборчих спорів, що вказує на забезпечення учасників виборчих процесів незалежним правом на судовий захист, однак така судова практика потребує законодавчого регулювання. З метою забезпечення належного судового захисту виборчих прав учасників виборчих процесів необхідно законодавчо врегулювати їх право на звернення до суду в таких справах, оскільки таке законодавче врегулювання гарантуватиме всім суб'єктам виборчого процесу право на доступність до правосуддя. Незалежно від виду виборів право на судовий захист повинно бути уніфікованим і необмеженим, зокрема й строками розгляду судами виборчих справ [9, с. 70].

Отже, на сьогодні в судовій практиці України існує низка проблем захисту виборчих прав громадян, що пов'язані із недосконалістю вітчизняного виборчого законодавства, яке інколи суперечить процесуальним нормам, що регламентують порядок розгляду виборчих спорів та встановлені КАС України. До того ж під час розгляду виборчих справ обов'язково повинна враховуватися практика Європейського суду з прав людини.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11296>
3. Про вибори Президента України : Закон України від 05.03.1999 р. № 474-XIV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14>
4. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.11.2011 р. № 4061-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>

5. Про місцеві вибори : Закон України від 14.07.2015 р. № 595-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#n1742>
6. Про практику застосування судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду виборчих спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму : постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 02.04.2007 р. № 2. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002760-07>
7. Про визнання такою, що втратила чинність, постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 2 квітня 2007 року № 2 «Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму»: постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України № 6 від 25.02.2013 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006760-13>
8. *Орзіх М. П. Єзеров А. А., Терлецький Д. С.* Конституція України у судових рішеннях. К. : Юрінком Інтер. 2011. 432 с.
9. *Поспелова І.М.* Деякі особливості судового захисту виборчих прав громадян. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Випуск 2. Том 2. С. 66–71.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>
11. *Поспелова І. М.* Деякі особливості судового захисту виборчих прав громадян. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. Випуск 1. С. 30 - 34.
12. Постанова Вищого адміністративного суду України № П/800/99/13 від 08.02.2013 р. про скасування постанов ЦВК № 1978 від 22.11.2012 р. та № 1980 від 23.11.2012 р. в частині реєстрації обраних депутатами та визнання відсутніми у Домбровського О. Г. та Балоги П. І. депутатських повноважень. URL : <http://document.ua/pro-viznannja-nedostovirnimi-rezultativ-chergovih-viboriv-na-doc132409.html>
13. Балогу і Домбровського позбавили мандатів за позовом Кармазіна. URL : <http://www.pravda.com.ua/news/2013/02/8/6983173/>
14. Жушман М. В. Деякі проблеми захисту виборчих прав в Україні в аспекті відповідності європейським стандартам. *Право і суспільство*. 2017. № 5. С. 74–79.

15. Ухвала Вищого адміністративного суду України від 21.08.2012 р. № А9991/35/12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25743601>
16. Постанова Вищого адміністративного суду України від 24.08.2012 р. № А/9991/61/12. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25754264>

Білоусов Юрій Валерійович,

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
(м. Хмельницький, Україна)*

«ПОРЯДОК ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ»: ВІД КОНСТИТУЦІЇ ДО ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Відповідно до п.9 ч.2 ст. 129 Конституції України у редакції Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII серед основних засад судочинства в Україні визначається обов'язковість судового рішення. Аналогічна норма продубльована з певним розширенням змісту в ст.129¹, згідно з якою судове рішення є обов'язковим до виконання. Відповідно до викладеного в новій редакції згідно із Законом України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України порядок виконання судових рішень повинен визначатися виключно законами. Подібна за змістом норма закріплена у ст. 129¹ Конституції України, за якою держава бере на себе завдання забезпечувати виконання судового рішення у визначеному законом порядку, з покладенням на суд функції контролю за виконанням судового рішення.

У зв'язку з тим, що у попередній редакції п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України подібного положення щодо порядку виконання судового рішення не існувало, виникає питання передумов запровадження, значення та наслідків для визначення механізму правового регулювання вказаних відносин.

Ні Конституцією України, ні окремими законами не дається визначення ні категорії «порядок», ні конструкції «виконання судових рішень», але якщо друге можливо вивести зі змісту чинного процесуального законодавства (цивільного процесуального, господарського процесуального, кримінального процесуального, законодавства про адміністративне судочинство, адміністративні правопорушення, тощо), то розуміння першого вимагає більш детальної уваги.

У тексті Конституції України є різні способи текстуального позначення дій парламенту щодо впливу на ті чи інші аспекти правового регулювання суспільних відносин. На підставі аналізу можна навести такі: 1) за ексклюзивністю закону як форми закріплення правових норм (Конституцією та законами, виключно законом (законами), законом (законами) без акцентування винятковості, нормативно-правовими актами різних назв та юридичної сили); 2) за характером дії парламенту щодо відповідного нормативно-правового акта (визначення, встановлення); 3) за імперативністю нормативно-правового регулювання відносин (імперативні, дискреційні).

Наведені способи використовуються у тексті Конституції України в певних комбінаціях та поєднаннях:

1. **Виключність + Визначення:** виключно законом **визначаються** *порядок* застосування мов, *порядок* виконання судових рішень, *порядок* проведення виборів і референдумів, *порядок* діяльності Верховної Ради України (п.п. 4, 14, 20, 21 ч. 1 ст. 92);

2. **Визначення:** законом визначаються *порядок* діяльності відповідних військових формування та правоохоронних органів держави (ст. 17), *порядок* проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку (ст. 30), *порядок* діяльності Рахункової палати (ст. 98), *порядок* обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя (ст. 131), *порядок* діяльності прокуратури (ст. 131¹), *порядок* утворення, реорганізації, ліквідації виконавчих органів ради (як органу місцевого самоврядування – Ю.Б.) (ст. 141);

3. **Виключність + Встановлення:** виключно законами України **встановлюються** *порядок* утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу, *порядок* випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи, *порядок* направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав; *порядок* допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України, *порядок* встановлення державних стандартів, *порядок* використання і захисту державних символів, *порядок* утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального (ч. 2 ст. 92);

4. **Встановлення** законом встановлюються *порядок* використання державних символів України (ст. 20), *порядок* здійснення права на страйк (ст. 44), *порядок* проведення виборів народних депутатів України (ст. 77), *порядок* діяльності комітетів Верховної Ради України, її тимчасових спеціальних і тимчасових слідчих комісій (ст. 89), *порядок* проведення виборів Президента України (ст. 103);

5. **Конституція + Закон (Закопи) + Визначення:** Конституцією і законами України визначається *порядок* діяльності Кабінету Міністрів України, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади (ст. 120 Конституції

України); Конституцією України та законом визначається *порядок* організації та діяльності Конституційного Суду України, *порядок* звернення до Суду (ст. 153);

6. **Конституція і Регламент + Встановлення:** порядок роботи Верховної Ради України *встановлюється* Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України (ст. 83);

7. **Конституція + Закони + Інші НПА + Визначення:** Конституцією України та законами України, нормативно-правовими актами Верховної Ради Автономної Республіки Крим з питань, віднесених до її компетенції, **визначаються** *порядок* формування і діяльності Верховної Ради Автономної Республіки Крим і Ради міністрів Автономної Республіки Крим (ст. 136);

8. **Дискреційність + Закон + Визначення:** законом **може** бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору (ст. 124).

Окремо можна навести норми Конституції України, які носять імплементаційне до Закону від 02.06.2016 р. № 1401-VIII значення. Відповідно до пп. 4 п. 16¹ Перехідних положень Конституції України законом *визначається* *порядок* оцінки відповідності займаній посаді судді, якого призначено на посаду строком на п'ять років або обрано суддею безстроково до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», а *порядок* оскарження рішення про звільнення судді за результатами оцінювання підлягав *встановленню* законом.

А. П. Заєць, коментуючи ст. 92 Конституції України, вказує, що «у цій статті реально відбивається домінуюча роль закону в системі інших нормативно-правових актів, за допомогою якого здійснюється правове регулювання найважливіших суспільних відносин. Тим самим уточнюється предметний перелік питань, з яких Верховна Рада України здійснює законодавче регулювання, хоча вона може приймати закони й з інших питань своєї компетенції» [3, с. 644-648]. Таким чином взагалі оминається наявна різниця у використанні дієслів «встановлювати» та «визначати» у тексті Конституції України.

Конституційний Суд України у своєму рішенні від 13 липня 2001 р. № 11-рп/2001 [17] роз'яснив, що положення п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України треба розуміти так, що ним безпосередньо не встановлюються види юридичної відповідальності. За цим положенням виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності, а також діяння, що є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями як підстави кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності, та відповідальність за такі діяння. Зазначені питання не можуть бути предметом регулювання підзаконними нормативно-правовими актами.

Не вдаючись до дискусій щодо етимології понять «встановлення» та «визначення», застосовуючи буквально тлумачення положень Конституції України, слід зробити висновок, що порядок виконання судових рішень

повинен визначатися правовими нормами, які повинні знайти своє відображення в джерелах права, які за своїми характеристиками та юридичною силою належать до закону як нормативно-правового акта, який приймається парламентом України як єдиним органом законодавчої влади.

Зазвичай поняття «порядок» має багато значень, у конкретному контексті найбільш підходять такі розуміння, як «стан, коли все робиться, виконується так, як слід», «відповідно до певних вимог, правил і т. ін.»; «упорядкованість, лад», «додержання правил, норм поведінки де-небудь; дисципліна», «певна послідовність, черговість чого-небудь», «спосіб виконання, метод здійснення чого-небудь» [9], «злагожденість, узгодженість, організованість» «послідовність, черговість» «устрій, система, режим» [6], і т.п.

Виконання судових рішень як організаційна та процесуальна діяльність держави та уповноважених нею органів (посадових осіб) щодо реалізації припису владних розпоряджень суду як юрисдикційного органу, який формально-юридично єдиний серед органів державної влади виступає від імені держави України, залежить від спеціалізації судової діяльності, що може істотно впливати на організацію, процесуальні форми та порядок реалізації владного рішення.

У преамбулі Закону України «Про виконавче провадження» 21 квітня 1999 р. № 606–XIV [13] зазначалося, що цей Закон визначає умови і порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), що відповідно до закону підлягають примусовому виконанню у разі невиконання їх у добровільному порядку. Незважаючи на викладення цього закону в нових редакціях, преамбула залишалася без змін до припинення його чинності [12]. У чинному Законі України «Про виконавче провадження» [11] подібна норма відсутня, як і сама преамбула взагалі.

У тексті Закону України «Про виконавче провадження» у тій чи іншій мірі згадується про порядок вчинення тих чи інших дій, тієї чи іншої діяльності. Ними є: порядок стягнення аліментів визначається законом (ч. 1 ст. 71), «реалізація заставленого майна здійснюється в порядку, встановленому цим Законом» (ч. 4 ст. 51), «примусове звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється виконавцем з урахуванням положень Закону України «Про іпотеку» (ч. 7 ст. 51), «реалізація конфіскованого майна здійснюється в порядку, встановленому цим Законом» (ч. 2 ст. 62).

З аналізу положень чинного Закону України «Про виконавче провадження», можна навести низку бланкетних норм, які стосуються виконання судових рішень та рішень інших органів, про уповноваження тих чи інших органів державної влади стосовно регламентації тих чи інших суспільних відносин, які безпосередньо або опосередковано стосуються організаційних та процесуальних аспектів виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) у процесуальній формі виконавчого провадження:

1. Кабінету Міністрів України щодо:

визначення порядку здійснення тимчасового затримання та зберігання поліцією на спеціальних майданчиках чи стоянці виявленого за результатами розшуку транспортного засобу боржника здійснюються (ч. 3 ст. 36);

встановлення порядку розпорядження конфіскованим майном та майном, яке не підлягає реалізації (ч. 3 ст. 62);

2.1. Міністерства юстиції України щодо:

визначення порядку здійснення передачі виконавчих документів (ч. 5 ст. 5);

визначення порядку функціонування автоматизованої системи виконавчого провадження (ч. 1 ст. 8);

встановлення форми декларації про доходи та майно боржника, зокрема про майно, яким він володіє спільно з іншими особами, про рахунки у банках чи інших фінансових установах, про майно, що перебуває в заставі (іпотечі) або в інших осіб, чи про кошти та майно, належні йому від інших осіб (ч. 5 ст. 19);

визначення порядку надання доручень, підстави та порядок вчинення виконавчих дій на території, на яку поширюється компетенція іншого органу державної виконавчої служби, передачі виконавчих проваджень від одного органу державної виконавчої служби до іншого, від одного державного виконавця до іншого (ч. 5 ст. 24);

затвердження типової форми договору про уповноваження іншого приватного виконавця на вчинення окремих виконавчих дій, якого затверджується Міністерством юстиції України (ч. 5 ст. 24);

визначення порядку утворення виконавчих груп (ч. 1 ст. 25);

визначення порядку передачі виконавчих проваджень від одного державного виконавця до іншого, від одного органу державної виконавчої служби до іншого або до виконавчої групи (ч. 4 ст. 25);

встановлення розміру та видів витрат виконавчого провадження (ч. 3 ст. 42);

визначення порядку ведення органом державної виконавчої служби та приватним виконавцем електронного обліку і звітності за сумами на рахунках щодо кожного рахунка (ч. 4 ст. 44);

визначення порядку проведення електронних торгів (ч. 2 ст. 61);

визначення порядку реалізації майна, крім цінних паперів, ювелірних та інших побутових виробів із золота, срібла, платини і металів платинової групи, дорогоцінного каміння і перлів, а також лому і окремих частин таких виробів) (ч. 4 ст. 61);

встановлення форми звіту підприємства, установи, організації, фізичні особи, фізичні особи – підприємці про здійснені відрахування із заробітної плати, пенсії, стипендії та інших доходів боржника та виплати (ч. 1 ст. 69)

встановлення форми довідки про наявність заборгованості зі сплати аліментів (ч. 13 ст. 71);

2.2. *Міністерства юстиції України за погодженням з Національним банком України щодо:*

визначення порядку автоматизований арешт коштів боржника за виконавчими провадженнями про стягнення аліментів (ч. 5 ст. 8);

2.3. *Міністерству юстиції України разом із державними органами, які забезпечують ведення державних баз даних і реєстрах, у тому числі електронних з баз даних та реєстрів щодо:*

встановлення порядку доступу до інформації про боржників, їхнє майно, доходи та кошти, у тому числі конфіденційної, яка міститься в державних баз даних і реєстрах, у тому числі електронних з баз даних та реєстрів (ч. 5 ст. 18);

3. *Міністерства фінансів України за погодженням з Національним банком України щодо:*

визначення порядку реалізації ювелірних та інших побутових виробів із золота, срібла, платини і металів платинової групи, дорогоцінного каміння і перлів, а також лому і окремих частин таких виробів (ч. 4 ст. 61);

4. *Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Міністерством юстиції України щодо:*

визначення порядку реалізації цінних паперів (ч. 4 ст. 61).

Окрім цього є низка випадків, коли ті чи інші аспекти виконавчого провадження залежать від змісту інших актів чинного законодавства. Так, порядок і умови зберігання цінних паперів, ювелірних та інших побутових виробів із золота, срібла, платини і металів платинової групи, дорогоцінного каміння і перлів, а також лому і окремих частин таких виробів, на які накладено арешт, встановлюються відповідно до умов договорів, укладених з банками України, з урахуванням вимог до таких договорів, встановлених Національним банком України за погодженням з Міністерством фінансів України, іншого майна – Міністерством юстиції України (ч. 5 ст. 58 Закону України «Про виконавче провадження»), а арешт на цінні папери накладається в порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України (ч. 8 ст. 56 Закону України «Про виконавче провадження»).

На підзаконному рівні питання організації та здійснення виконання судових рішень за процедурами виконавчого провадження визначаються низкою нормативно-правових актів Міністерства юстиції України, серед яких основним і визначальним є Інструкція з організації примусового виконання рішень. У назві наказу Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. № 512/5 про затвердження названої Інструкції вказується лише про мету упорядкування чинного законодавства – «відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» та з метою приведення нормативно-правових

актів у відповідність до вимог чинного законодавства» [15], але вже в самій Інструкції з організації примусового виконання рішень [2] йдеться про її розроблення «відповідно до Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів», Закону України від 2 червня 2016р. №1404-VIII «Про виконавче провадження», інших законодавчих актів України та нормативно-правових актів Міністерства юстиції України і визначає окремі питання організації виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб), що відповідно до Закону підлягають примусовому виконанню». Незважаючи на назву нормативно-правового акта, який мав би свідчити лише про організаційні аспекти виконання судових рішень та рішень інших органів і посадових осіб у процедурі виконавчого провадження, його безпосередній зміст не дає однозначно ствердної відповіді щодо цього. На противагу окремі структурні частини вказаної Інструкції, навіть, у своїх назвах стосується не тільки і не стільки організації виконання, а безпосереднього здійснення виконавчого провадження (глава III «Загальні умови та порядок здійснення виконавчого провадження», глава VIII «Порядок звернення стягнення на майно боржника», глава XII. Порядок проведення перевірок законності виконавчого провадження).

У правозастосуванні при розкритті змісту конструкції «порядок виконання судового рішення» йдеться переважно про загальну процедуру, визначену Конституцією та Законом України «Про виконавче провадження», як по це йдеться на сайті Уповноваженого Верховної Ради з прав людини [8], територіальних органів юстиції [4], або розкриття лише окремих аспектів, (наприклад, на сайті Хмельницького окружного адміністративного суду розкривається це питання виключно із посиланням на Кодекс про адміністративне судочинство України [7]).

У законодавстві про виконавче провадження та процесуальному законодавстві використовується така процесуальна дія, яка стосується виконання судових рішень, як відстрочення і розстрочення виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання, у тому числі судового рішення (ст. 33 Закону України «Про виконавче провадження», ст. 435 ЦПК України, ст. 378 КАС України, ст. 331 ГПК України).

Встановлення способу і порядку виконання рішення – це визначення або уточнення способу та/або порядку виконання рішення, якщо рішенням це питання не було вирішено або вирішено нечітко. Цей спосіб слід відрізнити від роз'яснення судового рішення, за яким судові рішення не зазначає змін та доповнень. *Зміна способу і порядку виконання рішення* – це трансформація попередньо встановленого виконавчим документом способу та/або порядку виконання рішення, якщо виконання рішення у первісному способу/порядку є неможливим або ускладненим.

Щодо таких цих повноважень суду неодноразово висловлювалися українські суди різних рівнів та спеціалізацій. Так, на думку Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, викладеній у постанові від 25 вересня 2015 р. № 8, зміна способу та порядку виконання рішення – це визначена законодавством послідовність і зміст вчинення виконавчих дій державним виконавцем, а також права і обов'язки суб'єктів виконавчого провадження під час їх вчинення. Тобто судом вживаються нові заходи для реалізації рішення суду в разі неможливості його виконання у порядку і спосіб, що встановлені раніше [16].

У п. 9 постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 вересня 2015 р. № 8 «Про узагальнення практики розгляду судами процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах» [16] зазначено: «Зміна способу та порядку виконання рішення полягає у визначеній законодавством послідовності і змісті вчинення виконавчих дій державним виконавцем, а також у реалізації прав і обов'язків суб'єктів виконавчого провадження. Тобто, у судом застосовуються інші (нові) заходи реалізації рішення суду за умови неможливості його виконання у спосіб та в порядку, який був передбачений раніше у цьому рішенні. При цьому, спосіб виконання рішення визначається в межах встановлених Цивільним кодексом способів захисту цивільних прав, наприклад припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Тобто, фактично здійснюється заміна одного заходу примусового виконання іншим. Під час вирішення питання про зміну способу виконання суд з'ясовує обставини, що свідчать про цілковиту неможливість виконання судового рішення».

Також, у підп. 7.1.3 постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 17 жовтня 2012 р. № 9 «Про деякі питання практики виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів України» [14] прослідковується аналогічне визнання підстав для зміни способу та порядку виконання рішення. При цьому, ключовим питанням є те, що під час зміни способу та порядку виконання рішення, суд не може змінювати саме рішення по суті.

В Узагальненні практики розгляду судами процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах (постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25 вересня 2015 р. № 8 [16]) вказувалося, що суди повинні враховувати, що неможливо змінити спосіб і порядок виконання судового рішення у немайнових справах, за якими боржник присуджується до вчинення певних дій, оскільки це призведе до зміни самого рішення суду,

а згідно з ч. 2 ст. 218 ЦПК України після проголошення рішення суду, який його ухвалив, не може сам скасувати або змінити це рішення.

Верховний Суд постановою від 27 червня 2018 р. у справі № 713/1062/17 роз'яснив, що поняття «спосіб» і «порядок» виконання судового рішення мають спеціальне значення, яке реалізується у виконавчому провадженні. Вони означають визначену рішенням суду послідовність і зміст вчинення виконавчих дій виконавцем [1;10].

О.Нікітін справедливо висловлюється, що незалежно від виду юрисдикції суд при вирішенні питання про зміну порядку та способу виконання судового рішення визначає наявність або відсутність конкретних обставин, які унеможливають або ускладнюють його виконання, тобто визначає чи існують такі обставини насправді та чи безпосередньо вони перешкоджають виконанню рішення у строки, у обсязі та у порядку, які визначені у рішенні, а також наявність чи відсутність належних та допустимих доказів у заявника в обґрунтування його доводів (правової позиції), яка надасть підстави задовольнити відповідну заяву [5].

Підводячи підсумки наведеного, слід зрозуміти, що нещодавні зміни до Конституції України в частині віднесення питань визначення порядку виконання судових рішень до виключних повноважень Верховної Ради України як органу законодавчої влади повинні тягнути за собою перегляд основних засад правового регулювання здійснення виконавчого провадження задля відмови від регулювання вказаних відносин підзаконними актами та чітким відмежуванням, а найкраще заміни юридичної термінології в процесуальному законодавстві стосовно позначення послідовності юридичних та фактичних дій зобов'язаної особи.

Список використаних джерел

1. ВС роз'яснив, що означають поняття «спосіб» і «порядок» виконання судового рішення 04.07.2018 / 17:55. *Українське право*. URL : http://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/vs-roz-yasnyv-shcho-oznachayut-ponyattya-sposib-i-poryadok-vykonannya-sudovogo-rishennya/.
2. Інструкція з організації примусового виконання рішень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. № 512/5 (у ред. наказу Міністерства юстиції України від 29.09.2016 р. № 2832/5). *Верховна Рада України. Законодавство України*. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>.
3. Конституція України. Науково-практичний коментар / В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид. X. : Право, 2011. 1128 с.
4. *Кошеленко В.* Порядок виконання судового рішення 18-08-2017 | 10:24 *Головне територіальне управління юстиції у Кіровоградській області*.

- http://www.krjust.gov.ua/news/ID_poryadok-vikonannya-sudovogo-rishennya.html.
5. Нікітін О. Зміна способу та порядку виконання рішення суду. *ID Legal Group*. URL : <https://id-legalgroup.com/ua/blog/izmenenie-sposoba-i-poryadka-ispolneniya-resheniya-suda>.
 6. Порядок / Словник синонімів. *Словopedia*. <http://slovopedia.org.ua/41/53407/271293.html>.
 7. Порядок виконання судових рішень. *Хмельницький окружний адміністративний суд*. <https://kmoas.gov.ua/poryadok-vikonannya-sudovih-rishen>.
 8. Порядок виконання судового рішення. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/pravo-na-sudovij-zaxist/poryadok-vikonannya-sudovogo-rishennya/>.
 9. Порядок. *Академічний тлумачний словник української мови* <http://sum.in.ua/s/porjadok>.
 10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 27.06.2018 р. у справі № 713/1062/17 за позовом ОСОБА_5 до Вижницької міської ради Чернівецької області про скасування рішення виконавчого комітету Вижницької міської ради Чернівецької області про зобов'язання вчинити певні дії. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75042511>.
 11. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 р. № 1404–VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.
 12. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 р. № 606–XIV, у редакції Закону від 04.11.2010 р. № 2677–VI (Відомості Верховної Ради України. 2011. № 19–20. Ст. 142. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-14/ed20170105>.
 13. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 р. № 606–XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 24. Ст. 207.
 14. Про деякі питання практики виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів України : постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17.10.2012 р. № 9. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009600-12>.
 15. Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень : наказ Міністерства юстиції України від 02.04.2012 р. № 512/5, зареєстр. в Міністерстві юстиції України від 02.04.2012 р. за № 489/20802. *Верховна Рада України. Законодавство України*. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0489-12>.
 16. Про узагальнення практики розгляду судами процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах : постанова

Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25.09.2015 р. № 8. *Закон і бізнес*. https://zib.com.ua/ua/119940-vssu_uzagalniv_praktiku_schodo_vikonannya_rishen_v_civilnih_.html.

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «район» та «район у місті», які застосовуються в пункті 29 частини першої статті 85, частині п'ятій статті 140 Конституції України, і поняття «організація управління районами в містах», яке вживається в частині п'ятій статті 140 Конституції України та в частині першій статті 11 Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», а також щодо офіційного тлумачення положень пункту 13 частини першої статті 92 Конституції України, пункту 41 частини першої статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» стосовно повноваження міських рад самостійно вирішувати питання утворення і ліквідації районів у місті (справа про адміністративно-територіальний устрій) від 13.07.2001 р. № 11-рп/2001. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01>.

Бондаренко-Зелінська Надія Леонтіївна,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права (м. Хмельницький, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕФЕКТИВНІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Будь-яке цивілізоване суспільство прагне конструктивного розвитку та гармонійних суспільних відносин. Невипадково в більшості розвинених країн створюються такі механізми захисту членів суспільства від неправомірного посягання на їх права і свободи, які покликані забезпечити врегулювання та вирішення конфліктів, що виникають у суспільстві, на засадах взаєморозуміння та взаємної згоди в діяльності людей, їх об'єднань, держави.

Не стала винятком і Україна, яка в своїй Конституції закріпила пріоритет таких соціальних цінностей як людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст. 3), а також гарантувала право кожного члена суспільства будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55) [1].

Водночас, попри конституційні гарантії реально, в Україні домінують юрисдикційні способи вирішення конфліктних ситуацій, хоча багаторічний досвід їх застосування так і не дозволив їм досягнути такого рівня ефективності, який би відповідав потребам сучасного суспільства. І попри те, що ще **17.07.1997 року Україною ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до ст. 13** якої кожному гарантується право на ефективний засіб юридичного захисту, фактично в нашій державі способи врегулювання та вирішення спорів без втручання державних юрисдикційних органів поза так звану формальною процедурою тільки починають запроваджуватись [2, с. 15].

Одним із важливих кроків на цьому шляху стало набуття чинності новою редакцією ЦПК України наприкінці 2017 року [3]. Серед запроваджених законодавцем новел цивільного процесуального законодавства особливо слід відмітити нову процедуру – врегулювання спорів за участю судді.

Сутність цього інституту полягає в законодавчому закріпленні можливості використання примирної процедури як елементу правосуддя в цивільних справах. Зокрема до початку розгляду цивільної справи по суті суддя, який призначений Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою для розгляду відповідної справи, за згодою сторін може провести із сторонами спільні або індивідуальні зустрічі («спільні та/або закриті наради») з метою сприяння сторонам у врегулюванні їх конфлікту. Відповідні положення знайшли своє закріплення в главі 4 розділу III кодексу.

Зважаючи на звичку українців покладатися на авторитетну позицію посадової особи чи фахівця, примирення за участю судді повинно було б стати популярним серед українських громадян. Водночас правозастосовча практика свідчить про зворотне.

Так, упродовж першого півріччя 2018 року в Хмельницькій області мали місце лише поодинокі випадки застосування процедури врегулювання спору за участю судді, зокрема в цивільній справі 686/12991/17 за позовом про поділ майна подружжя [4]. Подібна ситуація має місце і в інших регіонах України.

Переконані, що в першу чергу позитивний потенціал цього способу захисту прав та інтересів учасників спірних правовідносин нівелює недосконалість правового регулювання підстав та процедури врегулювання спорів за участю судді оновленим національним цивільним процесуальним законодавством України.

1. Так, із змісту норм глави 4 ЦПК неможливо зробити однозначний висновок щодо того, чи може суддя бути ініціатором застосування цього способу захисту прав особи чи це виключно прерогатива сторін у справі.

З одного боку, аналіз наявних випадків застосування означеної процедури свідчить, що вона застосовувалась виключно за клопотанням однієї

зі сторін, а з іншого, – зважаючи на недостатньо високий рівень правової культури переважної більшості українців, останні просто можуть не знати про існування відповідної примирної процедури і того, в яких випадках вона може бути ефективною, тож ініціатива судді щодо врегулювання спору за його участі могла б сприяти поширенню інформації про такий спосіб захисту прав.

2. Неоднозначно сприймається і зміст положення ч. 2 ст. 202 ЦПК, відповідно до якої у випадку недосягнення сторонами мирного врегулювання спору за наслідками проведення врегулювання спору за участю судді повторне проведення такої процедури не допускається.

Вбачається, що ведення вказаного обмеження орієнтоване на запобігання зловживанням з боку сторін, які гіпотетично можуть затягувати судове провадження чисельними «зупинками провадження задля спроби примирення». Водночас питання про можливість застосування даної примирної процедури вирішує суддя і він здатен перешкодити зловживанням з боку сторін: відмовити в задоволенні відповідного клопотання або припинити розпочату процедуру відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 204 ЦПК. А от якщо сторони з першого разу не змогли домовитись (що доречі є нерідкісним явищем в примирних процедурах) вдруге, навіть при їх спільному свідомому бажанні, вони вже не зможуть скористатись допомогою судді для врегулювання спору. Тобто таким чином законодавець радше обмежив сторін у можливості примирення, ніж запобіг зловживанням.

3. Суперечливими є й положення ч. 4, 5 та 6 ст. 203 ЦПК.

Так, відповідно до вказаних норм з однієї сторони судді дозволяється звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, пропонувати стороні та (або) її представнику можливі шляхи мирного врегулювання спору, а з іншої – забороняється надавати сторонам юридичні поради та рекомендації. Виникає питання якщо судді заборонено будь що рекомендувати сторонам, як він може пропонувати останнім шляхи мирного врегулювання спору.

4. Також критично сприймається розмежування законодавцем повноважень щодо врегулювання спору за участю судді та подальшого розгляду справи між різними суддями. Так, відповідно до ч. 4 ст. 204 ЦПК у разі припинення врегулювання спору за участю судді з підстав, передбачених пунктами 1–3 частини першої цієї статті¹, справа передається на розгляд іншому судді.

На нашу думку, якщо припинення врегулювання мало місце у зв'язку із закінченням строку врегулювання, за ініціативою судді в разі затягування врегулювання спору будь-якою зі сторін або у разі подання стороною заяви про припинення врегулювання не з причин недовіри сторін судді провадження повинен продовжувати саме той суддя, що вів процедуру врегулювання.

¹ Тобто без укладення мирової угоди

Поряд з означеними потребують більш ґрунтового дослідження та виправлення й інші недоліки.

Також слід звернути увагу на ще один аспект цієї проблеми – соціальний, адже не тільки громадяни не поінформовані про примирні процедури та їх потенціал, але й значна кількість суддів наразі не має потрібної практичної підготовки і відповідних навичок для ефективного проведення примирних процедур. Тобто для удосконалення національного механізму захисту прав особи недостатньо лише нормативного закріплення примирних процедур. Потрібно інформування населення про існуючі та можливі способи ефективного захисту прав особи, а також заходи, орієнтовані на зміну суспільної свідомості, переорієнтації її на мирне співіснування та вирішення конфліктів на засадах примирення. З цією метою доцільними є наступні кроки:

По-перше, запровадження освітніх програм для навчальних закладів, орієнтованих на інформування про способи врегулювання спорів на засадах примирення і, як наслідок – виховання у громадян моделі поведінки, яка б ґрунтувалась на мирному вирішенні конфліктів.

По-друге, застосування примирних процедур під час вирішення правових спорів повинно мати схвалення та підтримку на державному рівні, що має виражатися не тільки в соціальній рекламі в засобах масової інформації, а й здешевленні процедур, покликаних забезпечити оформлення результатів мирного вирішення спорів. Наприклад, можна було б запровадити можливість повернення половини судового збору у випадку укладення мирової угоди внаслідок врегулювання спору за участю судді.

По-третє, потрібна якісна професійна підготовка суддів у сфері врегулювання конфліктів на засадах примирення.

Підсумовуючи, слід визнати, що, попри критику окремих положень ЦПК, значення самого факту законодавчої регламентації врегулювання спорів за участю судді важко переоцінити, адже запровадження цього інституту є важливим реальним кроком на шляху реалізації положення ст. 55 Конституції України та забезпечення кожному члену суспільства широких можливостей для ефективного захисту прав і свобод від порушень і проти-правних посягань.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. (редакція від 30.09.2016 р.) Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#№2091>
2. Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2017 році. К., 2018. 86 с. Євроінтеграційний портал. URL : https://eu-ua.org/sites/default/files/imce/layout_16_02_fi№al.pdf
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2014 р.

- (редакція від 28.08.2018 р.) Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#№7582>
4. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду від 29.05.2018 року у справі № 686/12991/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74300410>).
 5. Канада пропонує служителям вітчизняної Феміди вирішувати спори поза судовою процедурою. Закон і бізнес. 2015. № 32 (1226). 8–14 серпня. URL: <http://zib.com.ua/ua/117989-kanada-propo-№ue-ukrainskim-suddyam-virishuvati-spori-poza-su.html>
 6. Навроцька Ю. В. Правові механізми досудового врегулювання спорів за участю судді: концепція запровадження в Україні. Проблеми модернізації приватного права в умовахсвроінтеграції : зб. наук. пр. / за заг. ред. Ю. В. Білоусова. Хмельницький, 2015. С. 369–374.
 7. Що таке процедура досудового врегулювання спорів за участю судді. Івано-Франківський окружний адміністративний суд. URL : <http://adm.if.court.gov.ua/sud0970/dvs/whatis>

*Борисова Анастасія Олексіївна,
студентка 2 курсу
Національної академії Служби безпеки України
(м. Київ, Україна)*

ПРОБЛЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СУЧАСНІЙ ДЕМОКРАТИЧНІЙ ДЕРЖАВІ

Однією з найбільш актуальних проблем сучасності є проблема забезпечення прав і свобод людини. Це обумовлено недостатнім рівнем дотримання прав і свобод особи, які закріплені в Конституції України, з боку держави. Ця проблема має свій прояв як у труднощах реалізації певних положень Конституції, так і в недостатньому рівні їх захищеності.

Україна вважається демократичною державою, тобто всі її громадяни, як учасники політичного життя вважаються рівними. Сучасна демократична держава – це правова держава, в якій на практиці здійснено поділ гілок влади і створені реальні механізми захисту прав і свобод громадян.

Водночас практична реалізація засадничих положень демократичного процесу та демократичного управління в Україні має досить суперечливий характер та є неоднозначною, адже після сімдесятирічного перебування українського суспільства в колишньому СРСР воно не мало ґрунтовних передумов для подальшого вже свого демократичного розвитку, не мало й

демократично налаштованої національної еліти та й самого усвідомлення себе як нації.

На наш погляд, головною проблемою української демократії є неможливість практичного здійснення її основної ідеї – врахування думки кожної людини, забезпеченість рівноправної участі громадян в управлінні державною, реалізація та забезпечення прав і свобод кожного з громадян.

Етатизм, покладений в основу створення системи нових суспільно-політичних і економічних відносин в Україні, характерний тим, що стратегічною метою назвав розбудову держави (точніше – державності) як головний визначальний чинник подальших реформ. Що таке розбудова української державності, в який спосіб реалізовуватиметься названий процес і скільки він триватиме – цьому політичні еліти фактично ще і досі не знайшли остаточного визначення. Таке трактування процесу державотворення (механістичне становлення інститутів державності, після чого можна підійти до загальноновизнаних механізмів та принципів демократичних реформ) призвело до неадекватного сприйняття суспільством і цілої низки понять політичної системи [4, с. 135].

Доречно буде згадати слова англійського філософа К.Поппера про те, що головним завданням саме демократичного законодавства є визначення ступеня свободи, який слід залишити громадянам, не ставлячи при цьому під загрозу ту свободу, яку держава повинна захищати.

Демократія, про яку наш народ мріяв у вісімдесятих, вже в дев'яностих подала надію на її подальше втілення в реальність. Потім у 2004 році вона вивела мільйони людей на майдани, але сьогодні ж вона стала заручницею політичних інтриг і нездатності держав впоратися з соціально-економічними труднощами перехідного періоду.

Десятиліття українських реформ пройшло під знаменами демократизації, ринкової лібералізації, суверенізації. Нинішні програми уряду, переважної більшості політичних партій і громадських об'єднань побудовані на тій же системі цінностей: свобода, демократія, ринкова економіка. Однак, як вважає В.Медведчук, на відміну від початку 90-х років, коли ці слова були потужним стимулом вивільнення й мобілізації суспільної енергії на вирішення справді епохальних завдань розриву з тоталітарним минулим і утвердження незалежної, суверенної держави, сьогодні вони стали скоріше ритуальними деклараціями, які у суспільній свідомості не дуже співвідносяться з привабливою і мобілізуючою картиною майбутнього. Більш того, для значної кількості населення цінності демократії, ринкової економіки виявилися істотно дискредитованими [3, с. 10–11].

Наразі ж наша держава переживає період політичної та соціально-економічної кризи, певне падіння культури та моралі, відсутність механізмів захисту прав і свобод людини, які знайшли своє закріплення в демократичному

законодавстві, що й призводить до все частіших їх порушень, а інколи – й до неможливості їх реалізації.

Для нормального функціонування кожне суспільство повинно мати певний необхідний рівень політичної і правової культури громадян, що «поєднує соціальні ідеали, моральні та правові цінності з практично корисною діяльністю щодо втілення в життя законодавства» [2, с. 50].

Щоб розв'язати ці проблеми, необхідний в першу чергу налагоджений та стійкий економічний розвиток, становлення державної політики, яка в першу чергу буде мати на меті забезпечення прав і свобод своїх громадян.

Майже всі країни світу мали перехідні періоди в розвитку власної державності, які ніколи не були стабільними, а були насичені масою суперечностей. Рух України на шляху до демократизації, освоєння сучасних форм політичного та економічного життя, які демонструють свою ефективність у розвинутих країнах Заходу, суттєво гальмується відсутністю в українському суспільстві усталених демократичних традицій, розвинутого демократичного мислення, яскравих і переконливих зразків демократичної поведінки.

Потрібно глибоко усвідомити, що сучасна світова практика переходу суспільства від тоталітарних чи авторитарних форм владного правління довела, що становлення демократії значною мірою залежить від зрілості національної політичної еліти, тієї ролі, яку вона відіграє у процесах державотворення.

Таким чином, нині реальний захист прав людини належить до найгостріших проблем української дійсності. Він є головним завданням для правильного функціонування та існування української державності. Тому, на нашу думку, для забезпечення й виконання саме цього завдання є потреба в ефективному реформуванні системи влади та створення й підтримання реальних механізмів щодо забезпечення прав людини спочатку з боку держави, а потім – і самого громадянського суспільства.

Існує потреба вдосконалення таких механізмів безпосередньої демократії, як вибори, референдуми, право громадян збиратися, проводити збори, мітинги. Усе це передбачає створення правових умов, щоб ці форми дійсно забезпечували реалізацію саме народного волевиявлення й відвертали спроби його фальсифікації чи маніпулювання громадською думкою.

У першу чергу, саме держава повинна визнати людину найвищою цінністю, усвідомити закріплені в Конституції за нею права, створити механізм їх захисту та гарантувати це. Тому, на нашу думку, саме вона повинна створювати всі умови для гідного працевлаштування з відповідними заробітними платами всім, хто перебуває у складних життєвих ситуаціях надавати соціальну допомогу в достатньому обсязі, швидко реагувати на порушення прав та сприяти їх якнайшвидшому відновленню. Всі ці заходи здатні зупинити безробіття, масову еміграцію нашого населення та трудової сили в іноземні держави («Протягом 2017 року більш ніж 1 мільйон громадян

України покинули країну, близько 100 тисяч осіб кожного місяця виїжджають за територію країни» – повідомив міністр закордонних справ Павло Климкін), зменшити бідність, а далі – й кількість злочинів, пов'язаних з цим. Наприклад, вагомим кроком у напрямку подолання бідності в Україні може стати Національна стратегія подолання бідності на кшталт затвердженої Указом Президента України від 15.08.2001 р.

Громадяни потребують шанобливого ставлення до кожного, адже саме вони є одним з найголовніших елементів, що визначають державу, формують її, тому й держава, в свою чергу, зобов'язана піклуватися про них. «Тільки в демократичній державі, – як зазначав колишній Президент України В. А. Ющенко, – найвищими цінностями є людська гідність, свобода, рівність і солідарність» [1, с. 3].

Тому, якщо наша держава усуне всі вище викладені недоліки, які заважають хоча б достатньо функціонувати всім правовим інститутам та докладе всіх зусиль, щоб, у першу чергу, виправити соціальні проблеми й задовольнити суспільні потреби, то, можливо, найближчим часом «демократія» не буде залишатися лише формальним явищем, закріпленим на папері, і громадяни зможуть реалізовувати надані їм права повною мірою.

Список використаних джерел

1. «Ми починаємо нову сторінку української історії»: звернення Президента України Віктора Ющенка до українського народу на Майдані Незалежності. Урядовий кур'єр. 25 січня 2005 року. № 13.
2. *Бандура О. О.* Єдність цінностей та істини у праві. К. : Вид-во НАВСУ. 2000. 200 с.
3. *Медведчук В.* Новий вимір демократії. К. 2001. 144 с.
4. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (керівник авт.кол.). К. : Політична думка, 1995. 368 с.

Буханевич Олександр Миколайович,

*голова вченої ради Хмельницького університету управління та права,
завідувач Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем публічного
адміністрування та децентралізації влади Науково-дослідного інституту
державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового
права Хмельницького університету управління та права,
доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України
(м. Хмельницький, Україна)*

ЯКІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ ФАКТОР РОЗБУДОВИ СЕРВІСНОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Створення зручних і доступних умов для отримання адміністративних послуг є одним з головних завдань, що має вирішуватися органами державної влади та місцевого самоврядування, адже саме за якістю цих послуг кожен громадянин оцінює турботу держави про нього та рівень поваги до його прав і гідності. Реалізація цього завдання особливо актуальна для України на сучасному етапі її розвитку, оскільки система надання адміністративних послуг є непрозорою, нераціональною та повільною. Більшість громадян наразі незадоволені якістю надання цих послуг. Як наслідок, падає довіра до працівників суб'єктів надання адміністративних послуг з боку громадськості, що, у свою чергу, підриває авторитет влади взагалі.

Появу терміна «адміністративні послуги» у вітчизняній правовій доктрині пов'язують з початком адміністративної реформи в Україні, яка стала наслідком необхідності реагування держави на зміни, що відбуваються у суспільних відносинах, та передбачає побудову «сервісної» держави, основним завданням якої є обслуговування потреб фізичних та юридичних осіб, допомога й забезпечення реалізації ними своїх прав, свобод і законних інтересів. З її початку неодноразово вказувалось на необхідність покращення саме якості адміністративних послуг.

В Законі України «Про адміністративні послуги» термін «якість» вживається у ст. 7 «Вимоги щодо якості надання адміністративних послуг». Так, суб'єкт надання адміністративних послуг може видавати організаційно-розпорядчі акти про встановлення власних вимог щодо якості надання адміністративних послуг (визначення кількості годин прийому, максимального часу очікування в черзі та інших параметрів оцінювання якості надання адміністративних послуг). У разі якщо суб'єктом надання адміністративної послуги є посадова особа, вимоги щодо якості надання

адміністративних послуг визначаються органом, якому вона підпорядковується [1].

Виникає слушне питання: як можна управляти якістю адміністративних послуг, коли саме поняття в Законі не розкривається? Тому науково обґрунтованим і практично доцільним є формулювання єдиного адміністративно-правового поняття «якість адміністративної послуги».

Поняття якості досліджується в багатьох науках: економічною, філософською, технічною та юридичною. У філософському розумінні «якість» розкривається як певна сукупність властивостей предмета. В енциклопедії філософських наук властивість характеризується як те, що притаманне будь-якому предмету, складає його конкретне існування [2, с. 403]. Властивість виражає таку сторону предмета, яка обумовлює його відмінність чи спільність з іншими предметами та виявляється в його ставленні до них [3, с. 1192]. В економіці «якість» пов'язується зі споживчою вартістю. Споживча вартість – це корисність, яка своїми властивостям задовольняє людські потреби як засоби виробництва та предметів споживання або в якості послуг [4, с. 121]. Якість товару, проявляючись через звичайні властивості речі, виражає разом з тим певні виробничі відносини, визначає суспільну корисність товару, а отже – суспільну потребу в ньому [5, с. 31]. З цього випливає, що з економічної точки зору, якість характеризується як здатність послуги задовольняти потреби громадян.

Метою юридичного підходу до визначення поняття «якості» є вироблення дієвого правового механізму, здатного забезпечити надання адміністративних послуг належної якості. Проблема визначення поняття «якість адміністративних послуг» має не тільки теоретичне значення, а й безпосередньо впливає на практичну діяльність суб'єктів надання адміністративних послуг. Вона пов'язана з вирішенням низки питань публічного адміністрування, таких як вимірювання якісної продуктивності функціонування державного апарату, ефективності витрачання бюджетних коштів, забезпечення належного рівня реалізації прав і свобод громадян та вдосконалення правового регулювання цієї сфери в цілому.

А. Кірмач і В. Тимошук акцентують свою увагу на тому, що оцінка якості надання адміністративних послуг повинна здійснюватися на основі критеріїв, щоб мати змогу оцінювати та стандартизувати процеси надання цих послуг. Критерії – це ті показники, які є підставою для встановлення стандартів надання адміністративних послуг і за якими можна визначати, наскільки при наданні конкретної послуги є задоволеними потреби та інтереси споживача/клієнта та наскільки адекватною і професійною є діяльність адміністративного органу [6, с. 13].

Незважаючи на те, що у Законі України «Про адміністративні послуги» категорія «стандарт надання адміністративної послуги» не вживається,

фактично ст. 7 цього Закону стосується саме стандартів послуг у розумінні, поширеному в розвинених країнах.

У Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 року № 90-р,Ю до критеріїв оцінки якості адміністративних послуг віднесено такі: результативність – задоволення потреби фізичної або юридичної особи в адміністративній послугі; своєчасність – надання адміністративної послуги в установлений законом строк; доступність – фактична можливість фізичних та юридичних осіб звернутися за адміністративною послугою; зручність – урахування інтересів та потреб отримувачів послуг у процесі організації надання адміністративних послуг; відкритість – безперешкодне надання необхідної для отримання адміністративної послуги інформації, яка розміщується на інформаційних стендах в адміністративних органах, на їх веб-сайтах, друкується в офіційних виданнях та буклетах; повага до особи – ввічливе (шанобливе) ставлення до отримувача адміністративної послуги; професійність – належний рівень кваліфікації працівників адміністративного органу [7].

Таким чином, оцінка діяльності органів, що надають адміністративні послуги, повинна проводитися за критеріями, які були б актуальними, тобто відповідали б вимогам часу, та достатніми, тобто такими, що охоплюють найважливіші аспекти надання послуг. Найкраще мати критерії, які можна було б відобразити в кількісному виразі. Кожному критерію оцінки якості надання послуги повинен відповідати стандарт її надання. У такому випадку, здійснивши оцінювання відповідно до встановлених критеріїв, керівництво адміністративного органу отримає напрямки поліпшення якості послуг. Окрім цього, оцінка якості надання адміністративних послуг підвищує рівень відповідальності та прозорість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, оскільки такі дані, як правило, стають надбанням громадськості. Також оцінювання якості надання адміністративних послуг повинно здійснюватись на основі чітких критеріїв, таких як результативність, своєчасність, відкритість та професійність. Проводити таку оцінку доцільно окремо по кожному критерію для отримання різносторонньої та повної інформації про якість адміністративної послуги, яка надається споживачам.

Отже, саме стандарти адміністративних послуг дозволять упорядкувати і конкретизувати зобов'язання органів державної влади та органів місцевого самоврядування перед суб'єктами звернення, а також запровадити процедури контролю й оцінки діяльності цих органів. Стандартом надання адміністративної послуги є акт, який видається суб'єктом відповідно до нормативно-правових актів, що визначають порядок надання адміністративної послуги, та містить інформацію про адміністративну послугу і процедуру її

надання, зокрема умови та відповідальних осіб [8]. При розробці стандартів щодо окремої послуги слід включати до нього вимоги, що забезпечують необхідний рівень доступності і якості адміністративної послуги в цілому, а також на кожному етапі її надання, включаючи внесення запиту про надання адміністративної послуги, його оформлення і реєстрацію, очікування надання адміністративної послуги, її одержання, контроль за якістю адміністративної послуги. При цьому, необхідно зауважити, що Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади зазначає розроблення стандартів одним із можливих способів підвищення їх якості [7].

З урахуванням викладеного вище, якість адміністративних послуг – це ступінь відповідності наданої послуги сукупності обов'язкових вимог, закріплених у стандарті за допомогою встановлення системи критеріїв оцінки, що дозволяють вимірювати, враховувати і контролювати процес надання адміністративної послуги. Про якість адміністративної послуги можна стверджувати лише з урахуванням закріплення у стандарті критеріїв її якості. Іншими словами, необхідно встановити, що конкретна адміністративна послуга за рівнем якості відповідає встановленим вимогам і є якісною послугою. Отже, вирішення питання про належну якість адміністративної послуги передбачає відповідне закріплення її характеристик, сукупність яких визначає якість послуги. Якщо адміністративна послуга відповідає вимогам стандарту, то вона є належної якості, якщо ні – неякісною.

Таким чином, якість адміністративних послуг безпосередньо впливає на рівень життя громадян, а також ступінь реалізації їх прав і свобод.

Водночас запровадження стандартів – це лише перший крок на шляху реформування всієї системи публічного адміністрування взагалі та підвищення якості адміністративних послуг та побудови «сервісної» демократичної держави зокрема. Існування самих стандартів на папері без їх реального впровадження у практику діяльності суб'єктів надання адміністративних послуг, їх посадових осіб замало. З проблемою впровадження стандартів у практичну діяльність органів держави нерозривно пов'язана проблема відповідальності чиновників за ненадання послуги, так само як і за порушення строків їх надання, за низьку якість чи значне ускладнення процесу надання адміністративної послуги.

Для реального впровадження стандартів адміністративних послуг у практичну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування необхідно також вирішувати питання з підготовки нормативно-правової та методичної бази, створення і введення реєстрів адміністративних послуг, відпрацювання механізмів дистанційного надання послуг на основі сучасних інформаційних телекомунікаційних технологій, створення системи зворотного зв'язку зі споживачами адміністративних послуг. Ефективна робота за цими напрямками, безумовно, дозволить підвищити якість адміністративних

послуг, зробіть їх доступними для громадян і організацій, зорієнтує діяльність суб'єктів надання адміністративних послуг на інтереси споживачів, підвищить якість і ефективність адміністративно-управлінських процесів в органах державної влади.

Список використаних джерел

1. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 року № 520 (редакція від 4.04.2018 р.). Верховна Рада України. Законодавство України. URL : zakon.rada.gov.ua/go/5203-17
2. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. I. Л., 1930. 540 с.
3. Советский энциклопедический словарь / ред. Прохоров А. М. М., 1990. 1632 с.
4. Качество продукции и эффективность производства / под ред. А. В. Гличева, Л. Я. Шухгалтера. М., 1977. 247 с.
5. Сергиевский В. Н. Проблемы оптимального соотношения производства и потребления в СССР. М., 1968. 198 с.
6. Кірмач А. В., Тимошук В. П. Оцінка якості адміністративних послуг. К. : Факт, 2005. 88 с.
7. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 року № 90-р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-p>.
8. Про заходи щодо упорядкування адміністративних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2009 року № 737. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/737-2009-p>.

Виговський Дмитро Леонідович,

*доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького
університету управління та права, кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Практика призначення кримінальних покарань у сучасній Україні свідчить про стійку тенденцію до більш широкого застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Більш широке застосування судами покарань, альтернативних позбавленню волі (в працях науковців у галузі

кримінально-виконавчого права покарання, не пов'язані з позбавленням волі, часто називають «альтернативними покараннями»), є, на нашу думку, свідченням відходу від радянської практики застосування покарань, коли головною у процесі реалізації кримінального покарання вважалася саме репресивна складова, а виправлення й ресоціалізація (у термінах Виправно-трудового кодексу УРСР 1970 р. – «виправлення й перевиховання» [1, с. 11]) – чимось другорядним. Побудована в 30-х роках ХХ ст. система виправно-трудових таборів (ГУЛАГ НКВД СРСР) була створена з метою залучення фактично безкоштовної робочої сили до каторжних робіт. Такі роботи передбачали символічну оплату, навіть найгірше – харчування, медичне обслуговування та побутові умови, що не відповідали й найелементарнішим потребам людини й часто ставали причиною масової загибелі засуджених. Так, за оцінкою відомого історика Д. Волкогонова, з 1929 по 1953 рр. в СРСР внаслідок репресій загинуло 21,7 млн. осіб [2, с. 339]. Не вдаючись до обговорення питання об'єктивності таких оцінок, зауважимо, що в будь-якому разі пенітенціарна система радянських часів була відверто репресивною. Відмова від ізоляції особи, винної у вчиненні злочину, крім як у випадках, коли виправлення й ресоціалізація винного без такої ізоляції не є на думку суду, ймовірною – не лише свідчення гуманізації сучасного українського законодавства, але й є дотриманням вимог численних ратифікованих Україною міжнародних правових актів, що стосуються дотримання прав засуджених осіб. На позитивність тенденцій більш широкого застосування альтернативних покарань вказував український науковець В. М. Дрьомін [3, с. 27-31].

Разом з тим відповідно до принципу невідворотності покарання, особа, яка вчинила злочин, повинна понести покарання відповідно до норм кримінального закону. Зокрема таке положення закріплене в ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України [4] (далі – КК України). Відтак у випадку, коли виправлення й ресоціалізація винної у вчиненні злочину особи можлива без ізоляції від суспільства, суд відповідно до санкції відповідної статті Кримінального кодексу України повинен призначити покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

І тут ми можемо зауважити проблему, яка витікає із самих положень КК України. Так, відповідно до ст. 60 КК України, арешт – це покарання, яке полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців [4]. При цьому низка науковців вважає, що головною відмінністю покарань, пов'язаних з позбавленням волі (позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі), є саме ізоляція винної особи від суспільства. На таку ознаку, як ключову, вказують українські науковці В. В. Голіна, А. Х. Степанюк [5, с. 145]. Таким чином, виникає очевидна розбіжність між юридичною природою такого покарання, як арешт, і його класифікацією як покарання, не пов'язаного з позбавленням

волі. У результаті особа, засуджена до арешту, фактично, вважається такою, що не позбавлена волі, але реальна ізоляція від суспільства протягом строку відбування арешту не дозволяє стверджувати, що право особи на свободу пересування не піддане обмеженням.

Не занурюючись через брак обсягу доповіді у вказану проблему достатньо глибоко, зауважимо, що у нищів країн світу покарання, подібне за своєю природою до арешту визнається «короткочасним позбавленням волі» й належить до покарань, пов'язаних з позбавленням волі.

На нашу думку, класифікація арешту як одного з покарань, пов'язаних з позбавленням волі, є цілком логічним і дозволить усунути протиріччя в нормах кримінального та кримінально-виконавчого права України.

Список використаних джерел

1. Виправно-трудоий кодекс України : науково-практичний коментар / ред. В. І. Шакур. К. : НАВСУ, 2000. 335 с.
2. *Волкогонов Д. А.* Триумф и трагедия: Политический портрет. И. В. Сталина [В 2-х книгах]. Барнаул. Алтайское кн. Изд-во, 1990. 576 с.
3. *Дрьомін В.* Соціальні та правові підстави застосування в Україні покарань, альтернативних позбавленню волі. Право України. 2000. № 6. С. 27–31.
4. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
5. Кримінально-виконавче право України: підручник / В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодед та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. Х. : Право, 2015. 392 с.

Виговський Леонід Антонович,

*завідувач кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання Хмельницького університету управління та права,
доктор філософських наук, професор
(м. Хмельницький, Україна)*

СВОБОДА СОВІСТІ ЯК ЧИННИК РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Проблема свободи совісті в сучасному суспільствознавстві, релігієзнавчій і юридичній літературі має очевидне теоретичне й практичне значення. Загальновідомо, що вона в широкому розумінні полягає у праві громадян сповідати будь-яку релігію або не сповідати ніякої, відправляти релігійні культу або додержуватися атеїстичного світогляду. Через те свобода совісті

є важливим складовим елементом свободи людини в суспільстві. Тому вона є важливим світоглядним, морально-етичним і правовим принципом існування особистості в соціумі.

Значимо, що проблема конституційного забезпечення і відповідно правової регламентації функціонування релігійного комплексу в суспільстві, механізм її реалізації завжди був у центрі уваги науковців і практиків. Зокрема це питання в тому чи іншому контексті було об'єктом дослідження українських релігієзнавців М. Бабія, В. Бондаренка, С. Здіорука, В. Єленського, В. Климова, А. Колодного, М. Новиченка, О. Сагана, Л. Филипович, О. Уткіна та ін.

При цьому необхідно зазначити, що реалізація права особистості на свободу світогляду й віросповідання (свободу совісті) в деяких моментах може бути обмежено. За Конституцією, це відбувається в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Принциповим є положення Конституції України про те, що церква й релігійні організації відокремлені від держави. Тому будь-яка релігія не може бути визнана державною як обов'язкова. Також не допускається як обмеження прав з релігійних мотивів, так і звільнення від громадських обов'язків за цими мотивами. Тому жодна громадянин не може бути увільненим від обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів через релігійні переконання. Так, у випадку несприйняття віруючою людиною військової служби передбачається заміна її альтернативною (невійськовою) службою (ст. 35).

За даними соціологічної служби Центру Разумкова (опитування проводилося 3 по 9 березня 2017 р.), кількість віруючих в Україні склала 67 відсотків. Тому релігійний чинник має суттєвий вплив на процес формування і розвитку громадянського суспільства в Україні. Зрозуміло, що Церква є не тільки складовою частиною відносин з державою, але має свої особливі відносини з іншими структурами суспільства. Через те, що релігія насамперед є явищем соціальним, то вона постійно безпосередньо чи опосередковано взаємодіє зі структурними елементами всього суспільного організму. Її зв'язки із соціумом, зокрема його різними підсистемами, на практиці мають не статичний, а динамічний характер, тобто такий, який постійно під впливом певних чинників видозмінюються як у часовому, так і просторовому вимірах..

Щодо питання сутності громадянського суспільства, причин та необхідних умов його формування, то воно стало темою дослідження суспільствознавців ще в кінці XVIII століття. Щоправда, тоді громадянське суспільство в основному розглядалось як не релігійна форма контролю за діяльністю структур секуляризованої держави. Ця нова форма суспільного контролю за діяльністю держави, започаткована й розвинута на основі

активності громадян та їхньої самоорганізації, отримала назву громадянського суспільства.

В Україні проблема формування й розбудови інституцій громадянського суспільства стала актуальною з набуттям нею державної незалежності й вибору демократичного шляху розвитку. Тому в Конституції України головною цінністю визнається буття людини, а не держави. Така зміна пріоритету пояснюється в першу чергу тим, що радянсько-партійна тоталітарна форма державного управління в очах більшості людей себе повністю дискредитувала.

Але реалізація такого підходу виявилася справою не простою. Так, нова українська держава, яка практично розбудовувалась на руїнах радянської адміністративної системи, об'єктивно успадкувала її основні негативні риси. До них, в першу чергу, потрібно віднести реалізацію на практиці пріоритету інтересів держави над інтересами людини. Це, у свою чергу, «законсервувало» отриману у спадок відчуженість влади від народу, що зумовило «махровий» бюрократизм, масове використання владних можливостей для особистого збагачення чиновників, надання їм невинуватих (ні в економічному, ні в етичному планах) соціальних пільг. Іншими словами, нова українська влада продовжувала бути самодостатньою, оскільки у своїй діяльності майже не залежала від власних громадян. За роки незалежності вона, зокрема не зуміла створити справедливий та прозорий умови перерозподілу державної власності. У результаті невелика група людей з явного потурання влади стала володарем основних засобів виробництва. Ті матеріальні цінності, які створювались цілими поколіннями людей, за дуже короткий період стали власністю окремих осіб, як правило, з кримінальним минулим.

Зрозуміло, що цю ситуацію певною мірою усвідомлює і сама влада. Тому вона змушена говорити про реформування роботи державних структур. Але, як переконливо показує історична практика, реформування «згори» не приводить до позитивних результатів, оскільки будь-яка система прагне перш за все зберегти свою суть і цілісність, власну функціональність, оскільки вона працює перш за все у сфері інтересів. Через те подолання відчуженості держави від громадян може й повинно вирішити створення громадянського суспільства, яке шляхом встановлення системи реального громадського контролю за діяльністю всіх владних структур змусить їх працювати насамперед на пересічного громадянина України.

У таких умовах об'єктивно існує суспільна потреба в тих силах, які могли б реально взятися за вирішення цієї суспільно-необхідної проблеми. Однією із них є Церква. Це пояснюється тим, що більша частина громадян, незалежно від їх релігійного самовизначення, звертають увагу на важливість соціальної діяльності і місії Церкви, ратують за її активну участь у вирішенні суспільно-значимих проблем. Сьогодні це практично єдиний суспільний

інститут, якій користується найвищим рівнем довіри з боку громадян. Так, згідно з даними опитування населення України, яке було проведене Центром соціальних досліджень «Социс» на замовлення телеканалу «1+1» у березні 2018 року, виявило, що найвищий рівень довіри має церква – 68,4%. На другому місці за рівнем довіри армія: їй довіряють % опитаних. Поліції лише половина українців довіряють повністю або частково. А рівень довіри до ЗМІ становить майже 35%.

Необхідно зазначити, що християнська Церква в Україні у своїх відносинах вже давно переорієнтувалася з держави на суспільство. Більше того, вона саму себе усвідомлює перш за все як складову громадянського суспільства. Ця тенденція пов'язана із поступовим формуванням в Україні християнського громадянського суспільства. Але, на сьогодні Церква в цьому процесі ще не є лідером. Одна з причин цього полягає в тому, що нині низка християнських Церков в Україні знаходяться на етапі переосмислення своєї суспільної ролі в соціумі, форм і методів її реалізації. Про це говорить той факт, що в їх керівництві (в першу чергу у православ'ї) з цього питання немає єдності. Розмежування в принципі проходить по межі, яка умовно поділяє клір на «консерваторів» та «лібералів». Перші, побоюючись, що Церква, беручи активну участь у світському житті, втратить свою ідентичність, стоять на позиції збереження конфесійної літургіко-історичної спадщини. «Ліберали», навпаки, визнають потребу в постійному оновленні форм і методів церковного життя, постійного діалогу з «зовнішнім» світом і ставлять собі завдання про перетворення всієї повноти суспільного життя на засадах християнських цінностей. Через те відбувається переосмислення змісту та форм суспільної діяльності віруючих. Нині в християнстві дискутуються, наприклад, питання щодо можливостей створення віруючими політичних партій, незалежних від держави та адміністрації профспілок, можливості боротьби віруючих за свої громадянські права.

Щодо соціальної місії християнської Церкви, то вона така ж давня як і сама. Уже з часу свого виникнення вона пропагувала положення Євангелія щодо суспільної, політичної, економічної поведінки віруючих, регламентувала їх обов'язки щодо відношення до світської влади. У своїй соціальній діяльності Церква намагалась захищати вбогих, викривала несправедливість у суспільстві, сприяла утвердженню справедливості та милосердя. Практично до XVIII століття саме Церква контролювала діяльність держави. І проблема створення громадянського суспільства виникла, як уже зазначалось, у зв'язку із секуляризаційними процесами в суспільстві, оскільки держава виходила з-під контролю Церкви.

Реакцією на питання щодо місця і ролі Церкви в сучасному суспільному житті стали соціальні доктрини, соціальні вчення християнських церков. Вони відображають погляди й настанови Церкви не лише щодо особистої

поведінки віруючих, але й з приводу обов'язків християнина щодо суспільства в цілому, тобто його соціальної відповідальності. Виходячи з релігійного уявлення про людину та її гідність, соціальна доктрина покликана дати основні методологічні принципи, які орієнтуватимуть віруючих як громадян у їхніх соціально-політичних поглядах.

Нині християнські Церкви вважають своїм обов'язком виступати на захист прав і свобод громадян у випадках, коли владні структури своїми діями зумовлюють погіршення соціально-економічного положення віруючих та інших громадян, або вдавалися до обмеження задекларованих конституційних прав та свобод особистості. Той факт, що «місія Церкви є духовного порядку, насправді не протиставляє її світові. Надія на вічне спасіння та змагання (діяльне прагнення) до підтримки людей – це різні речі, і варто це пам'ятати, однак вони не роздільні, адже саме на землі, в історії, в конкретних умовах життя кожна людина готує, вирішує і наперед переживає свою вічну долю. Несправедливість, визиск, нещасття, які в межах суспільства нерідко консолідується у справжні «структури гріха», є великими ворогами людини, бо вони впливають на моральну поведінку людини, позбавляють її гідності особи, перешкоджають їй здійснити своє покликання» [10, с. 153].

Зрозуміло, що Церква як частина суспільства не може стояти осторонь тих процесів, які відбуваються в державі. Тому для кожної з існуючих в Україні церков сьогодні є актуальною проблема її самовизначення щодо присутності у процесі становлення і розвитку громадянського суспільства в нашій країні.

Щодо цього потрібно відзначити зусилля римо-католицької церкви, яка прагне своїх віруючих зробити повноправними учасниками процесу управління державою, здійснює пошук нових і повніших форм участі в громадському житті громадян-християн та нехристиян. «Життя демократії, – зазначають її ієрархи, – не може бути ефективним без активної, відповідальної та щирої участі кожного з нас» [5, с. 1]. Такий підхід був узаконений рішеннями Другого Ватиканського собору. В його документах зазначено, що «миряни не повинні відмовлятися від участі в громадському житті, в економічній, соціальної, законодавчій, адміністративній та культурній сферах, маючи на меті на особистому та державному рівні пропагувати суспільне благо» [5, с. 1]. Нині в обов'язок католиків входить пропагування та захист таких суспільних цінностей як громадський порядок і мир, свобода й рівність, повага до людського життя та довкілля, справедливість та солідарність, тобто тих засад, котрі виступають фундаментом громадянського суспільства.

Отже, релігійні організації є суттєвим фактором демократизації життя українського суспільства на засадах християнських цінностей, оскільки формують соціально активну позицію віруючих у справі відстоювання ними своїх громадянських прав, що в кінцевому підсумку прямо слугує інтересам формування й розвитку громадянського суспільства в Україні.

Список використаних джерел

1. Бабій М. Державно-конфесійні відносини в Україні: проблемні питання практичної реалізації. Українське релігієзнавство. 2007. № 44. С. 11–16.
2. Закон України про свободу совісті та релігійні організації. Свобода совісті та віросповідань у контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів (витяги) [упор. М.Ю. Бабій]. Київ, 2006. С. 83–98.
3. Про внесення доповнень і змін до Закону Української РСР «Про свободу совісті та релігійні організації» : Закон України від 23.12.1993 № 3795–ХІІ. URL : www.rada.gov.ua
4. *Здіорук С.* Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття: монографія. К.: Знання України, 2006. 561 с.
5. Йозеф Кардинал Ратцінгер, Тарнісіо Бергоне. Миряни і політика. Доктринальні зауваги щодо деяких питань стосовно участі католиків у політичному житті. Арка. 2003. № 7 (65). С. 1.
6. *Колодний А.* Толерантність відносин як риса української поліконфесійності. Українське релігієзнавство. 2007. № 44. С. 304–310.
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. С. 141. (остання редакція від 30.09.2016).
8. Проект нового закону про свободу совісті недосконалий. URL : <http://www.kreshatic.kiev.ua/>
9. Свобода совісті та віросповідань в Україні. URL : <http://www.presideNet.gov.ua/19895.html>
10. Суспільна доктрина Церкви : Збірник статей. Львів. : Свічадо, 1998. 201 с.
11. Філарет, патріарх УПЦ КП. Демократія пошириться на Україну, якщо українці подолають тоталітаризм. URL : <http://www.unn.com/ua/>
12. *Якименко Ю.* Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики. URL : http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=320.

Гаврилов Евгений Владимирович

*консультант юридического отдела экспертно-правового управления
Законодательного Собрания Красноярского края*

О КАТЕГОРИИ «ДОСТОИНСТВО» С ПОЗИЦИИ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА

Гражданское право помимо имущественных отношений регулирует (должно регулировать) также личные неимущественные отношения, которые, в свою очередь, складываются по поводу нематериальных благ: жизни и здоровья, достоинства личности, чести и доброго имени, деловой репутации и др.

С позиции гражданского права достоинство – это нематериальное благо, которое принадлежит физическому лицу с рождения, является неотчуждаемым и непередаваемым. В большинстве правовых систем, в том числе в России и Украине, предусмотрена, среди прочего, гражданско-правовая защита достоинства (наряду с честью и деловой репутацией).

Между тем, в российском праве легальное определение исследуемой морально-этической категории отсутствует, что затрудняет правильное понимание ее правовой сущности. В постановлении Пленума Верховного Суда РФ от 24.02.2005 № 3 «О судебной практике по делам о защите чести и достоинства граждан, а также деловой репутации граждан и юридических лиц» и других интерпретационных актах высшей российской судебной инстанции также отсутствует дефиниция понятия «достоинство».

Напротив, в п. 4 постановления Пленума Верховного Суда Украины от 27.02.2009 № 1 «О судебной практике по делам о защите чести и достоинства физического лица, а также деловой репутации физического и юридического лица» сказано, что под достоинством следует понимать признание ценности каждого физического лица как уникальной биопсихосоциальной ценности. В указанном интерпретационном акте достоинству противопоставляются смежные с ним категории чести и деловой репутации. Под честью понимается положительная социальная оценка лица в глазах окружающих, которая основывается на соответствии его деяний (поведения) общепринятым представлениям о добре и зле. Под деловой репутацией понимается оценка предпринимательской, общественной, профессиональной или иной деятельности, которую осуществляет лица как участники общественных отношений.

По нашему мнению, в указанном определении достоинства дается характеристика не собственно достоинству, а человеческому достоинству – особой категории, которая ближе к сфере конституционного (государственного) права. Такой вывод подтверждается и доктринальным толкованием человеческого достоинства. Так, например, А.В.Белявский под человеческим достоинством понимает «ценность лица как человека, безотносительно к его общественному положению, национальности и т.д. Идея человеческого достоинства означает признание человека высшей ценностью, причем ценностью общественной, ибо вне общества достоинство просто немислимо...» [1, с. 8]. М.Н.Малеина пишет, что юристы под человеческим достоинством понимают ощущение физическим лицом своей ценности как человека вообще [2, с. 101]. Оба указанных автора противопоставляют человеческому достоинству личное достоинство, связанное с осознанием конкретным человеком своих личных качеств. Полагаем, именно личное достоинство лежит (должно лежать) в основе категории «достоинство» с позиции гражданского права.

Достоинство в российской гражданско-правовой науке чаще всего определяется как «отражение в сознании гражданина его определенной

социальной оценки обществом, т.е. самооценка личностью этой общественной оценки» [3, с. 85]; «самооценка собственных качеств, способностей, мировоззрения, своего поведения, общественного значения» [4, с. 9]; «уважение человеком его положительных качеств в самом себе (самоуважение)» [5, с. 115].

Выскажем собственную позицию о категории «достоинство».

По нашему мнению, вышеназванное доктринальное толкование достоинства нуждается в уточнении. Полагаем, одним из отличительных признаков достоинства является самооценка личностью не любых своих качеств, а именно морально-этических, не связанных с социальной активностью гражданина, его общественной, профессиональной, деловой деятельностью. Данное уточнение позволяет отграничить достоинство от деловой репутации, интерпретации ее обладателем по отношению к самому себе.

Иными словами, также как и честь, достоинство образуют морально-этические качества человека, однако при этом их качественной оценкой занимается не определенная общность людей (как в случае с честью, добрым именем, деловой репутацией), а сам этот человек.

При этом мы считаем, что категория «достоинство», также как и честь, характерна лишь в отношении людей (физических лиц), а не в отношении организаций (в том числе юридических лиц), т.к. достоинству присущи чисто духовные, моральные, этические качества, которые априори (в силу правовой природы) у организаций отсутствуют. Именно поэтому мы выступаем против употребления в нормативных правовых актах таких фраз как, например, «национальное достоинство», «достоинство культур» и т.п.

Достоинство человека всегда рассматривается со знаком «плюс» (является положительным) по отношению к данному субъекту; достоинство в данном аспекте не может быть негативным, отрицательным, плохим (в отличие от деловой репутации). Однако общество может не разделять мнение данного лица относительно присущих ему духовных качеств – оно будет считать те или иные качества лица вовсе не его достоинством, тогда как сам субъект эти же качества будет трактовать именно как свое достоинство.

Так, например, такие качества лица как «жеманность», «распутность», «эгоизм» в большинстве случаев обществом рассматриваются как негативные, однако отдельный индивид может этими качествами гордиться, считать их положительными, необходимыми ему в жизни. Эти качества для него – это его достоинство. Для доминирующего же общества эти качества – недостатки лица, ни в коем случае не его достоинство.

При этом для достоинства важно не мнение общности людей (как в случае с честью, добрым именем, деловой репутацией), а именно мнение самого субъекта о своих качествах, которыми он гордится и которые в себе уважает. При этом другие качества может считать не делающими ему достоинства.

Как правило, на достоинство большое влияние оказывает именно мнение доминирующего общества, но это, как мы уже упомянули, не является основополагающим. Однако, если и общество, и сам субъект будут совпадать в отнесении тех или иных качеств к достоинству данного субъекта – можно говорить о наличии человеческого достоинства.

Достоинство является достаточно статичной категорией, оно складывается со временем на основании процессов жизнедеятельности человека. Часто достоинство, также как и честь, базируется на нормах-принципах человека. Кроме того, достоинство может подстраиваться под различные общественные отношения – оно характерно для различных сфер общественной жизни.

Безусловно, достоинство в отдельной бытовой сфере можно потерять (понизить), т.е. повести себя так, что сам субъект лишится тех качеств, которыми он гордился, на которые он уповал. По сути, человек может лишиться своего достоинства, что в свою очередь, может привести к глубоким психологическим проблемам.

Так, например, девушка сызмальства гордилась своей целомудренностью, непорочностью, считала эти качества своим достоинством. Однако после того, как эта девушка стала жертвой изнасилования, она автоматически потеряла в себе эти качества, потеряла чувство собственного достоинства.

На достоинство человека могут покушаться. Именно поэтому необходимо защищать достоинство человека. При этом достоинство должно рассматриваться в том плане как к нему подходит сам потерпевший, на основании его субъективного мнения о его наличии.

Таким образом, считаем, что достоинство с позиции гражданского права – это нематериальное благо, представляющее собой оценку морально-этических качеств человека, которые являются предметом его уважения и гордости применительно к самому себе. При этом достоинству присущи следующие признаки:

- 1) связь с морально-этическими качествами конкретного субъекта;
- 2) является всегда положительным по отношению к ее носителю, однако может включать в себя не обязательно положительные качества (с точки зрения общественности);
- 3) оценивают наличие (отсутствие) достоинства конкретного субъекта как сам субъект, так и другие лица, однако квалифицирующее значение имеет именно самооценка качеств (при этом в суде, как ни парадоксально, в учет берется гипотетическое мнение «среднестатистического» человека о положительных качествах потерпевшего, которые он, якобы, должен считать своим достоинством);
- 4) исключительно субъективный подход к оценке достоинства;
- 5) носитель (обладатель) достоинства – только человек (физическое лицо), а не организация (в том числе юридическое лицо).

Список використаних джерел

1. *Белявский А. В.* Во имя чести. М.: Сов. Россия, 1988. 160 с.
2. *Малеина М. Н.* О формировании единого подхода к правовому понятию и защите достоинства человека. Закон. 2009. № 12. С. 100-103.
3. *Братусь С. Н.* Предмет и система советского гражданского права. М. : Госюриздат, 1963. 196 с.
4. *Анисимов А. Л.* Гражданско-правовая защита чести, достоинства и деловой репутации по законодательству Российской Федерации. М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2001. 224 с.
5. *Эрделевский А.* О некоторых вопросах защиты репутации и достоинства. Хозяйство и право. 2018. № 4. С. 113-117.

Галус Олена Олександрівна,

*доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового
права Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ПОВАГУ ДО ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

У Конституції України увагу людській гідності безпосередньо приділено у статті 3, згідно із якою гідність людини визнано однією з найвищих соціальних цінностей в Україні. Статтею 28 Конституції України встановлено заборону піддавати будь-яку людину катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, а також без її вільної згоди медичним, науковим чи іншим досліддам. Потрібно погодитися із Е. Шишкіною, яка стверджує, що фактично інших підходів до розуміння цього явища, окрім як через заборону поганого поводження з людиною, Конституція України не містить. Разом з тим людська гідність є більш широким за своїм змістом правовим феноменом, вона є висхідним положенням для норм, що гарантують природні права людини. Це явище закріплене в Конституції України як системі цінностей у праві і, безумовно, воно потребує своєї інтерпретації, виходячи з ціннісно-орієнтованого правосприйняття [1, с. 108].

Чинне законодавство не містить визначення понять гідності, честі чи ділової репутації, оскільки вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту.

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 22 травня 2018 року № 5–р/2018 наголошує, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для всіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав [2].

На переконання Конституційного Суду України, право людини на повагу до її гідності, як і її право на життя, є невід’ємним, невідчужуваним, непорушним та підлягає безумовному захисту з боку держави [3].

Пленум Верховного Суду України в пунктах 1, 19 Постанови від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» визначив, що під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов’язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло, а під діловою репутацією фізичної особи розуміється набута особою суспільна оцінка її ділових і професійних якостей при виконанні нею трудових, службових, громадських чи інших обов’язків. Під діловою репутацією юридичної особи, в тому числі підприємницьких товариств, фізичних осіб-підприємців, адвокатів, нотаріусів та інших осіб, розуміється оцінка їх підприємницької, громадської, професійної чи іншої діяльності, яку здійснює така особа як учасник суспільних відносин [4].

Одним із аспектів забезпечення людської гідності в політичній сфері життєдіяльності є захист суб’єктивного виборчого права індивіда.

Конституційний Суд України зазначив, що «основоположні принципи загального, рівного і прямого виборчого права, вільне і таємне волевиявлення громадян України на виборах народних депутатів України становлять конституційну основу правового регулювання виборчого процесу». Конституційний принцип рівного виборчого права зобов’язує державу створити рівні умови для реалізації активного та пасивного виборчого права на всіх стадіях виборчого процесу, а також рівні можливості для їх захисту в порядку, передбаченому законом [5].

Крім цього, в Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 року саме вільні вибори віднесені його учасниками до «числа елементів справедливості, що істотно необхідні для повного вираження гідності, властивої людській особистості, та рівних і невід’ємних прав усіх людей», а волевиявлення людей на вільних, чесних, періодичних непідроблених виборах визнається основою легітимності влади.

Закон України «Про вибори народних депутатів України» в статті 3

передбачає, що вибори депутатів є рівними: громадяни України беруть участь у виборах депутатів на рівних засадах. Кожний виборець має в одномандатному та загальнодержавному округах по одному голосу [6].

Однак у частині 10 статті 2 згаданого Закону зазначається, що виборець, який проживає або на день проведення голосування на виборах депутатів перебуває на території іноземної держави, а також громадянин України, якому тимчасово змінено місце голосування (без зміни виборчої адреси) на іншу виборчу дільницю поза межами одномандатного округу, до якого такий виборець віднесений на підставі відомостей Державного реєстру виборців про його виборчу адресу, має право голосу на виборах депутатів лише в загальнодержавному окрузі. Реалізація цього права забезпечується включенням виборця до списку виборців на відповідній виборчій дільниці із зазначенням, що такий виборець отримує лише бюлетень для голосування в загальнодержавному окрузі.

Частина 2 статті 22 Закону України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 17 листопада 2011 року № 4061–VI передбачала, що закордонні виборчі дільниці утворюються Центральною виборчою комісією при закордонних дипломатичних установах України, у військових частинах (формуваннях), дислокованих за межами України, з рівномірним віднесенням до всіх одномандатних виборчих округів, які утворюються на території столиці України – міста Києва. Однак 4 квітня 2012 року Конституційний Суд України визнав цю норму неконституційною, мотивуючи це тим, що рівномірне віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів, які утворюються на території столиці України – міста Києва з урахуванням кількості виборців в місті Києві, зумовлює значне збільшення кількості виборців, які не пов'язані з територіальною громадою міста Києва. Отже, застосування положень Закону, за якими виборці, які проживають або перебувають за кордоном, голосують за кандидатів у народні депутати України в одномандатних виборчих округах, що утворюються в столиці України – місті Києві, не забезпечує відображення волевиявлення тих виборців, які проживають на території міста Києва [5].

Крім того, виборці, які проживають або перебувають за кордоном, як зауважив Європейський суд з прав людини у справі «Хілбе проти Ліхтенштейну» (1999), є «менш пов'язані, менш зацікавлені і менш обізнані із щоденними внутрішньодержавними подіями та процесами», у зв'язку з чим він визнав за можливе позбавляти активного виборчого права таких виборців.

Нашу думку, в новому Виборчому кодексі потрібно забезпечити рівне виборче право кожному громадянину України, який має право голосу, незалежно від місця його постійного проживання або тимчасового перебування. Ця проблема могла також бути вирішена із запровадженням пропорційної виборчої системи на виборах народних депутатів України.

Важливими принципами виборчого права виступають також принципи особистого та таємного голосування.

Частина 6 статті 85 Закону України «Про вибори народних депутатів України» передбачає, що для забезпечення голосування виборців з вадами зору Центральна виборча комісія виготовляє трафарети для виборчих бюлетенів рельєфно-крапковим шрифтом (за методом Брайля) з розрахунку по два трафарети на звичайну виборчу дільницю. Для спеціальних виборчих дільниць такі трафарети можуть виготовлятися за поданням окружної виборчої комісії. Однак закон не містить процедури подальшого використання цих трафаретів на виборчій дільниці під час голосування, в тому числі можливості їх використовувати виборцями, які голосують за місцем перебування виборця.

Відповідно до статті 86 згаданого Закону виборцю, який внесений до списку виборців на виборчій дільниці, але за віком, у зв'язку з інвалідністю чи за станом здоров'я не здатний пересуватися самостійно, дільнична виборча комісія надає можливість голосувати за місцем перебування цього виборця. Однак у разі якщо виборець, включений до витягу із списку виборців для голосування за місцем перебування, прибув у приміщення для голосування після того, як члени дільничної виборчої комісії вийшли для організації голосування за місцем перебування, такому виборцю не можуть бути видані виборчі бюлетені для голосування до повернення членів комісії, які організують голосування за місцем перебування, та з'ясування питання, чи не проголосував цей виборець за місцем перебування.

З цього приводу слушною є думка В. М. Шаповала про те що, за оцінками Організації з безпеки та співробітництва в Європі, однією з найкращих практик, яка сприяє вирішенню проблеми голосування інвалідів, вважається саме надання їм допомоги у відвіданні виборчої дільниці та голосуванні при збереженні почуття людської гідності, котре дозволяє зберегти таємницю голосування та попередити неналежний вплив на виборців. Така практика визнається цілком правомірною альтернативою так званому виїзному голосуванню [7].

Ще одним аспектом забезпечення людської гідності у виборчому процесі є захист честі та гідності кандидатів від поширення недостовірної інформації у засобах масової інформації. Оскільки характер таких правовідносин є цивільно-правовим (незалежно від суб'єктного складу), то всі справи зазначеної категорії підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства.

При цьому Центральна виборча комісія, попри численні звернення, не є належним суб'єктом розгляду скарг щодо порушення честі, гідності та ділової репутації громадян [8].

На думку М. І. Смоковича, загальний аналіз і синтезнорм Кодексу адміністративного судочинства України, за якими визначається підсудність

адміністративних справ, свідчить про неабиякі заплутаність, незрозумілість і нерозбірливість у врегулюванні цього інституту, що зазвичай дістає вияв у неналежному забезпеченні принципу доступності до суду в адміністративному судочинстві. Не тільки особи, які мають право на звернення до належного суду, не розуміють приписів адміністративного судочинства щодо визначення підсудності їхньої справи, а помиляються й судді при вирішенні цього питання, чим підкреслюються його актуальність і значущість [9].

У Постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України від 01.11.2013 № 15 «Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом» зазначається, що партія (блок), кандидат, які є суб'єктами виборчого процесу, мають право звернутися до засобу масової інформації, що оприлюднив інформацію, яку партія або кандидат вважають недостовірною, з вимогою опублікувати їх відповідь про спростування цієї інформації [10].

Отже, засіб масової інформації повинен опублікувати відповідь про спростування будь-якої інформації, поширеної в передвиборній агітації стосовно суб'єктів виборчого процесу, яку ці особи вважають недостовірною. Недостовірність такої інформації у виборчих справах у порядку адміністративного судочинства не встановлюється. У разі ж відмови (ухилення) засобу масової інформації, що оприлюднив таку інформацію, опублікувати відповідь указані суб'єкти виборчого процесу можуть звернутися до адміністративного суду з позовною заявою до цього засобу масової інформації про зобов'язання оприлюднити відповідь про спростування опублікованих ними неправдивих відомостей про кандидата чи партію (блок). Такий спір є виборчим і підлягає розгляду адміністративним судом за особливостями, встановленими статтями 172–179 Кодексу адміністративного судочинства України. Суб'єкти виборчого процесу мають право звертатись до суду з позовами щодо захисту честі, гідності, ділової репутації внаслідок поширення про них недостовірної інформації з вимогами, зокрема, про спростування такої інформації в судовому порядку, відшкодування матеріальної та моральної шкоди (ст. ст. 277–280 Цивільного кодексу України). Такі справи розглядаються загальними судами за правилами господарського або цивільного судочинства [10].

Пленум Верховного Суду України в пунктах 1, 19 Постанови від 27 лютого 2009 року № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» роз'яснив судам, справи зазначеної категорії не можуть розглядатися за правилами Кодексу адміністративного судочинства України, оскільки такі спори не мають публічно-правового характеру, навіть якщо стороною в ньому виступає суб'єкт владних повноважень. Також беручи до уваги положення

статей 32, 34 Конституції України, суди при вирішенні справ про захист гідності, честі та ділової репутації повинні забезпечувати баланс між конституційним правом на свободу думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів та переконань, з одного боку, та правом на повагу до людської гідності, конституційними гарантіями невтручання в особисте і сімейне життя, судовим захистом права на спростування недостовірної інформації про особу – з іншого. Вирішуючи питання про визнання поширеної інформації недостовірною, суди повинні визначати характер такої інформації та з'ясувати, чи є вона фактичним твердженням, чи оціночним судженням тощо [4].

Відповідно до статті 30 Закону України «Про інформацію» оціночними судженнями, за винятком наклепу, є висловлювання, які не містять фактичних даних, критика, оцінка дій, а також висловлювання, що не можуть бути витлумачені як такі, що містять фактичні дані, зокрема з огляду на характер використання мовно-стилістичних засобів (вживання гіпербол, алегорій, сатири). Оціночні судження не підлягають спростуванню та доведенню їх правдивості. Якщо особа вважає, що оціночні судження або думки принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи в тому самому засобі масової інформації з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку. Якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та в такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду [11].

Таким чином, згідно зі статтею 277 Цивільного кодексу України не є предметом судового захисту оціночні судження, думки, переконання, критична оцінка певних фактів і недоліків, які, будучи вираженням суб'єктивної думки і поглядів відповідача, не можна перевірити на предмет їх відповідності дійсності (на відміну від перевірки істинності фактів) і спростувати, що відповідає прецедентній судовій практиці Європейського суду з прав людини при тлумаченні положень статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4].

Також у п. 21 згаданої постанови Верховний Суд України наголосив, що при поширенні недостовірної інформації стосовно приватного життя публічних осіб вирішення справ про захист їх гідності, честі чи ділової репутації має свої особливості. Суди повинні враховувати положення Декларації про свободу політичних дебатів у засобах масової інформації (далі – Декларація), схваленої 12 лютого 2004 року на 872-му засіданні Комітету Міністрів Ради Європи, а також рекомендації, що містяться в Резолюції 1165 (1998) Парламентської Асамблеї Ради Європи про право на недоторканість приватного життя [4].

Так, у названій Резолюції зазначається, що публічними фігурами є особи, які обіймають державні посади й (або) користуються державними ресурсами, а також усі ті, хто відіграє певну роль у суспільному житті (у галузі політики, економіки, мистецтва, соціальної сфері, спорті чи в будь-якій іншій галузі).

У статтях 3, 4, 6 Декларації вказується, що оскільки політичні діячі та посадові особи, які обіймають публічні посади або здійснюють публічну владу на місцевому, регіональному, національному чи міжнародному рівнях, вирішили апелювати до довіри громадськості та погодилися «виставити» себе на публічне політичне обговорювання, то вони підлягають ретельному громадському контролю і потенційно можуть зазнати гострої та сильної громадської критики в засобах масової інформації з приводу того, як вони виконували або виконують свої функції. При цьому зазначені діячі та особи не повинні мати більшого захисту своєї репутації та інших прав порівняно з іншими особами.

У зв'язку з цим, межа допустимої критики щодо політичного діяча чи іншої публічної особи є значно ширшою, ніж окремої пересічної особи. Публічні особи неминуче відкриваються для прискіпливого висвітлення їх слів та вчинків і повинні це усвідомлювати [4].

Отже, проблема забезпечення права на повагу до людської гідності у виборчому процесі є багатоаспектною, потребує подальших наукових досліджень. Особливої актуальності це набуває зараз, коли Верховна Рада України прийняла у першому читанні Виборчий кодекс. Основоположні принципи загального, рівного і прямого виборчого права, вільне й таємне волевиявлення громадян України на виборах повинні бути втілені у всіх матеріальних та процесуальних нормах нового кодексу, що є необхідним елементом забезпечення права людини на повагу до її гідності.

Список використаних джерел

1. *Шишкіна Е.* Людська гідність у контексті конституційного судочинства. Вісник Конституційного Суду України. 2014. №1. С. 105–111.
2. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5–р/2018 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28.12.2014 р. № 76–VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18>
3. Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року № 3–р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального

- кодексу України. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18>
4. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року № 1. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/VS090016?an=6&ed=2009_02_27
 5. Рішення Конституційного Суду України від 4 квітня 2012 року № 7-рп/2012 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 22 Закону України «Про вибори народних депутатів України» стосовно рівномірного віднесення закордонних виборчих дільниць до всіх одномандатних виборчих округів, які утворюються на території столиці України – міста Києва. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-12>
 6. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 р. №4061. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
 7. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шаповала В. М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» (справа про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04>
 8. Про скаргу Желіховського Ю.В., зареєстровану в Центральній виборчій комісії 3 вересня 2012 року за № 21-30-18130 : Постанова ЦВК від 5.09.2012 р. № 777. URL : <http://www.cvk.gov.ua/pls/acts/ShowCard>
 9. *Смокович М. І.* Правильне визначення підсудності в адміністративному судочинстві як гарантія судового захисту. Вісник Вищого адміністративного суду України. 2011. № 1. С. 9-23.
 10. Про практику застосування адміністративними судами положень Кодексу адміністративного судочинства України під час розгляду спорів щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 01.11.2013 р. № 15. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015760-13>
 11. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

*Гарієвська Мирослава Богданівна,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький, Україна)*

МЕЖІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ВІДМОВУ ВІД МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Конституція України передбачає, що жодна особа без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям (ч. 3 ст. 28) та має право на особисту недоторканність (ч. 1 ст. 29). У Цивільному кодексі України передбачено, що надання медичної допомоги фізичній особі, яка досягла 14 років, провадиться за її згодою (ч. 3 ст. 284 ЦК України), повнолітня дієздатна фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, має право відмовитися від лікування (ч. 4 т. 284 ЦК України). У ч. 4 ст. 43 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» передбачено, що пацієнт, який набув повної цивільної дієздатності й усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними, має право відмовитися від лікування [1]. Отже, ЦК України оперує поняттям «повноліття» під час здійснення права на відмову від медичної допомоги. Основи використовують поняття «повна цивільна дієздатність». Виходячи з цього можна зробити висновок, що згідно з Основами, особа віком до вісімнадцяти років може відмовитись від медичної допомоги за умови набуття повної цивільної дієздатності.

Згода пацієнта на медичне втручання чи на відмову від нього повинна базуватись на засадах:

- добровільності (пацієнт повинен сам вирішувати, чи надавати йому згоду чи ні; недопустимим є примусу як зі сторони медичних працівників так і інших осіб, у т.ч. родичів);
- поінформованість (медичний працівник повинен надати пацієнту інформацію про можливість надання згоди чи відмови її надавати, а також роз'яснити йому наслідки й ризику прийнятого ним рішення);
- усвідомленість (пацієнт повинен розуміти значення надання згоди на медичне втручання чи відмови від нього та бути здатним керувати своїми діями);
- компетентність (можливість надавати згоду пацієнтом лише з певного віку та за повної можливості особи усвідомлювати свої дії та керувати ними).

Відповідно до ч. 1 ст. 43 Основ для застосування методів діагностики, профілактики та лікування необхідна інформована згода пацієнта. Згідно

з ч. 3 ст. 284 Цивільного кодексу України, ч. 1 ст. 43 Основ, пацієнт, який досяг 14 років, надає згоду на медичну допомогу. У ч. 1 ст. 285 Цивільного кодексу України та в ч. 1 ст. 39 Основ закріплено, що віковою ознакою суб'єкта, якому надається медична інформація, є повноліття, тобто 18 років. Отож досягнути інформованості згоди в проміжку 14–18 років не видається можливим. Навіть набуття повної цивільної дієздатності не вплине на віковий ценз здійснення права на медичну інформацію [4, с. 17].

З аналізу нормативно-правових актів можна дійти до висновку, що вік пацієнта впливатиме на суб'єкта надання згоди чи відмови від медичної допомоги. Так, стосовно особи до 14 років – лікар інформує законного представника та отримує від нього згоду на медичну допомогу; стосовно осіб від 14 до 18 років – медична допомога надається за згодою пацієнта та за згодою його законного представника; щодо осіб із 18 років – за інформованою згодою пацієнта.

У разі відмови законних представників від медичного втручання слід пам'ятати:

- лікар зобов'язаний пояснити законному представнику можливість настання тяжких наслідків для пацієнта;

- лікар повинен повідомити про відмову органи опіки й піклування, якщо таку дає законний представник пацієнта і вона може мати для пацієнта тяжкі наслідки;

- лікар має право взяти від законного представника письмове підтвердження, а в разі неможливості його одержання – засвідчити відмову відповідним актом у присутності свідків, якщо законний представник відмовляється від лікування (за аналогією із загальним алгоритмом здійснення права на відмову від медичного втручання згідно з ч. 3 ст. 43 Основ);

- медичні працівники в разі критичного стану здоров'я дитини, яка потребує термінового медичного втручання, зобов'язані попередити батьків або осіб, які їх замінюють, про відповідальність за залишення дитини в небезпеці. У разі відмови від надання дитині необхідної медичної допомоги, якщо це загрожує її здоров'ю, батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність згідно із законом (ч. 7 ст. 12 Закону України «Про охорону дитинства») [4, с. 17].

Вважаємо за необхідне також привернути увагу до правової позиції ЄСПЛ у цьому контексті. У своєму рішенні у справі «Ксома проти Румунії» (*Csoma v. Romania*) (2013) [2] ЄСПЛ зазначає: «Держави, які ратифікували Конвенцію, повинні прийняти правила, які зобов'язуватимуть як приватні, так і державні заклади охорони здоров'я вживати адекватних заходів для захисту життя пацієнтів. Суд наголошує на важливості для осіб, які ризикують своїм здоров'ям, мати доступ до інформації, яка б дала змогу оцінити ці ризики. Держава зобов'язана вжити необхідних регуляторних заходів, щоб

гарантувати те, що лікарі будуть розглядати можливі наслідки запланованого медичного втручання у фізичну цілісність пацієнтів і повідомлятимуть пацієнтів про ці наслідки заздалегідь у спосіб, який дасть пацієнтам можливість надати інформовану згоду. Якщо передбачуваний ризик стає реальністю, а пацієнт не був належним чином поінформований лікарями, Держава може бути напряду притягнута до відповідальності згідно зі ст. 8 Конвенції».

Слід звернути увагу, що на підставі ч.5 ст.284 Цивільного кодексу України, ч.2 ст. 43 Основ згода пацієнта чи його законного представника на медичне втручання не потрібна лише за наявності ознак прямої загрози життю пацієнта за умови неможливості отримання з об'єктивних причин згоди на таке втручання від самого пацієнта чи його законних представників.

У справі «Арская проти України» (*Arskaya v. Ukraine*) (2014) [3] ЄСПЛ зазначив: «...враховуючи те, що висновки комісії, яка провадила розслідування, та головного лікаря лікарні давали підстави стверджувати, що відповідальним за фатальний наслідок був син заявниці, оскільки він неодноразово відмовлявся від лікування. Суд зазначає, що право погоджуватись або не погоджуватись на лікування є ключовим в аспекті самовизначення та особистої автономії. У сфері надання медичної допомоги відмова від певного лікування може неминуче призвести до фатального наслідку, проте лікування, яке проводиться без згоди психічно компетентного дорослого пацієнта, свідчитиме про втручання у фізичну цілісність особи у спосіб, який порушуватиме право, передбачене ст. 8 Конвенції. Однак ст. 2 Конвенції втілює принцип святості (недоторканності) людського життя, що є наочним у випадку лікаря, який застосовує свої навички для того, щоб рятувати життя, та повинен діяти в якнайкращих інтересах пацієнта. Тому Суд встановив, що ця стаття (ст. 2) зобов'язує національні органи влади запобігати випадкам позбавлення життя особи, якщо рішення не було добровільним і без повного усвідомлення того, що таке рішення передбачає. Із цього випливає, що одним із ключових питань у з'ясуванні обґрунтованості (правомірності) відмови від медичного втручання пацієнта є питання його здатності ухвалювати рішення. Однак у цій справі комісія, яка провадила розслідування, та головний лікар лікарні не встановили, чи С. був дієздатний (управомочений) ухвалити усвідомлене рішення щодо лікування, а отже, чи лікарі були насправді зобов'язані відмовою С. та чи повинні були утримуватись від заходів, вжиття яких було необхідним для рятування його життя».

У справі «Арская проти України» лікарі не надавали медичну допомогу, посилаючись на відмову сина заявниці в отриманні такої допомоги, однак вони не враховували психічний стан пацієнта та його здатність приймати рішення та взагалі усвідомити стан свого здоров'я.

Той факт, що лікарі запросили до сина заявниці психіатра, припускає, що вони сумнівалися в його розумовій здатності приймати раціональні

рішення. Важливо, що психіатр зробив висновок, що син заявниці страждав від психічного розладу і не дійшов висновку, що син заявниці був достатньо психічно здоровим, щоб сформулювати судження щодо свого лікування. Незважаючи на це, симптоми, які спостерігалися медичними працівниками, та висновки психіатра не завадили лікарям та особам, які проводили розслідування, прийняти відмову пацієнта від лікування як обґрунтовану.

Таку свободу дій лікарям надає ст. 43 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я», яка передбачає таке: «Якщо відсутність згоди може призвести до тяжких для пацієнта наслідків, лікар зобов'язаний йому це пояснити. Якщо й після цього пацієнт відмовляється від лікування, лікар має право взяти від нього письмове підтвердження, а при неможливості його одержання – засвідчити відмову відповідним актом у присутності свідків. ...» [1].

З метою запобігання виникнення подібних ситуацій, на нашу думку, є необхідним внесення змін до Основ законодавства про охорону здоров'я. Зокрема слід передбачити необхідність залучення лікаря-психіатра для оцінки здатності пацієнта розуміти значення своїх дій та керувати ними з обов'язковим наданням письмового висновку. Однак внесення таких змін тільки частково вирішує проблему, оскільки в разі відмови пацієнта від проходження психіатричного огляду необхідним є звернення до суду для отримання рішення щодо проведення примусового психіатричного огляду.

Список використаних джерел

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Арська проти України» (05.12.2013; остаточне 05.02.2014) URL : <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-138590&filename=001-138590.pdf&TID=thkbhnilzk>
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ксома проти Румунії» (15.01.2013; остаточне 15.04.2013) URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22esoma%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRAN%DCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-115862%22%5D%7D>
4. *Сенюта І.* Право на згоду та право на відмову від медичної допомоги: особливості та межі здійснення. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 10. С. 15–19.

Гиляка Олег Сергійович,

*начальник відділу планування та аналізу правових досліджень
Національної академії правових наук України,
асистент кафедри теорії та філософії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук
(м. Харків, Україна)*

ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ І ЗАХИСТУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Стаття 3 Конституції України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Тим самим, на найвищому конституційному рівні закріплюється та проголошується якісно новий підхід до розуміння взаємовідносин держави й особистості, що модифікує нові взаємовідносини між зазначеними суб'єктами, в яких на перше місце висувається людина, а не держава.

Конституція України закріплює, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і напрями діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3) [1]. Слід мати на увазі, що фактично з цієї статті розпочинається виклад офіційно проголошеної Українською державою та закладеної в Конституції філософії прав людини. Ця стаття є базисною, фундаментальною, яка характеризує самі підвалини того суспільного і державного ладу, що закріплюється в Конституції. Вона є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного й державного життя в Україні.

Досвід країн-членів Європейського Союзу показує, що розвиток правої держави безпосередньо залежить від рівня розвитку громадянського суспільства, а інтереси особи зі сфери державного функціонування все більше переміщуються у сферу активізації громадянського суспільства. Однак ця закономірність не достатньо досліджена. Водночас існує певна протидія, що має двосторонній характер: по-перше, держава не делегує свої повноваження громадянському суспільству, не маючи відповідного нормативно-правового механізму реалізації; по-друге, громадянське суспільство не проявляє зацікавленості у процесі аутсорсингу. Така ситуація не може позитивно позначитися на функціонуванні організаційно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина, який виступає стабілізатором правоохоронних і правозахисних відносин держави та суспільства, які розвиваються. Є прямий зв'язок розвитку держави, суспільства

та організаційно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина, який виражається в тому, що в тоталітарній державі з нестабільною політичною й економічною обстановкою не може бути досконалого організаційно-правового механізму.

Не випадково Президент України у своєму посланні Верховній Раді України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» звернув увагу на те, що в умовах агресії Російської Федерації саме державі сьогодні адресовані основні суспільні запити: забезпечити територіальну цілісність країни, гарантувати основоположні права і свободи людини та громадянина, знизити рівень насильства і соціальної нерівності тощо [2].

Основоположні права і свободи людини та громадянина – це закріплені та захищені міжнародним правом та певною державою комплекс норм і правил, які регулюють відносини людей в суспільстві. Їх значення важко переоцінити, адже вони встановлюють зміст інших прав і свобод громадян, є їх базисом.

Основоположні права і свободи людини є невідчужуваними і належать кожному від народження. Реалізація прав і свобод людини та громадянина ніяк не повинна порушувати права і свободи інших осіб. Надаючи волю і незалежність, держава зміщує акцент безпосередньо на незалежному, максимально самостійному самовизначенні людини в певних сферах суспільного життя. Вона дає гарантію свободи людини в першу чергу через гарантування невтручання держави, а також з боку абсолютно всіх інших суб'єктів. Отже, свобода – це така незалежність соціальних і політичних суб'єктів, яка проявляється в їх можливості робити свій вибір і діяти відповідно до особистих інтересів та мети.

У сучасному світі, коли питання захисту прав людини вийшло далеко за межі кожної окремої держави, з'являється потреба у формуванні універсальних міжнародно-правових стандартів, які, в свою чергу, й вважаються основними правами людини. Такі права закріплені в низці основних міжнародно-правових актів, які встановили загальнолюдські стандарти прав та інтересів особи, визначили ту планку, нижче за яку держава не може опустатися в питаннях забезпечення прав та свобод своїх громадян. Це означає, що права і свободи людини припинили бути об'єктом виключно внутрішньої компетенції держави, стали справою всього міжнародного співтовариства. На сьогодні обсяг прав і свобод людини визначається не тільки певними особливостями того чи іншого суспільства, а й розвитком загальнолюдських цінностей і культури, рівнем і ступенем інтегрованості міжнародного співтовариства.

Відповідно до міжнародного законодавства всі особи, які проживають у державі-учасниці пактів або на яких поширюється юрисдикція цієї держави, набувають можливість володіти правами, передбаченими пактами, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або

інших переконань, національного або соціального походження, майнового або іншого становища. Це зобов'язує всі держави, що приєдналися, привести своє національне законодавство відповідно до вимог пактів. Після приєднання створюється правова ситуація, при якій міжнародно-правові акти отримують пріоритет над внутрішнім законодавством. Мета держави полягає не тільки в тому, щоб забезпечувати права і свободи людини, а й в тому, щоб скоротити будь-які негативні результати власного втручання в суспільно-економічні процеси.

Проте таке завдання певною мірою виглядає суперечливо. З одного боку, надмірна активність держави у відносинах з громадянським суспільством здатна стати чинником до прямого скорочення діапазону прав і свобод громадян. З іншого – тоталітаризм, в умовах якого самостійність індивідів і груп відсутня, практично всі без винятку суспільні відносини регулює держава. З іншої точки зору, зниження кількості функцій держави здатне стати фактором до втрати стабільності суспільно-політичних взаємин, конфліктів і криз. Тому приходимо до висновку, що у всьому необхідна збалансована політика так само як держави, так і інших учасників, які задіяні в політичному процесі.

Проблема забезпечення прав людини наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття стала однією з найбільш актуальних проблем людства та має складні внутрішньодержавні й міжнародні аспекти прояву. Ця проблема тісно пов'язана з недостатнім рівнем дотримання закріплених у Конституції України прав і свобод особи з боку держави, що знаходить свій прояв як у певних труднощах реалізації деяких з них (передусім це стосується соціально-економічних прав), так і в недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень.

Обов'язок держави забезпечувати права людини і громадянина виступає як головна телеологічна домінанта Конституції, і в цьому перш за все виявляється її могутній демократичний та гуманістичний потенціал. Положення Конституції про те, що «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані» (ст. 22), що вони захищаються судом (ст. 55), свідчить про те, що за державою закріплюється її обов'язок різними правовими заходами забезпечити захист прав і свобод, здійснювати нормативне регулювання в цій важливій сфері відносин. Виключно законами України визначаються права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, права корінних народів і національних меншин (пп. 1, 3 ст. 92). Гарантом прав і свобод людини і громадянина є Президент України (ст. 102), обов'язок вживати заходів щодо їх забезпечення покладений на Кабінет Міністрів України (п. 2 ст. 116). Правозахисна функція є головною в діяльності судової влади, а місцеві державні адміністрації на відповідній території зобов'язані забезпечувати законність і правопорядок, дотримання прав і свобод громадян (п. 2

ст. 119). Варто відзначити, що положення ст. 3 Конституції України деталізуються в численних статтях її розділу II «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина», норми якого не можна розглядати поза зв'язком із принципом визнання людини, її прав і свобод як найвищої цінності, і, звичайно, не можна вносити в них зміни та доповнення, які суперечать цьому принципу [3, с. 34].

Проблем у практичній реалізації прав особистості більш ніж достатньо. Як справедливо відмічає український вчений Ю. Шемшученко, «громадянське суспільство стає базисом демократичної держави тільки тоді, коли його інтереси й інтереси держави не протиставляються. Демократична держава повинна знімати суперечності, які виникають між нею і суспільством. З іншого боку, у процесі діяльності політичних партій, громадських об'єднань, засобів масової інформації інтереси громадянського суспільства повинні трансформуватися в інтереси держави. У разі протиставлення інтересів держави й суспільства останнє може перетворитись на руйнівний і дестабілізуючий фактор» [4, с. 15].

Реалізація на практиці конституційного положення про права людини як найвищої соціальної цінності передбачає стійкий економічний розвиток країни, наявність чіткої державної політики, яка є зорієнтованою на забезпечення прав і свобод людини. Світова практика свідчить, що перехідні періоди в розвитку держави й державності завжди були нестабільними, відрізнялись суперечністю громадських позицій і світоглядних орієнтирів. Саме в цих умовах порушення прав людини в Україні має системний характер та набуває ознак соціальної катастрофи. Реальне зменшення заробітної плати, охоплення бідністю широких верств населення, наявність пенсійного забезпечення, яке є нижчим, ніж встановлений рівень малозабезпеченості, все більша комерціалізація здійснення таких життєво важливих конституційних прав, як охорона здоров'я та освіта, масові порушення виборчого права, є яскравими свідченнями тотального порушення прав людини [5, с. 13].

У зв'язку з тим, що держава не забезпечує достатньою мірою реалізацію прав і свобод громадян, зростає їхня недовіра до держави і посилюється відчуження від влади. Такий стан речей є причиною суспільної апатії, яка викликана байдужістю, безвідповідальністю відповідних владних структур, дискримінацією і дискредитацією демократичних цінностей у суспільстві, що неодноразово відмічали соціологи в процесі аналізу настроїв у суспільстві. Кризовий стан економіки України породжує соціальну анемію значної частини населення, веде до різкої соціальної диференціації. На забезпечення прав людини негативно впливає також жорстке протистояння політичних сил, які підривають стабільність суспільства, стабільність конституційного ладу, а низький рівень правової культури посадових осіб і громадян, падіння моральних цінностей не є оптимальним підґрунтям для забезпечення прав людини і громадянина.

Таким чином, нині реальний захист прав людини належить до найгостріших проблем української дійсності. Він є важливішим завданням не тільки функціонування, а й існування української державності. Тому слід мати на увазі, що забезпечити дотримання прав людини в Україні можливо тільки за допомогою ефективного реформування системи влади та дотримання комплексного підходу до забезпечення прав людини як з боку держави, так і громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141
2. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році : Послання Президента України Порошенка П. О. до Верховної Ради України від 7 вересня 2017 року. URL : <http://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radiukrayini-pr-43086>
3. *Прісшкіна О. В.* Права людини в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Правова держава. 2017. № 26. С. 33–40
4. *Шемшученко Ю.* Конституція України і права людини. Право України. 2001. № 8. С. 13–16
5. *Чермних В., Зубко Т.* Права людини в Україні. Нова політика. 2001. № 1. С. 11–16

Голуб Анна Євгеніївна,

*студентка 5-го курсу юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ ВІД ПОСЯГАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ

Світ, що постійно змінюється, та нові суспільні відносини, що з'являються як наслідок таких змін, зумовлюють появу й нових способів протиправного впливу на особу. Внаслідок цього перед сучасними правниками стоять нові завдання із захисту прав людини, адже новітні протиправні діяння охоплюють своїм впливом все більший обсяг прав та свобод особи. Так, більшість злочинів, що з'явилися як наслідок інформаційної революції, посягають саме на певний вид інформації, одним з яких є конфіденційна інформація про особу, її сім'ю, банківська таємниця тощо. Не є винятком і

посягання з використанням технології соціальної інженерії – новітній спосіб вчинення різноманітних злочинів, зазвичай корисливої спрямованості.

Під соціальною інженерією розуміється маніпулювання людиною чи групою осіб з метою зламу систем безпеки та отримання важливої інформації [3, с. 21]. Загалом соціальна інженерія використовує психологічні методи, а також низку комп'ютерних операцій, що зумовлюють успішність таких протиправних заходів. Тому такі злочини знаходяться на зламі психологічних маніпуляцій та кіберзлочинності, яка наразі знаходить своє активне поширення на території України. Зокрема ще 2012 року американський спеціалізований журнал Computerworld присвятив велику статтю Україні, називаючи країну «раєм для хакерів», адже українські кіберзлочинці добре відомі у світі й несуть загрозу для багатьох країн [2, с. 51–52]. Саме з того часу почастишали випадки злочинів з використанням методів соціальної інженерії як певного виду кіберзлочинності, а їхніми потерпілими, на жаль, все частіше стають пересічні громадяни. Так, у грудні 2016 року кіберполіція через низку дописів у соціальній мережі «Facebook» звернулася до користувачів з повідомленням про нику випадків соціальної інженерії, коли внаслідок прийняття Кабінетом Міністрів України рішення про перехід ПАТ «ПриватБанк» у власність держави поширилась чутка про злиття цього банку із державним «Ощадбанком». Скориставшись цим, соціальні інженери телефонують потенційній жертві, не обов'язково безпосередньо клієнту «ПриватБанку», і представляються працівниками служби безпеки «ОщадБанку» та, зловживаючи довірою громадян, дізнаються чи є потерпілий власником карткового рахунку «ПриватБанку», а потім, у разі підтвердження цього факту, повідомляють, що, у зв'язку з об'єднанням вказаних банківських установ, клієнту терміново необхідно здійснити переведення грошових коштів з рахунку «ПриватБанку» на новий, оформлений в «Ощадбанку», картковий рахунок. Таким чином, під час спілкування із жертвою, зловмисники отримують конфіденційну банківську інформацію [1]. Це є розповсюдженням на заході методом соціальної інженерії – так званий «вішинг». На жаль, тенденція до збільшення таких випадків зберігається, і подібні посягання стають уже не винятком, а правилом.

Що ж є об'єктом такого посягання? Перш за все, об'єктом посягання, пов'язаного із соціальною інженерією, можуть бути будь-які суспільні відносини щодо інформації, яка становить особливе значення для різноманітних суб'єктів права. Ми не охоплюємо потерпілого лише фізичною особою: досить часто на заході здійснюються «атаки на юридичних осіб на замовлення», коли одне конкуруюче підприємство таким нечесним способом хоче отримати конфіденційну комерційну інформацію іншого. Поруч із цим не слід відкидати і можливість атаки на органи державної влади, адже, як свідчить остання централізована атака вірусу Petya в 2017 році, найголовніші

системи України на кшталт міських та обласних рад, спеціальних комітетів, а навіть Кабінету Міністрів та самої кіберполіції не готові до такого стрімкого розвитку кіберзлочинності. Соціальна інженерія в цьому випадку ще більш непередбачувана та небезпечна, адже застосовує не тільки кібер-методи, а й психологічний вплив.

Повертаючись до об'єкта посягання, слід вказати на те, що таке посягання на суспільні відносини із захисту інформації лавинним типом посягають і на низку прав названих суб'єктів. Зокрема йдеться про право власності, право на особисте життя та його недоторканність, на недоторканність ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на таємницю про стан здоров'я, на комерційну чи банківську таємницю тощо. Якщо брати до уваги пересічну фізичну особу як потерпілого, сучасні атаки соціальних інженерів спрямовані на комплексне «занурення» у життя жертви, дослідження усіх сторінок у соціальних мережах, виїмка кореспонденції, отримання нелегальним способом інформації про акти цивільного стану особи, її стан здоров'я, заборгованості, рахунки в банках тощо. Після збору такої інформації, якщо цього не достатньо, соціальний інженер здійснює пряму атаку на жертву, тобто безпосередній контакт. Так, навіть не будучи залученою до процесу здійснення злочину, особа може стати його жертвою ще до безпосереднього контакту із зловмисником. Більше того – вона може не здогадуватися про напад ще протягом довгого часу після розмови із злочинцем. Саме це зумовлює значну суспільну небезпеку такого діяння, і звичайним шахрайством це вже назвати не можна, адже така діяльність спрямована не тільки на власність осіб, а й на конфіденційну інформацію, що є зовсім іншим предметом посягання. Крім цього, може йтися й про злочини у сфері використання ЕОМ, адже соціальний інженер для виконання свого замислу може порушити і низку норм розділу XVI Кримінального кодексу України, а тому кваліфікувати його дії лише як шахрайство недоречно.

Отже, на нашу думку, питання новітніх тенденцій поширення соціальної інженерії та їх негативного впливу на захист гарантованих Конституцією прав потребує подальшого ґрунтовного дослідження. Поруч із цим повинно бути вирішене питання щодо криміналізації посягання із застосуванням методів соціальної інженерії як окремого складу злочину, враховуючи специфіку такого діяння та його високу суспільну небезпечність.

Список використаних джерел

1. Допис з офіційної сторінки Департаменту кіберполіції Національної поліції України у соціальній мережі Facebook від 26 грудня 2016 року. URL: <http://www.facebook.com/cyberpoliceua/posts/435958949861607:0>
2. Романенко Т. В. Особливості слідової картини шахрайств, що вчиняються в мережі Інтернет. *Молодий вчений*. 2016. № 1(2). С. 51–54.

3. Кузнецов М.В., Симдянов И. В. Социальная инженерия и социальные хакары. СПб.: БХВ-Петербург, –2007. – 368 с.

Грищук Віктор Климович,

головний науковий співробітник

Львівського державного університету внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України

(м. Львів, Україна)

ДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

У юридичній літературі під час аналізу кримінально-правових проблем зазвичай застосовуються в одних і тих же ситуаціях поняття «охорона» і «захист», хоча етимологічне змістовне наповнення їх різне. «Охороняти» означає оберегати від небезпеки кого-, що-небудь, забезпечувати від загрози нападу (посягання – В.К.), замаху, гарантувати недоторканість кого-, що-небудь. «Захищати» – обороняти, охороняти кого-, чого-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних і т.п. дій [1, с. 870, 432]. Різниця між ними полягає в тому, що поняття «охороняти» відображає статику суспільних відносин, забезпечувану нормами матеріального кримінального права. Ці норми містять у собі веління, вольові приписи держави, виражені в моделях відповідної поведінки суб'єкта в умовах конкретно визначеної ситуації: заборона, обов'язок, дозвіл (надання права), заохочення, здійснюючи цим самим охоронну функцію кримінального права. Поняття «захищати» відображає динаміку суспільних відносин, коли особою вчиняється відповідне кримінально протиправне діяння. Наприклад, готування до злочину, замах на злочин чи закінчене злочинне посягання. Це реалізація законодавчої моделі веління, вольового припису щодо поведінки суб'єкта в умовах конкретно визначеної ситуації. У наведених випадках норми матеріального кримінального права, образно висловлюючись, «оживають», застосовуються компетентними органами держави. У цьому варіанті, окрім норм матеріального кримінального права, застосовуються, зокрема, кримінально-процесуальні норми, а далі – норми кримінально-виконавчі. У разі наявності в особи судимості застосовуються норми адміністративного права. Загалом, у цьому варіанті, здійснюється регулятивна функція кримінального права щодо відносин, які виникають між особою, що вчиняє або вчинила

кримінальне правопорушення та державою в особі її компетентних органів. Таким чином, ефективність кримінально-правового забезпечення охорони й захисту гідності людини повинно здійснюватися якісно на цих обох рівнях, кожен з яких має свою специфіку.

Система позитивного (чинного) права держави повинна містити всеосяжні правові гарантії гідності людини на ґрунті міжнародного права. Забезпечення охорони і захисту гідності людини є системними за умови, що всі елементи правової системи задіяні гармонійно. У цьому аспекті ситуація в Україні виглядає так, що не повною мірою задіяні всі охоронні й захисні можливості права для максимально ефективного забезпечення гідності людини. Головними в охороні та захисті гідності людини без належного наукового обґрунтування чомусь вважають цивільно-правові засоби. Вочевидь, виникає питання про соціальну зумовленість кримінально-правової охорони і захисту гідності людини.

Методологічне значення в зумовленні явищ суспільного буття мають категорії об'єктивного й суб'єктивного факторів. У найширшому розумінні об'єктивний фактор включає історичні передумови, міжнаціональні та міждержавні відносини, природні умови, наявні суспільні відносини та зв'язки між людьми. Домінуючими в людській діяльності іноді можуть виступати й такі складові об'єктивного фактору як політика, право, міжнаціональні та зовнішні міждержавні відносини, стан об'єктів природи. Усі вони взаємопов'язані й взаємозумовлені.

Складову суб'єктивного фактору утворює соціально-політична і духовна діяльність людей. Визначальними в ньому є, як правило, моральні, емоційно-психологічні та ідеологічні чинники. У структуру суб'єктивного фактору задіяні всі компоненти свідомості. Цілеспрямована і системна діяльність людей перетворює їх в рушійну силу. У механізмі дії суб'єктивного фактору задіянане лише свідомо діяльність людей, а й стихійні вияви людських здібностей і пристрастей. У своєму органічному і гармонійному поєднанні об'єктивний і суб'єктивний фактори проявляються як діалектично суперечливі й невідомно взаємодіючі сторони явищ суспільного розвитку. Повною мірою ці загальні підходи притаманні діяльності щодо з'ясування соціальної зумовленості криміналізації таких діянь проти гідності людини як наклеп та образа.

Наукове дослідження комплексу назрілих проблем соціальної зумовленості кримінально-правової охорони й захисту гідності людини, як і будь-яких інших соціально значимих цінностей, має дати, у першу чергу, відповідь на питання: чи є соціальні обставини (чинники), які підтверджують необхідність заборони наклепу та образи, під загрозою покарання, і якщо так, то якою повинна бути теоретико-прикладна модель норми (норм) закону про кримінальну відповідальність.

У доктрині кримінального права відсутнє загальноприйняте розуміння обставин, які зумовлюють криміналізацію діянь людини. Їх називають по-різному, зокрема: підставами, принципами, критеріями, умовами, причинами, підставами і причинами, підставами, приводами і принципами, причинами, підставами і принципами, передумовами й підставами, факторами тощо. Є підстави думати, що їх доцільно називати чинниками (обставинами), які зумовлюють криміналізацію певних суспільно небезпечних діянь, тобто кримінальну відповідальність за їх вчинення.

Щодо соціальної зумовленості криміналізації діянь, що посягають на гідність людини, зокрема наклепу і образи, то найбільш істотними є такі чинники: 1) суспільна небезпечність діянь, що посягають на гідність людини; 2) відносна поширеність цих посягань; 3) доцільність протидії цим посяганням кримінально-правовими засобами; 4) узгодженість їх криміналізації з нормами міжнародного права; 5) відповідність їх криміналізації Конституції України; 6) законодавча практика протидії цим посяганням у європейських державах; 7) традиції української законодавчої практики протидії цим посяганням. Розглянемо їх у викладеній послідовності.

Суспільна небезпечність посягань на гідність людини, їх поширеність особливо наочно проявилася за весь період ведення гібридної війни проти України. У засобах масової інформації, наприклад, систематично й цілеспрямовано поширюється так звана фейкова, неправдива інформація, яка містить у собі наклепницькі, образливі випадки щодо Президента України, Прем'єр-міністра України, міністрів, інших державних посадових осіб з метою підірвати їх авторитет в очах народу, послабити віру в ефективність здійснюваних соціальних реформ, у європейське майбутнє України. Наклеп і образа стали звичними засобами з'ясування відносин між політиками різних рівнів, здійснення конкурентного протистояння між бізнесовими структурами в економічній сфері, зведення рахунків між окремими громадянами в службових стосунках та на побутовому рівні. Вочевидь, межі нормативної свободи в інформаційній сфері не виправдано широкі, бракує в ній доброчесності. Усе це підриває нормальний, цивілізований морально-психічний стан суспільних відносин, сприяє здійсненню ворожих технологій щодо ослаблення української держави та суспільства. З огляду на наведені обставини, наклеп та образа як посягання на гідність людини становлять підвищену суспільну небезпечність.

Доцільність протидії наклепові та образі людини кримінально-правовими засобами очевидна, оскільки, як видно, застосування лише цивільно-правових засобів є явно недостатнім як для загального, так і спеціального попередження їх вчинення.

Криміналізація наклепу та образи узгоджується з нормами міжнародного права, Конституцією України, законодавчою практикою протидії цим

посяганням у європейських державах, традиціями української історичної законодавчої практики.

У міжнародному праві гідність людини є об'єктом охорони вже порівняно давно. Так, у Загальній декларації прав людини (1948 р.) має місце неодноразове звернення до гідності людини. Зокрема, в її Преамбулі проголошено, що визнання гідності людини є основою свободи, справедливості та загального миру в усьому світі, а в статті 1 задекларовано, що всі люди народжуються вільними й рівними за своєю гідністю та правами. Відповідно до статті 5 Декларації ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність, ставлення або покарання. Ці та інші принципові положення щодо гідності людини знайшли також своє закріплення у Європейській Конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950 р.), правових актах ОБСЄ та конкретизацію, роз'яснення в рішеннях Європейського суду з прав людини.

У міжнародних Пактах про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.) проголошено, зокрема, що всі права випливають із властивої людській особі гідності.

Новим підтвердженням міжнародно-правової охорони гідності людини стала Хартія Європейського Союзу (2000 р.), в статті 1 якої однозначно проголошено, що гідність людини недоторкана і що її необхідно поважати та захищати. Таким чином, є підстави стверджувати, що в міжнародному праві гідність людини є джерелом прав людини, принципом права і це необхідно враховувати при виробленні законодавчих механізмів гарантування охорони її недоторканності в Україні.

У Конституції України органічно втілені всі досягнення міжнародно-правової науки і практики щодо охорони гідності людини. Ключовою в ній є стаття 3, де проголошено, що гідність людини належить до найвищих соціальних цінностей. Відповідно до Конституції усі люди вільні і рівні у своїй гідності та правах (стаття 21), кожна людина має право на повагу своєї гідності (стаття 28), використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності людини, обов'язком кожного є не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (стаття 68). Отже, наведені положення Конституції як основного закону держави служать правовою основою для всебічної охорони та захисту гідності людини, в тому числі кримінально-правовими засобами.

Важливою передумовою на шляху інтеграції України до Європейського Союзу є гармонізація українського законодавства, приведення його до європейських стандартів. Щодо цього вже дуже багато зроблено, але якимось непомічною виявилася європейська законодавча практика в частині охорони й захисту гідності людини кримінально-правовими засобами. Вона досить обширна. Наприклад: кримінальний кодекс Федеративної Республіки

Німеччини передбачає відповідальність, зокрема, за образу Федерального Президента (параграф 90), образу (параграф 185), наклеп (параграф 186), дискредитацію (параграф 187), наклеп абордискредитацію, які спрямовані проти політичних діячів (параграф 188), образу пам'яті померлих (параграф 189); Данії за образу (параграфи 266 b, 267), наклеп (параграфи 266c, 267a, 268-275); Швейцарії – за образу (стаття 177), наклеп (статті 173,174), образу пам'яті померлих (стаття 175); Швеції – за образу (стаття 3), наклеп (статті 1, 2), образу пам'яті померлих (стаття 4); Іспанії – за образу (статті 209-210), наклеп (статті 206-207); Австрії – за образу (параграф 115), наклеп (параграф 111), публічну образу конституційного представницького органу, федеральних збройних сил, федерального органу (параграф 116); Польщі – за образу (артикул 216), образу релігійних почуттів (артикул 196), публічну образу особи або групи осіб у зв'язку з їх національною, етнічною, расовою, релігійною належністю (артикул 196), образу польського народу чи Республіки Польща (артикул 133), публічну образу Президента (параграф 2 артикулу 135); Франції – за висміювання з метою порушити гідність людини (стаття 226-4-1), образу особи, яка перебуває на державній службі (стаття 433-5). Слід звернути увагу на той факт, що Кримінальний кодекс не є єдиним джерело кримінального права Франції. Окрім нього, кримінальну відповідальність передбачають і окремі французькі закони. Так, Закон про свободу преси передбачає кримінальну відповідальність за образу та наклеп (глава 4 Закону). Зокрема, відповідно до статті 26 цього Закону образа Президента Франції карається позбавленням волі на строк від трьох місяців до одного року і штрафом від 300 до 300 тисяч франків.

Наведений вище вибірковий аналіз законодавчої кримінально-правової практики європейських держав свідчить на користь доцільності застосування для охорони і захисту гідності людини в Україні норм кримінального закону.

Історичній законодавчій практиці Україні також притаманні кримінально-правові засоби охорони й захисту гідності людини. У так званий радянський період були чинними три кримінальні кодекси і вони передбачали відповідальність за такі посягання на гідність людини, як наклеп та образа. Так, у главі п'ятій Кримінального кодексу УСРР 1922 року «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» є такі склади злочинів: образа дією, словом або письмово (стаття 172), образа в поширених або публічно виставлених творах преси чи зображеннях (стаття 173), наклеп (стаття 174), наклеп у друкованому або іншим чином розмноженому творі (стаття 175). У Кримінальному кодексі 1927 року УСРР є розділ шостий «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи», де передбачені наступні склади злочинів: образа дією, словом або письмово (стаття167), образа в розповсюджених або прилюдно виставлених друкованих творах чи зображеннях

(стаття 168), наклеп як основний склад злочину та наклеп у друкованому або іншим чином розмноженому творі (стаття 169) – кваліфікований склад злочину. Кримінальний кодекс УРСР також передбачав відповідальність за такі діяння. В розділі третьому Особливої його частини «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» є також два склади злочинів: 1) наклеп як основний склад злочину, кваліфікований його склад – здійснений у друкованому або іншим способом розмноженому творі, в анонімному листі, а так само вчинений особою, раніше судимою за такі діяння, особливо кваліфікований його склад – наклеп, поєднаний з обвинуваченням у вчиненні державного або іншого тяжкого злочину (стаття 125); 2) образа (стаття 126).

Чергова кодифікація кримінального законодавства в умовах незалежності України пройшла під знаком демократизації, гуманізації, посилення захисту прав людини. Вона завершила тоді процес приведення кримінально-правових норм до назрілих інтересів та потреб суспільного розвитку, надала їм якості ефективного інструмента охорони та регулювання суспільних відносин на певну відчутну перспективу. Кримінальний кодекс 2001 року виявився як новий, більш високий порядком. Він, ставши об'єктивною реальністю, водночас набув статусу пріоритетного об'єкта наукових досліджень, у процесі яких зазначалися найважливіші його позитивні риси, дискусійні підходи. Зокрема, зверталася увага на певну відсутність, незавершеність окремих системоутворюючих зв'язків між ним і Конституцією, коли йдеться про кримінально-правову охорону і захист гідності людини. Так, незважаючи на те, що честь та гідність людини названі в ст. 3 Конституції України серед благ людини, які визнаються найвищими соціальними цінностями в Україні, а в назві третього розділу Особливої частини КК є слова «честь» і «гідність», в самому цьому розділі таких складів злочинів немає [2, с. 1121-1131; 3, с. 480]. Крім цього, на відміну від попередніх кримінальних кодексів, з'явилося в його назві слово «честь», застосування якого є некоректним щодо наведеного вище сучасного розуміння гідності людини в доктрині філософії права та теорії права. Отже, назва цього розділу ширша за її зміст, кримінальна відповідальність за посягання на згадані цінності відсутня.

Слід зазначити, що гідність людини, у тих випадках, коли вона визнається потерпілою, є додатковим об'єктом відповідних складів злочинів. Наприклад, злочинів проти життя та здоров'я, волі особи, злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, злочинів проти власності тощо. Необхідно звернути увагу також і на те, що людина з високою просоціальною налаштованістю може сприймати будь-який злочин як посягання на її гідність.

Проведений вище аналіз чинників дає підстави для висновку про наявність соціальної зумовленості для встановлення кримінальної відповідальності за такі посягання на гідність людини як наклеп та образа, що

істотно підвищить ефективність забезпечення правової охорони й захисту гідності людини, сприятиме подальшому утвердженню її прав і свобод на шляху євроінтеграції України.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., та CD)/ уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. С. 870, 432.
2. *Гришук В. К.* Питання системності кримінально-правового захисту людини за новим Кримінальним кодексом України. Новий кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Київ-Харків : Юрінком Інтер, 2002. С. 112–113.
3. *Гришук В. К.* Вибрані наукові праці. Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 824 с.

Гришук Оксана Вікторівна,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
доктор юридичних наук, професор
(м. Львів, Україна)

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ У ПРАВІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА РЕФЛЕКСІЯ

Людська гідність належить до понять, які інтуїтивно зрозумілі кожному, однак які непросто охарактеризувати з філософського, релігійного, психологічного, морального чи правового пункту бачення, а тим більше, враховуючи всі зазначені підходи одночасно. Це поняття охоплює багато складових і характеристик, кожна з яких є необхідною умовою його адекватного розуміння.

Звернення до людської гідності відбувається, як правило, коли має місце гостре розуміння грубого порушення прав людини. Яскравим прикладом цього слугує історія правової регламентації людської гідності. Зокрема на міжнародному рівні це відбулося як реакція на звірства другої Світової війни «злочини проти людства (людяності)». У сучасності України ми стали свідками Революції Гідності та суспільних і політичних змін, які вона викликала. Активне становлення громадянського суспільства в Україні сприяє розумінню людьми своїх прав, ставить вимоги перед владою щодо їх

ефективної охорони та захисту, а отже, сприяє утвердженню людської гідності та її реалізації у щоденному житті.

У науковій літературі трапляються неодноразові спроби розкрити поняття людської гідності. Враховуючи багатомірність цього поняття, лише з правової точки зору, ми можемо побачити тлумачення людської гідності як правової (моральної) ідеї (Waldron J., Barak A., Бачинін В., Грищук О.), правової цінності (Barak A., Łuków P., Бандура О., Бачинін В., Грищук О., Мельник М., Рабінович П.), принципу права (Garlicki L., Гранат М., Головченко В., Головченко О., Грищук О.), права людини (Ахтирська Н., Barak A., Вдовіченко С., Кампо В., Коржанський М., Кудрявцев Ю., Олійник А., Стефанчук Р., Фулей Т., Церковна А., Е. Шишкіна, Шукліна Н.), інтересу людини (Pinker S., Сугачов С.), потреби людини (Fukuyama F.), первинного блага (Rawls J.), джерелаправ людини (Грищук О., Совгіря О., Шишкіна Е., Шукліна Н.), змісту прав людини (Waldron J.) та ін.

Більшість авторів підтримують подвійну природу людської гідності: як явища об'єктивного й загального для всіх людей (цінність, принцип, джерело прав людини, їх мета чи зміст) та як суб'єктивного права чи інтересу конкретної людини (гідність людини). Інколи дослідники, описуючи сутність людської гідності, вживають декілька вищевказаних понять одночасно.

Виділяють такі основні теоретичні підходи до розуміння ідеї людської гідності: теологічний, філософський та правовий.

Представники *теологічного підходу* розглядають ідею людської гідності через призму християнства, яке докорінно змінило ставлення до людини, проголосивши рівність людей перед єдиним Богом, незалежно від її соціального стану, однак ще не між собою. Людська гідність виявляється в тому, що людина створена на образ і подобу Божу та наділена основними рисами – душею, розумом і свобідною волею.

Одним з творців теологічної (християнської) концепції людської гідності був Тома Аквінський. Якщо систематизувати його погляди, то отримаємо такий підхід до ідеї людської гідності: кожна людина володіє не лише божественною за своїм першоджерелом гідністю, а й має невід'ємне природне право на гідність; природний закон наказує поважати гідність людей; найбільш очевидною ознакою суспільного статусу особи, через яку знаходить прояв людська гідність, є свобода; свобода найбільш повно дотримується в громадянському суспільстві; мета держави – забезпечення умов гідного життя людини; визнавав за народом «право на непокору» до тиранічної влади, яка принижує його гідність.

Філософський підхід до ідеї людської гідності найбільш рельєфно представлений у філософії І. Канта, Дж. Ролза та Ю. Габермаса. Зокрема І. Кант запропонував цілісну концепцію людської гідності та фактично зробив її частиною європейської культури. Одним з центральних елементів

сучасної концепції людської гідності стало визнання об'єкту гідності самоціллю і визнання того, що об'єкт гідності не може розглядатися виключно інструментально.

Дж. Ролз довів, що почуття власної гідності (самоповага) є важливим первинним благом і включає два аспекти: 1) вона включає відчуття людиною власної значимості та переконання, що її концепція власного блага, життєвого плану заслуговує реалізації, а також вона користуються повагою від інших людей; 2) самоповага включає впевненість у власних здібностях та виконання власних намірів. Крім того, кожна особа прагне уникнути таких соціальних умов, які підривають її почуття власної гідності.

Згідно з концепцією Ю.Габермаса нормативним джерелом сучасних прав людини є ідея людської гідності. Права людини розглядаються як такі, що повинні слугувати захисту людської гідності. Це викликає самоповагу людини та соціальне визнання міжнародного статусу демократичної держави. Людська гідність розглядається як реалістична утопія, необхідною метою якої є здійснення соціальної справедливості, притаманної інститутам демократичної держави.

Правовий підхід розглядає людську гідність подвійно: як явище об'єктивне (антропна гідність, гідність як цінність, принцип, джерело прав людини, їх мета чи зміст) та як явище суб'єктивне (право людини).

Людська гідність як явище об'єктивне (антропна гідність, гідність як цінність, принцип, джерело прав людини, їх мета чи зміст) розглядається через взаємозв'язок з системою прав і свобод людини. Щоб пояснити природу цього зв'язку, доцільно застосувати часто вживане порівняння гідності людини з деревом, «гілками якого є права людини. Гідність людини пульсує у правах людини, а це означає, що вона є найглибшою причиною їх захисту» [1]. Така метафора допомагає зрозуміти абсолютну природу людської гідності, незалежно від особливостей правового регулювання прав і свобод людини, а також підкреслює наддержавний чи надпозитивноправовий її характер. Визнання вродженості й невідчужуваності людської гідності означає визнання безпосередньо природноправового її характеру. Гідність є чимось даним, об'єктивним, не створеним, а лише визнаним позитивним правом. Визнання гідності є визнанням юридично значущою певної властивості людини, особливо важливою для визначення умов розвитку людини [6].

Слід погодитись, що людська гідність – це загальна конституційна цінність, яка є джерелом, основою та принципом всього конституційного ладу. Це базова норма в логічному, онтологічному та герменевтичному сенсах. Тому не лише інші принципи системи прав і свобод людини, а також окремі конкретні права та свободи повинні тлумачитися через призму принципу гідності й повинні використовуватися таким чином, щоб забезпечити її реалізацію (що впливає з конституційного визначення гідності як

джерела свободи та прав людини та громадянина), але також усі інші норми, принципи та цінності, що містяться в конституції, повинні тлумачитися та застосовуватися відповідно до принципу гідності [5].

Конституційне значення людської гідності має центральну нормативну роль. Людська гідність як конституційна цінність є фактором, який об'єднує права людини в єдине ціле, що забезпечує їх нормативну єдність. Ця нормативна єдність виражається трьома способами: по-перше, цінність людської гідності служить нормативною базою конституційних прав, викладених у конституції; по-друге, він служить тлумачним принципом для визначення обсягу конституційних прав, включаючи право на гідність людини; по-третє, значення людської гідності відіграє важливу роль у визначенні пропорційності статуту, що обмежує конституційне право [4].

Виділяють такі основні елементи принципу гідності, необхідні для підтримання і здійснення людської гідності: джерелом людської гідності є природне право, а не позитивне; принцип людської гідності непорушний; гідність повинна належати кожній людині тою ж мірою; людська гідність не може розглядатися лише як одне з багатьох прав і свобод людини; сутністю людської гідності є суб'єктивність (автономія) людини, тобто свобода діяти відповідно до власної волі, й внутрішнього самовизначення та формування середовища відповідно до цієї автономії; заборону ставити людину в такі ситуації або поводитись таким чином, що може заперечувати цю гідність (негативний аспект). Принцип гідності означає, таким чином, заборону переслідувань, дискримінації, заборони порушення фізичної недоторканності, заборони втручання в свободу думки та переконання (свободу від життя в страху), заборони примушувати самообвинувачення [5].

Визнання людської гідності одночасно є визнанням людини самоціллю. Визнання гідності як джерела свободи та прав спонукає нас сприймати свободи людини та права, а також цінності, реалізації яких вони служать, як формування певного цілого, що вимагає пропорційного впровадження окремих елементів. Точка відліку, що є критерієм визначення змісту свободи та прав, – це розвиток, добра людини як цілісності, наділеної гідністю. У доктрині мова йде про інтегральний характер захисту прав людини, яке слід розглядати як єдине ціле. Моральні оцінки, з цієї точки зору, можуть бути окреслені як оцінки, засновані на об'єктивних, пізнаваних взаємозв'язках конкретного стану справ з властивою та невідчужуваною гідністю людини [6].

Таким чином, людська гідність як принцип (цінність) – це самоцінність та суспільна значимість людини, що визначається існуючими рівнем суспільних відносин, загальносуспільними уявленнями про свободу, справедливість, рівність і є джерелом прав та свобод людини.

Людська гідність, із суб'єктивного боку (право людини на гідність, гідність людини) – це внутрішня оцінка людиною власної цінності, яка

ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості й готовності її охорони за будь-яких умов, а також очікування з цього приводу поваги з боку інших.

Коли ми говоримо про гідність конкретної людини, то, в першу чергу, йдеться про самооцінку (внутрішню оцінку) конкретної людини. Самооцінка – це судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей у зіставленні з певним еталоном, зразком. Можна сказати, що це внутрішня оцінка (суб'єктивне відображення) об'єктивно існуючої (схваленної домінуючою частиною суспільства) цінності людини. Самооцінка є формою вияву, центральним компонентом самосвідомості, тобто *усвідомленням людиною себе самої як особистості*: своєї діяльності як члена суспільства, стосунків з іншими людьми, рис характеру, дій, вчинків, їх мотивів, мети, розумових, фізичних, моральних якостей [2].

Усвідомлення людиною своєї гідності включає інтелектуальний, емоційний та вольовий моменти. Воно ґрунтується на самооцінці людини та проявляється в усвідомленні та почутті власної гідності як людини, особистості, як представника тієї чи іншої спільноти, соціальної групи. Включення вольових моментів пояснює явище самовиховання та саморегулювання, прагнення до ідеалу та саморозвитку.

Самооцінка ґрунтується на автономії людини, яка є кінцевою метою, стосовно якої всі інші цінності є або її складниками, або ж засобами її досягнення; є ідеальною основою для формування особи на основі раціонального вибору нею можливих дій; автономна людина творить себе сама та визнає відповідальність за своє життя; автономна людина обирає саме таку мету в житті, які можуть створити умови для того способу життя, що найбільш повно виражає її природу як вільної й рівноправної з іншими людьми.

Люди, як правило, хочуть, щоб вони розглядалися як гідні. Гідність визнають одним із інтересів людини поряд з тілесною цілісністю та особистістю власністю, що інші люди зобов'язані поважати. І вже від самої людини залежить міра втілення чи реалізації принципу людської гідності через інтерес у її суб'єктивне право.

Юридична регламентація людської гідності. Сучасна система захисту людської гідності та прав людини бере початок з утворення ООН. Уже у Преамбулі Статуту ООН йдеться про рішуче прагнення утвердити віру в основні права людини та гідність і цінність особи. У Загальній декларації прав людини (1948) звернення до людської гідності має місце шість разів. Можна виділити загальне, нормативне та позанормативне звернення.

Загальне звернення має місце у Преамбулі, де вказано, що визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї та рівних і невід'ємних їх прав, є основою свободи, справедливості та загального миру в усьому світі. Підкреслено, що народи ООН підтвердили свою віру в основні права

людини та гідність і цінність людської особи. Нормативне звернення має місце у ст. 1, яка вказує, що всі люди народжуються вільними й рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один стосовно одного в душі братерства. Позанормативне звернення – у ст. 5 (заборона тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність ставлення чи покарання), ст. 22 (право людини на реалізацію необхідних для підтримки її гідності й вільного розвитку особистості прав у економічній, соціальній і культурній сферах), ст. 23 (право на справедливу й задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людині існування).

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966) та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966) у преамбулах містять революційне для того часу положення: що всі права людини «впливають із властивої людській особі гідності». З такого формулювання випливає кілька істотних висновків: людська гідність розглядається як *джерело прав людини*, тобто підноситься на рівень принципу права; людська гідність *належить кожному*, незалежно від законодавчого закріплення; *право людини на гідність* випливає з принципу людської гідності.

Хартія основних прав Європейського Союзу (2000 р.) у преамбулі вказує, що Європейський Союз ґрунтується на неподільних і загальних цінностях – гідність людини, свобода, рівність і солідарність. Глава 1 Хартії, що має назву «Гідність» у ст. 1 «Гідність людини» закріплює положення, що гідність людини недоторканна. Її необхідно поважати і захищати. У ст. 4 міститься заборона катування та іншого жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження і покарання.

Слід погодитись, що виведення прав людини із людської гідності свідчить «про визнання цієї властивості людини фундаментальним джерелом усіх її прав, а також про поступове зростання питомої ваги принципу гуманізму як системоутворюючої засади з-поміж інших принципів сучасного інституту прав людини. Специфіка саме цієї засади полягає й у тому, що остання підкреслює спрямованість інституту прав людини на створення умов для забезпечення індивідуальної унікальності кожного окремого людського буття, існування» [3].

Законодавство України приділяє значну увагу людській гідності та правам і свободам людини. Звернення до поняття «людська гідність» зустрічаємо у Конституції України, яка у Преамбулі зазначає про необхідність забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя. У ст. 3 Конституції людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а у ст. 21 усі люди визнаються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Крім того, ст. 28 закріплює право на повагу до гідності, ст. 41 говорить, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян»,

а ст. 68 передбачає обов'язок кожного не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Конституційний Суд України також долучився до тлумачення змісту людської гідності в рішенні від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 (справа про смертну кару), де вказав, що невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Як основні права людини, вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані. Як бачимо, тлумачення людської гідності запропоноване дещо звужено, хоча й визнано зв'язок людської гідності із іншими правами людини, проте не відзначено характер такого зв'язку.

Ця прогалина була заповнена у рішенні Конституційного суду України від 23 травня 2018 р. 5-р/2018, у якому відображаючи сучасні тенденції розвитку права і враховуючи як філософсько-правову доктрину, так і досвід міжнародної регламентації людської гідності, Конституційний Суд вказав, що людську гідність необхідно трактувати як *право*, гарантоване ст. 28 Конституції України, і як *конституційну цінність*, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для всіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Цим рішенням Конституційний суд вперше в сучасному праві України підкреслив подвійний характер людської гідності як права людини і як джерела прав людини (конституційної цінності).

Як бачимо, Конституційний Суд України не зловживає зверненнями до людської гідності. Очевидно, що «цей принцип застосовується лише в ситуаціях, коли існує неабияка загроза правам людини. Таке обмеження Конституційного Суду щодо застосування гідності людини є обґрунтованим» [1]. З іншого боку, залишається чимало роботи щодо пояснення природи людської гідності як конституційної цінності. Йдеться, перш за все, про розтлумачення природно-правової природи людської гідності.

З цього приводу цікавим може бути досвід Конституційного Трибуналу Республіки Польща. Для прикладу, в одному із рішень Конституційний Трибунал вказав, що людська гідність має низку функцій у конституційному порядку: *зв'язок між Конституцією* (актом позитивного права) *та природно-правовим порядком*; детермінанти тлумачення та застосування Конституції; визначника системи та обсягу прав і свобод людини; та суб'єктивного права особи з окремим правовим змістом [7]. В іншому рішенні підкреслено, що застосування Конституції повинно «супроводжуватися турботою про збереженням *природної людської гідності*. Отже, гідність не може розглядатися як особливість чи сукупність прав, наданих державою. Вона є *первинною щодо держави*, в наслідок чого як законодавцю, так і правозастосовним органам слід поважати зміст, що міститься в концепції гідності, яка належить

кожному людині» [8]. Таким чином, конституційне значення людської гідності підкреслюється як природно-правове підґрунтя системи цінностей, навколо яких побудована Конституція й основи правового устрою держави.

Проведений аналіз дозволив зробити висновок, що людська гідність, започаткована як ідея, знайшла свій розвиток у теологічному, філософському та правовому вимірі. Філософія людської гідності відштовхується від теологічних ідей Томи Аквінського про божественне походження та природно-правовий характер людської гідності та її зв'язок із свободою. Змістовно людська гідність розкрита у філософії Еммануїла Канта в його імперативі ставитися до людини «як до мети, а не як до засобу». В правовому вимірі ідея людської гідності реалізується як принцип (цінність) та право людини. Ціннісний характер людської гідності пояснюється взаємозв'язком із правами людини, зокрема її джерельним характером щодо прав і свобод. В той же час тлумачення людської гідності як джерела прав людини чи підґрунтя, на основі якого виростають права людини, не заперечує, а навіть підсилює суб'єктивне право на гідність кожної людини (гідність людини). При цьому людська гідність розглядається як така, що має абсолютний характер і є основою державного ладу.

Список використаних джерел

1. *Гранат М.* Значення гідності людини в конституційному праві. Український часопис конституційного права. 2016. № 1. С. 60. URL : <http://www.constjournal.com/wp-content/uploads/2016/11/Granat-M.-Znachennya-gidnosti-lyudyny-u-konstytutsijnomu-pravi.pdf>
2. *Гришук О.* Людська гідність у праві: філософські проблеми. К. : Атіка, 2007. 432 с.
3. *Добрянський С.* Актуальні проблеми загальної теорії прав людини. Астрон 2006. 120 с.
4. *Barak A.* Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right. Cambridge University Press. 2015. p. 140
5. *Garkicki L.* Polskie prawo konstytucyjne: Zarys wykładu. Wolters Kluwer. 2015.
6. *Piechowiak M.* Dobro wspólne jako fundament polskiego porządku konstytucyjnego. Tom XI Studiów i Materiałów Trybunału Konstytucyjnego, Biuro Trybunału Konstytucyjnego. 2012. nr 2. P. 310-494.
7. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 15 października 2002 r., sygn. SK 6/02, III.6.2. URL : <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20021781486/T/D20021486TK.pdf>
8. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 4 kwietnia 2001 r., sygn. K 11/00, III.2. URL : http://static.e-prawnik.pl/pdf/orzeczenia/otk_K_11_00.pdf(accessed: 20.08.2018)

Гудим Любомир Ярославич,

Суддя Львівського апеляційного адміністративного суду

(м. Львів, Україна)

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК СТУПІНЬ СФОРМОВАНОСТІ ПРАВОВОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Сучасний стан суспільства перебуває у процесі гуманізації, що виявляється, перш за все, у визнанні права людини на вільний розвиток, юридичним виразом якого стає розширення прав і свобод. При цьому актуалізується включення людей і їх спільнот у прийняття правових рішень, покликане гармонізувати триаду відносин «людина-суспільство-держава», яка повинна вибудовуватися на визнанні людської гідності [1, с. 68-69]. Саме з поняттям людської гідності пов'язані такі вічні загальнофілософські питання, як «Хто я є?», «Яка моя цінність?». Відповідь на ці питання залежить від вирішення екзистенційних проблем самовизначення, зокрема від правової самоідентифікації.

Ідентичність має структурну будову, що відображає два її основні аспекти – соціальний та особистісний. Соціальний є продуктом інтеріоризації соціальних позицій індивіда, а особистісний – результат свідомого вибору індивіда з безлічі альтернатив розвитку [2, с. 65]. Якщо особистісна ідентичність – це самовизначення в поняттях фізичних, інтелектуальних, моральних, правових рис індивіда, то соціальна ідентичність – самовизначення в поняттях віднесення себе до певної соціальної групи [3, с. 181].

Відповідно виділяють правову ідентифікацію та самоідентифікацію. Самоідентифікація є суб'єктивним переживання людиною своєї індивідуальності. Людина, досліджувана через категорії «загальне – особливе – одиничне», постає як єдність трьох рівнів: а) людство в цілому і загальнолюдське в кожному конкретному представнику роду; б) певна спільність людей (расова, національна, професійна, класова, конфесійна, статева, вікова тощо) і прояви цієї спільності в конкретних людях; в) окрема людина в конкретній єдиності свого реального існування. Ця трирівнева структура є, мабуть, однією з найважливіших універсалій буття й самосвідомості людини [5, с. 33-34]. Тому правова самоідентифікація означає усвідомлення своїх життєво мети, планів, що увиразнюються із самореалізацією у правовій сфері, з намірами особистості, її якостей, здібностей, можливостей, вимогами, що висуваються до діяльності, а також правовими цінностями й нормами, що існують у суспільстві [6, с. 331].

Зазвичай, коли мова йде про самоідентичність, то це стосується тих якостей і характеристик, які ми бачимо в собі і які індивідуальні. Якщо

хтось відповідає на питання, «Хто ви?» – твердженнями типу: «Я законослухняний», Я «правопорушник», то зазвичай ці відповіді відносять до їх самоідентичності. Однак у кожному з цих тверджень можна виявити соціальний підтекст, зіставлення себе з певними груповими канонами і критеріями [4, с. 108-109, 110].

Питання щодо їх зіставлення між собою правової самоідентичності та ідентичності є дуже складним, оскільки, з одного боку, це два різні види ідентичності як такої, з іншого – самоідентичність супроводжує уявлення людини про правову приналежність і в цьому сенсі є необхідним елементом правової ідентичності. М.О.Головіна також підкреслює соціальне походження ідентичності, вважаючи самоідентичність вторинною щодо соціальної, оскільки категорії соціальної ідентичності та соціальних ролей забезпечують: а) формування змістовної структури особистісної ідентичності (набору характеристик, що використовуються для самоопису); б) оцінку елементів змістової структури (моральні й соціальні норми, що задаються референтною групою). Тому слід погодитись, що правова самоідентичність є продуктом правової ідентичності, але, будучи сформованою, починає активно впливати на останню [2, с. 51].

Досліджуючи обидва види ідентичності Н.В. Данілова вказує на те, що самоідентичність є вторинною щодо соціальної, оскільки формується на основі використання вироблених у процесі соціальної категоризації понять, тобто ідентичність є соціальною за походженням, і зміна ідентичності також обумовлена змінами в соціальному оточенні індивіда [7, с. 32]. Через засвоєння суспільних ролей та категорій правової ідентичності відбувається формування самоідентичності, тобто правових цінностей, мотивів, емоцій, персональних конструктів, розвиток яких у подальшому тягне зворотний вплив на правову ідентичність. Підсумком цього процесу стає ідентичність, яка проявляється через думку, дія і афект у контексті особистісних і соціальних відносин [8, с. 96].

Головна функція самоідентичності полягає в реалізації почуття гідності, самоцінності, безперервності в часі, цілеспрямованості, що є надійною основою для життєвого вибору. Здорова самоідентичність включає в себе набір думок, які асоціюються зі схвалення, почуттям провини й гідністю [4, с. 97].

Право визнає гідність людини, її права і свободи як «гуманітарну універсалью, ціннісний орієнтир загальнолюдської ідентифікації» [9, с. 381]. Розуміючи під гідністю повагу високих моральних якостей в самому собі [10, с. 74], механізм самовизначення особи ми вбачаємо в такому. Спершу індивід зіставляє себе з певними соціально-правовими нормами та цінностями, відносить морально-правові ознаки до характеристики себе як суб'єкта правової діяльності, а вже згодом усвідомлює своє правове і суспільне положення, свою моральну репутацію, чутливість до суспільної думки, до

суспільної оцінки своєї діяльності та своєї гідності, прагнення завоювати й підтримати хорошу репутацію і уникнути суспільного осуду. Усе це передбачає включення вольових моментів, що пояснює явище самовиховання, саморегулювання [11, с. 15]. Тому «ідея гідності особи в цій сфері є стержневим елементом, орієнтуючи особу на правильний вибір лінії поведінки, на самостійність і вільне визначення власних вчинків, свого місця в суспільстві й державі» [с. 78].

Отже, в цілому права самоідентифікація тісно пов'язана із самовизначенням особистості. У зв'язку з цим, ступінь сформованості почуття власної гідності – це своєрідний показник успішності правової самоідентифікації. Тому виявлення резервів вдосконалення правової самоідентифікації є передумовою успіху особистісного розвитку. Людина, якій властиві позитивні морально-правові якості, стає цінністю як в очах інших людей так і у власних. Відповідно до цієї оцінки ґрунтується гідність людини. Гідність людини піднімається або зменшується залежно від того, наскільки соціальні та правові цінності стали для неї правилами, увійшли в її внутрішній світ. Внаслідок позитивної правової самоідентифікації, яка полягає в усвідомленому ставленні до себе як досуб'єкта правової діяльності, що здатний діяти в межах права, виникає почуття самоповаги, правова значимість, внутрішня впевненість людини у власній цінності, а отже, почуття гідності успішно розвивається і функціонує.

Список використаних джерел

1. *Исаева Н. В.* Правовая идентичность (теоретико-правовое исследование) : диссертация ... доктора юридических наук : 12.00.01. Москва, 2014. 454 с.
2. *Головина М. О.* Рефлексивно-ценностная детерминация идентичности личности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Новосибирск, 2005. 164 с.
3. *Андреева Г. М.* Психология социального познания. М. : Аспект Пресс, 2000. 288 с.
4. *Иванова Н. Л.* Психологическая структура социальной идентичности : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05. Ярославль, 2003. 408 с.
5. *Бадмаев В. Н.* Феномен национальной идентичности (Социально-философский анализ : дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.11. Волгоград, 2005. 292 с.
6. *Кулакова Л. М.* Почуття власної гідності як конструкт самосвідомості особистості. Проблеми сучасної психології. 2014. Вип. 26. С. 326-339.
7. *Данилова Н. В.* Социальная идентичность. М., 2000. 115 с.
8. *Хамнаева А. Ю.* Идентичность как социально-философская проблема : диссертация ... кандидата философских наук : 09.00.11. Улан-Удэ, 2007. 208 с.
9. *Грищук О. В.* Людська гідність у праві: філософські проблеми. Л. : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. 428 с.

10. Уголовное право России. Особенная часть : учебник / отв. ред. д.ю.н. проф. Здравомыслов В. Б. М. : Юристъ, 1996. 560 с.
11. *Прудворов Н. А.* Достоинство личности и социалистическое право. М. : Юридическая литература, 1977. 136 с.

*Журавська Олена Василівна,
секретар Ради суддів України,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права
(м. Київ, Україна)*

РОЛЬ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ В СИСТЕМІ ЗАСАД ПРАВА

Більшість сучасних демократичних держав, зокрема й Україна, будують та реформують свої правові системи в гуманістичному напрямку, причому людина тлумачиться як соціальна цінність. Конституцією України передбачено положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Представники антропології права сьогодні стверджують, що саме людина є істинним образом права, тобто є тією визначальною ідеєю для його розвитку, яку право прагне втілити і, більше того, яка безпосередньо обґрунтовує право. У цьому розмінні людина є сутністю, фокусом, з якого і в якому відбувається осягнення і творення природного права та правової реальності. Можна погодитись, що людина є учасником, реалізатором та творцем права.

Професор Максимов С.І. підкреслює, що право існує тільки тому, що існує людина, адже людина є соціальною особою, що потребує права. На його думку, право зіставляється з власне людським у людині, з її реальним внутрішньо особистісним буттям та підходить до права з точки зору людського сприйняття і погляду на нього [5, с. 191].

Як зазначає А.М. Михайлов, уже давно відомо, що людина починає рефлексувати, оцінювати ситуацію набагато частіше тоді, коли вона нею незадоволена, коли їй здається, що з нею обійшлись несправедливо, негуманно. Саме в цей момент свідомість та розум людини починає протиставляти існуючий порядок соціальної регуляції іншому порядку речей, при якому справедливість, рівність, свобода, добро завжди перемагають і залишаються при цьому незмінними, незалежними від зовнішніх «подразників», а кара Феміди природного правосуддя завжди досягає своєї мети, «віддаючи кожному за його заслуги» [6, с. 376]. Тому саме в такий момент у людській свідомості зароджується право. Опираючись на свої внутрішні переконання,

засновані на вищезгаданих цінностях, у розумі людини виникає феномен права – як критерію справедливості конкретної ситуації. Можна сказати, що людина в такий спосіб компенсує тим, в цьому контексті визнається правом, ті негативні моменти життя в суспільстві.

Такий підхід знаходить своє відображення і в статті О.Павлишина, де доведено, що джерелом права є розум людини, і як будь-який витвір людини, може бути зрозуміле тільки з власної ідеї, що виступає одночасно констатуючим принципом і критерієм цінності правової дійсності [7, с. 186].

Кожна людина здатна самостійно визначати певний природний закон, який був би умовою існування серед інших людей, оскільки апріорно існує феномен свободи розумної та незалежної людини. Завдяки здатності розуму людина розуміє, що не може встановлювати тільки ті закони, які вона хотіла б встановити для себе самої, тому що інші люди такі ж морально вільні і розумні. Розумність і моральна свобода дають можливість кожній людині створювати власні закони і досягати за їх допомогою поставленої мети, не конфліктуючи з іншими людьми. Така можливість стає загальноприйнятим критерієм оцінки розумності людської поведінки і може бути сформульована у вигляді загального закону: як морально вільна, кожна людина має право на свободу дії, поки ця свобода не стикається з аналогічною свободою інших людей [9, с. 24–25].

У нашому розумінні поняття «феномен права» та «правова реальність» є близькими, взаємообумовленими поняттями. Стосовно людини, правова реальність як дещо зовнішнім. Отож людина тут являється центральною фігурою, оскільки правова реальність є світом права, в якому вона живе, а буття в праві є одним із способів його існування. На відміну від правової системи, структурними елементами тут виступають уже не ті чи інші правові інститути, а безпосередньо людські цінності, які утворюють право, а отже, й правову реальність [5, с. 47]. Такий підхід дозволяє не тільки зрозуміти те, що є правом, а й те, як воно стає таким, дозволяє усвідомити обумовленість права та правової реальності суттю людського життя та його розвитком.

Отже, можливість розв'язання проблеми засад права існує тому, що є закономірність кореляції «образу людини» і «образу права». Її суть полягає в тому, що «природний образ права» (праворозуміння), а також обумовлена ним правова система орієнтуються на відповідний образ людини і від нього ведуть свій відлік як від вихідної точки. Якщо узагальнювати, то можна погодитись з тим, що універсальним у такому випадку образом людини, який обумовлює образ права, є образ «людини моральної». Адже він здатен легітимізувати право як безумовну цінність, що не зводиться до ніяких інших цінностей. Слід погодитись, що індивіди, які порізно приймали рішення жити відповідно до категоричного імперативу, таким рішенням уможливають право [10, с. 187].

Окрім цього, варто звернути увагу на таку властивість у характеристиці образу людини, як її відкритість. Це зумовлюється великим потенціалом людини до свого розвитку, еволюції. Така відкритість, незавершеність передбачає в подальшому виокремлення й інших властивостей людини.

Проте, якщо говорити про образ людини як «першооснови» права, то необхідно додати до властивостей цього образу ще й такі властивості людини, як розум і волю, які обумовлюватимуть існування основних цінностей людини, що виступатимуть, у свою чергу, й основними засадами права, а саме: людську гідність, справедливість, рівність та свободу.

Однак, не всі дослідники з цим погоджуються. Зокрема в роботі В. С. Нерсисянца було проаналізовано позицію німецького мислителя Х. Вольфа, який стверджує, що право не може впливати з рівності, чи, наприклад, свободи, але може становити своєрідну міру свободи для виконання обов'язків [4, с. 262–263]. Окрім цього, деякі з сучасних дослідників також не вважають їх засадами права. Зокрема, Джолос С. В. зазначає, що якщо дивитись на право крізь призму людської природи, то воно ніяк не може розцінюватись, як дещо близьке до свободи та рівності, оскільки тоді з врахуванням негідної людської природи воно стало б основою безчестя, сваволі й хаосу [3, с. 55]. Однак складно погодитись з таким підходом, адже суть свободи, рівності, справедливості випливає з природи людини, зокрема з феномену людської волі та розуму.

Підставною є позиція О. В. Грищук, що поняття гідності обумовлює всі вищенаведені цінності (справедливість, рівність та свободу) [2, с. 274–375]. Тобто право (як система прав, свобод та обов'язків людини) можна розглядати як таке, що впливає з людської гідності як багатоаспектної цінності. Багатоаспектною вона є тому, що включає свободу, рівність та справедливість. При цьому людська гідність, на думку Р. О. Стефанчука, характеризується ще й багатосторонністю [8, с. 10].

На думку О. О. Бандури, гідність є мірою ствердження в людині особистісного начала. У структурі особистості й у практичній поведінці гідність реалізується через такі чесноти, як самостійність, самодостатність, незалежність, відповідальність, вимогливість до себе та до інших тощо. Автор зазначає, що поняття гідності людини пов'язується в основному з цінністю людини та оцінкою її значення й місця в суспільстві і державі. Варте уваги і твердження, що гідний індивід прагне блага не лише для себе, але й для інших людей [1, с. 46–47].

Отже, якщо розглядати гідність як засаду права, то варто говорити про неї як про людську гідність, що є сукупністю індивідуальних цінностей та якостей окремої людини, ґрунтованих на людській самооцінці. Вони пов'язані з її внутрішнім світоглядом та переконанням та виражаються в духовних, розумових, моральних і фізичних якостях, які мають загальносуспільне значення.

Список використаних джерел

1. *Бандура О. О.* Система цінностей права та її природні підвалини (основні риси). Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 3-5 грудня 2010 року). Львів : Галицький друкар, 2010. С. 45–52.
2. *Гришук О. В.* Людська гідність у праві: філософські проблеми. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. 432 с.
3. *Джолос С. В.* Єство людини як соціальна основа суспільно-політичного буття за вченнями класиків державно-правової думки. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Четвертого всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 28-29 листопада 2008 року). Львів : Край, 2009. С. 52–56.
4. История политических и правовых учений : учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2006. 944 с.
5. *Максимов С. И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления: монография. Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. Х. : Право, 2002. 382 с.
6. *Михайлов А. М.* Идея естественного права: история и теория. М. : Юрлитинформ, 2010. 464 с.
7. *Павлишин О.* Людина та право в контексті семіотичних досліджень. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників Четвертого всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 28-29 листопада 2008 року). Львів : Край, 2009. С. 186–193.
8. *Стефанчук Р. О.* Цивільно-правовий захист честі, гідності та репутації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Науковий світ, 2001. 222 с.
9. *Трофименко В. А.* Разум и воля как антропологические основы права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12.: Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого. Харьков, 2004. 188 с.
10. Філософія права: навч. посібник / О. Г. Данільян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. Г. Данільяна. К. : Юрінком Інтер, 2002. 272 с.

Іванов Олександр Юрійович,

викладач кафедри теорії та історії держави і права

Національної академії Служби безпеки України,

кандидат юридичних наук

(м. Київ, Україна)

ГЕНЕЗИС КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

У вітчизняній історіографії на сучасному етапі поширеним є постулат, відповідно до якого формування теоретичних уявлень щодо людини як найвищої соціальної цінності (у тому числі, й людської гідності як однієї з центральних політико-правових категорій) припадає на період кінця XVIII – початку XIX ст. Саме в цей час під впливом Великої Французької буржуазної революції (1789–1799 рр.) у країнах Західної Європи поширюються ідеали, закріплені в «Декларації прав людини і громадянина» (1789 р.). Остання містила визначення принципу свободи, відповідно до якого свобода одного індивіда закінчується там, де починається свобода іншого. На сьогодні це трактування свободи як неодмінної умови забезпечення людської гідності прийняте в юридичній науці як класичне. Втім, історичні та історико-правові дослідження дають підстави стверджувати, що оформлення свободи як правової категорії в межах західноєвропейської правової традиції відбулося значно раніше, ніж зазначено вище.

Зокрема визначення свободи знаходимо в «Семи партидах» – масштабній систематизованій збірці іспанського звичаєвого права (Кастилії та Леону) середини XIII ст. Так, титул XXII цієї збірки називається «Про свободу» і містить таке визначення цього поняття: «Свобода – це природна здатність людини робити все, чого вона забажає, якщо тільки сила або право закону чи фуєро (звичаю – О. І.) не забороняють їй цього». Попередній аналіз наведеного визначення дає підстави провести аналогію з базисним принципом римського приватного права, виходячи з якого римські юристи відмежовували його від права публічного: «Дозволено все, що не заборонено законом».

Враховуючи особливості періоду, в який було створено «Сім партид», та аналізуючи вказане визначення свободи, слід брати до уваги, що це був час розквіту феодального ладу в Європі. Це відображено у таких положеннях аналізованого документа: сеньйор мав повну владу над своїм кріпаком; свободу кріпаку надавав особисто сеньйор при свідках; у разі жорстокого поводження сеньйора з кріпаком суддя міг продати останнього іншому господареві. Із зазначеного видно, що особиста свобода опосередковувалась положенням індивіда у суспільстві та його місцем у «феодальній драбині».

Разом з тим визначення поняття свободи, сформульоване в «Семи партидах», становить значний науковий інтерес з точки зору комплексності його походження та рівня юридичної техніки його формулювання.

По-перше, аналізоване визначення слугує яскравим прикладом звернення до досягнень античної культури на початкових етапах епохи Відродження. Так, ідеї щодо природного стану та природних можливостей людини знаходимо ще у працях Аристотеля та Платона (наприклад, бесіда Сократа з Кефалом, викладена у трактаті «Політика» щодо природного та набутого станів людини). Вплив римського права, про який зазначалося вище, особливо у тому, що основні його принципи відбивались у свідомості населення та відбивались крізь призму місцевих звичаїв. Безпосередньо писані пам'ятки права Давнього Риму в Кастилії та Леоні в аналізований період не діяли. Втім, у судах середньовічної Європи (у тому числі в іспанських) працювали судді, які здобували освіту головним чином у Болонському університеті. Юридична підготовка в останньому передбачала неодмінне вивчення Кодексу Юстиніана (529 р.) – найбільш повного зводу римського права. Відтак у своїй діяльності такі судді керувалися, насамперед, нормами вказаного Кодексу. Саме так і відбувалося поєднання звичаєвого та римського права. Тому, виходячи з викладеного, можна стверджувати про елемент рецепції римського права в аналізованому визначенні свободи.

По-друге, на формування середньовічного іспанського звичаєвого права неодмінно впливав тривалий період арабського панування на цих землях (VIII – поч. XI ст.ст.). У цей час на завойованих арабами територіях поширювався як іслам загалом, так і мусульманське право зокрема. Аналізуючи визначення свободи, наведене в «Семи партидах», слід звернутися до Сури 67 Корану, в якій йдеться про свободу вибору. Остання полягає в тому, що кожна людина в межах прав, наданих Аллахом, може самостійно приймати рішення щодо своєї подальшої долі та розпорядження своїм життям. У цих положеннях Корану йдеться про моральний вибір, однак принцип обмеженості свободи законними рамками відображено у визначенні свободи, виробленому іспанською звичаєво-правовою культурою. У вищому походженні свободи та її невід'ємності як елементу природного стану людини вчення античності та ісламу єдині.

По-третє, заслуговує на увагу юридична техніка формулювання визначення свободи в «Семи партидах». У контексті історії повсякденності часів раннього Відродження статус свободи фактично означав відсутність в особі феодалних зобов'язань. Позаяк право суду над кріпаками мали феодали, притому незалежно від королівського чи церковного (інквізиційного) суду, на феодално залежне населення норми, створювані королівською владою, практично не поширювались. Саме тому в аналізованому визначенні зазначено про поширення на вільну людину дії всіх законів та звичаїв (а не лише тих, які охоплювались маноріальним правом). Втім, запропоноване в

іспанській кодифікації формулювання щодо визначення обсягу свободи законами та звичаями може бути адаптовано і до більш пізніх періодів, оскільки воно закріплює принцип правової визначеності як неодмінну умову забезпечення реалізації свободи людини.

У той же час положення французької «Декларації прав людини і громадянина» щодо обмеженості свободи одного індивіда свободою іншого, по суті, охоплюються іспанським трактуванням поняття свободи. З нашої точки зору, межі свободи, які заборонено переступати індивіду, напряду впливають із положень законодавства. Відтак французьке визначення свободи як правової категорії, котре стало класичним у юридичній думці, практиці та державотворчій діяльності, є доволі оціночним і обмежує визначувану категорію лише одним аспектом. Тому доцільним є закріплення на конституційному рівні в сучасних демократичних державах (у тому числі, в Україні) поняття свободи як можливості громадян реалізувати свої права в межах, визначених законодавством. Можливо також закріплення окремої норми, відповідно до якої відсутні будь-які обмеження прав особи, окрім встановлених законодавством та міжнародно-правовими нормами. За таких умов створюються більш чіткі рамки для практичної реалізації принципу свободи.

Таким чином, наразі слід констатувати застарілість усталеного зв'язку зародження основ статусу людини як найвищої соціальної цінності з епохою буржуазних революцій. На прикладі іспанської кодифікації звичаєвого права «Сім партид» встановлено формування змісту окремих відповідних категорій (зокрема, свободи) у більш ранні періоди. Зазначені процеси відбувалися під впливом як безпосередньо елементів історії повсякденності часів Середньовіччя, так і культури (у тому числі правової) античності, а також мусульманської традиції. Формування визначення змісту категорії свободи в іспанській звичаєво-правовій культурі відбувалось у контексті широкого комплексу факторів. Завдяки цьому воно є більш повним і досконалим, ніж класичне французьке визначення з «Декларації прав людини і громадянина» (1789 р.). Тому його застосування в сучасній правовій доктрині та практиці є більш доцільним.

Івановська Алла Миколаївна,

*професор кафедри конституційного, адміністративного та
фінансового права Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

**ПРЕДМЕТ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ,
ЩО ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ЗА КОНСТИТУЦІЙНИМИ
СКАРГАМИ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД**

Конституційний контроль є ефективним і багато в чому універсальним юридичним засобом захисту прав та свобод у рамках національної правової системи. Особливістю захисту суб'єктивних прав за допомогою процедури конституційного контролю є те, що особа, чиє право потенційно порушене, має можливість оскаржити будь-які нормативно-правові акти, які за юридичною силою поступаються лише конституції відповідної держави. Відповідна практика використовується в більшості європейських країн.

Однак безпосередню можливість вдатись до конституційного контролю як до форми захисту конституційного права особи, права яких порушено, мають лише в разі конституційного та законодавчого закріплення у відповідній державі інституту конституційної скарги.

Конституційна скарга представляє безпосереднє право звернення особи приватного права до органу конституційного контролю з вимогою перевірити конституційність певного нормативно-правового акта. Особою приватного права, яка має право на подання конституційно скарги, зазвичай може бути фізична та юридична особа.

Як правило, предметом конституційно скарги є нормативно-правові акти (закони, міжнародні договори, акти глав держав, урядів, інколи – акти органів місцевого самоврядування). Однак тенденцією розвитку конституційного контролю європейських держав є розширення предмета конституційного оскарження будь-яких нормативно-правових актів, а в деяких випадках – і індивідуальних правових актів (адміністративних актів, ухвалених адміністративними органами у конкретних справах, а також остаточних судових рішень).

Для європейських держав, у яких ефективно функціонує інститут конституційно скарги, характерними є декілька моделей функціонування даного інституту.

Перша модель характеризується наявністю нормативної конституційної скарги, пов'язаної розглядом конкретно справи, коли оскарженню підлягає

лише нормативний акт, який покладений в основу ухвалення індивідуального акта (з можливістю оскарження конституційності виключно законів або всіх нормативно-правових актів). Наприклад, у Польщі відповідно до статті 79 Конституції кожен, чий конституційні свободи або права виявилися порушеними, має право згідно з принципами, визначеними в законі, звернутися зі скаргою до Конституційного Трибуналу з питанням про відповідність Конституції закону або іншого нормативного акта, на підставі якого суд або орган публічної адміністрації ухвалив остаточне рішення про його свободи або права чи про його обов'язки, визначені в Конституції [4, с. 33].

Для другої моделі характерною є повна конституційна скарга, яка передбачає можливість оскарження конституційності нормативно-правових актів і в певних випадках індивідуальних актів правозастосування (ФРН, Австрія).

Так, у ФРН предметом оскарження можуть виступати закони та інші акти парламенту, адміністративні акти, а також судові рішення, тобто будь-які акти, дії чи бездіяльність органів державної влади [2, с. 50].

Конституційний Суд Австрії уповноважений Федеральною Конституцією розглядати конституційні скарги від осіб не лише щодо конституційності законів, а й щодо законності підзаконних нормативно-правових актів, які безпосередньо стосуються прав і свобод, незалежно від їх застосування в конкретній справі [3].

У частинах першій, другій, третій статті 144 ФКЗ Австрії (в редакції від 1 липня 1981 року), зазначається, що Конституційний Суд розглядає скарги на рішення органів управління, в тому числі незалежних адміністративних трибуналів, якщо особа, яка подала скаргу, стверджує, що таким рішенням порушено її право, гарантоване конституційним законом, або що порушення її прав пов'язане із застосуванням протизаконної постанови, неконституційного закону або протиправного державного договору. За таких самих умов Конституційний Суд розглядає скарги на пряме здійснення органом управління наказу або примусового впливу, спрямованого проти певної особи. Скарга може бути подана лише після того, як справу розглянуто в усіх інших інстанціях, до відання яких вона належить [1, с. 133].

В Україні відповідно до частини 1 статті 55 Закону «Про Конституційний Суд України» предметом конституційного контролю за конституційною скаргою є закон України (його окремі положення), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу [5]. Тобто, як бачимо, в нашій державі діє модель нормативної конституційної скарги. Причому обмеженої нормативної конституційної скарги, оскільки ця модель надає особі мінімальний обсяг можливостей щодо захисту прав людини в рамках даного інституту.

На нашу думку, вітчизняна модель конституційно скарги потребує вдосконалення і, зокрема, в аспекті розширення кола об'єктів, які можуть бути

оскаржені в порядку конституційного провадження за конституційною скаргою, з урахуванням позитивного досвіду країн Європи. Насамперед слід взяти до уваги досвід Республіки Польща і передбачити на конституційному та законодавчому рівні можливість оскарження за допомогою конституційної скарги не лише законів, але й інших нормативно-правових актів. З досвіду застосування моделі повної конституційної скарги, на нашу думку, варто було б звернути увагу на досвід Австрійської Республіки щодо можливості визнання об'єктом конституційної скарги підзаконних нормативно-правових актів, які безпосередньо стосуються прав і свобод, і незалежно від їх застосування в конкретній справі. Однак до застосування цього досвіду слід підходити дуже виважено, щоб запобігти перезавантаженості Конституційного Суду України і створити умови для чіткого розмежування компетенції Конституційного Суду і судів загальної юрисдикції.

Список використаних джерел

1. *Гультай М.* Інститут конституційної скарги в конституціях європейських держав. *Вісник Конституційного Суду України.* 2012. № 2. С. 130-139.
2. *Гультай М. М.* Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного правосуддя : монографія. Х. : Право, 2013. 424 с.
3. Конституция Австрийской Республики. Федеральный конституционный закон от 10 ноября 1920 года. Конституции государств Европы: В 3 т. / под общ. ред. Окунькова Л. А. М. : НОРМА, 2001. Т. 1. С. 27–114.
4. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К. : Москаленко О. М., 2018. 82 с.
5. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07. 2017 р. (редакція від 05.08.2018 р.). Верховна Рада України. Законодавство України. URL : zakon.rada.gov.ua/go/2136-19–

Каменков Виктор Сергеевич,

*заведующий кафедрой финансового права и правового регулирования хозяйственной деятельности Белорусского государственного университета, председатель научно-методического Совета по группе специальностей «Право», член Совета и Президиума Совета Учебно-методического объединения (УМО),
руководитель малой рабочей группы по подготовке проекта Концепции, доктор юридических наук, профессор
(г. Минск, Республика Беларусь)*

О КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В БЕЛАРУСИ ДО 2025 ГОДА: ОТ КОНЦЕПЦИИ ДО КОНКРЕТНОГО ЮРИСТА И ЧЕЛОВЕКА

Интересной особенностью, присущей обсуждаемой Концепции, можно назвать ее «коллегиальный» и «коллективный» характер. Он проявился в следующем.

Во-первых, формальными поводами для разработки проекта Концепции стали коллегиальные решения не только самих юристов. Вначале – Совета по вопросам правовой и судебной деятельности при Президенте Республики Беларусь от 16 марта 2016 года и последовавшие за ним поручение Совета Министров Республики Беларусь № 05/400–6, а также приказ Министра образования Республики Беларусь № 755 (далее – Министр образования).

Во-вторых, указанным приказом Министра образования была создана большая рабочая группа (более 40 человек) из представителей различных министерств и ведомств, включая суды, органы прокуратуры, следствия, адвокатуры, нотариата, столичных и территориальных вузов, общественных организаций. Основной задачей этой группы была подготовка и обсуждение проектов Концепции и плана мероприятий по ее реализации. Данная группа еще в более расширенном составе (с привлечением известных в Беларуси ученых правоведов) неоднократно собиралась для коллегиального обсуждения представляемых проектов Концепции, внесения в них предложений и иных коррективов. Возглавляли большую рабочую группу на правах ее сопредседателей первый заместитель Министра образования Республики Беларусь и заместитель Министра юстиции Республики Беларусь.

В-третьих, из числа указанной большой рабочей группы была создана малая рабочая группа (Каменков В. С., Здрок О. Н., Романова О. Н., Червякова Т. А.), задачами которой были подготовка первичного и последующих вариантов Концепции с учетом поступающих предложений. Этой группе пришлось творчески поработать над собиранием необходимых объективных

данных, их анализом и непосредственной подготовкой текста Концепции.

В-четвертых, Концепция была доработана в Министерстве образования Республики Беларусь (Липа Е. А.), а потом согласована 10 (десятью) уполномоченными должностными лицами, руководителями республиканских министерств и ведомств, общественных организаций и утверждена Министром образования.

В-пятых, изучался не только национальный, но и иностранный опыт.

Так, классическое юридическое образование в Германии жестко регламентировано и предполагает прохождение качественной подготовки для дальнейшего допуска выпускника в юридические профессии, и в первую очередь судьи. В ФРГ юридическое образование состоит из двух стадий (фаз) (нем. *zweistufig*). Первая фаза – «университетское образование» (нем. *Universitätsstudium*), длится не менее четырех лет и заканчивается первым государственным юридическим экзаменом в вузе, состоящим из нескольких самостоятельных экзаменов по разным предметам. Вторая фаза является практическим подготовительным периодом и называется «референдариат» (нем. *Referendarzeit*), в течение которой студенты проходят двухгодичную практику в различных правовых инстанциях (в суде или юридической конторе) и готовятся к сдаче второго государственного юридического экзамена, также состоящего из нескольких экзаменов (в основном практической направленности), сдача которого дает право на вхождение в авторитетные юридические профессии – судьи, прокурора, адвоката или нотариуса [3].

В ряде стран, например, (Англия и Уэльс, Германия, Франция), как показывают публикации и личный опыт общения с иностранными коллегами, высшее юридическое образование является лишь первым шагом на пути к юридической профессии. Выпускник вуза обязан пройти дополнительную подготовку, включающую в себя стажировки и специальные курсы, которые организуются профессиональными объединениями юристов. Юридическое сообщество в итоге, не полагается только лишь на меры государственного контроля, а само создает фильтры, которые защищают рынок труда от проникновения некачественно подготовленных юристов [4].

Поэтому имеются все основания назвать исследуемую Концепцию результатом коллективного разума. По-другому и быть не могло. Концепция затрагивает без преувеличения судьбы огромного количества людей и организаций, как в настоящем времени, так и в будущем.

Нужно признать, однако, что независимо от субъективного восприятия, пусть и не самыми непосредственными, но реальными и объективными побуждающими факторами появления мыслей и идей об исследуемой Концепции, явились, в том числе глобализация мировой экономики, продолжающиеся социально-экономические изменения в Республике Беларусь, строительство экономики знаний, всеобщая информатизация.

Ведь эти масштабные процессы, охватившие различные по своим объемам и характеру субъекты, ставят перед государствами, обществом и конкретными людьми новые конкретные проблемы. Остаться вне этих процессов – значит подвергнуться повышенным рискам из-за соответствующей неподготовленности.

А образование в мире рассматривается как общественное благо, как основа развития личности, общества, государства и, одновременно, как фундаментальное право человека – право на образование.

Юридическое же образование – базис эффективной защиты прав и свобод человека, интересов государства и общества.

Необходимость разработки Концепции была *определена* также:

- особой значимостью юридической профессии для защиты прав и свобод человека, для обеспечения эффективного функционирования органов государственной власти и управления, для поддержания баланса социальной справедливости и надлежущей безопасности государства и общества;

- ролью правового регулирования в развитии экономики и других сфер жизни общества, обеспечении социальных гарантий и прав граждан;

- результатами изучения образовательного процесса, научно-исследовательской и учебно-методической работы, материально-технического обеспечения в учреждениях образования, осуществляющих подготовку юридических кадров, которые свидетельствуют об имеющихся недостатках качества подготовки юридических кадров с точки зрения его соответствия современным тенденциям развития белорусского государства и потребностям национальной правовой системы.

В условиях растущей в мире конкуренции на рынке высшего профессионального образования, развитие системы юридического образования в Республике Беларусь, по нашему мнению, должно определяться ее способностью к подготовке специалистов, готовых к профессиональной деятельности в условиях интенсивного экономического роста, основанного на инициативе и предприимчивости бизнеса, применения инновационных и информационных технологий в базовых отраслях, современных системах управления.

Перед разработчиками Концепции были поставлены и такие задачи, как:

- оценка состояния и тенденций развития юридического образования в Республике Беларусь, эффективности использования накопленного в данной сфере потенциала в деле правового обеспечения национальной безопасности,

- определение системы приоритетов, направлений и организационного механизма дальнейшего совершенствования юридического образования в нашей стране,

- выявление существующих проблем в данной сфере, предложение возможных путей их преодоления, в том числе, определение комплекса мероприятий по нормативно-правовому, организационному, кадровому и

материально-техническому обеспечению необходимых преобразований в системе юридического образования.

Целью же Концепции является создание условий для повышения качества и эффективности подготовки юридических кадров, способных к профессиональной деятельности в условиях процесса глобализации и интенсивного экономического роста, для удовлетворения потребности в них органов государственной власти и управления, судов, органов прокуратуры и иных правоохранительных органов; максимальной эффективности использования на различных уровнях образования как научного и педагогического потенциала отечественной юридической школы, так и высокопрофессиональных специалистов, представителей заказчиков кадров.

Сама Концепция может стать началом теоретических исследований природы, понятия, функций, предназначения самого юридического образования.

Так, в Концепции впервые даны примерные дефиниции таким понятиям, как «качество юридического образования» и «эффективность юридического образования».

Качество юридического образования рассматривается как мера соответствия результатов образования на конкретном уровне государственному и социальному заказу, учитывающему современные требования политических, экономических и иных общественных отношений.

Нам предстоит налаживать свою и учитывать международную инфраструктуру оценки качества образования, о которой пишут, что она включает в себя:

- международную сеть агентств, гарантирующих качество высшего образования (International network for Quality Assurance Agencies in Higher Education – INQAANE), главная цель которой – сбор, анализ и распространение информации о современных теориях и практике оценки качества высшего образования;

- европейскую сеть гарантии качества высшего образования (European network for Quality Assurance in Higher Education – ENQA), цель которой – европейское сотрудничество в области гарантии качества в высшем образовании и соответствующих положений Болонской декларации;

- международный альянс по транснациональному образованию (Global Alliance for Transnational Education – GATE), основная цель деятельности которого – содействие в получении и совершенствовании высшего образования вне рамок каких-либо государств. В целях глобального управления транснациональным образованием GATE для административно-правового регулирования данного вида высшего образования разработал «Принципы транснационального образования», являющиеся сводом международных норм-принципов, регулирующих развитие нового вида высшего образования. GATE разработал и внедрил сертификацию альянса в зоне транснационального образования как процедуру международного

обеспечения качества высшего образования и профессиональной подготовки вне государственных границ;

– ассоциация европейских университетов: Конференция ректоров университетов (Association of European Universities – CRE), которая не сама осуществляет оценку, аккредитацию учреждений высшего образования и подтверждение результатов их собственной самооценки, а использует экспертов из зарубежных университетов, назначенных Ассоциацией. Сотрудничество CRE с американскими агентствами по аккредитации делает возможным разрешать вопросы взаимного признания аккредитации европейских и американских университетов, которую, на наш взгляд, следует рассматривать как взаимную оценку учреждений высшего образования европейского и американского континентов [5].

А эффективность юридического образования, предлагается в качестве показателя достижения конкретного результата в ходе образовательного процесса и представляет собой зависимость между полученным результатом и затраченными на достижение данного результата усилиями.

Сравним: «Качество образования – это его соответствие поставленным целям» – базисная рекомендация «Всемирной декларации о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры», утвержденной на Всемирной конференции по высшему образованию 9 октября 1998 г. в Париже [4].

Стоит обратить внимание и такую новеллу. В рассматриваемой Концепции были не просто вычленены из принципов государственной политики в сфере образования [1, 2], но и *сформулированы самостоятельные принципы государственной политики подготовки и использования юридических кадров*. Эти принципы теперь на уровне официального документа получили признание и состоят в:

– соблюдении баланса интересов личности, общества и государства, их взаимной ответственности;

– комплексном подходе к решению задач подготовки юридических кадров;

– разграничении полномочий государственных органов в решении задач подготовки юридических кадров;

– осуществлении государственного регулирования системы юридического образования с учетом потребностей общества и государства в профессиональных юридических знаниях;

– единстве и взаимосвязи уровней подготовки юридических кадров, их последовательности, системности и комплексном определении необходимых квалификационных требований к уровню подготовки в УВО юридических кадров для поступления на службу в органы прокуратуры, иные правоохранительные органы, суд;

- сочетании теоретических знаний и практических навыков в профессиональной подготовке юридических кадров, в том числе для органов прокуратуры, иных правоохранительных органов, суда;
- оперативности и своевременности принятия мер по совершенствованию подготовки юридических кадров;
- использовании в подготовке юридических кадров полной, достоверной и актуальной правовой информации;
- интеграции в мировое юридическое образовательное пространство при сохранении и развитии традиций национальной системы юридического образования.

Все это соответствует международным принципам и стандартам, которые «...для всех уровней организации образования определяются такие принципы, как всеобщность, доступность, равноправие, открытость, а также бесплатность как цель для среднего и высшего уровней образования...» [6].

Разработчики проекта Концепции предлагали установить и задачи государственной политики в области подготовки и использования юридических кадров. Но они не вошли в окончательную редакцию данного документа.

Не менее значимым для системы юридического образования Республики Беларусь, для обучающихся и преподавателей стало обозначение в Концепции современных тенденций развития юридического образования:

- многоуровневость и ступенчатость образования;
- специализация и фундаментализация содержания образовательных программ;
- переход к междисциплинарному обучению;
- гибкость и вариативность учебно-программной документации образовательных программ;
- информатизация юридического образования и усиление роли информационно-коммуникационных технологий в обеспечении процесса образования;
- индивидуализация форм и методов обучения;
- увеличение объема самостоятельной работы обучающихся;
- усиление практической направленности;
- интернационализация образования.

К числу основных проблем, которые сегодня имеются в юридическом образовании, Концепция назвала, в частности, следующие:

- отсутствие эффективной системы прогнозирования потребности в юридических кадрах и планирования подготовки специалистов;
- недостаточное обеспечение образовательного процесса высококвалифицированными преподавателями в отдельных учреждениях образования, старение кадрового состава преподавателей с учеными степенями и званиями;
- низкая эффективность учебных и производственных практик;

формальный подход к формированию компетентностной модели подготовки специалиста-юриста;

- отсутствие системности в определении структуры специальностей и квалификаций юридического образования на уровнях среднего специального, высшего и послевузовского образования;

- несбалансированность распределения обучающихся по формам получения высшего юридического образования, преобладание заочной формы получения юридического образования в отдельных учреждениях образования;

- наличие образовательных стандартов, учебных планов и программ подготовки, не ориентированных в полной мере на подготовку специалистов по вопросам новейших тенденций правового регулирования общественных отношений, информатизации правовой системы государства и использования государственных информационно-правовых ресурсов в юридической деятельности;

- недостаточный уровень сотрудничества учреждений образования с заказчиками юридических кадров при формировании профессиональных компетенций выпускников, в том числе поступающих на службу в органы прокуратуры, иные правоохранительные органы, суд;

- осуществление подготовки юридических кадров на уровнях среднего специального и высшего образования в непрофильных учреждениях образования;

- недостаточное обеспечение конкурентоспособности национальной системы юридического образования на различных уровнях;

- отставание темпов содержательной эволюции юридического образования от общемировых требований и тенденций развития;

- недостаточное финансирование приоритетных направлений развития юридической науки, в том числе за счет средств, полученных от внебюджетной деятельности и другие.

Среди причин, которые способствовали появлению и усугублению названных выше проблем юридического образования, Концепция называет, в частности, такие:

- образовательные программы среднего специального юридического образования реализуются 16 образовательными учреждениями (9 государственных и 7 частных). Отметим, что из них только одно является профильным. В заочной форме среднее юридическое образование получают более 40% учащихся. При этом в средних образовательных учреждениях, подчиненных областным исполнительным комитетам, этот показатель равен 65%, в частных – 40%. Нельзя не заметить и такую конституционную «деталь»: каждый может на конкурсной основе бесплатно получить соответствующее образование *в государственных учебных заведениях* [1, ст. 49];

– в 5 учреждениях образования численность лиц, получающих высшее юридическое образование заочно, превышает 70% от общего количества обучающихся. Всего же 12 учреждений высшего образования осуществляют подготовку юридических кадров преимущественно в заочной форме;

– подготовку по юридическим специальностям в учреждениях высшего образования обеспечивают 36 докторов юридических наук и 366 кандидатов юридических наук, из которых 24 доктора юридических наук (66,7%) и 69 кандидатов юридических наук (18,8%) старше 60 лет;

– 23 доктора юридических наук (63,9%) и 317 кандидатов юридических наук (86,6%) работают в государственных учреждениях высшего образования.

На начало 2016 года в штатном расписании 10 учреждений высшего образования отсутствуют доктора юридических наук, в 7 – количество кандидатов юридических наук менее 5 человек.

Для достижения той цели, ради которой разрабатывалась Концепция, в ней сформулированы следующие задачи:

– определение основных направлений дальнейшего развития системы юридического образования в соответствии с современными мировыми тенденциями в сфере образовательных услуг на основе анализа и оценки состояния юридического образования в Республике Беларусь;

– разработка комплекса мероприятий по нормативному, правовому, кадровому, учебно-методическому и научному обеспечению необходимых преобразований в системе юридического образования;

– активизация взаимодействия учреждений высшего образования с организациями-заказчиками юридических кадров, в том числе судом, органами прокуратуры, и формирование долгосрочных взаимовыгодных отношений;

– повышение правовой грамотности и правовой культуры граждан;

– совершенствование подходов к организации образовательного процесса при подготовке юридических кадров с участием организаций-заказчиков юридических кадров;

– повышение уровня информатизации процессов юридического образования, соответствующего современному состоянию и тенденциям развития информатизации государства и правовой системы, на основе использования государственных информационно-правовых ресурсов;

– формирование профессиональных компетенций специалистов, наиболее полно соответствующих интересам государства и потребностям рынка труда), их способности и готовности к решению задач высокой степени сложности и ответственности, постоянному самообразованию и профессиональному росту;

– проведение регулярных мониторингов качества образовательного процесса при подготовке юридических кадров, в том числе с привлечением к

этой деятельности организаций-заказчиков юридических кадров;

- формирование высокого социально-нравственного профессионального облика юриста, обладающего гражданской зрелостью, правовой и политической культурой;

- воспитание у обучающихся патриотизма, уважения к общечеловеческим фундаментальным ценностям и этическим нормам.

А в главе 4 Концепции изложены основные направления, по которым будет развиваться система юридического образования в целях решения обозначенных в Концепции задач. Названо 6 основных направлений:

- улучшение системы подготовки юридических кадров, ориентированной на рынок труда;

- изменение подходов к стандартизации юридического образования на различных уровнях и ступенях образования;

- улучшение кадрового обеспечения учреждений образования, осуществляющих подготовку юридических кадров;

- повышение качества образовательного процесса;

- интеграция системы юридического образования в международное образовательное пространство;

- совершенствование финансирования юридического образования.

Каждое из этих направлений наполнено еще конкретными содержательными мероприятиями.

Первое направление, предусматривает:

- совершенствование системы прогнозирования и планирования подготовки юридических кадров: обеспечение сбалансированности распределения обучающихся по направлениям образования, специальностям и формам получения образования;

- оптимизацию с учетом потребности в квалифицированных юридических кадрах количества учреждений образования, осуществляющих подготовку юридических кадров, и контрольных цифр приема (цифр приема) на юридические специальности.

Второе направление, например, включает в себя содержательное обновление образовательных стандартов и учебно-программной документации образовательных программ по юридическим специальностям с учетом новейших тенденций правового регулирования общественных отношений (работа с государственными информационно-правовыми ресурсами, интеграционные процессы и рост трансграничных взаимодействий, экологизация, развитие альтернативных способов разрешения и урегулирования социальных и правовых конфликтов, использование современных информационных технологий, развитие новых комплексных отраслей права и междисциплинарных направлений правовой теории и практики и др.).

Третье направление, содержит, в том числе:

– выполнение требований по укомплектованности кафедр учреждений образования, осуществляющих подготовку кадров по юридическим специальностям, соответствующим профессорско-преподавательским составом;

– совершенствование системы повышения квалификации профессорско-преподавательского состава и прохождения обязательных практических стажировок в государственных органах, в том числе суде, органах прокуратуры, и иных организациях страны и за рубежом;

– привлечение сотрудников государственных органов и организаций к участию в образовательном процессе учреждений образования по вопросам формирования практических навыков осуществления юридической деятельности, использования информационных технологий и государственных информационно-правовых ресурсов в юридической деятельности, руководству учебной и производственной практикой, курсовыми и дипломными работами;

Четвертое направление охватывает:

– расширение использования современных технологий образовательного процесса, форм и методов учебной, научно-исследовательской, идеологической и воспитательной работы с обучающимися по юридическим специальностям (внедрение и развитие дистанционных форм обучения на различных уровнях и ступенях юридического образования; дальнейшее развитие и совершенствование системы юридического клинического образования и олимпиадного движения);

– развитие сетевой и кооперативной форм взаимодействия учреждений образования, осуществляющих подготовку юридических кадров, в целях обеспечения территориальной доступности образовательных услуг при одновременном соблюдении стандартов высокого качества юридического образования (активизация сотрудничества между факультетами и кафедрами юридического профиля путем подготовки и проведения совместных учебно-методических мероприятий; создание научно-методических объединений «родственных» кафедр) и иные.

Пятое направление вводит разработку образовательных программ по юридическим специальностям на основе модульного принципа в целях обеспечения участия Республики Беларусь в интеграционных процессах, в том числе совместно с учреждениями образования из стран-партнеров, и повышения конкурентоспособности национальной системы юридического образования на различных уровнях;

– разработку и реализацию совместных образовательных программ высшего образования по юридическим специальностям с зарубежными партнерами;

– развитие мобильности обучающихся, преподавателей, исследователей и административных работников учреждений образования с целью

повышения своей профессиональной квалификации, проведения исследований, стажировок как важнейшей составляющей обеспечения высокого качества образовательного процесса и другие.

Шестое направление возлагает надежды на:

– обеспечение финансирования приоритетных направлений развития юридической науки, а также разработки и издания новых учебных изданий;

– совершенствование оплаты научного руководства подготовки кандидатских и докторских работ за счет средств, поступивших от платных образовательных услуг;

– обеспечение учреждениями образования целевого использования бюджетного финансирования юридического образования, а также средств, полученных от платных образовательных услуг.

Предусмотрены в Концепции также механизм и план ее реализации, планируемые результаты, показатели ее социально-экономической эффективности.

Совсем недавно в сети Интернет можно было прочитать, что в 2018 году изменены контрольные цифры приема абитуриентов в белорусские вузы на специальности юридического и экономического профиля и о возможном сокращении набора на заочную форму обучения [7]. Правда, ссылка делается не на Концепцию, а на Республиканский педагогический совет. Но можно констатировать, что идеи Концепции уже получают реализацию.

Факт вступления Беларуси в Болонский процесс вовсе не означает обязанность нашей страны, в том числе по юридическому образованию, интегрироваться автоматически в предложенную систему получения и оценки его качества. Важно понимать, что даже в условиях функционирования мирового рынка высшего образования и труда, все-таки можно и нужно учитывать при развитии отечественного образовательного законодательства особенности национальной системы высшего образования, сберечь традиции белорусской правовой высшей школы, делая их достоянием мировой системы высшего образования.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24.11.1996 и 17.10.2004). *Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь*. 05.01.1999. № 1. 1/0.
2. Кодекс Республики Беларусь об образовании: Кодекс Республики Беларусь от 13.01.2011 № 243–3 (ред. от 18.07.2016). *Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь*. 21.07.2016. № 2/2402.
3. Макаров А. В., Антропов Р. В., Сутурина М. Н. Специализированное станционное обучение как важнейшая составляющая подготовки юристов

- для административной сферы в Германии (на примере земли Бавария). *Государственная власть и местное самоуправление*. 2016. № 5. С. 8–13.
- Юридическое образование: поиск новых стандартов качества. М. : Ин-т «Право общественных интересов» (PIInet), 2013. 416 с.
 - Щербак Е. Н. Актуальные вопросы международной стандартизации нормативных требований к оценке качества высшего образования в рыночных условиях. *Юридическое образование и наука*. 2011. № 4. С. 27–29. URL: <http://www.lexed.ru/doc//>
 - Николаев Б. В. Право на образование и международные стандарты Организации Объединенных Наций. *Международное право и международные организации*. 2014. № 2. С. 215–222.
 - URL: <https://news.mail.ru/society/33292800/?frommail=1>

Каракаш Ілля Іванович,

*професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Одеса, Україна)*

ПРИРОДНІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я

За останні десятиліття можна було спостерігати багато дискусій навколо прав людини і громадянина. Зазначена проблематика була предметом дослідження сотень монографічних та періодичних видань. Проте серед них не так багато досліджень щодо екологічних прав людини і громадянина, а ще менше – у постановці природного походження зазначених прав.

Якщо «людина» є живою біосоціальною істотою, яка є результатом культурно-історичного розвитку людства та суб'єктом-учасником суспільно-свідомої діяльності завдяки наділеності інтелектом, то категорія «громадянин» – це фізична особа, правовий статус якої зумовлений належністю до певного державного утворення. Безумовно, можна вести мову про права як людини, так і громадянина, проте за своїм походженням і сутністю ці права є різнопорядковими. Права людини завжди мають природний характер, які органічно притаманні людині та невід'ємні від неї як живої біосоціальної істоти, тоді як права громадянина визначаються його належністю до певної держави. Одночасно людина-громадянин має стійкий і стабільний зв'язок з конкретною державою, що проявляється в наявності між ними взаємних

прав і обов'язків. При цьому правовий статус людини і громадянина багато в чому збігаються і переплітаються, а їх розмежування не завжди є можливим на підставі наявних правових критеріїв.

Права людини в загальному розумінні є універсальними категоріями, що характеризують захищені законами держави види й міри можливої поведінки, що спрямовані на задоволення нагальних потреб та людських інтересів шляхом користування найбільш важливими благами й умовами безпечного й вільного існування людини в суспільстві. У такому розумінні права людини взагалі не є «правами», а «властивостями» людини, без задоволення яких вона не може нормально існувати.

Природні права людини характеризуються своєю невід'ємністю від її особистості та складають набір можливостей і свобод, якими наділена кожна людина від народження, що є невідчужуваними й належать їй впродовж життя незалежно від наявності чи відсутності громадянства. Отже, природні права людини не належать до таких, що даровані державою чи її урядом, не залежать від суспільного ладу чи державного устрою, місця і терміну існування людини та інших чинників. А свою назву «права людини» вони, на наш погляд, одержали з метою звичного і зручного позначення за відсутністю більш адекватного термінологічного позначення.

Природні права і свободи людини і громадянина не залежать від доброї волі держави. Навпаки, державна влада пов'язана з природними правами людини і громадянина в тому розумінні, що держава зобов'язана визнавати їх, утворювати умови щодо їх дотримання та гарантувати реалізацію природних прав людини. Наприклад, у ст. 3 Конституції України передбачено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а за ст. 21 Основного Закону «права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними».

Саме до таких природних прав людини і громадянина в Україні належать вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території країни як обов'язку держави, що закріплені у ст. 16 Конституції України. Вони одержали певне поширення й розвиток у ст. 50 Основного Закону країни, за якою «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди». Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Значені конституційні положення знайшли своє безпосереднє закріплення у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», за якою кожний громадянин України має право на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище. Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля є одним із фундаментальних і

всеохоплюючих природних прав людини і громадянина. За своєю сутністю і значимістю це право можна порівнювати з природним правом людини і громадянина на життя, на продовження роду народженням і вихованням дітей, на вільне пересування по землі та дихання атмосферним повітрям, правом на загальнодоступне природокористування тощо.

Особливості невід'ємного природного права людини і громадянина на безпечно для життя та здоров'я довкілля, полягають у такому: воно надано їм природою самим фактом народження; воно мають невідчужуваний характер; це право має найвищу соціальну цінність; таке право є безпосередньо чинним правом; це право знаходиться під охороною і захистом держави та гарантовано державною владою. Невід'ємні природні права людини і громадянина існують об'єктивно і незалежно від їх закріплення в законодавчих актах держави. Проте їх реалізація, охорона і захист у найбільш повному обсязі забезпечуються у випадку, якщо вони закріплені у конституційних законодавчих актах з конкретизацією і деталізацією в поточному законодавстві держави.

Показовим прикладом щодо цього є ст. 50 природоохоронного закону, за якою екологічна безпека є таким станом навколишнього природного середовища, при якому «забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей». Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Одночасно наведена норма природоохоронного закону вказує на виникнення небезпеки для здоров'я людей, залишаючи поза увагою виникнення загрози їх життю, що також потребує свого відповідного законодавчого закріплення.

Коваленко Ганна Вікторівна,

*асистент кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук
(м. Харків, Україна)*

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ І ПОЛІТИЧНА РІВНІСТЬ ЯК ОСНОВНІ ІДЕЇ СЕРЙОЗНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАВ У ФІЛОСОФСЬКО- ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ РОНАЛДА ДВОРКІНА

Процес входження України у Європейське співтовариство правових держав потребує аналізу світового теоретичного досвіду, зокрема вивчення західних філософсько-правових концепцій. Одна з таких найбільш впливових

концепцій представлена в працях видатного американського юриста і філософа Роналда Дворкіна (1931–2013).

Р. Дворкін доводить, що наші інтуїтивні уявлення про справедливість передбачають не тільки те, що люди мають права, а й те, що одне з цих прав є фундаментальним, і навіть аксіоматичним. Це є право на рівність, яке Р. Дворкін називає правом на рівне піклування й повагу.

Позиція Р. Дворкіна чітка і непохитна: «Якщо ми дозволимо умоглядну підтримку виправданню через посилання на надзвичайні обставини чи вирішальну користь, тоді ми ... анулюємо права» [1, с. 279]. Р. Дворкін трактує конкретні права як похідні від фундаментального права на піклування й повагу. З нього випливають громадянські та економічні права (зокрема, права на соціальний захист найбідніших соціальних груп). Дуже актуальними в умовах сучасної України є слова Р. Дворкіна про те, що «...слабші члени політичної спільноти мають право на піклування та повагу з боку своїх урядів, рівнозначні піклуванню та повазі, що їх забезпечили собі сильніші члени спільноти, так що коли деякі люди мають свободу приймати рішення незалежно від того, яким буде вплив цих рішень на загальне благо, тоді й усі інші люди повинні мати таку ж свободу» [1, с. 279].

Оскільки проблема громадянських прав домінувала в політичних дебатах 1970-х, Р. Дворкін поставив декілька ключових філософських питань. Вони були дуже актуальними в історичному контексті США майже півстоліття тому, проте їхня актуальність не втрачається й донині, причому принаймні деякі з них залишаються важливими не тільки для США, але й для інших держав (включаючи Україну), а саме:

Чи мусить уряд поважати моральні й політичні права своїх громадян?

Чи припустимий виклик цим правам з боку воєнної політики держави або її расової політики, і якщо подібні порушення припустимі, то в яких межах?

Чи меншини, чії права були порушені, мають натомість право порушувати закон?

Чи є у більшості право вимагати, щоб ті, хто порушує закон, були покарані?

Ставлячи ці питання, Р. Дворкін формулює оригінальну концепцію права, зокрема концепцію прав громадян щодо свого уряду. Він наголошує, що ці питання виникають в умовах, коли «політичне суспільство розділене, а посилання на співробітництво чи спільну мету не мають сенсу» [1, с. 264].

Ці питання здавалися тривіальними для американських юристів і політиків, для яких було самоочевидним, що громадяни мають за Конституцією певні моральні права стосовно їх уряду. Вважалося аксіомою, що, на відміну від тоталітарних режимів, американська правова система визнає індивідуальні права на свободу слова, рівність та належну судову процедуру. Проте

реальні події і судові процеси того часу доводили, що дійсність залишається ще дуже далекою від проголошеного правового ідеалу.

Р. Дворкін привертає увагу до того, що Конституція, змішуючи правові та моральні проблеми, робить дієвість закону залежною від відповіді на складні моральні проблеми, зокрема на проблему, чи цей статут поважає рівність всіх людей. Як зазначає Р. Дворкін, вказане поєднання права й моралі залишає відкритими два важливі питання. По-перше, воно не говорить нам про те, чи Конституція, навіть правильно інтерпретована, визнає *всі* моральні права громадян. По-друге, воно не говорить нам про те, чи громадяни зобов'язані підкорятися законам, якщо він почне порушувати їхні моральні права.

Обидва питання набувають вирішального значення, коли окремі меншини вимагають морального права, яке закон забороняє. Друге питання стає вирішальним, коли достатня більшість пропонує внести конституційні поправки для усунення певного права. Р. Дворкін вважає, що навіть якщо б Конституція була досконалою, з цього не буде впливати, що Верховний суд може гарантувати особисті права громадян. Рішення Верховного суду є лише юридичним рішенням. Воно має брати до уваги прецедент та інституційні аспекти, зокрема, відносини між судом і Конгресом, а також міркування моральності. Але жодне судове рішення не є з необхідністю правильним рішенням, бо судді мають різні позиції щодо спірних питань права і моралі. Таким чином, незважаючи на те, що конституційний лад додає щось на захист моральних прав людини стосовно уряду, це далеко не гарантує ці права, і навіть не встановлює, чим такі права є. Це означає, що в деяких випадках інша гілка влади, крім законодавчої, а саме суд має останнє слово в питанні про те, як саме буде дотримуватися закон. Коли люди розходяться в думках щодо моральних прав, і для обох сторін немає жодної можливості довести свою правоту, мусить з'явитися хоч якийсь авторитетне рішення, щоб не сталося анархії. «Проте ця ортодоксальна мудрість має бути початком, а не кінцем філософії законодавчої та правотілювальної діяльності» [1, с. 266].

Згідно з Конституцією громадяни США мають певні основні права виступати проти свого уряду. Ці права повинні бути правами в сильному сенсі. Так, громадяни мають право на свободу слова, і було б неправильним для уряду заважати їм говорити, навіть якщо уряд вважає, що те, що вони скажуть, принесе більше шкоди, ніж користі. Громадяни не роблять нічого неправильного, висловлюючи свою думку, хоча уряд залишає за собою право перешкоджати їм у цьому [1, с. 273].

Нині і консерватори, і ліберали визнають, що в суспільстві кожен гідний громадянин зобов'язаний дотримуватися закону, яким би він не був. Р. Дворкін звертає увагу на ту знайому філософам обставину, яка часто ігнорується в політичних дебатах, що слово «право» має різні значення в різних контекстах. Здебільшого, коли ми говоримо, що хтось має «право» щось

робити, ми маємо на увазі, що було б неправильним втручатися в його спроби робити це, або принаймні, що деякі особливі підстави необхідні для обґрунтування можливих перешкод. Ви маєте право витратити гроші на азартні ігри, якщо так бажаєте, хоча, з раціональної точки зору, більш правильним було б витратити гроші в інший спосіб.

На думку Р. Дворкіна, інститут прав людини щодо уряду – це не дар Божий, не древній ритуал і не національний спорт. Це складна і морочлива практика, яка робить діяльність уряду щодо забезпечення загального блага складною і витратною. Той, хто сповідує серйозне сприйняття прав і хвалить уряд за їх дотримання, повинен мати чітке розуміння суті цієї справи. Він повинен прийняти, як мінімум, одну з двох поданих нижче ідей.

Перша з них не зовсім чітка, але потужна *ідея людської гідності*. Ця ідея, пов'язана з Кантом, передбачає, що існують такі способи трактування людини, які є несумісними з визнанням її повноправним членом людської спільноти, тобто вона виходить із того, що такі трактування є глибоко несправедливими.

Друга ідея стосується *політичної рівності*. Вона полягає в тому, що більш слабкі члени політичного співтовариства мають право на таку ж турботу та повагу від свого уряду, що їх уже домоглися для себе більш потужні члени. Р. Дворкін підкреслює, що людина має фундаментальне право діяти проти уряду на рівні свободи слова, якщо це право є необхідним для захисту її гідності або для забезпечення її рівного права на турботу і повагу, та деякі інші похідні особисті права.

На думку Р. Дворкіна, якщо права взагалі мають сенс, то вторгнення у відносно важливе право має бути дуже серйозною справою. Це означає неприпустимість трактування людини як менш гідної, ніж інші люди. Таке трактування є несправедливим, і тому слід погодитися на додаткові витрати у соціальній політиці для його запобігання. Але тоді неправильно стверджувати, що розширення прав є настільки ж серйозним, як і вторгнення в них. Якщо уряд помиляється на користь людини, то він просто звертає трохи більше уваги на соціальну ефективність, ніж повинен. Але якщо уряд помиляється проти інтересів індивіда, він завдає йому образу, що для суспільства, зрештою, обійдеться ще дорожче [1, с. 284].

Уряд повинен мати на увазі, що перешкоджання людині у висловлюванні нею своїх думок спричиняє їй глибоку образу. Коли юристи кажуть, що права можуть бути обмежені для захисту інших прав або для запобігання катастрофи, то вони мають на увазі випадки, коли причина й наслідок є відносно прозорими.

Р. Дворкін вважає, що ми повинні ставитися до порушень гідності та судової рівності, як до особливих моральних злочинів. Усе це непрості питання. Але якщо в людини є право говорити, і якщо підстави, які підтримують це право, поширюються також і на провокаційні політичні промови, і

якщо наслідки таких промов є очевидними, то влада не повинна відмовляти нам у цьому праві. Зрозуміло, що обмеження права говорити – це найдешевший засіб з позицій інтересів поліції моралі, він є також популярним у політичному плані. Проте ці утилітарні аргументи заперечуються належною концепцією прав.

Проте Р. Дворкін вважає ці аргументи недостатніми, щоб у будь-якій формі порушити права людини на гідність та рівність.

Тому Р. Дворкін наголошує: «Інститут прав потребує акту довіри з боку меншин, тому що обсяг їхніх прав оспороватиметься щоразу, коли йтиметься про важливі права, і тому що чиновники, які представляють більшість, діятимуть згідно з власними уявленнями про те, якими є ці права. Звичайно, ці чиновники не погоджуватимуться з багатьма претензіями меншин. І цей момент лише посилює значення виваженості їхніх рішень. Вони змушені показати, що цілком розуміють, що таке права, і їм не слід обманюватись щодо повного змісту доктрини прав. Уряд не відновить поваги до закону, якщо не зробить закон вартим того, щоб той претендував на повагу. Йому не вдасться досягти цього, якщо він нехтуватиме тією єдиною рисою, що відрізняє закон від впорядкованої сваволі. Якщо уряд не ставиться до прав серйозно, це означає, що він не ставиться серйозно і до закону» [1, с. 292].

Список використаних джерел

1. Дворкін Р. Серйозний погляд на права. [пер з англ. А. Фролкін]. К. : Основи, 2000. 519 с.

Коваленко Олена Олександрівна,

*професор кафедри цивільно-правових дисциплін,
господарського та трудового права, доктор юридичних наук,
доцент Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
(м. Харків, Україна)*

ЄДНІСТЬ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА – ІНСТРУМЕНТ, ЩО СПРИЯЄ ОХОРОНІ ТА ЗАХИСТУ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНІЙ КОНСТИТУЦІЙНІЙ ЦІННОСТІ

Револуція гідності та боротьба за свободу України створили нову українську ідею – ідею гідності, свободи й майбутнього. Громадяни України довели і продовжують у надтяжких умовах щоденно доводити, що саме гідність є

базовою складовою характеру Українського народу. Україна переходить у нову епоху історії і Український народ отримує унікальний шанс побудувати нову Україну». Саме цими положеннями починається Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [1], яка, по суті, задає вектори перетворень для нашої держави. Метою Стратегії «впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Задля цього рух уперед здійснюватиметься за векторами: безпеки, де особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'я людини, а також гідності – через створення належних умов життя та праці для виховання власних талантів [1].

Однак, на жаль, у трудо-правовій сфері варто констатувати, що ці задекларовані вектори руху нашої держави викривляються у зв'язку із визнанням 13.10.2017 р. Міністерством охорони здоров'я України (далі – МОЗ) таким, що втратив чинність, свого наказу від 29 грудня 1993 р. № 256 «Про затвердження Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок (ДНАОП 0.03-8.08-93)» та реєстрацією цього наказу в Міністерстві юстиції України 14 грудня 2017 р. за № 1508/31376 [2].

Актуальність риторики з означеного питання пов'язана, насамперед, звичайно, не стільки із подією – скасуванням наказу МОЗ, а з тим, до чого воно призводить, – адже, по суті, таким чином здійснюється спроба винищення розуміння фундаментальних понять трудового права – єдності та диференціації норм трудового права шляхом їх підміни на термін «дискримінація в галузі праці», що є абсолютно неприпустимим для правової та соціальної держави, яка має досить потужні наукові доробки в цій сфері.

Конституція у ст. 1 визначила Україну як демократичну, соціальну та правову державу [4, ст. 1]. Це визначення розкривається у ст. 3 Конституції, яка визнає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю. І тому цілком логічно, як далі зазначається у ст. 3 Конституції, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності української держави, яка відповідає за неї перед людиною. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави [4, ст. 3]. Таким чином, Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, приймаючи Конституцію України, підкреслюючи пріоритет прав і свобод людини, визначила сучасність і майбутнє існування та розвитку України саме як держави соціальної, тобто держави, в якій «державна діяльність має бути спрямована на створення реальних стандартів матеріального добробуту, освіти, охорони здоров'я тощо і забезпечення таких стандартів для усіх громадян (індивідів), а також на мінімізацію фактичної соціальної нерівності з її економічними наслідками та створення системи соціальної підтримки (захисту) тих, хто цього потребує» [5, с. 14]. Тобто

норми права є своєрідним «провідником» «соціальності» держави. Вони, а точніше їх зміст, надають змогу визначити, чи є держава соціальною, а отже сучасною і цивілізованою, і одночасно встановлюють шляхи реалізації функцій та напрямів соціальної держави [6, с. 48].

Функціонування держави забезпечують державні органи, які мають виконувати заходи для справдження тих визначальних ідей, які закладені Конституцією України, в ім'я і на користь найвищої соціальної цінності – людини. І сутність їх можна звести до такого: державні заходи, насамперед, повинні охороняти життя і здоров'я нації – це перший, початковий етап, без виконання якого не тільки неможливо здійснити всі наступні, які стосуються захисту інших прав і є, по суті, надбудовою щодо першого етапу, а й взагалі вони втрачають сенс, бо зрозуміло, якщо нема людини – те ж саме питання гендерної рівності і не виникне ніколи!

Таким чином, можемо зробити висновок, що фундаментом, усіх дій у державі є принцип безумовного пріоритету збереження життя і здоров'я людини. Це стрижень, який пронизує всі напрями діяльності держави та державних органів, зокрема і нормотворення, на яке припадає левова частка зазначених заходів, адже саме через результат цієї діяльності – правову норму – встановлюються загальнообов'язкові правила поведінки та відбувається правове регулювання суспільних відносин у державі. Іншими словами, пріоритет збереження життя і здоров'я людини є зерном усіх процесів у державі, яке спроможне дати паростки для створення умов, необхідних для гідного життя й вільного розвитку кожної людини, існування та сталого розвитку держави, – для майбутнього.

У свою чергу, відповідно до ст. 21 Конституції України «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах», а відповідно до її ст. 24 «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [4, ст. 24]. Дані конституційні приписи продовжуються змістовно у ст. 2–1 КЗпП України, якою забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці за ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання [7].

Отже, основною засадою правового регулювання відносин у сфері праці є принцип рівності прав і можливостей, сутність якого, вдало пояснена видатним науковцем, фундатором та флагманом розвитку галузі трудового права О.І.Процевським. Вчений відмітив, що «сутність принципу рівності проявляється в забезпеченні рівних можливостей без будь-якої дискримінації реалізувати своє право на працю, отримувати рівну заробітну плату за рівну працю, працювати в належних безпечних і здорових умовах праці тощо. Інакше, конституційний принцип рівності прав і свобод громадян

шляхом укладення трудового договору трансформується у принцип рівності (єдності) прав і обов'язків тепер уже як учасників суспільних відносин у сфері предмета трудового права. Саме цьому держава через трудове право як галузь права України забезпечує рівність (єдність) трудових прав працівників незалежно від форми власності, на основі якої створено підприємство, виду діяльності й галузевої належності тощо» [8, с. 41]. Як бачимо, О.І.Процевський показав трансформацію конституційного принципу рівності прав у принцип трудового права і встановив тотожність розуміння рівності й єдності, що дозволило вкотре обґрунтувати наступне твердження, яке міститься в генетичному коді соціальної держави та, виходячи з історії виникнення та розвитку трудового права, найбільш соціальної галузі права: «саме цьому держава гарантує рівні можливості шляхом встановлення пільг і гарантій для окремих категорій працівників, які потребують соціального захисту у зв'язку з фізіологічними особливостями» [8, с. 41]. Тобто мова йде про необхідність диференціації правового регулювання, яка також є принциповою засадою, на якій ґрунтується трудове право.

Зазначені особливості є об'єктивними факторами реальності, які не дозволяють встановити однакові для всіх загальнообов'язкові правила поведінки, бо це призведе до порушення принципу рівності прав і можливостей. Ці об'єктивні фактори ускладнюють процес реалізації прав, а тому роблять осіб, які беруть участь у трудовій діяльності, більш уразливими порівняно з іншими, отже, завдання держави – підійти диференційовано до правового регулювання праці, що має такі особливості та створити такий комплекс заходів, щоб вирівняти цих осіб у правах та можливостях з іншими, не допустити порушення їхніх прав.

Мова йде про те, що неповнолітні працівники не мають того обсягу фізичної сили та рівня психічного розвитку, що мають повнолітні; жінки природно, незважаючи на феміністичні концепції, до речі, результати суб'єктивного бачення певних осіб, природою не підготовлені для важких робіт тощо. І саме цим, а не приматом чоловіків, обґрунтовується заборона застосування праці жінок на важких роботах. Мова йде про об'єктивні властивості роботи, про ті чинники, які впливають на виконання трудової функції, і яких позбавитися не можна, а можна лише в найкращому випадку зменшити негативну дію на людський організм.

Тому, зазначене веде до такого важливого висновку: принцип єдності та диференціації правового регулювання дозволяє забезпечити рівність прав і можливостей всіх людей незалежно від статі, враховуючи специфіку певних суб'єктів. Диференціація правового регулювання не заперечує єдність, а отже, і не перекреслює рівність прав і можливостей, а навпаки – сприяє їй, ґрунтуючись на принципі безумовного пріоритету збереження життя і здоров'я людини. А тому єдність та диференціація норм трудового права

сприяє охороні та захисту людської гідності як фундаментальній конституційній цінності.

Список використаних джерел

1. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
2. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256 : Наказ Міністерства охорони здоров'я №1254 від 13.10.2017 URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1508-17>
3. Концепція Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 229-р. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-%D1%80>
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141.
5. *Шаповал В.* Конституційна категорія соціальної держави. Право України. 2004. № 5. С14– 19.
6. *Коваленко О. О.* Свобода волі працівника і роботодавця та її вплив на укладання, зміну та припинення трудового договору. Харків : ХНАДУ, 2015. 348 с.
7. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР № 322–VIII від 10.12.1971. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08/page5>
8. *Процевський О. І.* Окремі питання щодо єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин. Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Сер. Право. Харків : ХНАДУ, 2007. Вип. 9. С. 39–48.

Коваленко Тетяна Олександрівна,

*професор та в. о. завідувача кафедри земельного та аграрного права
юридичного факультету Київського національного університету*

імені Тараса Шевченка,

доктор юридичних наук, доцент

(м. Київ, Україна)

ПРАВА НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Відповідно до європейського праворозуміння, право – це об'єктивно зумовлені біологічними та соціальними факторами конкретні й реальні можливості задоволення потреб (інтересів) людини, справедливо збалансовані з можливостями задоволення потреб (інтересів) інших суб'єктів та усього суспільства [1, с. 5]. Призначення земельного права України в сьогоdnішніх умовах полягає в забезпеченні найбільш прийняттого зіставлення приватних та публічних інтересів у сфері земельних відносин із врахуванням особливих ознак землі як нерухомості та природного ресурсу, її значення в суспільстві та державі. Баланс приватних та публічних потреб забезпечується оптимальним поєднанням та зіставленням публічних і приватних норм та методів при регулюванні земельних відносин. Переважання в земельному праві норм чи методів одного певного виду, зокрема публічно-правових, має своїм наслідком встановлення в Земельному кодексі України від 26 жовтня 2001 року (далі – ЗК України), інших нормативно-правових актах необґрунтованих обмежень земельних прав, створення штучних перешкод фізичним та юридичним особам у задоволенні їх земельних потреб та інтересів тощо. Прикладами зазначеного може бути законодавчо закріплена процедура зміни цільового призначення земельної ділянки, яка перебуває у приватній власності, а також ускладнений порядок набуття та оформлення права орендного землекористування, наслідком чого є фактичне перетворення вказаного права із зобов'язального в речове.

У юридичній науці В. В. Носік приходиться до висновку, що в цей час у земельному праві та законодавстві України не встановлені критерії оптимального зіставлення приватноправових та публічно-правових методів правового регулювання [2, с. 423]. Причинами такого стану, на нашу думку, є численні юридичні дефекти в механізмі земельно-правового регулювання. Прогалини, колізії та інші дефекти правового забезпечення балансу приватних та публічних інтересів у використанні земель в Україні в кінцевому підсумку призводять до масового звернення громадян за захистом своїх земельних прав до міжнародних судових установ чи відповідних органів

міжнародних організацій внаслідок використання всіх національних засобів правового захисту [3].

Шляхом закріплення правового статусу суб'єктів земельних правовідносин у Конституції України, деталізації прав на землю та організаційно-правових форм використання землі у ЗК України, інших земельних законах та підзаконних нормативно-правових актах визначаються допустимі межі здійснення тих чи інших земельних прав та способи виконання земельних обов'язків для задоволення земельних потреб людини як головної соціальної цінності в державі, забезпечення реалізації природних прав на землю, узгодження приватних та публічних інтересів у сфері використання та охорони земель. Неадекватно об'єктивовані земельні права, інтереси, потреби в Конституції України як правовій формі прояву суспільного договору, що визначає модель суспільного та державного правопорядку, не знаходять подальшого розвитку в земельному, цивільному, екологічному, конституційному праві та інших галузях національної правової системи, що перешкоджає задоволенню природних прав людини, суспільства, народу на землю.

Додержання конституційних принципів соціальної і правової держави, верховенства права, закріплених у ст. 1 та ст. 8 Основного Закону України, обумовлює здійснення законодавчого регулювання суспільних відносин на засадах справедливості, рівності та законності з урахуванням обов'язку держави забезпечувати гідні умови життя кожному громадянину України. Відповідно до ст. 3 Конституції України головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини, зокрема у сфері земельних відносин. «Національна правова система, – на думку Ю. С. Шемшученка та Н. М. Оніщенко, – це своєрідний показник сталого (або наближеного до нього) економічного, політичного, соціального, морального, правового розвитку кожної держави, а, головне – досягнутого рівня захисту прав, свобод та законних інтересів людини» [4, с. 8]. Правова позиція Конституційного Суду України полягає в тому, що забезпечення прав і свобод, крім усього іншого, потребує законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод [5].

Аналіз практики регулювання земельних відносин свідчить, що в національному земельному законодавстві не знаходять свого розвитку конституційні положення щодо права власності на землю та інших земельних прав, зокрема законодавчо не визначено підстави та порядок реалізації права власності на землю Українського народу, права кожного на користування землею як природним ресурсом права власності Українського народу, про що було зазначено вище. У чинному ЗК України відсутні механізми реалізації окремих земельних прав, набуття інших прав на землю врегульовано із суттєвими колізіями норм земельного, цивільного, господарського

законодавства, що має своїм наслідком невизначеність у правовому регулюванні земельних відносин, провокує судові спори та соціальну напругу в суспільстві. Так, механізм правового регулювання набуття права власності на земельну ділянку за давністю користування (набувальною давністю) (ст. 119 ЗК України) характеризується істотними прогалинами. Застосування норм чинного законодавства щодо набуття й реалізації власниками об'єктів незавершеного будівництва прав на земельні ділянки державної та комунальної власності є проблематичним через прогалини та колізії норм земельного й цивільного законодавства. Законодавче регулювання переходу земельних прав у разі набуття права власності на житловий будинок, будівлю чи споруду тривалий час було ускладнено колізіями норм земельного та цивільного права.

Як показує сучасна судова практика, законодавча невизначеність, дублювання, можливість різного тлумачення приписів земельного законодавства та інші дефекти правового регулювання компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування, одночасно як суб'єктів владних повноважень та суб'єктів, які здійснюють повноваження власника від імені Українського народу, держави та територіальних громад, створюють колізії між юрисдикцією спеціалізованих судів у вирішенні земельних спорів, призводять до неоднакового застосування одних і тих же норм різними судами, зумовлюють необхідність звернення до Конституційного Суду України з метою захисту земельних прав та інтересів різних суб'єктів [6].

Об'єктивація природних прав, свобод, соціальних цінностей щодо використання та охорони землі здійснюється у правових нормах та правових принципах земельного права. Перетворення об'єктивних земельних прав у суб'єктивні права на землю певних фізичних та юридичних осіб, держави, територіальних громад, Українського народу здійснюється за безпосереднього впливу методів правового регулювання на конкретні земельні відносини у сфері використання та охорони земель, здійснення державного та самоврядного регулювання земельних відносин. Відсутність певних правових норм за потреби правового регулювання земельних відносин, наявність суперечливих земельно-правових норм у різних нормативно-правових актах земельного, цивільного, аграрного, господарського, екологічного законодавства, існування «неповноцінних» норм земельного права, у яких відсутня гіпотеза або санкція, нечітке формулювання моделей поведінки в земельно-правових нормах, інші юридичні дефекти стають причинами різнотлумачень та неоднакового застосування норм земельного права, закріплення в приписах земельного законодавства взаємовиключних принципів правового регулювання тощо. Внаслідок наявності юридичних дефектів нівелюється особливе значення землі як об'єкта правовідносин у природі, суспільстві, державі; ускладнюється, а іноді й унеможливується доступ

до землі людини як головної соціальної цінності; зводиться нанівещь нормативно закріплена свобода та рівність особи, колективу й народу у здійсненні гарантованих Конституцією України прав та виконанні обов'язків щодо використання землі; дестабілізується весь механізм правового регулювання земельних відносин.

Таким чином, конституційне визнання Українського народу, фізичних та юридичних осіб, держави та територіальних громад суб'єктами права власності та інших земельних прав зумовлює потребу виваженого та збалансованого законодавчого закріплення правового статусу зазначених суб'єктів, чіткого та однозначного визначення юридичних механізмів здійснення земельних прав, оптимального поєднання приватних та публічних інтересів у сфері використання та охорони землі як основного національного багатства, обґрунтованого розмежування компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування при здійсненні повноважень власника землі від імені Українського народу, держави та територіальних громад.

Список використаних джерел:

1. *Рабінович П.* Сучасне європейське право розуміння. Право України. 2006. № 3. С. 4–6.
2. *Носік В. В.* Земельне право України : сучасний стан і перспективи розвитку. Реформування правової системи України : проблеми і перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів. Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 28 – 29 квітня 2004 р.). Зб. наук. праць. В 2 ч. / редкол.: С. А. Єрохін, В. Ф. Погорілко, Я. М. Шевченко та ін. К. : Національна академія управління, 2004. Ч. 2. С. 407–416.
3. Case of the European Court of Human Rights of Zelenchuk and Tsytsyura v. Ukraine (application nos. 846/16 and 1075/16). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press>
4. *Шемшученко Ю., Оніщенко Н.* До питання про формування і розвиток державно-правових інститутів незалежної України. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 8. С. 5–12.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» (справа про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України») від 24 грудня 2004 р., Справа № 1–45/2004. Офіційний вісник України. 2004. № 52. Ст. 3455.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Вищого адміністративного суду України щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 143 Конституції України,

пунктів «а», «б», «в», «г» статті 12 Земельного кодексу України, пункту 1 частини першої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України від 1 квітня 2010 р., Справа № 1–6/2010. Офіційний вісник України. 2010. № 27. Ст. 1069.

Ковальчук Віталій Богданович,

завідувач кафедри конституційного та міжнародного права

Інституту права та психології

Національного університету «Львівська політехніка»,

доктор юридичних наук, професор

(м. Львів, Україна)

НАРОДНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ДОКТРИНІ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Безспірним надбанням сучасної цивілізації вважається конституціоналізм – явище, що уособлює певну сукупність цінностей західної цивілізації. Сучасний конституціоналізм нерозривно пов'язаний з обмеженням державної влади в інтересах громадянського суспільства, основу якого складає правова особа. Базовими принципами сучасного конституціоналізму є народний суверенітет та непорушність права і свобод людини. Ці два принципи не суперечать один одному, а навпаки, тісно пов'язані між собою. Вони є втіленням доктрини ліберальної демократії, яка є пануючою в більшості європейських держав, для яких захист права і свободи людини – основна умова їх функціонування, а народний суверенітет, який реалізується через різноманітні форми народовладдя, є дієвим засобом забезпечення цього захисту.

Народний суверенітет як один з основних принципів конституціоналізму передбачає: по-перше, що носієм всієї повноти влади в країні є народ; по-друге, можливість здійснювати народом належну йому владу як безпосередньо, так і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Відповідно до цього принципу народ є активним учасником у процесі формування та функціонування публічної влади, тобто є суб'єктом владарювання. Одночасно народ здійснює контроль за владою та усуває у легітимний спосіб від влади тих її носіїв, які втратили довіру громадян, а відтак є нелегітимними.

Утвердження народного (національного) суверенітету як політико-правового явища є складним процесом вольових (фізичних та інтелектуальних) зусиль суспільства на шляху становлення конституційної держави, в якій він

зміг проявитися повною мірою. Його теоретичною основою стала доктрина конституціоналізму, яка окреслила конституційні межі функціонування державної влади та проголосила права та свободи людини найбільшою цінністю для суспільства та держави. Як зазначав М. Оріу, питання про суверенітет нації виникає тоді, коли, з одного боку, починає відчуватися необхідність обмеження абсолютного правління, а з іншого боку, люди помічають, що існує певний встановлений порядок речей, якому влада повинна підкорюватися. Цей встановлений порядок ототожнюється з нацією яка стає одночасно і володарем, і підвладним. Державний суверенітет перетворюється на національний завдяки сукупності засобів, які можна згрупувати таким чином: децентралізація і розподіл влади в правлінні; поява писаних конституцій; формування доктрини прав людини [1, с. 582].

На сьогодні народний суверенітет як принцип конституціоналізму зафіксований у переважній більшості сучасних конституцій: «Суверенітет належить народу» (ч. 2. ст. 1 Конституції Італійської Республіки), «Носієм національного суверенітету є іспанський народ, джерело державної влади» (ч. 2 ст. 1 Конституції Королівства Іспанія), «У Республіці Хорватія влада виходить від народу і належить народу як спільноті вільних і рівноправних громадян» (ч. 2 ст. 3 Конституції Хорватії). Свого роду квінтесенцією принципу народного суверенітету є стаття 5 Конституції України, яка проголошує в Україні республіканський лад, який, як слушно зазначає А. Заєць, є устроєм, який пов'язаний насамперед з легітимацією влади на основі вільних виборів, що дозволяють відтворити вільний лад і зводять до мінімуму авторитарне переродження держави [2, с. 94]. Конституція визначає такий спосіб легітимації державної влади, відповідно до якого саме народ є джерелом влади. Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 05 жовтня 2005 року № 6–рп/2005 таке положення статті 5 Конституції України означає, що: «Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку встановленому Конституцією та законами України, через органи державної влади та місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України» [3, с. 150].

Для того, щоб ця стаття була наповнена реальним змістом, постає необхідність у прийнятті (та удосконаленні існуючих) цілої низки законодавчих актів, в першу чергу – Закону «Про всеукраїнський та місцевий референдум». Як відомо, після Рішення Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 року, в якому Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року був визнаний неконституційним [4], практично відсутнє нормативно-правове регулювання процедури проведення в Україні референдуму. Це означає, що держава на сьогодні не виконує своє позитивне зобов'язання щодо гарантування громадянам їх права на безпосереднє волевиявлення. Без

референтного законодавства молодий український конституціоналізм може стати відверто патерналістським та псевдодемократичним, що є свого роду інволюцією конституціоналізму.

Не ставлячи під сумнів Рішення Суду щодо неконституційності процедури прийняття Закону, виникає запитання стосовно визнання його неконституційним у цілому й по суті. Незважаючи на свою вразливість до критики, як зазначає В.Речицький, він є логічним і послідовним розгортанням легітимної мети, закладеної в частині другій, статті 5 Основного Закону України. Цією метою є народне протистояння тоталітаризму й диктатурі. Без продовження на рівні поточного законодавства закріплена у статті 5 Конституції України норма позбавляється своєї ефективності, а отже – й змісту [5, с. 175-176].

Конституція України, визнаючи суверенне право народу на владу, передбачає можливість змінювати конституційний лад держави виключно народом і забороняє узурпацію державної влади будь-яким органом чи посадовою особою держави, а також громадянами. Норму Основного Закону про те, що ніхто не може узурпувати державну владу, Конституційний Суд України тлумачить таким чином: «узурпація державної влади означає неконституційне чи незаконне її захоплення органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами чи їх об'єднаннями тощо» [3, с. 150].

На нашу думку, Основний Закон України необхідно доповнити ще однією статтею, або принаймні конкретизувати існуючу пунктом про те, що основи конституційного ладу, так само як і демократичні принципи прав людини та основоположних свобод, які закріплені в статтях Конституції (ст.ст. 1, 3), є непорушним, і тому всім тим, хто на них посягає, громадяни України мають право чинити опір, якщо діяльність конституційних органів або застосування правових норм стають неможливими. Вважаємо за необхідне помістити ці статті, як і Розділ II в цілому, під особливий захист, як це передбачено у статті 20 Конституції Федеративної Республіки Німеччини (1949 р.), у статті 23 Хартії основних прав та свобод Чеської Республіки (1992 р.), статті 32 Конституції Словаччини (1991 р.), статті 54 Конституції Естонії (1992 р.), статті 3 Конституції Литви (1992 р.) тощо.

Наявність такої норми в основному законі є актуальною для всіх країн, які в недалекому минулому перебували під пануванням тоталітарних чи авторитарних режимів, у тому числі і для України. Вітчизняний законодавець передбачив кримінальну відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або за захоплення державної влади (ст. 109 Кримінального кодексу України), за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 Кримінального кодексу України) та за фінансування дій, вчинених з метою насильницької

зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110/2). Однак вказані норми є ефективними лише за умови, коли в країні пануючим буде легітимний режим, натомість, у ситуації нелегітимного правління єдиною силою, яка здатна йому протистояти, є колективна воля народу – народний суверенітет.

Слід вказати на те, що народний суверенітет за своєю правовою природою не є абсолютним і може стати реальним джерелом легітимності лише за умови, якщо суверенна воля більшості народу не буде суперечити фундаментальним правам людини та принципу верховенства права. Саме на цю умову ще у XIX столітті вказали французькі мислителі Б. Констан, Ф. Гізо, А. де Токвіль. На їх думку, вчення Ж. Ж. Руссо про «спільну волю» містить у собі загрозу тиранії більшості. З цього приводу Б. Констан зазначає: «Згоди більшості абсолютно недостатньо, щоб у будь-якому випадку легітимізувати її дії: існують і такі дії, які ніщо не може санкціонувати; якщо такі дії здійснюються якоюсь владою, то зовсім неважливо, з якого джерела ця влада витікає..., якщо вся нація в цілому пригнічує одного громадянина, вона не буде легітимною» [6 с. 29].

Народний суверенітет завершується там, де починається індивідуальне буття, – ця теза Б. Констан суттєво доповнила та гармонізувала теорію народного суверенітету. І навпаки, відхід від такого розуміння цінності принципу народного суверенітету уможливив встановлення в XX столітті цілої низки авторитарних режимів, які, порушуючи основоположні права та свободи людини, прикриваючись «думкою народу», поставили під сумнів цінність цього принципу.

Пошук оптимальної моделі балансування між принципом народного суверенітету та правами людини відбувається й сьогодні. Вчені в галузі теорії права та держави, конституційного права й сьогодні задаються питанням щодо правової демаркації між суспільними та приватними інтересами, інакше кажучи, – питанням встановлення правових меж, які б гарантували гармонійне поєднання «спільної волі» та особистої свободи. Різницю між уявленнями про всевладдя народу та його обмеження правами можна продемонструвати на прикладі відмінностей між двома концепціями демократії – «процедурною демократією» та «демократією цінностей» [7, с. 19].

У межах першого підходу основна увага приділяється демократичній процедурі, яка повинна забезпечити волю більшості громадян, так звана «електоральна демократія». Вона зосереджена на формі прийняття колективних рішень, а не на їх змісті. Інакше кажучи, легальність (законність) такого рішення визначає його легітимність (справедливість). Це передбачає залучення до його прийняття якомога більшої кількості учасників, які б могли вільно висловити свою думку й у рівній дискусії втілити її в актах органів

публічної влади. На останній умові акцентують увагу прихильники партисипативної (учасницької) демократії, для яких воля більшості поївинна бути сформована з урахуванням інтересів та потреб кожного учасника процесу.

Другий підхід передбачає захист основних демократичних цінностей від посягань на них будь-яким, навіть нелегальним, способом. Серед цінностей, які були сформовані у процесі розвитку європейської цивілізації, пріоритетними є основоположні права людини. Їх вирізняють серед інших прав, на думку Р. Алексі, такі ознаки: 1) універсальність (належність усім людям); 2) моральна значущість (пов'язані з існуванням моральної норми, яку ці права забезпечують); 3) фундаментальний характер (захист і задоволення фундаментальних інтересів і потреб людини, незадоволення яких призводить до смерті, страждань людини або зачіпає сутність її автономії); 4) пріоритетність щодо позитивного права (не позитивне право є критерієм для захисту прав людини, а права людини є критерієм для змісту позитивного права); 5) абстрактність (абстрагування від суб'єктів права) [8, с. 172–180]. Серед таких прав необхідно виділити право на життя, право на свободу совісті та віросповідання, право на власність тощо. Пріоритетне місце щодо цих прав займає людська гідність – цінність, яка є ідентифікуючою ознакою людини і джерело всіх інших основоположних прав.

Система цінностей, вироблених європейською цивілізацією, в умовах глобального суспільства виражена у вигляді міжнародних правових стандартів, які стали складовою національних правових систем. З середини ХХ століття, як зазначає Ю. Тихомиров, поняття суверенітету пов'язують з офіційним визнанням пріоритетності прав людини і громадянина – як у конституційному, так і міжнародному аспектах [9, с. 448]. У цьому контексті стаття 3 Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, не тільки визначає межі суверенітету держави, але й встановлює заборону можливого зазіхання на ці загальнолюдські цінності й з боку суверенного народу.

Водночас слід звернути увагу на те, що вказане формулювання статті 3 Конституції України містить у собі певні суперечності, на що свого часу цілком обґрунтовано вказувала Венеціанська комісія у своєму висновку щодо відповідності Конституції України європейським стандартам [10, с. 3], адже зазначене положення частини першої статті 3 Основного Закону розглядає людину як «найвищу соціальну цінність», тоді як важко погодитися з тим, що сама людина, її життя та здоров'я, честь і гідність є тими вартостями, що породжуються виключно суспільством чи належать виключно йому. Здоровий глузд і набуті людством знання доводять, що людина як жива істота, яка наділена розумом та волею, є найдосконалішим витвором Природи, і саме цим визначається її цінність. Тому гідність людини, її життя і здоров'я

потребують охорони і захисту не тому, що людина є цінною і корисною для суспільства, а перш за все тому, що вона сама є самодостатньою цінністю.

Необхідно звернути увагу на те, що ідеологія ліберальної демократії, яка лежить в основі європейської доктрини конституціоналізму, передбачає пошук балансу між правами і свободою людини, з одного боку, та волею і владою демократичної більшості – з другого. Причому, на відмінну від США та Англії, конституційно-правова система яких побудовані на засадах лібералізму, і тому будь-яке втручання в особисте життя з боку держави та суспільства вона відкидає, європейська модель конституціоналізму такі випадки передбачає. Як засвідчує практика Європейського суду з прав людини, обов'язковими вимогами при втручанні у сферу свободи та прав людини у демократичному суспільстві відповідно до європейських стандартів є необхідність, пропорційність та легітимність мети такого втручання [11, с. 213].

Незважаючи на всі відмінності в підходах щодо питання зіставлення двох основоположних принципів конституціоналізму – народним суверенітетом та правами людини, не має жодних підстав вважати, що між ними існують непримиримі протиріччя. Навпаки, між цими принципами присутній діалектичний взаємоз'язок, який полягає в тому, що в умовах мирного, еволюційного розвитку народний суверенітет неможливий у суспільстві, члени якого позбавлені основоположних прав. Внутрішній зв'язок між правами людини та народним суверенітетом полягає в інституалізації правами людини комунікативних умов формування розумної політичної волі. Права людини покликані гарантувати кожному рівні шанси в досягненні особистих життєвих намірів та забезпечувати надійний правовий захист. Без можливості реалізації основоположних прав людини, зокрема права на людську гідність, народне волевиявлення може перетворитися у свавілля мас.

З іншого боку, лише безпосередня участь у формуванні розумної політичної волі в процесі проходження раціонального дискурсу між усіма зацікавленими в ньому учасниками, може слугувати дієвим механізмом збереження особистої автономії. У цьому й полягає основний зміст ліберально-демократичної ідеології, яка покладена в основу сучасної демократичної, правової держави. Її суть Ю.Габермас охарактеризував таким чином: «Внутрішній взаємозв'язок демократії та правової держави полягає в тому, що, громадяни тільки тоді можуть використати свою громадянську автономію, коли вони будуть достатньо незалежними у своїй автономії. Але вони тільки тоді можуть бути задоволені своєю особистою автономією, коли як громадяни держави, зможуть гідно застосувати свою політичну автономію» [12, с. 55].

Таким чином, все вищезазначене дає підстави сформулювати такі висновки. По-перше, народний суверенітет та права людини є тими принципами,

які визначають зміст сучасної доктрини європейського конституціоналізму, суть якої полягає у виробленні інституційних механізмів стримування державної влади, з метою недопущення державного свавілля. По-друге, суверенна воля народу не є абсолютною і завжди передбачає наявність правових меж, які визначають основоположні права людини та інші загальнолюдські цінності. По-третє, європейська модель конституціоналізму, в основі якої покладена ліберально-демократична ідеологія, передбачає примирення та взаємодію між народним суверенітетом та правами людини. Її суть полягає в тому, що народний суверенітет може стати реальним джерелом легітимності публічної влади, якщо він буде реалізований з урахуванням автономної свободи особи, в той час як автономна свобода може бути забезпечена тоді, коли людина у статусі громадянина зможе гідно застосувати свою політичну свободу.

Список використаних джерел

1. *Ориу М.* Основы публичного права / пер. с фр.; под ред. Е. Пашуканиса, Н. Челяпова. М. : Издательство коммунистической академии, 1929. 760 с.
2. *Заєць А. П.* Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. К. : Парламентське видавництво, 1999. 248 с.
3. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2005 / відповід. редакц. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов. К. : Юрінком Інтер, 2006. 232 с.
4. Рішення Конституційного Суду України від 26.04.2018 року № 4-р/2018. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18>
5. *Речицький В.* До питання про конституційно-правові гарантії народного суверенітету в Україні. Вісник конституційного Суду України. № 4-5. 2016. С. 168-177.
6. *Констан Б.* Принципы политики. Классический французский либерализм: сб. М. : Российская политическая энциклопедия, 2000. С. 23-262.
7. *Ключковський Ю.* Суверенітет: держави, нації чи народу? Публічне право. 2013. № 3 (11). С. 14-22.
8. *Алексі Роберт.* Інституціоналізація прав людини в демократичній конституційній державі. К. : Ніка центр, 2012. 320 с.
9. *Тихомиров Ю. А.* Современное публичное право. М. : Эксмо, 2008. 448 с.
10. European Commission for Democracy through Law: Opinion on the Constitution of Ukraine? Adopted by the Commission at its 30th Plenary Meeting in Venice, On 7-8 March 1997. Doc. CDL-InF (97) 2. Strasbourg, 11 March 1997.
11. *Бориславська О. М.* Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз: монографія. – Харків : Право, 2018. 384 с.
12. *Габермас Ю.* До легітимації через права людини / пер. з нім. М. Култаєвої, Л. Согниченко. К. : Український філософський фонд, 1999. 62 с.

Козут Ольга Володимирівна,
доцент кафедри міжнародних відносин та туризму
Хмельницького національного університету
(м. Хмельницький, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Категорія «людська гідність», як влучно зазначає Голова Конституційного Суду України Станіслав Шевчук, є основою Конституції та конституційного устрою держави [1]. Але легального правового закріплення змісту цієї категорії немає, так як відсутня комплексна системна концепція в її юридичному осмисленні. Ми не ставимо собі за мету розкривати підходи науковців до визначення категорії «людська гідність» і вважаємо за необхідне проаналізувати місце цієї категорії в адміністративному процесі, а саме в адміністративно-деліктному провадженні та в провадженнях у справах адміністративного судочинства.

Серед завдань Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [2] окремо виділено виховання у громадян поваги до прав, честі і *гідності* інших громадян, а в Особливій частині другого розділу КУпАП гідність згадується у ст.148–3 і ст.178. Проаналізуємо їх.

Ст.148–3 КУпАП встановлює відповідальність за використання засобів зв'язку з метою, що суперечить інтересам держави, з метою порушення громадського порядку та посягання на честь і *гідність* громадян. Об'єктом правопорушення є суспільні відносини у сфері зв'язку. Об'єктивна сторона полягає у використанні засобів зв'язку з протиправною метою, а суб'єктивна – у наявності прямого умислу, адже в статті мова йде про мету протиправної дії. Суб'єкт правопорушення відноситься до загальних суб'єктів, тобто це осудна особа, якій виповнилось 16 років. Але аналіз судової практики показує відсутність справ даної категорії, адже досить важко фізичній особі вчинити описані у статті дії. Спеціальне ж законодавство передбачає відповідальність і юридичної особи. Так, відповідно до ч. 3 ст. 18 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [3] суд може припинити випуск видання у разі порушення ч. 1 ст. 3 цього Закону, яка, зокрема, забороняє використання друкованих засобів масової інформації для заподіяння шкоди честі і гідності особи. Вважаємо, що проблема закріплення в КУпАП адміністративної відповідальності юридичних осіб, яка виникла ще на початку 90-х років минулого століття, потребує негайного вирішення, адже чинний КУпАП розв'язав її лише «точково» (ст.14–2).

Ст. 178 КУпАП встановлює відповідальність за розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або появу в громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає *людську гідність* і громадську мораль. *Об'єктом* є суспільні відносини у сфері охорони громадського порядку. *Об'єктивна сторона* щодо появи у громадських місцях у п'яному вигляді передбачає *поведінку особи у стані сп'яніння, яка явно порушує загальновизнані норми (непрстойні висловлювання або жести, грубі вигуки, нав'язливе ставлення до громадян тощо); коли порушник має непрстойний зовнішній вигляд, що викликає відразу (брудний, мокрий, розстебнутий одяг тощо); через сп'яніння особа повністю чи значною мірою втратила орієнтування (безцільно стоїть чи безцільно пересувається з місця на місце, в неї порушена координація рухів, звідси – нестійкість, хитка хода); п'яний повністю безпорадний (у непрстойному стані) [4, с. 413].* Необхідною ознакою об'єктивної сторони є місце вчинення правопорушення – громадське місце, під яким варто розуміти «частину (частини) будь-якої будівлі, споруди, яка доступна або відкрита для населення вільно, чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, в тому числі під'їзди, а також підземні переходи, стадіони [5]. *Суб'єкт* – загальний, а *суб'єктивна сторона* може характеризуватись як умисною, так і необережною виною, що не має суттєвого значення, як і мета та мотив. Як правило, поява у громадських місцях у п'яному вигляді буває настільки безцільною, наскільки ж і невмотивованою, адже правопорушник, звичайно, не прагне бути об'єктом прискіпливого інтересу з боку громадськості.

Аналіз судової практики за 2018 рік (з початку року і до 13-го вересня) Хмельницького міськрайонного суду показав, що зі 100 рішень у справах за ст. 178, появи в громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль, стосувалось 72. У більшості рішень (44) конкретизувалось, у чому саме полягала образа *людської гідності* та громадської моралі, а саме: вказувались явні ознаки алкогольного сп'яніння (різкий запах з порожнини рота, почервоніння на обличчі, нестійка хода, порушення мови); зазначалось, що порушник мав брудний або неохайний зовнішній вигляд, брудний одяг, інколи вживались фрази «спотикався, падав», «йдучи, хитався зі сторони в сторону», «не орієнтувався на місцевості» тощо. Але у 28 рішеннях містились фрази на кшталт: «перебував у п'яному вигляді, чим ображав людську гідність і громадську мораль». Правда слід зазначити, що існують поодинокі рішення про закриття справи за відсутністю складу адміністративного правопорушення саме на підставі того, що навіть після направлення протоколу на доопрацювання не було виправлено недоліків щодо наведення доказів перебування особи у стані, що ображає людську гідність [6]. В аспекті оскарження бездоказових рішень показовою є постановка Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного

суду від 27.06.2018 року у справі № 536/2056/16–а, якою саме за відсутності будь-яких належних та допустимих доказів вчинення адміністративного правопорушення за ч.1 ст.178 КУпАП було залишено без задоволення касаційну скаргу Департаменту патрульної поліції [7].

У Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України) про гідність згадується лише в контексті порядку допиту свідків (ч. 9 ст. 212) [8]. Але вважаємо за доцільне розглянути питання про можливість захисту честі чи гідності в порядку адміністративного судочинства. Зауважимо, що у п.7. Постанови Пленуму Верховного Суду України №1 від 27.02.2009 року «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» вказується, що справи зазначеної категорії не можуть розглядатися за правилами КАС України, оскільки такі спори не мають публічно-правового характеру, навіть якщо стороною в ньому виступає суб'єкт владних повноважень [9]. Але у Рішенні Конституційного Суду України від 22.02.2012 року № 4–рп/2012 зазначається, що «інститут моральної шкоди має міжгалузевий характер, а тому особливості його застосування можуть встановлюватися галузевим законодавством» [10]. Так, моральна шкода може бути завдана цивільним деліктом, злочином, господарським правопорушенням та публічно-правовим порушенням з боку суб'єкта владних повноважень. Тому така шкода може відшкодовуватись не тільки в порядку цивільного судочинства, а й у порядку кримінального, господарського, адміністративного судочинства. КАС України (ч. 5 ст. 21) передбачає можливість розгляду адміністративним судом вимог *про відшкодування шкоди*, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень або іншим порушенням прав, свобод та інтересів суб'єктів публічно-правових відносин, якщо вони заявлені в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір. Як бачимо, мова йде взагалі про *шкоду*, яка може бути як матеріальною, так і моральною. Проблеми можуть виникати лише при визначенні майнового чи немайнового характеру відповідних позовних вимог, що і стало предметом розгляду Науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України, в узагальненому висновку якої зазначається, що «позовна вимога про відшкодування моральної шкоди розглядається в адміністративному судочинстві, якщо вона була заподіяна протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень або іншим порушенням прав, свобод та інтересів суб'єктів публічно-правових відносин і якщо вона заявлена в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір» [11].

Отже, категорія «людська гідність» знаходить своє втілення у адміністративно-процесуальній сфері, тому при притягненні особи до відповідальності за появу у громадських місцях в п'яному вигляді, що ображає *людську*

гідність та громадську мораль, необхідно наводити докази вчинення саме такого правопорушення. А захист честі та гідності особи може здійснюватись і в порядку адміністративного судочинства.

Список використаних джерел

1. Міжнародний науково-практичний семінар «Людська гідність як конституційна цінність». Київ, 30 березня 2018 року. URL : <http://www.ccu.gov.ua/novyna/mizhnarodnyu-naukovo-praktychnyy-seminar-lyudska-gidnist-yak-konstytuciy-na-cinnist>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-Х. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
3. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 року № 2782-XII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Науково-практичний коментар / Р. А. Калужний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін.; К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2017. 781 с.
5. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення : Закон України від 22 вересня 2005 року № 2899-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15>
6. Постанова у справі про розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді № 686/992/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74090863>
7. Постанова Верховного Суду від 27 червня 2018 року у справі № 536/2056/16-a. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74988914>
8. Кодекс адміністративного судочинства від 6 липня 2005 року № 2747-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
9. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного суду України від 27.02.2009 року № 1. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09
10. У справі за конституційним зверненням громадянина Стріхара Володимира Васильовича щодо офіційного тлумачення положень статті 233 Кодексу законів про працю України у взаємозв'язку з положеннями статей 117, 237¹ цього кодексу : Рішення Конституційного Суду України від 22 лютого 2012 року № 4-рп/2012. Верховна Рада України. Законодавство

України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-12>

11. Стосовно визначення належності позовної вимоги про відшкодування моральної шкоди до вимог майнового чи немайнового характеру: узагальнений науково-консультативний висновок Науково-консультативної ради при ВАС України. URL : http://www.vasu.gov.ua/nkt/pravovi_vusnovky/3674-VI/

Колос Михайло Іванович,

*доцент кафедри правосуддя та кримінально-правових
дисциплін Навчально-наукового інституту права імені Іоннікія
Малиновського Національного університету «Острозька академія»,
суддя Конституційного Суду України (2006 – 2014 рр.),
кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України
(м. Київ, Україна)*

ВОЛЯ, ВОЛЬНОСТЬ, СВОБОДА: ПРОБЛЕМИ СУТНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ

Законодавець України, укладаючи Кримінальний кодекс України (далі – КК) в редакції 2001 року, закріпив у статті 51 три види покарань, у яких застосовано слово «воля» як спеціальний кримінально-правовий термін. Це «обмеження волі», «позбавлення волі на певний строк» та «довічне позбавлення волі». Проте в нас є глибокі сумніви, що засуджені, яким призначаються названі види покарання, дійсно обмежуються або позбавляються такої важливої цінності як воля. Це й спонукало нас до більш глибокого пізнання сутності цього поняття.

У процесі наукового пошуку встановлено, що слово «воля» походить з латинської мови (*voluntas*) [1, с. 145]. Сучасні мовознавці стверджують, що «воля» це «одна з функцій [1, с. 729] людської психіки [1, с. 571], яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому [2, с. 158] регулюванні своєї поведінки» [2, с. 516, 517].

Аналогічної думки щодо сутності волі як психологічного терміна, дотримуються вчені психологи. Вони повідомляють: «Під волею ми розуміємо свідомі прагнення, бажання, хотіння людини, що виявляються в її діях, спрямованих на досягнення поставленої мети. Воля – одна з форм активного відображення в мозку людини реальної дійсності, внаслідок чого люди, впливаючи на зовнішній світ, змінюють його, змінюючи в той же час і самих себе» [3, с. 185]. Т. С. Кириленко, аналізуючи доктринальні підходи

до усвідомлення сутності «волі», стверджує, що в історії психології відомі спроби як ототожнити волю з інтелектуальними чи емоційними процесами, так і відмежовувати її від них. Наприклад, у межах інтелектуалістичної теорії воля зводиться до асоціації відчуттів, уявлень. В емоційній теорії воля – це особлива форма емоцій, афект, який з метою отримати задоволення й запобігти стражданню намагається перетворитися в дію. У волонтаристичній теорії В. Джемса воля розглядається як самостійний процес, що починається з ідеї про ті рухи, які збирається виконати людина, тобто думка сама по собі містить силу, що може викликати поведінку людини. Він стверджує також, що воля «це психічна функція, яка передбачає: регулювання людиною своєї поведінки відповідно до найбільш значущих для неї мотивів; гальмування інших мотивів, спонукань, намагань; організацію дій, вчинків згідно зі свідомо поставленою метою» [4, с. 362-364]. Розуміння «волі» притаманне й іншим сучасним психологам. Але варто зазначити, що навіть давньогрецький філософ-ідеаліст Платон та його учні стверджували, що воля – це «ціле-спрямованість, поєднана з правильним міркуванням; розсудливе прагнення; розумний природний потяг» [5, с. 619]. Таким чином, ми впевнено робимо висновок: термін «воля» – категорія психологічна.

Що ж до «обмеження» або «позбавлення» волі в аспекті кримінально-правових видів покарання, то Верховна Рада України зазначила, що «воля засудженої особи» може бути просто «обмеженою», або позбавлятися «на певний строк» чи «довічно». Крім того, в статтях Особливої частини КК, у яких закріплені аналізовані види покарання, зазначаються розміри можливого обмеження або позбавлення волі, визначені законодавцем. Конкретний розмір покарання, який має відбувати засуджений в ізоляції, визначає суд, але й він не описує у вирокі як ту «волю» засуджених обмежувати або позбавляти пенітенціарними засобами.

Проведений нами комплексний аналіз положень Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) дав підстави заявити, що законодавець і в названому акті не передбачив можливості радикально посягати на «волю» людини, як психологічну категорію, «аж до її позбавлення». Швидше навпаки, значна частина правових положень КВК України спрямована на позитивну активацію волі засуджених з метою їх виправлення. Так, у статті 123 КВК зазначено: «Соціально-виховна робота спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно-корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів (ч. 2)», «стимулювання правослухняної поведінки засуджених здійснюється за допомогою програм диференційованого виховного впливу з урахуванням їхньої поведінки, психічного стану і ступеня соціальної занедбаності» (ч. 4) [6].

З наведеного вбачається, що воля як «одна із функцій людської психіки», «одна із форм активного відображення в мозку людини реальної дійсності» явно не є і не може бути юридичною категорією. Відтак обмежувати або позбавляти людину цієї функції чи форми психічної (мозкової) діяльності в судовому або позасудовому порядку не можна, адже за реальних намагань обмежити чи позбавити людину волі в окремих випадках можуть настати летальні наслідки.

Проте заявляємо, що фактично ніхто й не обмежує та не позбавляє засуджених волі, зокрема й тих, які мають перебувати в місцях ув'язнення довічно, адже для досягнення таких наслідків потрібно було б втрутитися в діяльність мозку людини, який є основним продуцентом психічних процесів. З цього приводу доволі цікавими є погляди відомого німецького філософа Георга Ф. В. Гегеля (1770 – 1831). Він стверджував, що людину як живу істоту можна примусити, тобто підкорити владі інших її фізичний і зовнішній бік взагалі, але воля як ідея, вільна в собі й для себе, не може мати примусу, хіба лише якщо вона сама захоче, щоб її примусили [7, с. 91, 92]. Тривалий час спостерігаючи за життєдіяльністю засуджених в установах виконання покарань Хмельницької області, ми дійсно переконалися, що їхню волю без спеціального фізичного або психічного, зокрема гіпнотичного, наркотичного, тощо, втручання обмежити неможна. Вона вільна! І належить кожній людині особисто, незалежно від її юридичного статусу засудженого, керівника установи, прокурора чи іншої особи.

Наведені тези, на наш погляд, дають підстави переконливо стверджувати, що сучасні юридичні терміни «обмеження волі», «позбавлення волі» та їм подібні є елементарною негативною фікцією (з лат. *factio*), тобто вигадкою, неправильним, хибним [1, с. 711] позначенням тривіальних кримінально-правових відносин, що виникають у зв'язку із засудженням особи за вчинений злочин, яке потребує її фізичної ізоляції.

Безумовно, така ізоляція супроводжується частковим обмеженням прав і свобод засуджених, посяганням на їх інтереси тощо. А тому, вважаємо, що більш правильно було б використовувати в тексті сучасних аналізованих видів покарання (п. 9, 11, 12 ст. 51 КК в ред. 2001 р.) замість терміна «воля» загальновідомий правовий термін «свобода».

До речі, той же Платон і його учні пояснювали, що «свобода» – це влада над життям, незалежність у всьому, можливість жити по своєму, щедрість у використанні майна і володінні ним» [5, с. 616]. Саме в користуванні цими цінностями фактично і юридично обмежуються засуджені до ізоляції в установах виконання покарань.

Достовірність цієї тези реально підтверджується низкою положень статей сучасного КВК України. Зокрема в його статті 102 законодавець визначив, що режим у виправних і виховних колоніях це «встановлений

законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує *ізоляцію* засуджених; постійний *нагляд* за ними; *виконання* покладених на них *обов'язків*; ... *роздільне тримання* різних категорій засуджених; *різні умови тримання* засуджених залежно від виду колонії; *заміна умов тримання* засуджених» (ч. 1). До того ж, *засуджені*, їхні речі, одяг, а також приміщення на території колоній *підлягають обшуку і огляду* (ч. 5), не допускається зберігання засудженими при собі речей, а також предметів, які *заборонено* використовувати в колоніях. У разі їх виявлення вони *вилучаються*, слідчий суддя вирішує питання про їх *конфіскацію* тощо (абзац 2 п. 7). Щоб засуджені не порушили умов їх ізоляції в межах колонії, то адміністрація має право використовувати аудіовізуальні, електронні та інші технічні засоби контролю за їх поведінкою (ч. 1 ст. 103 КВК). У визначених законом випадках до засуджених може застосовуватися *фізичний вплив, спеціальні засоби і навіть зброя* (ст. 106 КВК), щодо них ведеться оперативно-розшукова діяльність (ст. 104 КВК) та низка інших зовнішніх фізично обмежувальних заходів. Усе це і є реальним обмеженням «платонівської» свободи.

Привертаємо увагу, що для литовсько-українського народу XVI століття слово «воля» означало «бажання, дозвіл, тимчасове звільнення від сплати податей, а сучасне слово «свобода» писалося у тексті Статуту Великого князівства Литовського як «вольность» [8, с. 531]. У «Правовому укладі та Конституції» Пилипа Орлика та його гетьманській присязі XVIII століття також ведеться мова про «вольності», що в сучасному розумінні означає «свободи» [9, с. 51, 63]. Проте у другій україномовній редакції КК УСРР 1927 року [10, с. 11] ми виявили види покарань де, на нашу думку, помилково було застосоване слово «воля» замість «вольность» або «свобода». Це, «позбавлення волі з суворою ізоляцією» (п. «б»), «позбавлення волі без суворої ізоляції» (п. «в»), «примусова праця без позбавлення волі» (п. «г») статті 21 КК УСРР. «Інфікований» цією помилкою також сучасний КК України.

Таким чином, ми вважаємо, що включення психологічного терміна «воля» до законодавчих актів замість термінів «вольность» або «свобода» є необґрунтованим, адже ці терміни ні за формою, ні за внутрішнім, сутнісним змістом не є ідентичними. До того ж, законодавець визначив у КК України в редакції 2001 року, що завданням цього акта є правове забезпечення охорони прав і свобод, а не «волі» людини і громадянина як функції їхньої психіки [11, с. 3].

На підставі наведеного пропонуємо за результатами діяльності наукової конференції внести пропозицію Верховній Раді України виключити з назв видів покарань, закріплених у КК України в редакції 2001 року, психологічний термін «воля», який інколи застосовується в художній літературі як літературне слово, замінивши його загальноновизнаним юридичним терміном «свобода».

Список використаних джерел

1. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К. : Довіра, 2006. 789 с.
2. Новий тлумачний словник української мови. У 4 т. – Т. 4 / Уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. К. : Аконіт, 1999. 912 с.
3. *Балацька Л. К., Косма Т. В., Містюк В. В. та ін.* Психологія. К. : Радянська школа, 1964. 185 с.
4. *Кириленко Т. С., Трофімов Ю. Л., Рибалка В. В. та ін.* Психологія: підручник. К. : Либідь, 1999. 558 с.
5. Платон. Законы. М. : Мысль, 1999. 832 с.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України в редакції станом на 28 серпня 2018 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.
7. *Гегель В.Ф.Г.* Основи філософії права, або природне право і державознавство / Г.В.Ф. Гегель. К. : Юніверс, 2000. 329 с.
8. Воля, вольность, свобода. Статути Великого князівства Литовського 1588 року : У 3–х т. – Т. 3. / Статут Великого князівства Литовського 1588 року : У 2 кн. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса. : Юридична література, 2004. 568 с.
9. Вольності. Орлик П. Конституція, маніфести та літературна спадщина : Вибрані твори. К. : МАУП, 2006. 736 с.
10. Воля. Кримінальний кодекс УСРР. Х. : Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР, 1928. 400 с.
11. Кримінальний кодекс України. Офіційний текст. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2001. № 6.

Костицька Ірина Олександрівна,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
заввідувач сектором Інституту законодавства Верховної Ради України
(м. Київ, Україна)*

ПОНЯТТЯ ТА СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТАРІЯ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Подальша раціоналізація парламентаризму, що спостерігається в багатьох країнах з різними формами державного устрою, державного правління та державного режиму, так чи інакше сприяє певному новітньому «ренесансові» парламентаризму як чільного політико-правового феномену в демократичній системі державно-політичного владарювання. Зростання і значення законодавчої влади зумовлює об'єктивне зростання

уваги суспільства до проблематики її належного здійснення законодавцями в інтересах суспільства, оскільки будь-які вчинювані з їх боку порушення вимог права, «вихід за межі норм моралі і чинного законодавства» [1, с. 224], спотворення волевиявлення народу, викривлення суспільних інтересів безпосередньо підривають авторитет законодавчої влади, ставлять під сумнів, а іноді й унеможливають належне виконання її функцій у державі загалом.

При цьому, як відомо, простір публічного-офіційного, формального у функціонуванні парламенту «є найбільш розвинутим порівняно з іншими державними інституціями» [2, с. 25]. Тому не випадково найчастіше предметом критики у розрізі відповідальності законодавців стають, насамперед, зроблені ними прорахунки в законодавчій діяльності. З-поміж них чи не найчастіше згадуються порушення законодавчої процедури, вимог законодавчої техніки, прийняття ними недосконалих або декларативних законів. Відповідно, потреба в забезпеченні суспільної довіри до парламенту передбачає існування комплексного інституту відповідальності парламентаріїв. У такому інституті виокремлюють здебільшого політичний та власне юридичний сегменти, які виявляються тісно пов'язаними з огляду на те, що сам феномен парламентаризму опосередковує важливу частину сфери державно-політичних відносин владарювання [3, с. 13-14].

Тому, на наш погляд, предметне дослідження змісту та особливостей інституту юридичної відповідальності парламентаріїв у сучасній державі може проводитися, насамперед, у контексті осмислення ключових особливостей соціальної відповідальності парламентаріїв, яка є базовим соціальним феноменом, у структурі якого виокремлюється власне юридична відповідальність відповідної групи носіїв законодавчої влади. Вочевидь, зіставлення власне юридичної відповідальності парламентаріїв із соціальною (як видового поняття з родовим) та іншими її різновидами (насамперед, політичною) (як однопорядковими явищами) буде не лише продуктивним і доповнювальним до вищезгаданих концепцій, а й матиме фундаментальне евристичне значення, оскільки сприятиме уточненню базових сутнісних рис саме юридичної (як форми соціальної) відповідальності парламентаріїв у сучасних умовах. Зазначені міркування повною мірою стосуються юридичної відповідальності парламентаріїв як представників народу, уповноважених ним на здійснення законодавчої функції в парламенті.

У сучасній науці абсолютно закономірно підкреслюється комплексність соціальної відповідальності парламентаріїв. Адже, як слушно зауважують учені, на сьогодні відповідальність та відповідальна поведінка носіїв законодавчої влади є одними з найважливіших, «ціннісних орієнтирів у їх діяльності, рівень яких потребує підвищення шляхом внесення змін не лише в нормативно-правову базу держави, а й у традиції, сформовані в державі й суспільстві. Створення нових традицій і правил, які ґрунтуються на

загальнонаціональних цінностях та визначених пріоритетах розвитку держави, зокрема, європейського, є одним із стратегічних завдань» [4, с. 71]. Означені міркування окреслюють не лише глибину проблеми соціальної відповідальності парламентаріїв як комплексної, але й орієнтують на необхідність адаптації кращих з існуючих зразків і моделей при модернізації інституційного «дизайну» соціальної відповідальності парламентаріїв у сучасному суспільстві.

Список використаних джерел

1. *Марченко М. Н.* Государство и право в условиях глобализации : монографія. М. : Проспект, 2009. 400 с.
2. *Лісничук О.* Неформальні аспекти інституційних трансформацій українського парламентаризму. Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації. Аналітична доповідь / за ред. д. політ. н., проф. Г. І. Зеленько. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. Вип. 6 (74). – С. 25.
3. *Шаповал В. М.* Феномен конституційного права : монографія. К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. 423 с.
4. *Даниленко Л.* Проблеми формування ціннісно-орієнтованої парламентської діяльності в Україні. Сьома щорічна міжнародна конференція «Парламентські читання». Київ, 2017. С. 69–72.

Костицький Василь Васильович,

*доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Президент Асоціації українських правників, професор кафедри теорії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)*

СОЦІАЛЬНИЙ ПАРАДОКС ГЕРБЕРТА СПЕНСЕРА ТА ПОШУКИ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ ДЕРЖАВИ

Сучасна американська і європейська держава [6], що в Україні справедливо отримала назву «цивілізованої», по суті, є ліберальною державою, в тому числі і Україна, що було закладено у сутність держави та модель влади батьками Конституції України ще у 1996 році, в тому числі й автором цієї статті, адже замість ліберальної моделі держави, закладений також і в Конституцію України [2; 7], передбачає низку важливих факторів, зокрема

верховенство права, примат прав і свобод людини, яка проголошена найвищою соціальною цінністю. Тут же й обмеження держави правом: зміст і спрямованість діяльності держави визначають права і свободи людини (ст. 3 Конституції України), органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами (ст. 19 Конституції України).

Сьогодні сучасна держава європейсько-американської цивілізації опинилася перед викликами, які в традиційних рамках ліберальної держави реалізувати майже нереально. Це питання охорони довкілля, забезпечення права людини на сприятливе навколишнє середовище та уникнення глобальної екологічної катастрофи, подолання бідності, протидія тероризму, узгодження інтересів держави й суспільства та інтересів учасників масових переселень у Європейський Союз з країн Північної Африки та Близького Сходу. Для України питання вибору оптимальної моделі держави ускладнюється ще й проблемами перехідного періоду, серед яких – і зовнішня агресія та втрата контролю над частиною суверенної території, необхідність реформи адміністративно-територіального устрою з метою ліквідації пережитків адміністративно-командної системи, сировинна орієнтація економіки, процвітання корупції, незбалансованість між гілками влади та часті політичні кризи, незавершеність структуризації громадянського суспільства та партійного будівництва й інші [4; 6].

Тому стає питання про те, яка модель держави повинна прийти на зміну правовій державі [1; 6], не втративши при цьому її ціннісних надбань, таких як: верховенство права, розподіл влади, гарантованість прав і свобод людини і громадянина. Відповідь на це питання передбачає теоретико-методологічне обґрунтування певних змін у Конституції України, яка є на сьогодні Суспільним договором між Українським народом про права і свободи людини і громадянина та щодо моделі державної влади, а також договором між громадянським суспільством і державою про взаємні права і обов'язки, за яким держава стає на службу народу, та й самому розумінні суті і завдань та функцій держави, яка має поєднати ліберальні цінності із посиленням державного втручання у сфери суспільного життя, пов'язані із безпекою суспільства і людини [1; 2].

Вирішення цього питання повинно відбуватися за умови вирішення низки завдань, першим з яких назвемо необхідність організації суспільного життя на засадах суспільно-державного партнерства, побудованого на правових засадах, повернення влади народу і здійснення державної та самоврядної влади в інтересах народу.

Громадянське суспільство, будучи результатом європейсько-американського розвитку, засноване на плюралізмі, в основі якого лежить принцип

самовизначення особистості, гарантованості прав і свобод людини і громадянина, державно-суспільного партнерства.

Зрештою, відповідно до статті 5 Конституції України народ є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади. Влада народу [2; 7] здійснюється ним через канали прямої демократії (вибори, референдум, право законодавчої ініціативи), а також державою через законодавчу, судову, контрольно-наглядову, атестаційну та виконавчу гілки влади. Місцеве самоврядування реалізує владу народу через місцеві референдуми, територіальні ради, їх органи виконавчої влади та інститут сільських, селищних та міських голів, а також через органи громадської самодіяльності – домові, вуличні, квартальні комітети, батьківські комітети у школах, громадські ради [5].

Звичайно, зараз ми говоримо про владу народу та державну і самоврядну владу. Інші форми влади треба розглядати у більш широкому виступі тільки у зв'язку із правовими проблемами, що виникають у процесі здійснення влади: питання взаємовідносин церкви і держави, реєстрації релігійних організацій, церковного майна, влада капіталу є предметом вивчення у зв'язку із правовими проблемами діяльності транс-національних корпорацій, гарантіями підприємництва, правовими проблемами діяльності банків та інших фінансових установ. Зазначимо, що влада капіталу частіше «непомітна» для права, оскільки реалізується і поза правом: вплив на вибори, підтримка політичних партій, лобювання, вплив на вищу державну владу і т.п.

Реалізація цього четвертого завдання потребує також забезпечення реальності демократії. Відоме політики-правове явище, яке у свій час описав видатний англійський соціолог Герберт Спенсер, я назвав соціальним парадоксом Герберта Спенсера – суперечливий характер розвитку суспільства, у тому числі і сфері правового буття, обумовлює парадокс, за яким збільшення виборчих прав супроводжується обмеженням діяльності громадян з боку чиновників та держави (в Україні введено майновий ценз – виборча грошова застава; пропорційні закриті списки кандидатів у депутати).

Тому сьогодні назріла потреба перегляду моделі влади для того, щоб відкрити для народу ще один канал доступу до здійснення влади, бодай опосередковано поряд із прямою демократією та здійсненням влади через вибори і референдум. Таким каналом, окрім здійснення народом влади через органи державної влади і місцевого самоврядування в існуючій однаканальній системі влади, який належить політичними партіям, пропонується визнання факту існування (хоча б для України) ще двох гілок влади – контрольної та атестаційної, які не вторять субординованій системі, формуються виключно із представників професійних громадських організацій загальнодержавного рівня [2].

Список використаних джерел

1. *Костицький В. В.* Теолого-соціологічне розуміння права: Конституція України як Суспільний договір. *Соціологія права*. 2015. № 1–2 (12–13). С. 3–9.
2. *Костицький В. В.* Конституція України (проект нової редакції). *Соціологія права*. 2015. № 1–2 (12–13). С. 132–185.
3. *Костицький В.* Конституція України та її соціальне призначення. Київ : *Світогляд: Науково-популярний журнал*. 2016. № 4 (60). С. 50–54.
4. *Костицький В. В.* Проблеми врахування досягнень правової науки в конституційному правотворенні. *Соціологія права*. 2016. № 1–2 (16–17). С. 4–8.
5. *Костицький В. В.* Про місцеве самоврядування як окрему гілку влади *Малий і середній бізнес (Право, Держава, Економіка)*. 2016. № 3–4 (66–67). С. 3–8.
6. *Костицький В. В.* До питання про сучасну державу. *Соціологія права*. 2016. № 4 (19). С. 3–14.
7. *Костицький В. В.* Влада народу: сім функціональних гілок влади (проблеми ренесансу в теорії права). *Малий і середній бізнес*. 2010. С. 4–14.

Костяшкін Іван Олександрович,

*завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права
юридичного факультету Хмельницького університету управління та права,
доктор юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

Конституція України закріплює верховенство прав та свобод людини як головний обов'язок держави (ст. 3 Конституції) [1]. Вказаний принцип у своїй основі спирається на методологічне обґрунтування права як унікального соціального регулятора, що покликаний забезпечити необхідні умови життєдіяльності людини, гарантувати її безпеку та захист, можливість повноцінного розвитку та реалізації її інтересів. Такий підхід передбачає забезпечення рівних можливостей у здійсненні своїх прав усіма людьми, що, безперечно, вимагає встановлення таких правил поведінки, які зобов'язували б не лише державу, але й особу дотримуватись прав інших осіб. Ключові позиції, спрямовані на забезпечення відповідного принципу, мають особливе значення в контексті здійснення соціальної функції права власності на землю, адже особа з усією

сукупністю природних прав, які визначають умови її життєдіяльності, поставлена на центральне місце в системі правового регулювання, а інші відносини, в тому числі земельної власності, є підпорядкованими і за жодних умов не повинні порушувати право особи на життя, безпечне навколишнє середовище.

Право власності на землю покликане забезпечити продовольчу безпеку в державі та не може обмежувати свободу пересування чи задоволення низки рекреаційних, оздоровчих та естетичних потреб, які можуть бути реалізовані у процесі здійснення права загального землекористування. Соціальна функція земельної власності повинна ґрунтуватись на функціональному призначенні землі, що забезпечує екологічні, економічні, естетичні, рекреаційні, комунікативні та всі інші потреби людини, які створюють прийнятні умови її життєдіяльності. Правове регулювання у відносинах власності на землю повинно відбуватись у такий спосіб, коли максимально задовольняються потреби приватного власника й одночасно реалізуються суспільні інтереси від використання земель. Відповідне правове регулювання включає правомочності власника земельної ділянки, визначення особливого порядку здійснення права власності через інститути цільового призначення земель, планування та зонування території, раціонального землекористування, обмеження та обтяження прав власності.

Ураховуючи особливе соціально-економічне значення земель у забезпеченні відповідних прав громадян, реалізація принципу пріоритету прав людини породжує до життя норму-принцип, за якою право власності на землю гарантується (ст.14 Конституції України). Зміст цього принципу можна розглядати як у вузькому, так і в широкому значенні. Зокрема широке значення цього принципу включає гарантії щодо набуття права власності на землю, свободу здійснення відповідного права, можливість вільного розпорядження земельною ділянкою та наявність ефективного механізму захисту такого права.

Варто погодитись з В.В.Носіком у тому, що визнана в суспільстві земельна власність і гарантоване право приватної власності на неї є економічною і юридичною основою свободи [2, с 23]. Вказана формула окреслює соціальний зміст права власності на землю і вимагає формулювання як засадничих положень функціонування відповідного інституту, так і правових механізмів на конституційному та законодавчому рівні з метою побудови соціальної та правової держави в Україні. Відповідно до статті 41 Конституції України «кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним. Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток, з мотивів суспільної

необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості».

Однією з важливих гарантій соціальної функції варто розглядати доступність права власності на землю осіб, які бажають працювати на землі, що передбачає особливий порядок розподілу та перерозподілу земель та має забезпечити рівні можливості доступу до земель осіб, які спроможні її використовувати як засіб виробництва сільськогосподарської продукції. Такий розподіл має задовольняти суспільні інтереси у виробництві якісної та доступної сільськогосподарської продукції внаслідок ефективної та конкурентоспроможної діяльності їх власників через власну трудову участь у виробництві такої продукції. Спроможність та ефективність такого підходу можна прослідкувати на прикладі історичного досвіду, зокрема позитивних наслідків Столипінської аграрної реформи, періоду «нової економічної політики», що був у двадцятих роках минулого століття, та європейськими реаліями сільськогосподарського виробництва, що захищає власного товаровиробника і надійно протистоїть формуванню латифундій у земельних відносинах.

Реалізація цього принципу на сучасному етапі реформування земельних відносин відбувається через механізми безоплатної приватизації земель та свободу договорів у сфері набуття прав на землю, однак правове регулювання відповідних процедур не є досконалим, а відтак не повною мірою забезпечує права та інтереси громадян у відповідній сфері та потребує розвитку, що становитиме зміст наступних дослідження.

Список використаних джерел

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. *Г. І. Балюк, Т. О. Коваленко, В. В. Носік та ін.* Земельне право України: підручник / за ред. В. В. Носіка. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 511 с.

*Крестовська Наталя Миколаївна,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету,
доктор юридичних наук, професор
(м. Одеса, Україна)*

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ДИТИНИ

Феномен людської гідності є надбанням цивілізації та правової культури, інакше кажучи, він не має природного характеру. Усталеним є розуміння людської гідності як визнання самоцінності людини. Утім, і правознавство, й етика наполягають на розумінні людської гідності не тільки як цінності людини «для себе», але й на суспільному визнанні цінності людини як особистості. І саме тут виникає проблема визнання дитини як носія людської гідності, адже особистість дитини сприймається суспільством як, скоріше, потенційна, ніж актуальна її властивість.

Людська гідність дитини, з правової точки зору, означає прийняття та належність кожної дитини до роду людського за простим фактом народження як рівної, достойної перебування у статусі людини і такої, що володіє правами та моральними імперативами людини. Як правовий та моральний феномен історично вона виникає лише тоді, коли дитина визнається суспільством як носій прав людини. Утім цивілізованим людством гідність повинна сприйматися як моральна аксіома, як невід’ємна невідчужувана властивість кожної людини, що не залежить як від її віку та інших індивідуалізуючих ознак, так і від минулої або актуальної поведінки та як суб’єктивне право, яке інституціоналізовано шляхом нормативного закріплення міжнародними конвенціями, національним законодавством та практикою судового захисту на національному та наддержавному рівні.

Позитивація людської гідності дитини, як правило, здійснюється через заборону посягання на гідність дитини. Так, Конвенція про права дитини згадує про людську гідність дитини в контексті захисту дитини від незаконних посягань на її права (ст.ст. 16, 23, 28, 37, 39, 40), причому особлива увага приділена забезпеченню цього права дитини у контакті із законом, в тому числі – дитини в конфлікті з законом. На це зроблено акцент і в «Зауваженнях загального порядку» № 10 від 27 квітня 2007 року Комітету з прав дитини (п. 13) [1]. «Керівні принципи щодо юстиції, дружньої до дитини», затверджені Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада р., сутність принципу поваги до гідності дитини визначають таким чином: з дітьми в системі юстиції мають поводитися з турботою, співчуттям, чесно та з повагою впродовж будь-якої процедури або справи, зі спеціальною увагою до їх особистості

ситуації, благополуччя та специфічних потреб та з повагою до їхньої фізичної та психічної цілісності (п. С–1) [2].

Визнання специфіки захисту гідності дитини простежується в «Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини», за якою думка неповнолітньої особи враховується як визначальний чинник, важливість якого збільшується пропорційно віку та ступеню зрілості цієї особи, а у разі нездатності дитини давати свою згоду на втручання таке втручання може здійснюватися тільки із дозволу її представника або органу влади, або особи, або закладу, визначеного законом (частина 2 статті 6).

Гідність дитини, як і будь-якої людини, захищено статтею 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ). Низка рішень Європейського суду з прав людини містить розуміння гідності дитини та відповідного обов'язку як держави, так і приватних суб'єктів поважати цю людську властивість дитини. Зокрема, це означає:

– заборону катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження або покарання з боку держави (рішення у справах «Stoica v. Romania» (2008), «Çiğnerhun Öner v. Turkey» (2010), «Darraj v. France» (2010), де встановлено порушення статті 3 ЄКПЛ офіцерами поліції, а саме – побиття та принизливе поводження з неповнолітніми затриманими) [3]. У справі «S.F. and others v. Bulgaria» (2016) суд встановив, що принижуючим гідність дітей є поміщення та тримання їх під вартою у вологій камері з антисанітарними умовами, а також позбавлення їх харчування та напоїв протягом перших 24 годин їх перебування під вартою [4];

– заборону тілесних покарань дитини як дисциплінарного методу (рішення у справах «Tyler v. the United Kingdom» (1978), «Campbell-Cosans v. the United Kingdom» (1983), «Costello-Roberts v. the United Kingdom» (1993) [5];

– заборону погроз та залякування як психологічного дисциплінарного впливу. Тут варто відмітити рішення у справі «V.K. v. Russia» (2017), яким визнано порушення статті 3 ЄКПЛ щодо чотирирічної дитини з боку вихователів дитячого садка. Останні закривали дитину і в темній кімнаті як покарання та погрожували, що там її з'їдять шури (події відбувались 2005 р. у м. Санкт-Петербург) [6];

– заборону тілесних покарань дитини як методу домашнього виховання (рішення у справі «A. v. the United Kingdom» (1998) [7, с. 73].

Натомість набагато менше приділено уваги цій основоположній власності в національному законодавстві. Так, Закон України «Про охорону дитинства» згадує про гідність дитини тільки при визначенні поняття «дитина, яка потребує додаткового захисту» (ст. 1) та в контексті обов'язків батьків (ст. 12). Закон України «Про освіту» захищає право учня на свободу

від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, від дій педагогічних, інших працівників, які порушують права або принижують їх честь і гідність (ст. 51). Національна судова практика щодо захисту людської гідності дитини існує, хоча й не дуже поширена. Ініціаторами захисту честі та гідності дитини, як правило, стають батьки дитини.

Утім, очевидно, що правовий механізм захисту людської гідності дитини, тим більше судовий захист, не є унікальним. Набагато більше сподівань, як уявляється, варто покладати на правопросвітницьку роботу, що є до того ж одним із зобов'язань України щодо виконання Конвенції про права дитини.

Людська гідність дитини визнається об'єктом захисту і в інших, поза Європою, правових системах. У міжамериканській системі захисту прав людини положення щодо прав дитини, як вважається, є фрагментарними. Так, Американська Конвенція про захист прав людини лише в загальній формі проголошує, що кожна неповнолітня дитина має право на заходи захисту, необхідні з урахуванням її статусу неповнолітнього, з боку її сім'ї, суспільства і держави (ст. 19). Тому інститут захисту прав дитини, зокрема захисту гідності дитини, розвивається за перевагою завдяки судовій практиці Міжамериканського суду з прав людини (далі – МСПЛ). У рішенні МСПЛ у справі «Street Children» (Villagran Morales et al) vs. Guatemala» (1999) було зазначено, що неповнолітніх жертв було поміщено до багажника автомобіля. МСПЛ зауважив, що навіть за відсутності жорстокого поводження таку дію має бути однозначно визнано посяганням на людську гідність [8]. На думку МСПЛ, зміст поняття «гідність» неоднаковий для кожного, і якщо її носії належать до вразливої групи, держава зобов'язана дати посиленний захист їх людській гідності.

Африканська Хартія прав та завдань благополуччя дитини (далі – Африканська Хартія) поняття людської гідності дитини пов'язує не тільки з заборонаю тортур у сфері юстиції (ст. 17) та тілесних покарань як батьківського та шкільного дисциплінарного впливу (ст. 20). Специфічні для африканського регіону світу грані поваги до людської гідності дитини – це обов'язок держави викоринити принизливі для дітей соціальні звичаї та культурні практики, такі як недопущення дітей, особливо дівчат, до отримання освіти, ранні шлюби, калічницькі обряди ініціації тощо (ст. 20, 21). Традиційні соціальні та культурні практики є не тільки шкідливими для здоров'я дітей, але й посягають на гідність дитини [9].

Отже, розуміння людської гідності дитини, а відтак види посягання на неї та способи протидії цим посяганням, суттєво відрізняються в різних правових порядках. Якщо для європейської дитини посяганням на гідність є тілесні покарання, неправдиве звинувачення у вчиненні злочину, залякування, то для гідності африканської дитини основними загрозами є каліцтво внаслідок ініціації або інших традиційних практик, ранні шлюби та

неписьменність внаслідок недопуску до отримання освіти. Розуміння людської гідності не лише як суб'єктивного права, але й як морально зумовленої загальнолюдської властивості, що притаманна не тільки дорослим, але й дитині має, на нашу думку, знайти своє втілення і в національних законодавствах, і найголовніше – у практиці як держави, так і усіх інституцій та осіб, покликаних опікуватися дітьми (школа, батьки тощо).

Список використаних джерел

1. Права детей в рамках отправления правосудия в отношении несовершеннолетних: Замечание общего порядка № 10 25 апреля 2007 г. : (2007) CRC/C/GC/10. URL : https://www.unicef.org/ceecis/CRC.C.GC.10_ru.pdf (звернення 2018, серпень, 03).
2. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей: Прийняті КМРЄ 17 листопада 2010 року. *Офіційний сайт Ради Європи*. URL : <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804c2188> (звернення 2018, серпень, 03).
3. ECHR Cases Concernng Children Rights. URL : <https://ru.scribd.com/document/358099248/ECHR-Cases-Concernng-Children-Rights> (access, 2018, March, 04)
4. Case of S.F. and others v. Bulgaria (Application no. 8138/16) Judgment. Strasbourg, 7 December 2017. URL : <http://statewatch.org/news/2017/dec/bg-echr-sf-others-judgment-12-17.pdf> (access 2018, April, 24)
5. Михайличенко Ю.В. О влиянии некоторых решений Европейского суда по правам человека на британское законодательство в области защиты прав детей. *Политика, государство и право*. 2012. № 10. URL : <http://politika.snauka.ru/2012/10/514> (звернення 2018, квітень, 03).
6. Case of V.K. v. Russia (Application no. 68059/13) March 2017 // Case-law of the European Court of Human Rights : Information note 205. 2017. March. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/CLIN_2017_03_205_EnG.pdf (access 2018 April, 03)
7. Шевченко-Бітенська О.В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : дис. канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2015. 220 с.
8. Bohórquez Monsalve, V., Aguirre Román, J. Tensions of human dignity: conceptualization and application to international human rights law. *Rev. int. direitos human*. 2009. Vol.6 no.11 São Paulo Dec. URL : <http://dx.doi.org/10.1590/S1806-64452009000200003> (access 2018, April, 24).
9. Osifunke Ekundayo. Does the African Charter on the Rights and Welfare of the Child (ACRWC) only Underlines and Repeats the Convention on the Rights of the Child (CRC)'s Provisions?: Examinn the Similarities and the Differences between the ACRWC and the CRC. *International Journal of Humanities and*

Крушинський Сергій Антонович,

декан юридичного факультету, доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права,

кандидат юридичних наук

(м. Хмельницький, Україна)

ПОВАГА ДО ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ ЯК ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Ст. 3 Конституції України передбачає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Крім того, ст. 28 Основного закону визначає, що кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям.

Подібні норми містяться й у низці міжнародних нормативно-правових актів. Зокрема ст. 5 Загальної декларації прав людини, ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права проголошують, що ніхто не повинен піддаватися катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню.

Звичайно, зазначені норми поширюються і на сферу кримінально-процесуальних відносин, які передбачають можливість обмеження на законних підставах окремих прав людини з метою досягнення завдань кримінального судочинства. Разом з тим КПК України 2012 року вперше як самостійну засаду кримінального провадження закріпив повагу до людської гідності. Так, відповідно до ст. 11 КПК України під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність. Кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

Таким чином, право на повагу до людської гідності є абсолютно непорушним і не може бути обмежене під час проведення будь-яких процесуальних дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, відбування покарання за вчинений злочин тощо. Людська гідність – це якість людини, яка є певною системою моральних якостей людини, – тих, які є іманентно притаманними складовими людини як біосоціального суб'єкта, які відрізняють людину від усіх біологічних істот і визначають її як частинку суспільства і визнаються, схвалюються сучасним суспільством. Природа людської гідності полягає у взаємозв'язку власного людського усвідомлення своєї значущості та її оцінці суспільством [1, с. 150–151].

На думку О. П. Кучинської, змістове наповнення кримінально-процесуального принципу поваги до честі й гідності людини характеризується двома сторонами. З одного боку, вказаний принцип виражає вимогу, адресовану державним органам та посадовим особам, що здійснюють кримінальне судочинство, не допускати будь-яких дій, що ображають честь і гідність учасників кримінального провадження та інших осіб, заборону катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. З іншого – ця засада виражає право кожного учасника кримінального провадження захищати усіма засобами, які не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального судочинства [2, с. 19]. А. О. Полянський у нормативному регулюванні засади поваги до людської гідності виділяє три взаємопов'язані елементи: забезпечувальний елемент, елемент заборони та захисний елемент [1, с. 153].

Крім ст. 11, КПК України містить низку інших норм спрямованих на забезпечення права на повагу до людської гідності під час кримінального провадження, зокрема:

- слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини у випадку необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи (п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК України);

- суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, зокрема отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження (п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК України);

- допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день (ч. 2 ст. 224 КПК України);

- проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода (ч. 4 ст. 240 КПК України);

– при освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню (ч.ч. 2, 4 ст. 241 КПК України);

– перед вирішенням питання про передачу засудженої особи для відбукання покарання з України до іноземної держави остання має надати гарантії того, що засуджений не буде підданий катуванню або іншому жорстокому, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ч. 2 ст. 606 КПК України) та інші.

Крім того, забезпечувальне значення для реалізації засади поваги до людської гідності має презумпція невинуватості, яка вимагає до набуття обвинувальним вироком законної сили поводитися з підозрюваним, обвинуваченим як із невинуватим, адже, як слушно наголошує О. П. Кучинська, честь і гідність особи страждають у результаті доведення до відома громадськості інформації про те, що особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину або засуджена за злочин. Це породжує негативну думку про людину, підриває до неї довіру, знижує її авторитет [2, с. 18]. Досить часто всупереч презумпції невинуватості процесуальні дії й заходи органів розслідування в очах недостатньо юридично освічених людей сприймаються як такі, що засвідчують вчинення злочину людиною, і невинуватості ототожнюються з обвинувальним вироком суду [3, с. 260].

Європейський суд з прав людини в низці своїх рішень дає характеристику форм поводження або ставлення, що принижує гідність людини, а відповідно є порушенням ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод («Мельник проти України», «Ковальчук проти України», «Зайкіна проти України», «Лотарев проти України», «Петухов проти України» та інші). Зокрема, у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (1978 р.) розглядається ситуація, коли з серпня 1971 року по грудень 1975 року влада Сполученого Королівства користувалася «позасудовими» повноваженнями по затриманню, взяттю під варту й інтернуванню осіб в Північній Ірландії. Справа стосувалася скарги влади Ірландії на обсяг цих повноважень та їхнє здійснення, зокрема на використання прийомів психологічного впливу (примус до стояння біля стіни, накидання капюшона, шумовий вплив, позбавлення сну, їжі і пиття) при допитах осіб, які перебували під вартою за підозрою в тероризмі.

Європейський суд з прав людини вказав на необхідність широкого

тлумачення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо заборони катування. Окрім катувань як особливої форми навмисного нелюдського ставлення, що викликає дуже серйозні страждання, Суд визначив забороненими такі методи отримання показань, як: тривале утримання особи зі щільно накритою головою, примусове багатогодинне стояння обличчям до стіни, позбавлення сну, мордування шумом, харчування тільки водою та хлібом. Суд також звернув увагу на те, що незаконні методи повождення не завжди можуть бути пов'язаними із заподіянням особі тілесних ушкоджень. Нелюдськими, тобто такими, що принижують честь і гідність людини, визнаються будь-які дії, спрямовані на те, щоб викликати в жертв почуття страху, пригніченості та неповноцінності з метою образити, принизити або зламати їхній фізичний та моральний опір [4].

Таким чином, закріплення засади поваги до людської гідності у КПК України 2012 року є надзвичайно прогресивним кроком на шляху до реального, а не декларативного визнання людини найвищою соціальною цінністю.

Список використаних джерел

1. *Полянський А. О.* Щодо правової природи поваги до людської гідності як загальної засади кримінального провадження. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди «Право»*. 2016. Вип. 24. С. 147–154.
2. *Кучинська О. П.* Принцип поваги до честі і гідності людини у кримінальному процесі. *Адвокат*. 2012. № 4 (139). С. 17–19.
3. *Шумило М. Є.* Реабілітація в кримінальному процесі України: монографія. Харків : Арсіс, 2001. 329 с.
4. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Ирландия против Соединенного Королевства». URL : <http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/irlandiya-protiv-soedinnnogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda>.

Куліш Наталія Стефанівна,

доцент кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання Хмельницького університету управління та права, кандидат філософських наук (м. Хмельницький, Україна)

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СОВІСТІ У ЧИННОМУ ЗАКОНІ УКРАЇНИ «ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ» (РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)

Новий статус Української держави, церкви й релігійних організацій, кардинальні політичні, економічні, суспільні, соціальні, духовні, культурні зміни в українському суспільстві останніх десятиліть вимагають якісно нових правових умов діяльності й самоутвердження для головної фігури релігійної спільноти – віруючого.

Чинний Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [1] за роки своєї дії сприяв практичному забезпеченню реалізації свободи світогляду та віросповідань – кожен громадянин держави на ділі отримав можливість для реалізації права мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу, одноосібно чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати й вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання (ст. 3) [1]; міжконфесійному порозумінню, толерантному співжиттю та співробітництву в релігійному середовищі, вирішенню питань державно-церковних відносин.

Однак, на нашу думку, побудований на принципах загальної декларативності, формальної ситуативності, очевидної невідповідності міжнародним стандартам врегулювання релігійної сфери, Закон поступово втрачає дієвий потенціал, суголосний викликам сьогодення.

До найбільш слабких положень чинного Закону можна віднести концептуальне спрямування на релігійні організації, а не на особу як головного суб'єкта – носія власне релігійності; безпідставне обмеження форм утворення релігійних організацій; встановлення кількісного обмеження (10 осіб) для заснування релігійних організацій, коли для заснування інших громадських організацій достатньо трьох; заборона релігійним організаціям створювати місцеві відділення без статусу юридичної особи; ненадання статусу юридичної особи Церкві як цілісній інституції та повноправному суб'єкту правовідносин; Закон не регламентує правове тлумачення майнового статусу релігійних організацій; відсутня процедура повернення колишньої церковної

власності (церковного начиння, ікон, духовної літератури), що знаходиться у загальнодержавній і комунальній власності; чинний Закон не достатньо зрозуміло тлумачить позицію відокремлення Церкви від держави (а як же дія церкви як суспільної інституції) і майже нічого не говорить про відокремлення держави від Церкви, чим залишає певні можливості для першої втручатись у приватні сфери церковного життя, що проявляється практично в усіх політичних виборчих кампаніях.

Орієнтованість окремих положень Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» на декларативність, ускладнюють практичну реалізацію права на свободу совісті. Зокрема це стосується, відсутності забезпечення права на реалізацію одноосібного чи колективного сповідання своєї віри особами без громадянства, іноземцями, біженцями, невірними громадянами, їх захист. Чинним Законом «Про свободу совісті та релігійні організації» кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті (ст. 3). У свій час таке право було і в громадян колишнього Радянського Союзу і зводилось воно в основному до сповідання чи несповідання релігії. Проте поняття «свобода совісті» за змістом значно ширше. Його основними структурними елементами є категорії «світогляд», «самовизначення», «вибір», «воля». «Як поняття «свобода совісті» характеризує внутрішню здатність людини осмислювати, оцінювати різні моральні, світоглядні, в тому числі й релігійні парадигми, вільно без будь-якого зовнішнього примусу робити завізований власною совістю вибір, переводити їх ціннісно-сміслові параметри в площину своїх переконань, життєвих орієнтирів, а також можливість безперешкодної її самореалізації на основі свого самовизначення» [2, с. 92]. Нинішні суспільно-політичні умови, в яких зняті всі ідеологічні установки, кожна людина, вільна в можливостях вибору не тільки релігійних переконань, а й світоглядних орієнтирів, актуалізували розширення трактування зазначеної норми закону. Актуалізованою є ще одна концептуальна проблема цієї статті Закону і стосується вона права забезпечення на свободу совісті лише для громадян України. Відкритість кордонів держави зумовила активні міграційні процеси; саме з цієї причини українське суспільство зустрілося з фактом присутності на власних теренах іноземних громадян, осіб без громадянства, мігрантів, біженців, депортованих, шукачів притулку, які, перебуваючи на території держави, потребують реалізацій та захисту прав і свобод, у тому числі й релігійних. Станом на грудень 2017 року в Україні перебувало на обліку іммігрантів 264 732 особи, біженців – 2 382, іноземців та осіб без громадянства – 88 620 [3]. Деякі аспекти регламентації правового статусу таких осіб зреалізовано у Законах України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про свободу пересування та вільний вибір проживання в Україні» та ін. Проте доволі проблемним

аспектом залишається невизначеність цих осіб у реалізації права на свободу совісті. Чинним Законом «Про свободу совісті та релігійні організації» таке право для вищезазначених осіб не обумовлюється.

Про нагальність врегулювання проблемного питання засвідчують і сучасні реалії українського сакрального простору. Це, насамперед, доволі розвинений паломницький рух до святих місць католицизму, православ'я, іудаїзму, протестантизму; активна місіонерська та гуманітарно-благодійницька діяльність представників іноземних релігійних організацій, діяльність в Україні священників-іноземців. Вони зумовлюють перебування на території держави великої кількості іноземних громадян, а відтак реальне втілення права кожного на свободу совісті є на часі.

Важливою складовою в частині задоволення релігійних потреб сучасного віруючого є практична реалізація релігійно-освітнього питання, яке стосується права батьків виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань та ставлення до релігії. Чинним Законом «Про свободу совісті та релігійні організації» прописано, що «батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до власних переконань та ставлення до релігії» (ст. 3). Якщо взяти до уваги той факт, що зазначена норма впроваджувалась на початку 90-х років ХХ ст. і виходила з радянських умов освіти та виховання, то цілком очевидно, що нині вона повинна бути переглянута з урахуванням якісно нових суспільних, духовних, правових умов та запитів, прав і свобод сучасного віруючого. Особливо це важливо щодо дітей. Релігійний плюралізм, конфесійне різноманіття, яке характеризується сукупністю віросповідних істин, світоглядів, переконань, релігійного досвіду, уможливило існування в державі релігійних напрямків, течій, адепти яких можуть мати й мають своєрідне бачення різних аспектів суспільного життя, в тому числі стосовно виховання і навчання дітей. Якщо доросла людина зазвичай сама визначає ставлення до релігії, рівень та способи відтворення власних релігійних потреб, то дитина – це людина, яка тільки формується як особистість і перебуває під впливом дорослих людей – батьків, опікунів та ін. Досить часто вона просто приречена переймати релігійний досвід родини, а також конфесійно забарвлене сприйняття різноманітних явищ суспільного життя, принаймні до повноліття. Якщо батьки дитини з релігійних мотивів вважають згубною освіту вище за елементарну грамотність, заявляють, що «...будь-яке виховання й система освіти згубно впливають на розвиток дитини. Вони нічого не дають, тільки гублять все живе у ній» [4, с. 525, 529], то за такої ситуації навряд чи дитина, особливо в ранньому віці, зможе піти проти волі батьків, відстоювати свої права чи світоглядне бачення. Таким чином, переконання батьків є спонукальним мотивом, який не тільки гальмує можливість освіти їх дітей, а й применшує шанси їх повноцінної соціалізації у суспільстві. Відповідно, зазначені позиції

батьків можна розцінювати як відверте нехтування основоположними нормами Конституції України (ст. 35, ст.52, ст. 53), Закону України «Про освіту» (ст. 35. ч. 2), Закону України «Про охорону дитинства» тощо. Таким чином, важливою прогалиною чинного Закону є конкретизація правової норми, яка б зобов'язувала батьків, усиновлювачів, опікунів та піклувальників дитини виховувати її не тільки відповідно до власного світогляду та релігійних переконань, але й обумовлювала при цьому врахування важливої складової виховання – забезпечення психічного і фізичного здоров'я дитини.

Ці та інші проблемні моменти в реалізації права на свободу совісті засвідчують нагальну потребу створення дієвого механізму його забезпечення, відтак оновлення, вдосконалення Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Список використаних джерел

1. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987–ХІІ. *Відомості Верховної Ради України : нормат. Бюлетень*. ВР України. 1991. №25. Ст.283.
2. *Бабій М.* Свобода совісті як умова сутнісного функціонування релігії. *Практичне релігієзнавство : колективна монографія / за ред. проф. А. Колодного і Л. Филипович. К. : Українська конфедерація журналістів та Українська асоціація релігієзнавців. 2012. С. 86–99.*
3. Показники діяльності ДМС за 2017 рік. URL : https://dmsu.gov.ua/assets/files/statistic/year/dms_2017_pok.pdf
4. *Історія релігії в Україні : у 10-ти т. / редкол. : А. Колодний (голова) [та ін.]. Київ. Т. 8. : Нові релігії України / за ред. проф. А. Колодного. Київ : Коло, 2010. 828 с.*

Купець Оксана Валентинівна,

студентка 2-го курсу магістратури юридичного факультету заочної форми навчання Хмельницького університету управління та права, заступник начальника Хмельницького районного відділу Управління ДМС України в Хмельницькій області (м. Хмельницький, Україна)

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

У діяльності Верховної Ради України найефективнішим інструментом забезпечення прав і свобод людини вбачається парламентський контроль. Питання про права людини пронизує практично всі сфери діяльності Верховної Ради України. Вирішення проблем економічного, політичного, соціального характеру безпосередньо пов'язано з діяльністю Верховної Ради України щодо реалізації контрольної функції у сфері забезпечення і захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Це свідчить про багатоаспектність контрольної діяльності українського парламенту в сфері забезпечення прав людини.

Запровадження спеціального інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є новацією в державно-правовій системі захисту прав і свобод людини в нашій країні. У Конституції України закріплюється право особи звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого (ст. 55) і визначається, що через нього здійснюється парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина (ст. 101). Статус, функції та компетенція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини закріплені в конституційному Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (далі – Закон), прийнятому Верховною Радою України 23 грудня 1997 року [9]. При розробці цього Закону було враховано позитивний досвід інституту омбудсмена (Уповноваженого з прав людини) європейських країн. Віднині цей інститут є універсальним інструментом виявлення і сприяння усуненню порушень прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Основи статусу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини визначено у ст. 101 Конституції України: «Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини» [5]. Тим самим уперше було передбачено утворення державного інституту, родовою назвою якого є «омбудсмен» (зі старошведської – «посередник»). Уперше

цей інститут виник у Швеції. Шведський риксдаг (парламент) у 1809 році прийняв закон про правління, за яким законодавчий орган мав право обирати спеціального парламентського комісара (омбудсмена) для здійснення незалежного контролю за судами та адміністрацією, а також з метою урівноважити повноваження короля і риксдагу.

За всієї різноманітності організаційних форм інституту омбудсмена на сучасному етапі властиві певні загальні риси. Це, насамперед, призначення омбудсмена здійснювати контроль за діяльністю виконавчих та інших органів державної влади шляхом розгляду скарг громадян на дії цих органів чи їх посадових осіб про порушення відповідних прав [15]. Характерно, що першою роботою в радянській юриспруденції, присвяченою цьому інституті, була стаття саме українських авторів – Ю. С. Шемшученка та Г. О. Мурашина [14]. Вони акцентували увагу на тому, що діяльність омбудсменів, за загальним правилом, має не контрольний, а наглядовий характер.

Діяльність Уповноваженого з прав людини спрямована на реалізацію прогресивних ідей у сфері забезпечення прав людини і громадянина, встановлення ділових і конструктивних відносин громадян України з органами державної влади. На постійній основі він здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції.

Демократичний характер інституту Уповноваженого полягає не лише в тому, що він виконує правозахисну функцію стосовно громадян України, а й щодо іноземців та осіб без громадянства. Це відповідає положенню ст. 3 Конституції України про те, що людина в Україні визнається найвищою соціальною цінністю.

Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини виступає додатковим (субсидіарним) засобом захисту прав і свобод людини в Україні щодо інших правозахисних механізмів. Це впливає з ч. 2 ст. 4 Закону, згідно з якою діяльність Уповноваженого доповнює наявні засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не віднімає їх і не має наслідком перегляд компетенції державних органів, що забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод. Він заповнює прогалини і компенсує недоліки судових засобів захисту прав людини, парламентського та відомчого контролю за адміністративними органами.

Згідно із Законом Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів України та посадових осіб, що має суттєве значення для визначення місця і ролі цього інституту в правозахисному механізмі нашої держави і для забезпечення його незалежності під час реалізації своїх функцій. На це спрямовано положення Закону (ч. 1 ст. 20) про те, що втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств,

установ, організацій незалежно від форм власності, їх посадових та службових осіб у діяльність Уповноваженого забороняється. Його повноваження не можуть бути припиненні чи обмежені в разі закінчення строку повноважень Парламенту України або його розпуску (саморозпуску).

Однією з проблем діяльності українського омбудсмена є законодавча неврегульованість його представництва на місцях. У низці країн діють як місцеві або регіональні омбудсмени, такі омбудсмени з певних питань, зокрема: омбудсмен юстиції, споживачів, з питань економічної свободи, у справах преси – Швеція; з питань оборони – ФРН, Данія; з питань юстиції, рівності прав чоловіків і жінок, захисту прав споживачів та контролю за конкуренцією – Фінляндія тощо [10]. Прикладом утворення посад регіональних уповноважених є Італія, де відповідно до обласних законів № 8 та № 17 1974 р., запроваджено пост громадського захисника у Тоскані та Лікурії, а відповідно до Закону «Про устрій місцевої автономії» 1990 р. взагалі в кожній політико-територіальній одиниці обов'язково запроваджується інститут омбудсмена – громадського захисника [1].

Розглядаючи питання діяльності українського Уповноваженого з певних питань, особливу увагу необхідно звернути на проблему захисту прав неповнолітніх. Практика свідчить, що існуюча державна система охорони прав дітей сьогодні не відповідає своєму призначенню повною мірою. Це зумовлює потребу розробити механізми захисту прав дитини у сферах охорони прав та інтересів дітей, профілактики дитячої бездоглядності, а також упередження підліткової злочинності [10]. У цьому плані вбачається, що ефективною структурою, здатною відстоювати дитячі інтереси на державному рівні, може стати уповноважений з прав дітей. Основним чинником доцільності запровадження посади такого омбудсмена в нашій країні є його націленість саме на те, щоб впливати на поліпшення життя дітей. Нагальна необхідність запровадження посади уповноваженого з прав дітей підтверджується і тим фактором, що існуюча в Україні система органів опіки та піклування не гарантує належного забезпечення їхніх прав, перш за все, тому, що виконання функцій захисту прав неповнолітніх доручається, як правило, відомчим структурам, обсяги роботи яких є досить значними, й тому вони не в змозі ефективно охороняти права дітей. З тих же причин недоцільно покласти обов'язок захищати права дітей лише на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, хоча він і багато що робить у цьому напрямку.

Створення Указом Президента № 811/2011 від 11 серпня 2011 р. посади Уповноваженого Президента України з прав дитини стало суттєвим кроком у сфері захисту прав дитини в Україні. Ініціатива походила від виконавчої, а не від представницької влади. Ідея Н. Карпачової щодо впровадження окремої структури в рамках її відомства сформувалась у проект Закону «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини» (2008 р.), який не

знайшов підтримки та був відхилений за відсутністю конституційної можливості запровадження іншого, крім Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, інституту парламентського контролю.

Також слід відмітити, що досить значною проблемою є недостатньо розширений перелік прав українського омбудсмена, а також те, що на законодавчому рівні не визначено юридичної сили актів Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Питання визначення юридичної сили актів реагування національного омбудсмена є об'єктом чималих дискусій серед вчених-конституціоналістів, оскільки чинний Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» врегулював його недостатньо повністю. Так, у ст. 15 цього ж Закону передбачено, що актами реагування Уповноваженого щодо порушень положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України щодо прав і свобод людини і громадянина є конституційне подання Уповноваженого та подання Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб [9]. У цій же статті Закону дається легальне визначення понять «конституційне подання» та «подання» Уповноваженого, проте абсолютно нічого не вказано про юридичну силу зазначених актів реагування.

Як свідчить світова практика, омбудсмен не наділений юридично-владними повноваженнями, його рішення не мають імперативного характеру. У більшості країн сила його актів реагування ґрунтується на переконливості його доказів, авторитеті самого омбудсмена. Проте якщо звертати увагу на практику діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, то можна дійти висновку, що його акти реагування не завжди якісно та своєчасно розглядаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями, їх посадовими і службовими особами та мають переважно рекомендаційний характер. Водночас аналіз українського законодавства засвідчує, що в ньому не передбачено ні організаційних, ні юридичних наслідків, які мають наставати в результаті діяльності омбудсмена для органів і посадових осіб, що припустились порушень прав людини [4].

Отже, серйозною прогалиною українського законодавства є те, що в його нормах, з одного боку, не передбачено відповідних важелів впливу в розпорядженні Уповноваженого на суб'єктів, що порушили права людини, а з другого – немає адекватних засобів реагування парламенту за результатами його діяльності. Тому, щоб подолати таку «прогалину» в законодавчому регулюванні, на думку І.Л.Зелінського, необхідно передбачити, перш за все, адміністративну відповідальність за нежиття заходів щодо подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Законодавче

закріплення юридичної відповідальності за невиконання подання Уповноваженого, безумовно, забезпечить невідкладний та своєчасний розгляд актів реагування останнього, сприятиме підвищенню ефективності його діяльності.

Список використаних джерел

1. Батанов О. Місцевий уповноважений з прав територіальної громади в механізмі захисту прав людини (проблеми теорії та практики). *Право України*. 2001. № 2. С. 43
2. Голяк Л. В. Несудові форми захисту прав людини (за участі інститутів омбудсмена) в Україні та Польщі: порівняльний аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 2. С. 74–80.
3. Журавльова Г. Форми та механізми парламентського контролю. *Вісник ЦВК*. 2007. № 1 (7). С. 51–55.
4. Зелінський І. Л. Щодо питання удосконалення правової регламентації діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Державне будівництво та місцеве самоврядування в сучасних умовах : тези доповідей та наукових повідомлень вузівської науково-практичної конференції студентів 13 – 14 травня 2009 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2009. С. 69–71.
5. Конституція України від 28.06.1996 р. (редакція від 30.09.2016 р.). URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
6. Куян І. А. Суверенітет: проблеми теорії і практики (конституційно-правовий аспект) : монографія. К. : Академія, 2013. 560 с.
7. Майданник О. О. Теоретичні проблеми контрольної функції парламенту : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право»; Інститут законодавства ВРУ. К., 2008. 39 с.
8. Офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : URL : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/history/>
9. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 року № 776/97–ВР. (редакція від 03.08.2017 р.). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97>
10. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні : Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. К., 2000. С. 27–28.
11. Тодика Ю. М., Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 3 (14). С. 28–37.
12. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: підручник. 10-те вид., переробл. та допов. К. : Ін Юре. 2015. 320 с.

13. Шемшученко Ю. С. Омбудсмен. Юридична енциклопедія : в 6-ти т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Укр. енцикл., 1998–2002. Т. 4 : Н–П. 720 с.
14. Шемшученко Ю. С., Мурашин Г. А. Институт омбудсмена в современном буржуазном государстве. *Советское государство и право*. 1971. № 1. С. 139–144.
15. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [уклад.: Ю. С.Шемшученко та ін.]. К. : Укр. енцикл., 1998. Т. 2: Д–Н. 1999. 380 с.

Кушніренко Олександр Георгійович,

*доцент кафедри конституційного права України Національного
юридичного університету ім. Ярослава Мудрого,
доктор філософії, доцент
(м. Харків, Україна)*

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК НЕВІД'ЄМНЕ ПРИРОДНЕ ПРАВО

Більшість сучасних конституцій визначають права людини як невід'ємні. Так, Конституція Італії 1948 р. у ст.2 проголошує: «Республіка визнає і гарантує невід'ємні права людини – як окремої особи, так і в соціальних утвореннях, де розвивається її особистість...».

Зазвичай сучасна правова доктрина і практика конституційного права розглядають невід'ємні права людини з точки зору природно-правових і позитивістських. Природно-правові теорії розглядають права людини як невід'ємні, які випливають або з божественної волі, або з природи самої людини. Ідея про те, що люди від народження є вільними та рівноправними, що їм в силу народження належить низка невідчужуваних (природних) прав, була покладена в основу перших конституційних актів, які були прийняті в XVII–XVIII століттях у процесі Англійської, Американської та Французької революції. У подальшому всі демократичні країни в своїх конституціях закріпили певний перелік прав людини. Це призвело до того, що природні права людини набули юридичної форми й стали найважливішим інститутом конституційного права, а в подальшому – й інститутом міжнародного права.

Характерним підходом до прав людини як до природних та невідчужуваних можна назвати Французьку Декларацію прав людини та громадянина 1789 року: «Люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише міркуваннями загальної

користі. Мета кожного державного союзу складає забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека і супротив пригніченню».

Закріплені в конституціях природні та невідчужувані права розглядаються як такі, що мають силу верховенства щодо звичайних прав, які закріплюються в кожному законодавстві, а тому в разі порушення основних прав такі акти можуть бути визнані неконституційними. Природні й невідчужувані права і свободи людини та громадянина держава зобов'язана не лише визнавати, але й дотримуватися і гарантувати їх.

Конституція України не вживає термін «природні» відносно прав і свобод, але в ст. 21 встановлює, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Слід зазначити, що Конституція України допускає можливість встановлення обмежень у реалізації окремих прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, але тільки з метою забезпечення безпеки громадян із зазначенням строку дії таких обмежень (ст. 64). При цьому Конституція забороняє обмеження тих прав і свобод, які належать до природних і невідчужуваних.

Одним із таких прав є людська гідність. Стаття 28 Конституції України закріплює положення, згідно із яким кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. У той же час меті захисту гідності служать й інші норми Конституції: право на достатній життєвий рівень, недоторканність приватного життя та ін.

Крім того, жодна людина без її добровільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням. До одержання такої згоди людина не може піддаватися будь-яким формам насильства.

Важливо пам'ятати, що гідність людини забезпечується дією низки правових норм, які містяться в цивільному, кримінальному, кримінально-виконавчому законодавстві. Наприклад, згідно із цивільним законодавством громадянин може вимагати в судовому порядку спростування відомостей, які ганьблять його честь та гідність, якщо той, хто поширив такі відомості, не доведе, що вони відповідають дійсності.

Гідність перетворює людину із об'єкта впливу в активного суб'єкта правової держави. Гідність, якщо вона належним чином захищена, є охороною демократії.

Турботою про гідність людини пронизана велика кількість норм цивільного права і кримінального процесу. Прикладом може бути вимога кримінально-процесуального кодексу, згідно із якою особистий обшук повинен проводитися тільки особою однієї статі з особою, яка обшукується і в присутності понятих тієї ж самої статі.

У демократичних країнах державні й правові інститути, закони й традиції ґрунтуються на ідеї первочаткової автономії, гідності й цінності людської особистості. Повага гідності людини є невід’ємною ознакою цивілізованої держави. У зв’язку із цим, доречно згадати Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. (справа про смертну кару), в якому він зазначив, що «невід’ємне право кожної людини на життя нерозривно пов’язано з її правом на людську гідність. Як основні права людини вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані». На переконання Конституційного Суду України, право людини на повагу до її гідності, як і її право на життя, є невід’ємним, невідчужуваним, непорушним та підлягає безумовному захисту з боку держави.

Системний аналіз статей 27 і 28 Конституції України дає всі підстави стверджувати, що держава не тільки повинна утримуватися від діянь, які посягали б на права людини на життя та повагу до її гідності, але й створити ефективну систему юридичного захисту конституційних прав і свобод, зокрема захисту життя, здоров’я та гідності людини.

Кізяр Валентина Бшарівна,

*аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

ЗАХИСТ ВІД СОЦІАЛЬНО ШКІДЛИВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ФОРМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНОСТІ НАРОДУ

Інформація – це сукупність відомостей (даних), які сприймають із навколишнього середовища (вхідна інформація), видають у навколишнє середовище (вихідна інформація) або зберігають всередині певної системи. Інформація існує у вигляді документів, креслень, рисунків, текстів, звукових чи світлових сигналів, електричних та нервових імпульсів тощо.

Саме слово «інформатика» походить від латинського information, що означає виклад, роз’яснення факту, події. Отже, інформація – це продукт взаємодії даних та методів, який розглядається в контексті цієї взаємодії [1].

Поняття інформації є і в законодавстві: відповідно до п. 3 ч. 1 ст.1 Закону України «Про інформацію» [2] інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Найбільш важливими властивостями інформації є об'єктивність та суб'єктивність, повнота, достовірність, адекватність, доступність, актуальність, точність, цінність.

Однак жодна з цих властивостей не вказує на шкідливість чи корисність інформації.

Словосполучення «шкідлива інформація» міститься в нормативно-правових актах Ради Європи. Наприклад, у пунктах 16, 17 Резолюції № 3 «Права людини та регулювання медіа і нових комунікаційних послуг в Інформаційному Суспільстві» в контексті її поширення за допомогою нових комунікаційних послуг, але без роз'яснення змісту поняття [3].

В українському законодавстві поняття «шкідлива інформація» відсутнє. Однак, теоретики досліджують дане поняття.

І. Л. Бачило, В. М. Лопатін та М. О. Федотов визначали його спочатку як інформація, яка не є конфіденційною, але яка обумовлює необхідність охорони та захисту прав і законних інтересів особи, суспільства і держави в силу можливої шкоди, що завдасть цим суб'єктам її поширення (застосування) [4, с. 623]. Пізніше вони зазначають, що шкідлива інформація – інформація, обіг якої заборонено у зв'язку зі шкодою і небезпекою для суспільства та людини [5, с. 85]. Позитивно оцінюючи таке визначення, вкажемо на такий недолік, як «заборонність». Далеко не вся інформація, що справляє негативний вплив, є забороненою, оскільки останнє в правовій країні може мати місце тільки на підставі нормативно-правових актів. Як свідчить реальне життя, законодавство часто «відстає» у розвитку [6].

Шкідливу інформацію О. В. Мінблаєєв ототожнює з інформацією обмеженого використання – це обмежені законом у доступі та/або використанні відомості, здатні дійснити негативний інформаційний вплив на громадян, організації, суспільство, державу і завдати шкоди їхнім правам, свободам та законним інтересам [7].

Як видно із аналізу юридичної літератури, автори по-різному визначають дефініцію «шкідлива інформація», що свідчить про відсутність єдиного підходу та поглядів. Крім цього, трапляються різні назви одного поняття – шкідлива, негативна, небезпечна, недоброякісна, незаконна або інформація обмеженого використання.

Національне законодавство містить лише норму, відповідно до якої право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання порушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населень, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя [2].

Виходячи з цієї норми, можемо виділити певні рівні обмеженої законом інформації: загальнонаціональний та особистий.

Шкідлива інформація може застосовуватись на обох рівнях. Однак на загальнонаціональному рівні шкідлива інформація наносить шкоду інформаційній безпеці держави, а тому є більш соціально небезпечною.

З метою забезпечення інформаційної безпеки здійснюються певні захисні заходи, які можна об'єднати в такі групи:

- регулювання інформаційних потоків і зв'язків, зокрема їх обмеження;
- цілеспрямоване інформування, зокрема поширення просвітницької інформації;
- застосування способів, методів і засобів регулярного надання соціально важливої інформації;
- формування механізмів колективного захисту від негативних інформаційно-психологічних впливів;
- виховання індивідуальної здатності до інформаційно-психологічного спротиву.

Використання першої групи заходів на особистому рівні пов'язане з відмовою людини від використання певної інформації або джерел чи каналів її поширення (наприклад, відмова від перегляду рекламної продукції) через перевірку її достовірності.

Друга група пов'язана з організацією інформаційних потоків, що спрямовані на запобігання та нейтралізацію впливів певних інформаційних чинників, які можуть мати негативні наслідки (наприклад, при виникненні чуток поширюються відомості, що нейтралізують їхній вплив). На особистому рівні це проявляється в ініціативному пошуку додаткової інформації з різних джерел і в організації її надходження іншими каналами. До речі, А. В. Анісимов вважає, що аспект одержання й аналізу інформації для забезпечення власної безпеки і прийняття адекватних рішень слід включити до розгляду концепції інформаційної безпеки України [8].

Третя група включає різноманітні форми регулярного надання соціально важливої інформації, зокрема через систему освіти, підготовки та перепідготовки кадрів, поширення духовних і культурних цінностей, підтримки традицій, морально-етичних норм. Держава повинна забезпечити кожному суб'єктові інформаційних відносин право на одержання повної, достовірної і своєчасної інформації; ніхто не вправі порушити інтереси суб'єкта інформаційних відносин шляхом якогось інформаційного впливу. Власні інтереси мають поєднуватися з інтересами оточуючих.

Четверта група пов'язана з організацією колективного захисту, який ґрунтується на механізмах ідентифікації людини з певними соціальними спільнотами. Це означає використання людиною групових оцінок, норм і думок, а також її орієнтацію на внутрішньо-групові інформаційні джерела. Для цього можуть застосовуватися різні прийоми й засоби, зокрема формування позитивного морально-психологічного клімату в колективах,

актуалізація відчуття приналежності особи до конкретної організації, підтримка неформальних лідерів, що виступають як авторитетні внутрішньогрупові джерела інформації.

П'ята група спрямована на набуття людиною практичного досвіду безпечної інформаційно-комунікаційної взаємодії (наприклад навчання з використанням спеціалізованих форм психологічної підготовки) для формування індивідуального психологічного механізму самозахисту [9, с 31–33].

Список використаних джерел

1. Поняття інформації. Види та властивості інформації. URL : http://gvpl.at.ua/publ/rizne/ponjattja_informaciji_vidi_ta_vlastivosti_informaciji/6-1-0-22
2. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657–XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.
3. Стандарти Ради Європи у сфері медіа URL: Http://irex. ua/files/media/R_E_final. pdf.
4. Бачило И. Л. Информационное право : учебник. СПб. : Юрид. центр «Пресс», 2001. 789 с.
5. Бачило И. Л. Информационное право : учебник. 2-е изд., с изм. и доп. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. 725 с.
6. Олішевський О. В. Поняття соціально-шкідливої інформації. Форум права. 2014. № 1. С. 395–399. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_69
7. Минбалеев А. В. Проблемы правового регулирования информацииограниченного использования (вредной информации), распространяемой в сети Интернет. URL : <http://www. ifar. ru/pi/07/program. htm#4>.
8. Інформаційна безпека України: сутність та проблеми. URL : http://www. niurr.gov.ua/ukr/publ/shing/rapogata3_4/kr_stil_a.htm.
9. Горбулін В. П. Проблеми захисту інформаційного простору України : монографія. К. : Інтертехнологія, 2009. 136 с.

Лагойда Тетяна Володимирівна,

*доцент кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ В ЗОНІ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Останніми роками в Україні відбуваються події, які загострюють питання забезпечення прав та свобод значної частини громадян нашої держави. Збройна агресія проти України та тимчасова окупація її території, проведення антитерористичної операції піднімають гуманітарно-правові питання на найвищий рівень і змушують юридичну громадськість звертатися до резервів міжнародно-правових документів та вироблення національних норм для максимального забезпечення захисту прав осіб під час таких складних і часом не повною мірою контрольованих подій.

З початку збройного конфлікту на сході України весною 2014 року конституційний лад на цій території нашої держави фактично припинив своє існування. У доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини зазначається, що цивільне населення України заплатило найвищу ціну внаслідок значних порушень та зловживань у сфері прав людини, відсутності безпеки та колапсу верховенства права. Самопроголошені «Донецька Народна Республіка» та «Луганська Народна Республіка» унеможливають дотримання прав людини приблизно 2,7 мільйонів українських громадян, що мешкають на підконтрольних їм територіях [1]. Зважаючи на ідеологічну складову цього збройного конфлікту, ментальні та ціннісноорієнтаційні відмінності між його сторонами, право на людську гідність у зоні АТО перебувають під особливою загрозою.

Зобов'язання держави щодо поваги та захисту права людини на людську гідність не зникають в умовах збройних конфліктів навіть у випадку втрати контролю над частиною власної території. Підтвердженням цього є положення самих міжнародних договорів про права людини, які не виключають їх застосування в період збройних конфліктів, хоча й передбачають можливість відступу держави від окремих зобов'язань під час надзвичайної ситуації.

Необхідність розроблення шляхів забезпечення безпеки і реалізації закріпленого комплексу прав і свобод для своїх громадян – це обов'язок держави, на виконання якого вона має спрямувати всі свої зусилля, адже «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх

гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [2].

Тому актуальність питання вироблення та впровадження в життя шляхів вирішення проблеми порушення в зоні АТО права людини на людську гідність, яке закріплене у ст. 28 Конституції України, важко переоцінити.

Україна як суб'єкт міжнародного права взяла на себе правові зобов'язання безумовного дотримання міжнародних правових актів, що підписані нашою державою. Однак для дотримання норм, що в них закріплені, їх потрібно знати й визнавати не лише військовослужбовцям, а й цивільному населенню, на території якого відбувається конфлікт, а це малоймовірно. І ще більш утопічно очікувати дотримання правил міжнародних документів від терористів та інших злочинців.

Збройний конфлікт не припиняє чинність міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту прав людини. Міжнародний Суд ООН у своєму Консультативному висновку щодо законності погрози ядерною зброєю або її застосування зазначив, що захист, який надає Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, не припиняється під час війни, за винятком випадків передбачених статтею 4 Пакту [3]. Більше того, відступ буде правомірним лише в тому випадку, якщо він відповідатиме іншим міжнародно-правовим зобов'язанням.

Отже, міжнародні документи у сфері захисту прав людини залишаються найважливішим інструментом гарантування й захисту прав людини навіть під час збройних конфліктів.

Україна, ратифікувавши міжнародні нормативно-правові акти з права війни (збройного конфлікту) та прав людини загалом, взяла на себе відповідальність щодо виконання обов'язків, які на неї покладаються їх нормами. Зокрема важливою подією для України стало приєднання в 2015 р. до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, яка покладає зобов'язання на державу вжити заходів для кваліфікації насильницьких зникнень як злочинів за національним правом, а досить поширену чи систематичну практику насильницьких зникнень визначати як злочин проти людяності [4].

Право війни (збройного конфлікту) перебуває в тісній взаємодії з внутрішньодержавним (національним) правом. Для забезпечення реалізації міжнародних зобов'язань на національному рівні потрібне застосування та конкретизація його у відповідних нормативно-правових актах держави.

Нові реалії української дійсності, пов'язані із військовою агресією Російської Федерації, а також тимчасовою окупацією нею близько 7% території Донецької й Луганської областей, стали серйозним викликом для законодавця і спонукали його до активного нормотворення для врегулювання нових правовідносин.

Перш за все, законодавчою новелою є Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. [5]. Розуміючи об'єктивні можливості держави та непростий правовий статус непідконтрольних Україні територій, Парламент України прийняв Постанову від 21 травня 2015 р. «Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [6]. У цій Заяві проголошується повна відповідальність Російської Федерації за дотримання прав людини й виконання відповідних міжнародних договорів на анексованій та тимчасово окупованій території України. Враховуючи, що Російська Федерація фактично окупувала й контролює частину Донецької і Луганської областей, вона також відповідає за дотримання і захист прав людини на цих територіях як за міжнародним гуманітарним правом, так і за міжнародним правом із захисту прав людини. Україна переклала відповідальність за дотримання лише деяких з прав Європейської конвенції, зокрема, це право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5), право на справедливий суд (ст. 6), право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8) та право на ефективний засіб правового захисту (ст. 13). Одночасно Україна буде інформувати генеральних секретарів ООН та Ради Європи про стан безпекової ситуації в Донецькій та Луганській областях та про зміну території, на яку поширюється відступ України від зазначених зобов'язань.

Стаття 15 Європейської конвенції вказує, що «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації», держава може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, «виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом». При цьому не допускається відступ від зобов'язань від ст. 2 Конвенції (право на життя), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, а також від ст. 3 (заборона катування), ст. 4 (заборона рабства і примусової праці) та ст. 7 (ніякого покарання без закону) [7].

Окрім того, основні принципи реалізації обов'язку державної щодо захисту конституційних прав і свобод українських громадян і практичні механізми їх втілення закріплені нещодавно прийнятими Національною стратегією у сфері прав людини від 28 серпня 2015 р. та Планом заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року від 23 листопада 2015 р.

Отже, наявність збройного конфлікту на території нашої держави і проведення антитерористичної операції суттєво вплинули на регламентацію прав громадян загалом на права на людську гідність зокрема.

Населення у збройному конфлікті є об'єктом підвищеної уваги з боку обох його сторін, зважаючи на гібридний характер війни. І саме воно платить найбільшу ціну внаслідок значних порушень та зловживань у сфері прав людини, відсутності системи безпеки та законності.

Міжнародні інституції (Управління Верховного комісара з питань біженців ООН (УВКПБ ООН), Управління Верховного комісара з питань прав людини ООН (УВКПБ ООН), ЄС, Рада Європи, ОБСЄ відзначають системне порушення прав людини в зоні проведення АТО, в тому числі й на підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей. Під особливою загрозою опинилося й право на людську гідність. Прикро констатувати факт наявності порушень права у вигляді позасудових страт, вбивств, позбавлення волі, насильницьких зникнень, катувань і жорстокого поводження та сексуальних насильств, пов'язаних з конфліктом.

Правозахисникам вдалося ідентифікувати понад 150 незаконних місць несвободи по обидва боки лінії розмежування. При цьому доступ у такі місця закритий і українським, і міжнародним організаціям [8].

У червні 2017 року УВКПЛ зафіксувало випадок, який свідчить про систематичну практику вбивств та насильницьких зникнень у зоні конфлікту. Молодий чоловік, який заробляв на життя тим, що носив багаж людей, які перетинали лінію зіткнення у Станиці-Луганській, 27 квітня 2017 року вийшов з дому на роботу та не повернувся. 2 травня члени його сім'ї побачили повідомлення у засобах масової інформації, в якому йшлося про те, що його тіло було знайдено працівниками бригади швидкої допомоги Жовтневого району м. Луганська (підконтрольного озброєним групам) ввечері 27 квітня. Відповідно до свідоцтва про смерть молодий чоловік помер від геморагічного шоку, пов'язаного із численними травмами голови, кінцівок, кісток, а також травмами внутрішніх органів. «Міліція» у Луганську не повідомила членам сім'ї жодної інформації про обставини його смерті. Троїцький відділ поліції Головного управління Національної поліції в Луганській області ініціювало кримінальне провадження у цій справі [9].

Під час аналізу зібраних свідчень (а це станом на січень 2017 року – понад 280 інтерв'ю із постраждалими від порушень прав людини та експертами) правозахисники виявили, що в кожному третьому випадку йшлося про різні типи сексуального насильства в контексті конфлікту. Відомо про понад 90 жінок, які стали жертвами сексуального насильства безпосередньо в місцях несвободи, створених незаконними збройними угрупованнями, однак такі випадки зафіксовано і в українських добровільних формуваннях [8].

Отже, незважаючи на закріплення права на людську гідність як на міжнародному, так і на національному рівнях, його належне забезпечення в зоні АТО є неможливим через відсутність в однієї зі сторін конфлікту («ДНР» і

«ЛНР») елементарних основ законності і правопорядку, визнання норм міжнародного гуманітарного права.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2016 р. – 15 лютого 2017 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL : http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport17th_UKR.pdf.
3. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, ICJ Reports, 1996. ICJ Official Web-site/ URL: <http://www.icj-cij.org/docket/files/95/7497.pdf>.
4. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень : Закон України від 17.06.2015. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 32. Ст. 308.
5. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 26. Ст. 892.
6. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» : Постанова Верховної Ради України від 21 травня 2015 р. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 29. Ст. 265.
7. Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р. Голос України. 10.01.2001. № 3 (2503). С. 7.
8. Соціологічне опитування, травень – червень 2016 р. Гуманитарный штаб «Поможем» URL : http://www.fdu.org.ua/files/docs/271_ru_issledovanie_potrebnosti_russ.pdf.
9. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 травня – 15 серпня 2017 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. URL : http://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/UAReport19th_UKR.pdf.

Литвиненко Ірина Леонідівна,

*доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового
права Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

МІСЦЕ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Історія функціонування громадських організацій в Україні зазнала справжнього ренесансу у 2014 року, коли відповідні соціальні потрясіння пробудили політичну активність найширших верств населення, а різноманітні громадські утворення стали однією з форм реалізації цієї активності. Роль і значення громадських організацій важко переоцінити, оскільки вони не лише відкривають широкі можливості для виявлення суспільно-політичної ініціативи, формують громадську думку та політичні вподобання громадян [1, с. 18], але й, в першу чергу, покликанні діяти на представництво, реалізацію та захист прав та інтересів як членів організації, так і найширшого кола осіб, якщо це пов'язано з статутною діяльністю організації.

Разом з тим, незважаючи на надзвичайно велику вагу громадських організацій у політичній системі, в країні продовжують існувати проблеми, які гальмують зростання громадської активності та перешкоджають ефективній участі громадських організацій у реалізації свого призначення. Як справедливо зазначає ряд авторів, доводиться констатувати досі незначну участь громадських об'єднань у процесі підготовки, публічних обговореннях та ухваленні управлінських рішень; відсутність системного інформування населення про наявні громадські об'єднання (що, своєю чергою, є однією з головних причин низького рівня довіри громадян до інститутів громадянського суспільства); невідповідність чинного законодавства про громадські об'єднання європейським стандартам регулювання організаційно-правових засад їх функціонування [2, с. 78].

Також варто вказати і на проблеми нормативного регулювання статусу громадських організацій. Прийняття у 2012 році нової редакції Закону України «Про громадські об'єднання» не розв'язало низки проблем. Норми цього Закону викликають справедливу критику з боку як науковців, так і практичних працівників, зокрема, щодо порядку створення, фінансування, відповідальності громадських організацій. У свою чергу, недосконалість чинного законодавства створює штучні бар'єри для реалізації громадських ініціатив, утворення та діяльності окремих видів організацій громадянського суспільства, розгляду та врахування громадських пропозицій органами публічної

влади, що, безумовно, применшує роль і значення громадських організацій як дієвого інструменту реалізації та захисту громадянами своїх прав.

З метою підвищення ролі громадських організацій в організаційно-правовому механізмі захисту прав людини варто запропонувати різноманітні форми активізації взаємодії громадських організацій з іншими елементами політичної системи, в першу чергу, з державними інституціями. Аналіз різноманітних джерел дозволяє виокремити найпоширеніші форми зазначеної взаємодії.

По-перше, це участь громадських організацій у розробці та обговоренні проектів нормативно-правових актів із питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави, інтересів широких верств населення, прав і свобод людини та громадянина. До форм такої участі можна віднести, наприклад, публічні консультації або громадське лобювання [3, с. 229].

По-друге, це здійснення громадськими організаціями контролю за діяльністю органів виконавчої влади щодо розв'язання проблем, які мають важливе суспільне значення. Це може бути у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, подання органам виконавчої влади експертних пропозицій або експертизи їхньої ефективності.

По-третє, це надання громадськими організаціями соціальних послуг населенню відповідно до укладених з органами державної влади договорів. Укладання угод про співпрацю може ґрунтуватися як на тимчасовій, так і на довгостроковій основі. Зазначені угоди можуть визначати принципи відносин різних суспільних груп або їхніх частин.

У юридичній літературі також називають таку форму взаємодії між державою та громадськими організаціями, як *договірні взаємовідносини* [4, с. 51]. Договори між державними органами та громадськими організаціями за природою визначають як публічно-правові, конкретніше – адміністративні, коли одна зі сторін домовленості є носієм державно-владних повноважень стосовно іншої. Предметом таких договорів є питання влади, управління та саморегуляції, що допускають договірну форму регулювання. Конкретним змістом може бути передача частини повноважень з боку органів державної влади громадським організаціям.

Нарешті, це може бути організація спільних консультаційно-дорадчих та експертних органів, комісій, рад, груп з метою забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики.

Також взаємодія органів державної влади та громадських організацій може відбуватись у формі співпраці у процесі підготовки та перепідготовки кадрів, спільного навчання державних службовців та представників громадських організацій навичок ефективної взаємодії, ознайомлення широких верств населення з формами їхньої участі у формуванні та реалізації державної політики.

Проведення органами виконавчої влади моніторингу й аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідного, благодійного і соціального спрямування; створення асоційованих структур, які мають визначене коло завдань й створюються за принципом цільового підходу для їхнього досягнення та вирішення також є основними формами ефективної участі громадських організацій у механізмі представництва та захисту прав людини.

Також важливе значення для захисту прав людини громадськими організаціями є здійснення останніми контролю за сферою державного управління. Звичайно, організація, яка представляє частину суспільства чи окремі соціальні групи, не вправі контролювати державу, але громадські організації повинні контролювати діяльність органів державної влади у формі так званого громадського контролю. Громадський контроль не дає права громадським організаціям втручатися безпосередньо в діяльність органів державної влади, але щодо певних сфер діяльності й у випадках, визначених законом є ефективнішим, ніж контроль з боку органів держави для захисту прав та інтересів громадян (наприклад, законодавчо правом здійснювати громадський контроль у певних сферах наділені профспілки) [5, с. 97].

Дослідження місця громадських організацій в організаційно-правовому механізмі захисту прав людини дозволяє виділити такі *форми представлення громадських організацій у правозахисній сфері*:

- нормопроектна ініціатива – участь у розробці та обговоренні проектів нормативно-правових актів як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях;
- експертна та консультативна діяльність, що включає утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної або місцевої політики;
- здійснення громадського контролю за діяльністю органів публічної влади у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їх ефективності. Громадський контроль є інструментом громадської оцінки виконання органами влади їхніх соціальних завдань та незамінним чинником розвитку суспільства в умовах розбудови демократичної, соціальної, правової держави;
- подання органам публічної влади експертних пропозицій;
- залучення до виборчих процесів з метою реалізації, мобілізаційних проектів, спрямованих на мобілізацію виборців для активної участі у виборах; інформаційних проектів (проектів правової допомоги), основними завданнями яких є інформування виборців про різні аспекти виборчої

компанії та про їхні виборчі права, проведення електоральних соціологічних досліджень; просвітницьких проектів, зокрема шляхом правової підготовки членів виборчих комісій, а також здійснення спостереження на виборчих дільницях;

– інформативна діяльність: проведення моніторингу і аналізу громадської думки; забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; проведення різноманітних форумів;

– ознайомлення широких верств населення з формами участі у формуванні та реалізації державної політики;

– соціальна діяльність: залучення до надання соціальних послуг;

– виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідного, благодійного і соціального спрямування тощо.

Отже, громадські організації займають важливе місце в організаційно-правовому механізмі захисту прав людини. Подальший розвиток розгалуженої мережі активних і ефективних у своїй діяльності громадських організацій та вдосконалення механізмів тісної взаємодії громадських організацій з органами публічної влади є запорукою подальшого демократичного розвитку держави.

Список використаних джерел

1. *Арабаджиев Д. Ю.* Роль і місце *громадських організацій* у політичній системі України. Грані. 2015. № 8. С. 17–21. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_8_5
2. *Соха С. І.* Публічний статус об'єднань громадян в Україні: адміністративно-правові аспекти. Актуальні проблеми адміністративного законодавства України: шляхи його вдосконалення : матер. III Міжн. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ, 2010. С. 78–82.
3. *Вінцукевич К. В.* Громадське лобіювання в Україні: можливості, результати, виклики. Громадянське суспільство в Україні: проблеми забезпечення правотворчої діяльності : матеріали Міжнародної наукової конференції (7 квітня 2008 року). К. : НДІ приватного права і підприємництва, 2008. 323 с. С. 229–231.
4. *Мороз О. М.* Місце і роль *громадських об'єднань* у політичній системі сучасної демократичної держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 9. С. 50–52.
5. *Крупник А. С.* Громадський контроль: сутність та механізми здійснення. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2007. № 1. С. 96–115.

*Любецька Мар'яна Миколаївна,
директор Хмельницького міського Центру
соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
(м. Хмельницький, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ГРОМАДЯН НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ (ОСІБ), ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Поряд з управлінням економічними системами і явищами, нормальне функціонування та розвиток суспільства вимагає управління соціальними системами і процесами, що протікають в одній з основних його сфер – соціальній.

Стаття 46. Конституції України, гарантує що «... громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [5].

Практичне втілення соціальної політики здійснюється через соціальну роботу професіоналів, громадських та соціальних інститутів. Найважливішою метою соціальної політики є забезпечення більш повного задоволення членами суспільства своїх життєвих потреб, оскільки саме з цього приводу в першу чергу складаються соціальні відносини, і саме на цій основі відбувається соціальне відтворення суспільних груп та індивідів [1].

При цьому, коли мова йде про забезпечення життєвих потреб людей у рамках здійснення соціальної політики та забезпечення потреб сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, мається на увазі їхнє задоволення шляхом надання соціальної послуги соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах.

Тому зміни у суспільстві змушують вести пошуки нових форм і методів роботи в соціальній сфері, реформувати організаційну структуру системи державного управління з метою вжиття дієвих заходів, спрямованих на ефективне забезпечення та реалізацію здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах.

У цілому слід пам'ятати, що соціальна робота як вид суспільної діяльності покликана виконувати низку надзвичайно важливих завдань, серед яких є здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах.

Актуальність наукової публікації зумовлена набуттям чинності наказу Міністерства соціальної політики України від 31 березня 2016 р. № 318 «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 22 квітня 2016 р. за № 621/28751 [2], у якому зазначено, що Державний стандарт застосовується для організації та здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив цих обставин, здійснення моніторингу та контролю за якістю надання такої соціальної послуги [2].

Також у цьому наказі визначено зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, показники її якості для суб'єктів усіх форм власності та господарювання, які надають цю послугу з метою подолання чи мінімізації негативних наслідків складних життєвих обставин, у яких перебуває сім'я (особа).

Зазначимо, що сьогодні вкрай необхідною і важливою є соціальна робота з конкретними групами клієнтів з урахуванням специфіки кожної групи, зокрема, в Державному стандарті визначено термін «складні життєві обставини» – обставини, виявлені за результатами оцінки потреб, внаслідок яких сім'ї (особи) не можуть самостійно піклуватися про особисте/сімейне життя та брати участь у суспільному житті [2].

Відповідно соціальна послуга соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, – це комплекс заходів, що передбачає оцінку потреб, визначення шляхів вирішення основних проблем, регулярні зустрічі чи відвідування отримувача послуги з метою моніторингу виконання поставлених завдань, сприяння в отриманні інших послуг, допомоги в усвідомленні значення дій та/або розвиток вміння керувати ними, навчання та розвиток навичок, спрямованих на подолання чи мінімізацію складних життєвих обставин [2].

Водночас термін «складні життєві обставини», визначений Законом України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. № 966–IV [3], у якому зазначено, що складні життєві обставини – це обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті, вміщує значно ширший перелік життєвих обставин, що порушують нормальну життєдіяльність особи. Тобто простежується невідповідність між термінологією та критеріями, які визначають сім'ї (особи), які перебувають у складних життєвих обставинах і є об'єктом діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Однак сьогодні ми маємо чітко визначений перелік обставин, які класифікують сім'ї (особи), які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують здійснення соціального супроводу.

До сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, належать сім'ї (особи), які не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив таких обставин [4]:

- жорстоке поводження з дитиною в сім'ї; відсутність постійного місця роботи у працюючих членів сім'ї (особи);

- відсутність житла, призначеного та придатного для проживання; відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, взяття під варту одного з членів сім'ї (особи), насильство в сім'ї (у тому числі щодо дитини);

- тривала хвороба, встановлена інвалідність (у тому числі дітей), вроджені вади фізичного та психічного розвитку, малозабезпеченість, безробіття одного з членів сім'ї (особи), що негативно впливає на виконання батьківських обов'язків, призводить до неналежного утримання дитини та догляду за нею;

- спосіб життя, внаслідок якого один із членів сім'ї (особа) частково або повністю не має здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті;

- ухиляння батьків від виконання обов'язків з виховання дитини, відібрання у батьків дитини без позбавлення батьківських прав, стихійне лихо, дискримінація осіб та/або груп осіб.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що питання організації та здійснення соціального супроводу сім'ї (особи), які перебувають у складних життєвих обставинах в умовах економічної, політичної та соціальної нестабільності в Україні, вимагають нових підходів до соціального супроводу цієї категорії громадян, у яких зміниться роль держави, а саме набудуть розвитку нові державні інституції (інститути громадянського суспільства).

Список використаних джерел

1. Соціальна робота в Україні: основні напрями, проблеми та перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 28 квітня 2016 р. / за ред. проф. О. О. Осетрової. Д. : ДНУ, 2016. 147 с.
2. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : Наказ Міністерства соціальної політики від 31 берез. 2016 р. № 318. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z062116?test=XX7MfyrCSgkykcJIZiakQoEzHI4Qws80msh8Ie6>.
3. Про соціальні послуги : Закон України від 19 червня 2003 р. № 966–IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/966-IV>.

gov.ua/laws/show/966–15.

4. Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 листоп. 2013 р. № 896. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896–2013–п>.
5. Конституція України. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96–вр>.

Марущак Ірина Богданівна,

головний спеціаліст відділу кадрової роботи та з питань служби в органах місцевого самоврядування виконавчого комітету Хмельницької міської ради, студентка магістратури юридичного факультету заочної форми навчання Хмельницького університету управління та права (м. Хмельницький, Україна)

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА МІСЦЕВІ ІНІЦІАТИВИ

На сучасному етапі важливою проблемою, яка виникає на місцевому рівні, є розвиток локальної демократії, адже він є однією з умов побудови в Україні громадянського суспільства. Вивчення нормативно-правової бази дозволяє констатувати, що на державному рівні увага приділяється переважно регламентації непрямих форм локальної демократії. Єдиною формою безпосередньої демократії, регулювання якої поки що є достатнім (але все ж таки викликає численні зауваження), є місцеві вибори. Отже, актуальним практичним завданням є створення нормативного підґрунтя для розвитку й інших форм прямої демократії, в тому числі – місцевих ініціатив, адже завдяки механізму місцевих ініціатив забезпечується можливість активної участі мешканців міста в управлінні місцевими справами в тісному співробітництві з міським головою, міською радою та її виконавчими органами.

На жаль, інститут місцевих ініціатив вкрай рідко привертає увагу вчених. На сучасному етапі немає монографічних досліджень, які були б присвячені його проблемам і перспективам. Деякі автори вивчають переважно регламентацію інституту місцевих ініціатив Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» і статутами територіальних громад. Але ознайомлення із цими документами надає підстави стверджувати, що їх недостатньо для ефективної реалізації членами територіальних громад

права на місцеву ініціативу. Необхідним є прийняття Положення про місцеві ініціативи, але відповідного доктринального забезпечення для такого акта поки що майже не існує. Тільки М. Лациба і В. Бондаренко, проаналізувавши практику нормативного регулювання місцевими радами порядку реалізації місцевої ініціативи в Україні, запропонували Концепцію типового положення «Про місцеві ініціативи в місті (селі, селищі) і Типове положення «Про місцеві ініціативи в місті (селі, селищі) [1]. Крім чинних у населених пунктах України Положень, дослідники використовували і підготовлений автором статті проект Положення «Про порядок внесення місцевих ініціатив на розгляд Одеської міської ради» [2].

Проект згаданого Положення доповнює та розвиває норми ст. 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» Цей Закон регламентує інститут місцевих ініціатив дуже фрагментарно, лише надаючи визначення місцевої ініціативи, закріплюючи кореспондуючий із правом на місцеву ініціативу обов'язок місцевої ради розглянути таке питання на відкритому засіданні за участю членів ініціативної групи з питань місцевої ініціативи й обнародувати прийняте рішення в порядку, встановленому представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади [3].

Як правило, у статутах територіальних громад нечітко визначені або взагалі не визначені такі питання, як опис пакета документів, що подаються до місцевої ради, порядок і суб'єкти їх реєстрації, порядок запрошення ініціаторів місцевої ініціативи на засідання міської ради, порядок внесення питання до порядку денного ради, причини відмови розгляду місцевої ініціативи у місцевій раді, порядок внесення документів на розгляд відповідної ради, питання визначення уповноважених членів ініціативної групи, а також їх участі в обговоренні місцевої ініціативи, порядок ухвалення рішення й контролю за його виконанням тощо. Тому необхідним є Положення, яке б визначало предмет і коло суб'єктів права місцевої ініціативи, порядок внесення місцевих ініціатив на розгляд місцевої ради, особливості процесу їх розгляду та прийняття по них рішення.

На жаль, до цього часу значна частина місцевих рад, особливо нещодавно створених місцевих рад об'єднаних територіальних громад, так і не впровадили у практику управління соціально-економічним та культурним розвитком міста, села чи селища таку перспективну форму залучення широкого кола громадян до управління, як місцеві ініціативи, та нормативно їх не регламентували.

У першому розділі «Загальні положення» доцільно дати визначення місцевої ініціативи, а також розмістити норми, в яких ідеться про сутність і предмет місцевої ініціативи таким чином, щоб дефініція була зрозумілою пересічним членам територіальної громади і водночас компактною.

Наприклад, «місцевою ініціативою є ініційована за певною процедурою членами територіальної громади міста, села чи селища пропозиція щодо розгляду місцевою радою будь-якого питання місцевого значення, яке має суспільну значущість та віднесене до відання місцевого самоврядування». Для уточнення кола питань, які можуть бути підставою для внесення місцевої ініціативи, доцільно закріпити, що не можуть бути предметом місцевої ініціативи ті питання, які вирішуються виключно місцевими референдумами згідно із законами України, а також питання, які віднесені до відання органів державної влади.

Що ж до основної частини Положення, то її структура залежить від погляду на сутність місцевої ініціативи, а отже – на етапи, які ця ініціатива проходить.

П. А. Ткачук пропонує виділяти три етапи: розгляд радою пропозицій ініціативної групи на предмет доцільності, збирання підписів та місцевий референдум [4, с. 126]. Прийнятною вважаємо думку М Лациби і В Бондаренка щодо двох етапів: внесення місцевої ініціативи та її розгляд [1, с. 17].

Однак більш обґрунтованим, на нашу думку, є виділення трьох етапів: висування місцевої ініціативи; подання місцевої ініціативи до ради, розгляд місцевої ініціативи радою. Кожному з них має бути присвячено відповідний розділ Положення про місцеві ініціативи.

Висування місцевої ініціативи є першим етапом реалізації права членів територіальної громади на місцеву ініціативу. Перш за все, потрібно визначитися з особами, які увійдуть до складу ініціативної групи й будуть здійснювати всі необхідні дії, пов'язані із наданням пропозиції статусу місцевої ініціативи. Практика показує, що оптимальний склад такої групи – від трьох до семи осіб, причому під час її формування необхідно окремо обрати голову групи [5, с. 23]. Для того, щоб повноваження ініціативної групи не викликали сумнівів, необхідно скласти відповідний протокол. Усі ці вимоги, а також вимоги до членів ініціативної групи, і вимоги до змісту такого протоколу необхідно включити до Положення.

Після створення ініціативна група розпочинає роботу. Право на місцеву ініціативу є колегіальним, тобто для висування місцевої ініціативи потрібна певна кількість членів територіальної громади. Обговорення кола суб'єктів місцевої ініціативи викликало серйозну дискусію серед науковців та практиків [6, с. 245]. Одні з них вважали, що таке право може бути надано тільки загальним зборам (конференціям), адже п. 12 ст. 46 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» надає їм право вносити пропозиції щодо порядку денного сесії відповідної місцевої ради [7, с. 467]. Інші пропонують виходити зі змісту ст. 9 цього ж Закону, яка стосується місцевих ініціатив і не містить обмежень щодо кола таких суб'єктів, якщо вони є членами територіальної громади. Закон також не передбачає конкретних цифр і процедур

[8, с. 545], тому в Положенні варто закріпити, що суб'єктами місцевої ініціативи можуть бути:

а) загальні збори або конференція жителів чи учасники громадських слухань чисельністю не менше 100 осіб, які досягли 18-річного віку та фактично проживають на території відповідного міста, села чи селища, і які за встановленою процедурою розглянули пропозицію ініціаторів місцевої ініціативи та шляхом голосування підтримали ідею щодо направлення до місцевої ради певної пропозиції як місцевої ініціативи;

б) група громадян чисельністю не менше 200 осіб, які досягли 18-річного віку, фактично проживають на території відповідного міста, села чи селища, та підписали колективного листа (петицію) із пропозицією до місцевої ради щодо розв'язання питання, яке є предметом місцевої ініціативи.

І порядок проведення загальних зборів (конференцій), і порядок проведення громадських слухань, і порядок збору підписів під петицією регламентуються чинним законодавством дуже фрагментарно [9, с. 36], тому в цьому розділі Положення ці процедурні питання повинні детально регламентуватися.

Наступним етапом реалізації права на місцеву ініціативу є подання місцевої ініціативи до місцевої ради. Для регламентації цього етапу в Положенні доцільно закріпити:

– строк, протягом якого ініціативна група повинна подати документи до місцевої ради (наприклад, не пізніше 2 тижнів з дня проведення загальних зборів чи конференції або – у разі збору підписів – не пізніше 2 місяців із дня утворення ініціативної групи) [10, с. 334];

– перелік документів, що подаються в кожному випадку;

– посадову особу, яка приймає документи й організує перевірку їх комплектності – секретар місцевої ради;

– дії секретаря місцевої ради та ініціативної групи у випадку, якщо не було подано всіх необхідних документів або подані документи не відповідають встановленим до них вимогам; строки для виправлення неточностей і помилок;

– орган місцевої ради, якому секретар передає повний комплект документів – профільна постійна комісія міської ради; порядок вивчення комісією пакета документів, перевірки достовірності відомостей і обов'язково – питання, які повинні бути при цьому з'ясовані (наприклад, чи є група жителів, від імені якої надано клопотання або петицію, суб'єктом права місцевої ініціативи, чи належить вирішення питання, про яке йдеться в наданій пропозиції, до компетенції місцевої ради тощо); форма рішення, яке приймає за підсумками розгляду пакета документів комісія, зміст і строки прийняття цього рішення [11, с. 224–225];

– подальші дії секретаря місцевої ради – зареєструвати подання як місцеву ініціативу і включити питання до порядку денного чергової

(позачергової) сесії або відмовити у винесенні питання на розгляд місцевої ради за наявності причин, які чітко визначені у Положенні;

- порядок інформування ініціативної групи про негативний висновок щодо поданого пакета документів (письмове повідомлення з викладенням мотивації відмови та порядку її оскарження у суді);

- право суб'єкта місцевої ініціативи відкликати своє подання (це право він може реалізувати в період з моменту подання документів секретарю місцевої ради до моменту прийняття рішення про реєстрацію місцевої ініціативи або відмову в її реєстрації).

Третім, заключним етапом реалізації права на місцеву ініціативу є розгляд місцевої ініціативи місцевою радою. Для регламентації цього етапу у Положенні доцільно передбачити:

- форму і строки повідомлення ініціативної групи про винесення місцевої ініціативи на розгляд місцевої ради;

- порядок підготовки проекту рішення місцевої ради з питання, яке є предметом місцевої ініціативи;

- порядок розгляду питання місцевої ініціативи на сесії, в тому числі порядок доповіді питання і прийняття рішення в режимі поіменного голосування;

- порядок і строки ознайомлення із рішенням уповноважених представників суб'єкта місцевої ініціативи та його оприлюднення.

Положення доцільно завершити розділом 5, у якому передбачені подальші дії зацікавлених осіб у разі прийняття рішення і в разі відкликання або відхилення місцевої ініціативи. На підставі прийнятого рішення відповідальними виконавцями із залученням ініціаторів розробляється комплексний план реалізації місцевої ініціативи, який має передбачати активну участь громадськості в його виконанні. Суб'єкт місцевої ініціативи разом із постійною комісією місцевої ради, на яку покладено контроль за виконанням рішення з питання місцевої ініціативи, здійснює в режимі моніторингу контроль за виконанням цього рішення, періодично оприлюднюючи його результати та виходячи за необхідністю з пропозицією до Ради щодо внесення коректив у хід виконання рішення або в саме рішення.

У разі відхилення місцевою радою місцевої ініціативи після її розгляду на сесії місцева ініціатива з аналогічного питання може бути внесена до Ради не раніше, ніж через рік із дня її відхилення. У разі, якщо суб'єкт місцевої ініціативи відкликав її до прийняття щодо неї остаточного рішення, місцева ініціатива з аналогічного питання може бути внесена до місцевої ради не раніше, ніж через півроку з моменту її відкликання.

З метою спрощення процесу висунування місцевої ініціативи до Положення доцільно включити додатки, в яких встановити форми повідомлення про проведення загальних зборів членів територіальної громади (громадських

слухань), листа реєстрації учасників загальних зборів членів територіальної громади (громадських слухань), колективного листа з висування місцевої ініціативи, клопотання суб'єкта місцевої ініціативи до місцевої ради, Журналу реєстрації місцевих ініціатив, які надійшли до місцевої ради. Усі додатки, крім останнього, стосуються першого етапу реалізації права на місцеву ініціативу та сприятимуть зменшенню неточностей і помилок у процесі оформлення відповідних документів.

Підсумовуючи, варто зазначити, що для ефективного гарантування права членів територіальних громад на місцеву ініціативу необхідним є прийняття місцевими радами Положення про місцеві ініціативи. У ньому доцільно визначити коло суб'єктів права місцевої ініціативи, предмет місцевої ініціативи, статус ініціативної групи та уповноважених представників суб'єкта місцевої ініціативи, процедури її висування, подання та розгляду, а також встановити вимоги до всіх документів, що вживаються, та навести їх зразки у додатках. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку вбачаються в необхідності вивчення аналогічних положень, прийнятих іншими місцевими радами, особливо практики їх застосування.

Список використаних джерел

1. *Лациба М. В., Бондаренко В. В.* Як територіальна громада може впливати на вирішення питань місцевого значення. К. : Український незалежний центр політичних досліджень, 2007. 108 с.
2. *Орловский А. С.* Проект решения Одесского городского совета «Об утверждении Положения о порядке внесения местных инициатив на рассмотрение Одесского городского совета. Создание условий для развития локальной демократии (на примере города Одессы). О. : Хоббит, 2003. 33 с.
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97–ВР. Відомості Верховної Ради. 1997. № 24. Ст. 170.
4. *Трачук П. А.* Участь громадян України у місцевому самоврядуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2003. 244 с.
5. *Орловський О. С.* Проблеми локальної нормативно-правової регламентації місцевих ініціатив. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2009. № 3 (46). С. 20–27.
6. *Батанов О. В.* Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики / відп. ред. М. О. Баймуратов. К. : Юрид. думка, 2010. 653 с.
7. *Фрицький О. Ф.* Конституційне право України: підручник. К. : Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
8. *Дмитриев Ю. А., Емельянов Н. А., Комарова В. В.* и др. Муниципальное право Российской Федерации : учебник / под ред. Ю. А. Дмитриева. 2-е изд., испр. и доп. М. : Профобразование, 2000. 800 с.

9. Ковальчук В. Проблема конституційності та легітимності публічної влади в умовах формування правової, демократичної держави: вітчизняний досвід. Право України. 2008. № 6. С. 35–40.
10. Баймуратов М. О. Муніципальне право України: навч. посібник для студ. вузів. К. : Правова Єдність. 2009. 486 с.
11. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: монографія. К. : Ін Юре, 2003. 306 с.

Мерник Анастасія Муслімівна,

*головний спеціаліст відділу державної реєстрації друкованих засобів
масової інформації та громадських формувань*

Управління державної реєстрації

Головного територіального управління юстиції у Харківській області,

доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук

(м. Харків, Україна)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ПРИ ЗДІЙСНЕННІ СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ ВНУТРІШНЬОПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ

Одним з актуальних питань на сьогодні залишається гарантія та захист прав людини і громадянина як на території однієї держави, так і в усьому світі. Права і свободи людини і громадянина є фундаментальним надбанням людства, важливим елементом у процесі становлення й соціалізації кожного індивіда, адже дають йому змогу задовольняти свої потреби та реалізовувати власний потенціал у різних сферах суспільного життя.

Сьогодні питання щодо обмеження прав і свобод людини з боку інститутів державної влади набуло особливої уваги в контексті ідеї та практики правової державності. Предметом постійного занепокоєння правозахисної спільноти є факти порушень прав і свобод людини не лише з боку інших осіб, але й безпосередньо державою.

Так, у зв'язку з набранням чинності Постановою Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 року № 595, якою затверджений Тимчасовий порядок фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей [1] у населеному пунктах, що знаходяться в зоні проведення антитерористичної операції, було припинено

здійснення повноважень відповідним органом Пенсійного фонду України, а також зупинені до моменту повернення окупованої території під контроль органів державної влади видатки з державного бюджету, бюджету Пенсійного фонду України та бюджетів інших фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 05 листопада 2014 року № 637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» [2] призначення та продовження виплати пенсій (щомісячного довічного грошового утримання), довічних державних стипендій, усіх видів соціальної допомоги та компенсацій, матеріального забезпечення, надання соціальних послуг, субсидій та пільг за рахунок коштів державного бюджету та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування внутрішньо переміщеним особам здійснюються за місцем перебування таких осіб на обліку, що підтверджується довідкою, виданою згідно з Порядком оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509 [3].

Виплата (продовження виплати) пенсій (щомісячного довічного грошового утримання), довічних державних стипендій, усіх видів соціальної допомоги та компенсацій, матеріального забезпечення, що призначені зазначеним особам, проводиться через рахунки та мережу установ і пристроїв публічного акціонерного товариства «Державний ощадний банк України» з можливістю отримання готівкових коштів і проведення безготівкових операцій через мережу установ і пристроїв будь-яких банків тільки на території населених пунктів, де органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі.

Для ідентифікації одержувачів пенсій, які є внутрішньо переміщеними особами, та забезпечення виплати пенсій таким особам проводиться емісія платіжних карток, які водночас є пенсійними посвідченнями, із зазначенням на них графічної та електронної інформації про власника та його електронного цифрового підпису. У разі непроходження фізичної ідентифікації одержувачем соціальних виплат публічне акціонерне товариство «Державний ощадний банк України» зупиняє видаткові операції за поточним рахунком та інформує протягом одного тижня з дня їх зупинення в електронній формі з використанням електронного цифрового підпису через захищені канали зв'язку про таке зупинення Міністерство соціальної політики та Міністерство фінансів.

Аналіз чинних підзаконних нормативно-правових актів дає змогу зробити висновок, що на сьогодні в Україні встановлені обмеження прав і свобод внутрішньо переміщених осіб при виплаті пенсій та інших соціальних виплат, які полягають у такому:

1. Виплата пенсій та інших соціальних виплат здійснюються лише за місцем перебування таких осіб на обліку (обмеження територіального характеру);

2. Для отримання пенсій та інших соціальних виплат є необхідним отримання довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи;

3. Соціальні виплати та пенсії проводяться лише через рахунки та мережу установ і пристроїв публічного акціонерного товариства «Державний ощадний банк України», використання інших банківських установ є неможливим;

4. Передбачена спеціальна додаткова процедура у вигляді проходження ідентифікації одержувачів пенсій та інших соціальних виплат для внутрішньо переміщених осіб;

5. Передбачена відповідальність за непроходження ідентифікації у вигляді зупинення виплати пенсії та інших соціальних виплат.

Привертає увагу, що вказані обмеження прав і свобод внутрішньопереміщених осіб встановлені підзаконними нормативно-правовими актами, а саме Постановами Кабінету Міністрів України, в той час як статті 3, 22 Конституції України [4] закріплюють, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

У свою чергу право громадян на соціальній захист закріплюються статтею 46 Конституції України [4] і охоплює право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Окрім цього, слід звернути увагу, що обмеження прав і свобод внутрішньопереміщених осіб відбувається не на тимчасово окупованій території, а на території української держави.

Так, стаття 64 Конституції України [4] встановлює, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Лише в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Відповідно до Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях» [5] тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській областях на день ухвалення цього Закону визнаються частини території України, в межах яких збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація встановили та здійснюють загальний контроль, а саме: сухопутна територія та її внутрішні води у межах окремих

районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей; внутрішні морські води, прилегли до сухопутної території, визначеної пунктом 1 цієї частини; надра під територіями, визначеними вище, та повітряний простір над цими територіями. Межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях, визначаються Президентом України за поданням Міністерства оборони України, підготовленим на основі пропозицій Генерального штабу Збройних Сил України.

Саме тому законне обмеження прав і свобод людини і громадянина відповідно до чинного законодавства України можливе:

1. В умовах воєнного стану;
2. В умовах надзвичайного стану;
3. На тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях.

Встановлені обмеження прав і свобод внутрішньо переміщених осіб при виплаті пенсій та інших соціальних виплат, які розглянуті вище, не відбуваються в умовах воєнного, надзвичайного стану та не відбуваються на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях.

Останнє, на чому слід наголосити, це те, що відповідно до статті 21 Конституції України [4] усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Проголошення та декларування в Конституції України рівності людини і громадянина поклато на нашу державу відповідальність щодо втілення зазначеного принципу в реальні суспільно-правові відносини, розбудови дієвого механізму забезпечення рівності прав і свобод людини і громадянина. Натомість, сьогодні чинним законодавством встановлені обмеження прав і свобод внутрішньо переміщених осіб при виплаті пенсій та соціальних виплат, що встановлює нерівність останніх з іншими особами, що отримують пенсію та соціальні виплати на території України.

Список використаних джерел

1. Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей, а також інших платежів з рахунків, відкритих в органах Казначейства : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 року № 595. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 209
2. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2014 року № 637. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 220
3. Про облік внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 509. *Офіційний вісник України*. 2014. № 81. Ст. 2296

4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
5. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січня 2018 року № 2268–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 10. Ст. 54.

Миславський Інокентій Володимирович,

студент 3 курсу

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)*

**ГІДНІСТЬ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ
ЯК ОБ'ЄКТ ПІДВИЩЕНОЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ
ОХОРОНИ: МІСІЯ НЕЗДІСНЕННЯ?**

*мірилом шляхетності людини
слугує її ставлення до слабших*

Людська гідність – виплекана європейською індивідуалістичною культурою цінність, в подальшому зведена на рівень конституційного Олімпу. Але ахіллесовою п'ятою конституційного права є його практичне втілення та реальний захист проголошених ним цінностей в умовах надзвичайних ситуацій суспільного хаосу та особливо в реаліях воєнних дій.

Війна не тільки виснажує економічні ресурси сторін конфлікту, а й негативно впливає на психіку людей, які були в ній задіяні. Історія найбільш істотних міжнародних та внутрішньонаціональних збройних конфліктів наочно репрезентує той факт, що чи не найбільш вразливою категорією людей чия гідність може зазнати цілеспрямованого зазіхання, є військовополонені в силу їхньої беззахисності перед наділеним владою супротивником.

Чинні міжнародні договори, ратифіковані Парламентом, є складовою національного законодавства. Ратифікована Україною Віденська конвенція про право міжнародних договорів встановлює принцип примату міжнародного права над національним. Рішенням Конституційного Суду України щодо конституційності Закону України про психіатричну допомогу було вироблено доктрину дружнього сприйняття міжнародного права. Через це основні найбільш універсальні інструменти захисту гідності військовополоненого як конституційної цінності знаходяться, як не парадоксально, перш за все у міжнародному праві.

Національне українське законодавство є у цьому плані вторинним як через можливість прямого застосування міжнародних договорів, так і через те, що їхнє змістове наповнення продиктоване міжнародними угодами. Тому конституційну за суттю тематику ми з урахуванням обмеженого обсягу роботи будемо розглядати крізь призму міжнародного права і наднаціональних стандартів. *Метою* наявної розвідки є аналіз закладених у національному та міжнародному законодавстві механізмів захисту людської гідності військовополонених на предмет їх практичної придатності. Досягненню обраної мети слугують наведені нижче *завдання*:

- надати загальну характеристику людської гідності її основних рис та профільного законодавства;
- вивчити найбільш поширені способи приниження та зазіхання на людську гідність;
- виявити недоліки міжнародних договорів стосовно забезпечення захисту гідності військовополонених та отримання ними справедливої сатисфакції.

Людська гідність є поняттям, яке в цілому відображає психоемоційне сприйняття людиною самої себе її внутрішню самооцінку. Людська гідність є фундаментом значної частини конституційних прав людини, серед яких, для прикладу, можна навести свободу вираження поглядів і міркувань право на особисту недоторканність, свободу совісті і віросповідання тощо. Проте щодо військовослужбовців можна сказати, що властива їм гідність часто має подвійне вираження. Мова йде про те, що, окрім наведеного вище розуміння гідності, особи що несуть військову або мілітаризовану службу, самоусвідомлюють себе у ролі носіїв особливого статусу, зумовленого їхніми обов'язками та відповідальністю перед державою й суспільством, у зв'язку з чим вони мають почуття службової гідності (official dignity).

Аналіз нормативно-правової бази: на наднаціональному рівні можна виокремити чотири групи нормативних стандартів захисту гідності військовополонених:

1. Міжнародні акти спеціальної дії Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (далі за текстом – ЖК) та Римський Статут Міжнародного кримінального суду (далі за текстом РС.).
2. Міжнародно-правові стандарти прав людини (Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права).
3. Європейські акти спеціальної дії (Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (далі за текстом ЄКПК)).
4. Європейські акти загальної дії (Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (далі за текстом – ЄКПЛ).

В межах міжнародного права можна виділити такі групи проблем, які

не дозволяють захистити гідність військовополонених: проблеми правового статусу кваліфікації посягання на гідність та покладення юридичної відповідальності.

Проблема визначення правового статусу полягає в тому, що чинне міжнародне законодавство має низку прогалин які не надають можливість довести поширення правового статусу військовополоненого на конкретну особу. Наведемо приклади:

1. Відсутність визначення поняття полон у статті 4 ЖК. Ця стаття зазначає що головною умовою для наявності статусу військовополоненого є перебування у полоні супротивника. Проте ЖК не надає навіть ознак полону і через це факт перебування саме в статусі полону, а не в іншій формі обмеження волі необхідно доводити.

2. Наявність великої кількості формальних вимог, направлених на доведення належності особи до лав комбатантів. Комбатантами, з позиції міжнародного права, є службові особи збройних сил, які беруть участь у воєнних дій, а також до статусу комбатанта прирівнюються члени народних рухів опору. Для військовослужбовців збройних сил необхідні наявність документа, що підтверджує належність до армії та уніфікованої військової форми. Для представника руху опору необхідні наявність добре розпізнаваного знаку, відкрите носіння зброї дотримання звичаїв війни і активний опір.

Показовим є приклад Іракського збройного конфлікту. Значна кількість військовослужбовців Іраку через складну економічну ситуацію не мала уніфіковано форми, і коли когось з рядового чи начальницького складу захоплювали в полон, у нього були лише документи. Після вилучення і знищення документів у особи не залишалося жодного доказу для підтвердження свого статусу комбатанта після чого інша сторона конфлікту проголошувала, що взяла у полон найманця на якого міжнародне гуманітарне право не поширює гарантій військовополонених.

Щодо рухів опору, варто зазначити, що на практиці встановлені ЖК вимоги в сукупному комплексі є нездійсненими, з матеріальної позиції, через неможливості забезпечення всіх учасників уніфікованим розпізнавальним знаком та через тактичні проблеми – недоцільність відкритого ведення війни.

Проблема кваліфікації протиправних дій знаходить свій прояв у тому, що стаття 13 ЖК, яка гарантує право на гуманне ставлення військовополонених, має чітко виражений оціночний характер що ускладнює її застосування. Оскільки гідність стосується психічного самопочуття людини, то її пониження пошкоджує психічне здоров'я людини. Стаття 13 ЖК забороняє застосовувати «незаконний акт чи бездіяльність... які спричиняють смерть або створюють *серйозну загрозу здоров'ю*». Якщо зі смертю зрозуміло майже все, то категорії загрози та серйозності є занадто широкими а отже вимагають індивідуального доведення.

Гідність військово полоненої особи тісно пов'язана з низкою її прав. Через це вона може уражатися як при наявності фізичного знуцання через катування створення нестерпних умов життя голоду тощо, так і через психічний тиск без наявності складу правопорушення. У першому випадку ефективно працюють статті 3 і 5 ЄКПЛ які гарантують право на особисту недоторканність і забороняють катування, а також стаття 1 ЄКПК, що досить докладно характеризує саме катування.

Проте практика збройних конфліктів демонструє приклади приниження гідності полоненого без фізичного і психічного примусу. Стаття 17 ЖК забороняє застосування до полонених моральних тортур. Але поняття «моральні тортури» також не розтлумачено, через що багато випадків знуцання над гідністю складно кваліфікувати. Ця теза якісно ілюструється діяльністю китайських концентраційних таборів під час війни у В'єтнамі.

Китайські службовці не здійснювали на американських полонених жодного прямого тиску, їх не катували, але на них здійснювали надзвичайно інтенсивний прихований психічний тиск. Зокрема серед полонених влаштовували конкурси-есе на комуністичну тематику, філософські дискурси щодо недоліків політики США та інші подібні заходи. Для здобуття визнання керівництва табору необхідно було засуджувати США та їхній державний устрій і водночас сприймати ідеали комунізму. У разі участі в подібних заходах полонені отримували додаткові пайки чи зайві часи відпочинку. У підсумку особа, не зазнаючи прямого знуцання втрачала почуття власної гідності.

Варто також звернути увагу на проблему неврахування міжнародним правом індивідуальних властивостей гідності кожної особи. Через відмінності у вихованні, ідеології, культурі та інших факторах гідність кожного полоненого можна уразити особливим способом. Так навіть однакове ставлення до всіх військовополонених, яке є вимогою, передбаченою статтею 16 ЖК, може призвести до необережного приниження гідності окремих осіб. Приклад: сторона конфлікту, що тримає людей у полоні, забезпечує однаковим раціоном харчування всіх полонених, серед яких є мусульмани чи індісти, яким релігійні норми не дозволяють споживати певні види продуктів.

Проблема притягнення винного до відповідальності має такі прояви:

1. Потреба доведення причинного зв'язку між діянням і безпосереднім командиром за стандартами РС, що є проблемним через оціночний характер самої дефініції та наявності презумпції невинуватості обвинуваченого;

2. Неможливість застосування ЖК у разі, якщо особа перебуває в полоні у сторони на яку не поширюється дія ЖК (відмова від ратифікації ЖК стороною конфлікту, посилання на принцип невтручання у внутрішні справи держав, тримання полонених у нейтральній території поза межами дії ЖК тощо);

3. Неможливість проведення судового процесу міжнародним судом щодо пониження гідності військовополоненого без попереднього визнання цієї державою юрисдикції суду;

Потреба встановлення винної особи також відображається Під час вирішення питання щодо сатисфакції. Так, ЄКПЛ і РС встановлюють у межах юрисдикції власних судових органів принцип відшкодування заподіяної шкоди постраждалій особі. У межах зазначених юрисдикцій відшкодування шкоди здійснюється тільки після прийняття остаточного рішення, що в умовах надзвичайно тривалих процесів часто унеможлиблює отримання постраждалою особою компенсації.

Висновки щодо проведеної роботи, на жаль, невтішні: більша частина правових інструментів захисту людської гідності військовополонених через низку об'єктивних та суб'єктивних причин є малоєфективними чи взагалі надієвими. Україні необхідно здійснити в цьому напрямі те, що досі досконало не впроваджено на міжнародному рівні, – забезпечити практичне втілення конституційних прав та гарантій військовополонених.

Міхняк Богдан Григорович,

*студент 5 курсу юридичного факультету заочної форми навчання
Хмельницького університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНІ

У Конституції України закладена концепція правової системи України, правова база розвитку всіх галузей законодавства, зокрема земельного законодавства, в основі якої – забезпечення прав і свобод людини, розвиток демократичної, соціальної і правової держави.

Питання права власності взагалі і права власності на землю загалом вирішуються в Основному Законі держави крізь призму прав людини. У Конституції України закріплюється право власності Українського народу на землю та інші природні ресурси (ст. 13), забезпечується державний захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, їх рівність перед законом, гарантується непорушність права власності на землю, яке набувається й реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону, право громадян України на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення економічних, соціальних та інших інтересів, право на підприємницьку

діяльність, визначається механізм реалізації захисту права власності, зокрема на землю, інших прав майнового характеру.

У конституційному регулюванні економічних відносин в Україні важливим моментом завжди було та є питання власності. При цьому конституційне право, як правило, містить лише визначальні положення щодо врегулювання питань права власності. Свою подальшу конкретизацію вони знаходять у цивільному, адміністративному, кримінальному та інших галузях права. Питання власності в науці конституційного права порушуються досить часто, але разом із тим детального висвітлення основоположних, базових засад конституційного регулювання права власності так проведено й не було. Виходячи з цього, важливим є розкриття вихідних засад конституційного регулювання питань власності в загальному та права власності на землю зокрема в аспекті формування України як правової та демократичної держави.

Аналіз конституційних норм (ст. ст.13–15, 41 та ін.) дає можливість зробити висновок, що основними засадами щодо регулювання права власності в Україні є такі:

- 1) багатоманітність,
- 2) рівноправність,
- 3) гарантованість (захищеність),
- 4) соціальність (соціальний, відповідальний характер власності).

У межах теми наукового дослідження є доцільним аналіз поданих нижче принципів:

Принцип багатоманітності в питаннях власності означає те, що залежно від суб'єктів власність в Конституції України поділяється на два види – публічну та приватну. Публічна власність характеризується своєю неподільністю, приватна власність, навпаки, є подільною.

Основними суб'єктами публічної власності на землю відповідно до Конституції України є народ України, держава та територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування. Публічна власність завжди є колективною за своїм характером, причому така колективність передбачає рівний для всіх власників обсяг прав на майно.

У ст. 13 Конституції України зазначається, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу.

Державна власність розповсюджується на майно, різноманітні підприємства чи їх частину, якщо ці підприємства були створені на кошти, які належать державі.

Комунальна власність включає майно територіальних громад, а також інших комунальних утворень (промислові підприємства, комунальні заклади, житлові будинки, школи тощо).

Суб'єктом права приватної власності на землю може виступати будь-яка фізична або юридична особа (тобто приватна власність може мати індивідуальний, сімейний, колективний (сумісний) характер). У випадку групової, колективної власності обсяг прав окремих власників на спільне майно може бути як однаковим, так і не однаковим, нерівним та може залежати від розміру долі, що виступає, наприклад, у формі акції, частки тощо.

Слід зазначити, що Конституція України не визначає об'єктів приватної власності. Це питання вирішується на рівні поточного галузевого законодавства. Такими об'єктами є майно (речі), природні ресурси тощо.

За такого підходу відображено той факт, що в сучасних умовах приватна власність поряд з економічною функцією служить також засобом всебічного і рівного розвитку особи, створюючи можливість задовольняти не лише економічні, а й культурні, духовні, естетичні потреби й запити особи.

Важливим нововведенням для конституційного права України є положення про право приватної власності на землю. Це право в Конституції закріплено опосередковано, але в той же час не можна не відмітити, що Основний Закон України втілює в життя ідею, що кожний громадянин може володіти та користуватися землею. На сьогодні законодавство України надає громадянам можливість передавати свою земельну ділянку в спадок, продавати її (окрім земель сільськогосподарського призначення), здавати в оренду тощо. Визначаючи право приватної власності на землю, держава вводить її в цивільний обіг. У той же час слід відмітити, що майбутньому земельному законодавству необхідно буде вирішити багато питань перед тим, як закріплени Конституцією засади конституційного ладу отримають надійні правові гарантії.

Наступний принцип конституційного регулювання питань права власності, який нами вище зазначався, – рівноправність. Рівноправність у сфері власності – це значне досягнення української державності на шляху становлення демократичної, правової держави та розвинутого громадянського суспільства. Частина 4 ст.13 Конституції України проголошує, що всі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Таким чином, Основний Закон України ліквідував панівне становище державної (публічної) власності та встановив рівний захист та реалізацію прав власника незалежно від характеру цієї власності. Загальнодемократичний принцип рівності не може реалізуватися без забезпечення рівноправності у відносинах власності.

Важливе значення у сфері відносин власності має конституційний принцип – гарантованість, захищеність права власності. Конституція України у ч.4 ст.13 покладає на державу обов'язок забезпечувати захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання. У ст.41 Конституції міститься положення, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності,

а право приватної власності взагалі визнається непорушним. При цьому мова не йде про виключне чи привілейоване положення приватної власності, а тільки про її зіставлення з іншими формами власності (державною та комунальною). У цій же статті чітко визначаються випадки примусового відчуження об'єктів права приватної власності (націоналізація або соціалізація, реквізиція та конфіскація). Переведення приватної власності в публічну називається націоналізацією, коли власником стає держава, або соціалізацією, коли власником стає інший суб'єкт, наприклад, територіальна громада. Переведення державної власності у приватну називається приватизацією.

Наступним принципом конституційного регулювання питань права власності є соціальність власності, її відповідальний характер. Право власності за своєю сутністю надає необмеженість правового панування над речами (майном), що є його об'єктами. Разом із тим право завжди виходило з недопустимості безмежної волі окремої особи, повної абсолютизації цього права. Обмеження у сфері відносин власності – це іманентно внутрішньо властива характеристика права власності. Саме тому Конституція України в регулюванні цих відносин виходить із того, що власність повинна виконувати й соціальну функцію.

Вказана вище засаднича ідея міститься у положенні ст. 13, де визначено, що власність зобов'язує, і вона не повинна використовуватися на шкоду людині та суспільству, а також у ст. 41 Конституції України – використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Це означає, що з урахуванням своєї соціальної ролі власність повинна забезпечувати узгодження приватних, громадських та державних інтересів у процесі реалізації прав власника. Власник зобов'язаний використовувати свою власність не тільки у своїх інтересах, він зобов'язаний поважати інтереси інших соціальних суб'єктів.

Саме тому право виходить із необхідності певних обмежень щодо права власності. Такі обмеження права власності містяться у відповідних законодавчих актах, виникають із договорів та встановлюються судовими рішеннями. Однак ці обмеження за загальним правилом не виключають окремих правомочностей із змісту права власності, а стримують власника у здійсненні суб'єктивного права.

Отже, підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок, що процес розбудови України як правової та демократичної держави значною мірою залежить від реалізації загальнолюдських демократичних принципів, визначених у Конституції України. У системі цих принципів основоположне, надзвичайно важливе значення мають конституційні засади регулювання питань власності на землю. Такими засадничими ідеями є багатоманітність, рівноправність, гарантованість та соціальність власності.

Список використаних джерел

1. *Ткаченко Ю. В.* Конституційні засади регулювання права власності в Україні. Форум права. 2014. № 4. С. 339–343. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_60.pdf

Небельська Вікторія Миколаївна,
*студентка магістратури юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЖІНОК З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

Інвалідність як соціальне явище притаманна кожній державі. На сьогодні рівень інвалідизації жителів планети сягає показника в понад мільярд осіб, або 15%. В Україні чисельність осіб з інвалідністю становить близько 6,1% від загальної чисельності населення нашої держави. Ці дані красномовно свідчать про гостроту та поширеність проблеми інвалідності. Через наявність проблем зі здоров'ям особи з інвалідністю потребують вжиття з боку державних та громадських інституцій спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення їх повної та повноцінної участі в житті соціуму на рівні з іншими [1].

На сьогодні існує певний теоретико-науковий доробок з різних аспектів соціального захисту інвалідів. Серед вітчизняних науковців та практиків слід виділити М. Авраменка, С. Богданова, Н. Борецьку, О. Макарову, С. Мельника, К. Міщенко, В. Скуратівського та ін. Значний внесок у дослідження цієї проблеми роблять також фахівці Державної установи Науково-дослідний інститут соціально-трудових відносин, Всеукраїнського центру професійної реабілітації інвалідів, Національної Асамблеї інвалідів України.

Формування та реалізація державної політики щодо осіб з інвалідністю здійснюється на основі ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [2].

Особливою категорією є жінки з інвалідністю, які становлять різноманітну групу, що відрізняється не лише тяжкістю та причиною інвалідності, але й місцем проживання (сільська чи міська місцевість), віком, освітньо-кваліфікаційним рівнем, наявністю чи відсутністю сімейних обов'язків тощо, у кожної з яких є специфічні потреби.

Для України безперечно актуальність мають питання рівності можливостей чоловіків та жінок з інвалідністю. Україною ратифіковано головні конвенції, спрямовані на ліквідацію дискримінації, зокрема Конвенцію про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками №156 та Конвенцію про дискримінацію в галузі праці та занять № 111.

Рівність прав проголошено також і в Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та Державній соціальній програмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року. Водночас слід зауважити, що змістовний аналіз обох названих вище документів свідчить, що дискримінація за ознакою інвалідності взагалі не згадується у жодному контексті.

В українському законодавстві лише стаття в6 Конвенції про права осіб з інвалідністю, яку ратифіковано Верховною Радою України 16 грудня 2009 р., містить окремі положення, що стосуються жінок та дівчат з інвалідністю в усіх сферах суспільного життя. У ній передбачено, що держави-учасниці визнають, що жінки з інвалідністю та дівчата з інвалідністю піддаються множинній дискримінації, тому уживають заходів для забезпечення повного й рівного здійснення ними всіх прав людини й основоположних свобод. Крім того, держави-учасниці вживають усіх належних заходів для забезпечення всебічного розвитку, поліпшення становища та розширення прав і можливостей жінок, щоб гарантувати їм здійснення й реалізацію прав людини й основоположних свобод, закріплених у цій Конвенції [3].

Слід констатувати те, що соціальне оточення в Україні відмовляє людям з інвалідністю у належності до чоловічої або жіночої статі. Як наслідок, у соціальній політиці стосовно людей з інвалідністю ігноруються гендерні аспекти. Найбільш яскравий приклад цього – позначки на дверях туалетів у громадських закладах та установах. Туалет для інвалідів позначається піктограмою із зображенням людини невизначеної статі на інвалідному візку. Однак люди з інвалідністю сприймають себе як особистостей, які включені в різноманіття соціальних відносин, у тому числі гендерних. Багато хто з них орієнтований на створення сім'ї та народження дітей.

Однією з гострих проблем жінок з інвалідністю в Україні залишається також проблема репродуктивного здоров'я, можливостей реалізації прав жінок з інвалідністю на материнство. Соціальні інститути освіти в Україні практично не займаються підготовкою дівчат з інвалідністю до самостійного життя, стосунків, створення сім'ї. Усе це дозволяє говорити про наявність латентної політики дискримінації стосовно цієї категорії жінок в українському суспільстві.

Трапляються випадки сексуальних домагань та насильства над жінками з інвалідністю, що є проявом посягань на особисту свободу жінки. Як

правило, від насильства потерпають жінки з інвалідністю, які проживають в інтернатних установах. Сьогодні не існує державних офіційних даних щодо гендерного насильства над жінками з інвалідністю. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» не передбачає спеціальних процедур щодо врахування особливостей жінок з інвалідністю. Під час створення кризових центрів не враховуються потреби цієї групи населення. Не проводиться просвітницька робота з цих питань [4].

В Україні чоловіки з інвалідністю мають відносно більш високий соціальний статус, ніж жінки з інвалідністю. Чоловіки з інвалідністю є більш конкурентоспроможними на ринку праці. Їм у низці випадків легше працевлаштуватись, у них є більше шансів отримати роботу, що відповідає їх професійному рівню. У чоловіків з інвалідністю є значно більше можливостей створити сім'ю, причому не лише із жінками з інвалідністю, але і з жінками, які не мають інвалідності. Це пояснюється, насамперед, суттєвим перевищенням чисельності жінок над чисельністю чоловіків (у середньому в Україні на 1 000 чоловіків припадає 1 167 жінок).

Права жінок-інвалідів у репродуктивній сфері визначаються сукупністю законів, що регулюють проблеми інвалідності, а саме: Основами законодавства України про охорону здоров'я, а також Цивільним Кодексом України, у ст. 281 якого зазначається, що штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки [5].

У ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я також вказано право жінки за її бажанням провести операцію штучного переривання вагітності в акредитованих закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше як 12 тижнів. У частині другій цієї статті міститься також відсильна норма, за якою переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності за медичними показаннями може бути зроблено в окремих випадках і в порядку, що встановлюється законодавством [6].

Водночас в Україні трапляються випадки надання «наполегливих рекомендацій» та навіть примушування жінок з інвалідністю до штучного переривання вагітності як з боку представників медичних установ і закладів інтернатного типу, так і з боку рідних та близьких. Таким чином, з метою захисту репродуктивних прав жінок, у тому числі жінок з інвалідністю, виникає необхідність у доповненні Основ законодавства України про охорону здоров'я положеннями щодо:

- 1) заборони примушування вагітної жінки до проведення операції штучного переривання вагітності та визнання того, що продовження вагітності за наявності медичних показань до проведення операції штучного переривання вагітності є правом жінки;

- 2) надання права обмежено дієздатній жінці, а також неповнолітній або

малолітній жінці, самостійно приймати рішення про проведення операції штучного переривання вагітності;

3) надання права вирішення питання про проведення операції штучного переривання вагітності недієздатної жінки її законним представникам (батькам, опікунам, піклувальникам, усиновителям). Рішення законного представника недієздатної та обмеженодієздатної особи про проведення абортів повинно бути підтверджено дозволом суду, що повинен бути наданий у розумний термін;

4) зобов'язання держави проводити просвітницьку роботу серед людей з інвалідністю з питань репродуктивної поведінки та планування сім'ї [7].

Вищезазначене дозволяє зробити такі висновки. Зокрема виокремлення категорій «чоловіки-інваліди» та «жінки-інваліди» не прослідковується ні на рівні суспільної свідомості, ні на рівні законотворчості та адміністрування. Слід також констатувати нерозвиненість диференційованого підходу до питань інвалідності з урахуванням гендерного аспекту і породжені цим протиріччя з міжнародними тенденціями щодо врахування гендерного компонента для забезпечення рівних можливостей у різних соціальних сферах для чоловіків та жінок з інвалідністю.

Таким чином, сучасний рівень правового регулювання в Україні не забезпечує ліквідації фактичної нерівності людей з інвалідністю за статтю.

Список використаних джерел

1. *Інатов А. В., Ханюкова І. Я.* Про стан інвалідів в Україні. Український вісник медико-соціальної експертизи. 2014. № 1. С. 5–13. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/cjmse_2014_1_5
2. Конституція України від 28.06.1996 р. (редакція від 30.09.2016 р.). Верховна Рада України. Законодавство України. URL : zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
3. Конвенція про права інвалідів, прийнята 13 грудня 2006 року. URL : : <http://www.zakon.rada.gov.ua/>
4. «Загублені права» Альтернативний звіт до Комітету ООН з прав людей з інвалідністю, К. 2012 р.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 4. Ст.19
7. Національна доповідь 2013 «Про становище осіб з інвалідністю в Україні». Мін. соц. політик; Держ. устан. Наук.-дослідн. інст.-т соц.-труд. відн.; К., 2013. 198 с.

*Нетикшиа Дарина Олександрівна,
студентка 2 курсу магістратури
заочної форми навчання юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

ЗНАЧЕННЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

В умовах сьогодення ситуація в судовій гілці влади є складною. Новітня судова реформа, яка проводиться після внесення змін і доповнень до Конституції України, через положення Закону України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII, деталізації конституційних норм у Законі України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів», Законі України від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII «Про Вищу раду правосуддя» призвела до низки як позитивних, так і негативних факторів. При цьому треба підкреслити, що конституційні норми, якими визначаються засади функціонування судової гілки влади, прописані в цілому слушно. Найбільші проблеми виникають на рівні їх деталізації й уточнення нормами адміністративного права. Іншими словами, проблема переміщується в аспекти забезпечення ефективного адміністрування судової гілки влади [1, с. 28-29]. Однією з причин проведення судової реформи є низька довіра до судової гілки влади з боку суспільства.

Деякі судові реформи, здійснені за роки незалежності України, створили задовільні організаційно-правові умови для функціонування судової гілки влади. Однак, як показує моніторинг громадської думки, вітчизняне суспільство не задоволене практичною діяльністю судів щодо забезпечення прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом прийняття законних, справедливих і гуманних рішень [1, с. 114].

На думку С. Обрусної, судова реформа – це зміни в судовій сфері, пов'язані з перебудовою всіх інститутів судової системи. Системна судова реформа – це комплекс політико-правових заходів, які полягають у структурних, функціональних і державно-службових перетвореннях у судовій сфері з метою вдосконалення системи судової влади та здійснення правосуддя [2, с. 27]. Професор В. Сердюк вказує, що судово-правова реформа в Україні повинна відбуватися на базі науково обґрунтованої концепції, основою якої слід визначити єдність судової влади. Така влада, організаційно втілена і в судовій системі, повинна бути побудована на єдиних засадах незалежності, доступності правосуддя, справедливості, змагальності судової процедури тощо. До системи судової влади повинні входити

не лише суди, а й органи, що виконують допоміжні функції (Вища рада правосуддя, кваліфікаційні комісії суддів, Державна судова адміністрація, органи суддівського самоврядування). Система судів повинна будуватися на загальних засадах побудови соціальних систем. Це рівновага, єдність, стабільність і стійкість до зовнішніх впливів. Верховний Суд України повинен стати найвищим органом судової влади в організаційному і процесуальному аспектах, збагатитися дієвими важелями впливу на всі суди держави (у сфері організації роботи) та мати процесуальний вплив на прийняття рішень [3, с. 24]. Указом Президента України схвалена Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, метою якої є визначення пріоритетів реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським цінностям та стандартам захисту прав людини [4].

Голова Верховного Суду Валентина Данішевська під час виступу 1 червня 2018 року на конференції «Судова влада реформа в Україні: досягнення та подальші кроки» зазначила, що головною метою всієї судової системи є нова якість судочинства. «Коли ми говоримо про нову якість судочинства, то маємо на увазі не лише Верховний Суд. Це завдання всієї судової системи, і ми маємо працювати в такому напрямку. Однак усі ми розуміємо роль Верховного Суду, яка в цьому процесі достатньо значна, адже ми перебуваємо на вершині судової піраміди й саме від нас залежить нова правова культура та роль верховенства права», – наголосила Голова ВС. Також Валентина Данішевська звернула увагу на основні цінності Верховного Суду: «Основні цінності ВС – людина, верховенство права і гідність. Це не лише гасло, це наша мета. Що означає для нас людина? Людина – основна цінність, закарбована в нашій Конституції, й основна мета нашої діяльності. Отже, коли ми говоримо про незалежність судової системи, єдність судової практики, то розуміємо, що це не самоціль, це все спрямовано на забезпечення захисту прав людини. Коли ми говоримо про верховенство права, то маємо на увазі передусім основний продукт, який генерує судова система – судові рішення, його змістовне наповнення та форма. Наша головна мета – щоб судові рішення було зрозумілим та доступним, щоб у ньому зазначалося про сприйняття чи не сприйняття кожного аргументу сторони», – підкреслила Валентина Данішевська [5].

Що стосується сьогоденної вітчизняної дійсності, то судові реформи в Україні створили задовільні організаційно-правові умови для функціонування незалежної судової гілки влади, проте громадяни України не задоволені практичною діяльністю судів щодо забезпечення прав, свобод і

законних інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом прийняття законних, справедливих і гуманних рішень [6].

Розглянемо нормативно-правові акти, які визначають зміст судової реформи. Так, Постановою Верховної Ради України було прийнято Постанову № 2296-ХІІ, яка затвердила Концепцію судово-правової реформи. Необхідність судово-правової реформи в той час була зумовлена й тим, що суди, вся система юстиції та чинне законодавство, яке регулює діяльність правоохоронних органів, переживало глибоку кризу. Суди не завжди надійно охороняли права і свободи людини, були інструмент командно-адміністративної системи і змушені були бути провідниками її волі. Суд не мав влади, а влада безконтрольно користувалася судом. Судово-правова реформа мала бути привести судову систему, а також всі галузі права відповідно до соціально-економічних і політичних змін, що відбулись у суспільстві. Головною метою судово-правової реформи й формування незалежної судової влади стала перебудова судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства [7]. З того часу пройшло майже 23 роки, однак завдання, які тоді ставилися перед судовою гілкою влади, є нереалізованими й до сьогодні.

Для виконання вищезазначеної Концепції 15 грудня 1992 р. було прийнято Закон № 2862-ХІІ «Про статус суддів», який став цілою епохою у формуванні суддівського корпусу незалежної України. Включно до 1 січня 2010 року на його основі здійснювалося формування професійного суддівського корпусу, забезпечувалося проходження суддями служби. Адміністративно-правові відносини у сфері судової гілки влади з 2002 по 2010 роки регулювалися Законом України від 7 лютого 2002 р. № 3018-ІІІ «Про судоустрій України».

Новою епохою у сфері адміністративно-правового забезпечення судової гілки влади зокрема та правового регулювання загалом був комплексний від 7 липня 2010 р. № 2453-VI Закон України «Про судоустрій та статус судів», який із 34 змінами і доповненнями та 9 рішеннями Конституційного Суду регулює суспільні відносини в аналізованій нами сфері [1, с. 350].

Варто вказати, що Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» визначає правові та організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції як тимчасового посиленого заходу з використанням існуючих процедур розгляду питань про притягнення суддів судів загальної юрисдикції до дисциплінарної відповідальності та звільнення з посади у зв'язку з порушенням присяги з метою підвищення авторитету судової влади України та довіри громадян до судової гілки влади, відновлення законності та справедливості. У ст. 1 зазначено, що метою перевірки суддів є: 1) утвердження верховенства права в суспільстві та законності в діяльності судів; 2) відновлення довіри до судової влади в Україні; 3) з'ясування фактів, що свідчать про порушення суддями присяги,

наявність підстав для притягнення суддів до дисциплінарної або кримінальної відповідальності; 4) утвердження в діяльності суддів принципів незалежності та неупередженості. З дня набрання чинності цим Законом вважаються такими, що звільнені: 1) з адміністративних посад – голови вищих спеціалізованих судів, їх заступники, голови апеляційних судів, їх заступники, голови місцевих судів та їх заступники; 2) зі своїх посад – секретарі судових палат вищих спеціалізованих судів, їх заступники та секретарі судових палат апеляційних судів; 3) повноваження членів Вищої ради юстиції, крім тих, які перебувають у цьому органі за посадою, та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України припиняються [8].

У контексті захисту прав людини заслуговують уваги положення Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [9], які надають нові можливості особам щодо доступу до правосуддя та захисту їх прав у судовому порядку. Так, відповідно до частин 4 і 5 ст. 55 Конституції України [10] кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом; кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Разом з тим неоднозначними для суспільства є встановлення монополії адвокатів на представництво інтересів у суді, оскільки згідно з чч. 4 і 5 ст. 131-2 Конституції України виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення; законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена. Крім цього, низку положень, які гарантують доступ до суду, містить і Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року [11]. Конституцію України доповнено статтею 151-1, згідно з якою Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано [9].

3 жовтня 2017 року Верховна Рада України прийняла проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного

судочинства України та інших законодавчих актів, який сприятиме подоланню процесуальних проблем, які перешкоджають ефективному судовому захисту в Україні, зокрема: формальне ставлення судів до дотримання конституційних та встановлених законом принципів судочинства, в тому числі змагальності сторін; недостатній рівень єдності та послідовності правозастосовної практики; недосконалість, а подекуди – відсутність ефективних процесуальних інструментів для захисту прав та інтересів осіб, які звертаються до суду; недосконалість правил та неузгодженість у розмежуванні юрисдикції судів; надмірна тривалість розгляду справ та відсутність правової визначеності через практично необмежені можливості перегляду рішення суду по суті спору; невиправдані формальні та неформальні обмеження у використанні деяких засобів доказування; абсолютизація принципу поширення юрисдикції судів на всі правовідносини; нерозвиненість інструментів підтримки системи альтернативних способів вирішення спорів; надмірні витрати організаційних, людських та фінансових ресурсів для розгляду судом справ незначної складності та таких, спір у яких фактично відсутній; низький рівень правової культури учасників процесу, зловживання процесуальними правами та невиконання процесуальних обов'язків, поєднані з неефективними заходами відповідальності за порушення правил судового процесу.

Основні процесуальні зміни: ефективний захист прав як превалююче завдання судочинства, змагальність, диспозитивність та пропорційність як засади судочинства, нові правила юрисдикції та підсудності, розширення засобів доказування, дієві механізми забезпечення доказів та позову, спрощення та прискорення розгляду нескладних справ, забезпечення ґрунтовної підготовки та розгляду складних справ, розгляд справи в розумні строки, забезпечення правової визначеності, механізми запобігання зловживанню процесуальними правами, ефективна компенсація судових витрат, впровадження «електронного суду», підтримка судом міжнародного комерційного арбітражу та третейського суду, правила розгляду справ Верховним Судом, професійне й відповідальне представництво в судовому процесі, інші зміни та особливості правил судочинства [12].

Слід вказати і на те, що новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачив перехід до триланкової системи судів на чолі з новим Верховним Судом. Новий Верховний Суд утворений замість Верховного Суду України і трьох вищих спеціалізованих судів, які були касаційною інстанцією. Тобто законодавець сприйняв рекомендації Венеційської комісії і вимоги громадських організацій щодо трирівневої системи.

Крім того, запроваджено інститут приватних виконавців. Україна пішла шляхом тих країн, які обрали змішану (державно-приватну) модель організації виконання судових рішень. Очікується, що із розвитком інституту

приватних виконавців частка держави в цій сфері буде зменшуватися і, можливо, з часом від державної виконавчої служби можна буде відмовитися. Конкуренція мала б зменшити корупцію у цій сфері й підвищити ефективність виконання судових рішень. Але важливо, щоб держава штучно не стримувала розвиток інституту приватних виконавців [13].

Отже, судова реформа має свої переваги й недоліки. Слід погодитись з думкою В. Петренка, що основною метою реформування судової системи України й надалі повинно стати забезпечення стабільності через дотримання законів і Конституції, безпечілічне виконання вимог неупередженості та високого професіоналізму суддями всіх рівнів, вирішення проблеми невиконання судових рішень за допомогою впровадження кодексів професійної поведінки судді з метою покращення незалежності суддів, забезпечення дотримання принципу верховенства права як одного з ключових елементів розвитку демократії в Україні, завдяки чому зросте довіра населення до судової гілки влади [14].

Список використаних джерел

1. *Іванищук А. А.* Адміністративно-правове забезпечення судової влади в Україні : дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2017. 466 с.
2. *Обрусна С. Ю.* Адміністративно-правові засади реформування судової системи України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2011. 35 с.
3. *Сердюк В. В.* Правовий статус Верховного Суду України в системі судової влади: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.10; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2009. 38 с.
4. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015?lang=en>
5. «Основні цінності ВС – людина, верховенство права і гідність», – Голова ВС Валентина Данішевська. URL : <https://court.gov.ua/press/news/497500/>
6. *Бачинський Б.* Судова реформа: затоптування на місці. Український журнал. 2009. № 9.
7. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : Постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. № 2296-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 30. Ст. 426.
8. Про відновлення довіри до судової влади в Україні : Закон України від 08.04.2014 р. № 1188-VII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18>
9. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) :

- Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>
10. Конституція України від 28.06.1996 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
12. Берцюх М. З. Актуальні проблеми забезпечення доступу до суду в умовах реформування судової системи України. Досягнення і проблеми юридичної науки в сучасному світі: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Тернопіль, 2017. 163 с. С. 152-154. URL : http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2242
13. *Куйбіда Р.* Друга хвиля судової реформи: Що досягли і чого чекати? URL : https://humanrights.org.ua/material/druga_khvilija_sudovoji_reformi_shho_dosjagli_i_chogo_chekati
14. *Петренко В.* Підвищення довіри громадськості до суду. Закон і бізнес. 2014. URL : http://zib.com.ua/ua/print/33298-pidvischennya_doviri_gromadskosti_do_sudu.html

Павлик Ольга Борисівна,

доцент Хмельницького національного університету,

кандидат педагогічних наук, доцент

(м. Хмельницький, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ДОТРИМАННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ФРН

На думку низки німецьких соціологів, гендерна політика раніше сприймалась в Німеччині в основному як політика стосовно жінок. Причина такого підходу полягає в тому, що жінки довгий час сприймалися як слабка стать, як жертви усталених відносин між обома статями. Німецькі вчені давно порушували питання про те, наскільки такий погляд на гендерну політику відповідає складності відносин між жінками та чоловіками, а також прийнятому в 1957 році закону про зрівняння в правах чоловіків і жінок.

Концептуальний розвиток гендерної політики останнім часом, який призвів до появи Gender-Mainstreaming (соціальний комплексний гендерний підхід) змушує розглядати гендерну політику як поле для формування гендерної культури. Гендерна культура розглядає жінку як єдиний вид Homo sapiens, що здатен народжувати дітей. З урахуванням цього дається визначення категорії стать, здійснюється гендерно-специфічний розподіл праці.

У зв'язку із цим, для німецьких соціологів все більш важливим стає питання: як забезпечується гендерна рівність у сучасному суспільстві і як вона буде забезпечуватись у майбутньому?

Німеччина пройшла досить довгий історичний шлях від патріархату до рівноправ'я. Стаття 6 Основного закону Німеччини захищає шлюб та сім'ю. Суспільний уклад Німеччини регулює права та обов'язки подружжя, які змінилися після прийняття в 1957 році закону про зрівняння в правах чоловіків і жінок. Чоловік перестав бути однозначним головою родини і вже не володіє правом останнього слова в питаннях виховання дітей. Жінка перестала бути лише домогосподаркою. Подружні пари знаходять компроміси та домовляються щодо розподілу домашніх обов'язків та професійної трудової діяльності.

Відносини між подружжям регулюються також і податковим правом. Закон про розподіл податку на сукупний сімейний дохід дозволяє подружжям єдине оподаткування спільного доходу, і податок зменшується, якщо зменшується заробіток одного із членів подружжя.

Поняття сім'ї змінилось із все більшим поширенням громадянських шлюбів. Водночас незмінним залишився той факт, що в дитини є біологічна мати і біологічний батько. І, якщо з матір'ю питань не виникає, то проблема встановлення біологічного батьківства стає все більш актуальною. Можливість визначення батьківства за допомогою тесту ДНК стала важливим кроком для забезпечення рівноправ'я чоловіків. Стосовно жінок, то з 1995 року в ФРН існує закон, який надає їм право на переривання небажаної вагітності після обов'язкової консультації з лікарем, а також на основі медичних чи кримінальних підстав.

Гендерна культура виражається не лише у способах врегулювання відносин між чоловіком і жінкою. До 1973 року в Німеччині існувала кримінальна відповідальність за гомосексуальні відносини. З серпня 2001 року вийшов закон, який дозволяє реєструвати відносини гомосексуальним парам.

Стаття 3 Основного закону ФРН проголошує чоловіка та жінку рівноправними суб'єктами, забезпечуючи таким чином формальну гендерну рівність [1BMS]. Для того, щоб втілити цю рівність у реальному житті, у ФРН з 1970-х років здійснюється так звана політика рівноправ'я (Gleichstellungspolitik), основу якої складають закони про забезпечення рівноправ'я жінок, які гарантують за допомогою квот збільшення представництва жінок на керівних посадах. Такі ж механізми забезпечення гендерної рівності застосовуються в партіях та громадських об'єднаннях. Квоти при цьому складають 30 – 40%.

Однак в економіці ситуація інша. Так, у правліннях 100 найбільших підприємств Німеччини у 2004 році на 685 чоловіків лише 4 жінки [2]. Перша спроба застосування закону про рівність чоловіків та жінок в галузі економіки в 2001 році завершилась досягненням домовленості про добровільне

забезпечення рівноправ'я в приватних фірмах. Згідно зі статистикою, з 2006 року зростає кількість жінок на керівних посадах і в галузі економіки, але це не вплинуло на зміну трудових відносин, де, як і раніше, в жінок менші зарплати, а подекуди їх сприймають як людей із обмеженими можливостями. До сьогодні в Німеччині існують професії, які сприймаються суспільством як суто чоловічі. 75% жінок працюють неповний робочий день. Водночас згідно зі статистикою чоловіки зараз займають більш активну позицію в догляді за дітьми та виконанні домашніх обов'язків.

Німецькі соціологи зазначають, що гендерні ролі є соціальним конструктором, зміни в якому залежать від гендерної політики держави. Чоловіки та жінки мають однакові когнітивні можливості й потреби та заслуговують на рівні права для забезпечення своєї життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Grundgesetz Deutschlands / Druck – und Informationsamt BRD, Bonn, 1998.
2. Aus Politik und Zeitgeschichte: Beilage zur Wochenzeitung «Das Parlament», 2008, 24/25.
3. BMSFJ: Familie im Spiegel der amtlichen Statistik. Berlin, 2003, Bd.5(25).

Пасенюк Олександр Михайлович

*професор кафедри адміністративного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
голова Вищого адміністративного суду України (2004–2011 р.р.),
суддя Конституційного Суду України у відставці,
Президент Всеукраїнської асоціації адміністративних суддів,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України
(м. Київ, Україна)*

КОЛІЗІЇ МІЖ КОНСТИТУЦІЙНОЮ ТА АДМІНІСТРАТИВНОЮ ЮРИСДИКЦІЯМИ

З метою реалізації конституційних прав кожного на оскарження в суді рішення, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, захисту виборчих прав, права на доступ до публічної служби тощо в Україні в системі судів загальної юрисдикції утворено адміністративні суди. На мою думку, одне із основних досягнень судової реформи в Україні.

Традиційно предмети конституційного та адміністративного права частково перетинаються: точкою їх дотику є відносини організації та

функціонування публічної адміністрації. Тому природно, що державам, де створено суд конституційної юрисдикції, доводиться вирішувати питання відмежування його юрисдикції від юрисдикції загальних судів, що спеціалізуються на адміністративних спорах.

Запровадження в 2005 році адміністративного судочинства поновило актуальність цього питання й у нашій державі. Воно виникає переважно у спорах за участю вищих органів влади – Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України. У 2010 році ці спори було сконцентровано у Вищому адміністративному суді України (нині – в Касаційному адміністративному суді у складі Верховного Суду).

Відповідно підвищився й суспільний інтерес до практики вирішення цих справ. Оскільки змістовне наповнення судових рішень цієї категорії справ має пряме відношення до людської гідності.

Аналіз судової практики засвідчує, що питання розмежування згаданих двох видів юрисдикції, на жаль, не отримало задовільного вирішення. Особливо гостро воно стоїть у справах за позовами громадян до:

- Верховної Ради України з приводу порушення нею законодавчих процедур, встановлених Регламентом Верховної Ради або Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»;
- Верховної Ради України з приводу її бездіяльності, яка проявилася в неприйнятті певного закону (в тому числі й тих законів, до прийняття яких спонукав Конституційний Суд України у своїх рішеннях);
- Верховної Ради України з приводу ненадання громадянину доступу до тексту законопроекту та можливості внести свої пропозиції щодо нього;
- комітетів Верховної Ради України з приводу недопуску громадян на їх засідання, що були призначені для розгляду законопроектів;
- народних депутатів, комітетів Верховної Ради України, Президента України, з приводу неналежного розгляду ними пропозицій громадян, у тому числі законодавчих ініціатив громадян;
- Президента України з приводу його дій із підписання міжнародного договору від імені України.

За аналогічних обставин в одних випадках суд відмовляв у відкритті провадження щодо таких позовів з мотивів їх належності не до адміністративної юрисдикції, а до конституційної юрисдикції [1], в інших випадках – розглядає справу по суті, а в третіх – повертає позовну заяву під приводом неналежного формулювання позовних вимог [2].

Трапляються й такі випадки, коли суд, визнавши неналежність певної справи до адміністративної юрисдикції, замість того, щоб закрити провадження, ухвалює рішення по суті справи (про відмову в задоволенні позову) [3]!

Слід зауважити, що нами використовується судова практика Вищого адміністративного суду України, оскільки практика нового Касаційного

адміністративного суду у складі Верховного Суду ще не сформована.

При вирішенні цієї практичної проблеми, на нашу думку, слід виходити із такого.

Загально визнано, що основним критерієм розмежування видів судової юрисдикції є характер (юридичний зміст) спірних відносин.

Предметом конституційної юрисдикції є діяльність вищих органів держави щодо обрання із декількох політичних альтернатив певного одного варіанта, який і закріплюється у формі закону чи підзаконного (загального чи індивідуального) акта. Правові межі цього вибору, за загальним правилом, встановлено Конституцією України (якщо не брати до уваги міжнародні договори). Професор В.Б.Авер'янов цю діяльність позначив поняттям «державне регулювання суспільних процесів» [4] (далі – державне регулювання). Завдання Конституційного Суду в тому і полягає, щоб контролювати, чи не виходить політичний розсуд вищих органів влади за межі приписів Конституції України.

Предметом адміністративної юрисдикції є діяльність публічної адміністрації, тобто корпусу політично нейтральних службовців, які за допомогою фінансових, організаційних та інших ресурсів держави з метою вирішення певних загальносуспільних проблем владно впливають на поведінку окремих приватних осіб чи їх групи. Хоча адміністративний розсуд окремих службовців (перш за все міністрів) і містить елементи політичної лояльності, проте ці елементи обмежені певним «стратегічним» політичним рішенням, закріпленим у законі. Таким чином, специфіка адміністративних судів полягає в контролі за тим, щоб мета та засоби публічної адміністрації відповідали законам та не порушували права приватних осіб.

Вирішуючи питання про визначення юрисдикції адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ, суди повинні враховувати, що КАС України встановлює такі правила відмежування адміністративної юрисдикції від інших видів юрисдикції:

- понятійно-функціональне, тобто визначення адміністративної справи, що наведене у пункті 1 частини першої 4 КАС України;
- визначення видів публічних правовідносин (управлінські правовідносини та правовідносини, пов'язані з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень), зазначених п. 2 ч. 1 статті 4 КАС України;
- встановлення переліку публічно-правових спорів, що підпадають під юрисдикцію адміністративних судів (частина перша статті 19 КАС України);
- встановлення переліку публічно-правових справ, що не належать до предмета адміністративної юрисдикції (частина друга статті 19 КАС України).

Суди повинні врахувати, що юрисдикція адміністративних судів може бути встановлена законом, зокрема статтею 23 ЗУ від 13 січня 2011 року «Про доступ до публічної інформації», статтями 28, 30 ЗУ від 22 березня 2012 року

«Про громадські об'єднання», частинами четвертою, п'ятою, статті 28 ЗУ від 21 квітня 1999 року «Про виконавче провадження».

Публічно-правові спори щодо конституційності законів, міжнародних договорів, підзаконних актів ВРУ, Президента України, КМУ, Верховної Ради Автономної Республіки Крим віднесені до юрисдикції КСУ. Згідно зі статтею 14 ЗУ від 16 жовтня 1996 «Про Конституційний Суд України» до повноважень Конституційного Суду України не належать питання щодо законності актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції.

Відповідно до пункту 1 частини першої статті 19, частини першої статті 264 та частини першої статті 266 КАС України до юрисдикції адміністративних судів належить вирішення питання щодо законності (крім конституційності) підзаконних правових актів Верховної Ради України, Президента України, КМУ, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також законності та відповідності правовим актам вищої юридичної сили правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів АРК, місцевих держадміністрацій, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних повноважень.

Адміністративні суди повинні враховувати те, що в порядку адміністративного судочинства не можуть бути оскаржені й переглянуті правові акти Верховної Ради України, Президента України, КМУ, Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо їх конституційності. Проте у справах щодо оскарження підзаконних правових актів інших суб'єктів владних повноважень адміністративний суд може перевіряти їх відповідність Конституції України, міжнародним договорам, ратифікованим в Україні, законам України та іншим правовим актам вищої юридичної сили [5].

Слід визнати, що державне регулювання, з одного боку, та публічне адміністрування – з іншого, мають одну спільну рису – їх призначення у здійсненні організуючого впливу, скеруванні поведінки. Однак масштаби такого скерування різні; державне регулювання, як правило, не зачіпає статус окремих конкретних осіб. І в цьому полягає основна його відмінність від публічного адміністрування. Рішення Верховної Ради України, Президента України (зокрема, прийняття законів, оголошення стану війни, надання військової допомоги іншим державам, призначення позачергових виборів до Верховної Ради України, укладення міжнародного договору України) зазвичай (окрім хіба що кадрових рішень) прав конкретних осіб не стосуються, а тому за загальним правилом повинні належати до сфери контролю з боку саме Конституційного Суду України. Винятки, хіба що складають окремі рішення про помилування, прийняття до громадянства, нагородження державним нагородами, які, без сумніву, підконтрольні адміністративним судам.

Водночас, необхідно взяти до уваги те, що деяка частина повноважень вищих органів влади отримали додаткову (передусім, процедурну) регламентацію на рівні закону. Така регламентація покликана гарантувати участь інших державних органів та зацікавленої громадськості у процесі ухвалення рішень, з метою підвищення їх обґрунтованості, а відтак – легітимності та ефективності. Передбачаючи безпосередню взаємодію вищих органів влади із приватними особами, відповідні правові інститути фактично уподібнюють природу державного регулювання до природи публічної адміністрації, чим включають його до сфери контролю з боку адміністративних судів. Тому, наприклад, позови про зобов'язання Верховної Ради України офіційно опублікувати законопроект [6], про зобов'язання комітету Верховної Ради України розглянути законодавчі пропозиції громадянина [7], про доступ до участі у парламентських слуханнях [8], про зобов'язання народного депутата розглянути пропозицію громадянина [9], на нашу думку, варто вважати такими, що належать до адміністративної юстиції.

Звісно, наведені процедури є частиною процесу ухвалення відповідного політичного рішення й контроль за цією процедурою мав би здійснюватися у тому ж порядку, що і контроль за самим рішенням. Наочним у цьому плані є приклад судового контролю за розглядом заяв про злочини. Нещодавно Конституційний Суд України підтвердив, що такий контроль повинен здійснюватися у тому ж порядку, що і контроль за рештою рішень, які ухвалюються у межах кримінального судочинства [10]. Ситуація із законодавчими пропозиціями громадян, на нашу думку, мала б бути аналогічною. Процедурне рішення щодо своєї законодавчої пропозиції громадянин міг би оскаржити до Конституційного Суду разом із відповідним завершальним політичним рішенням. Оскільки інститут індивідуальної конституційної скарги на сьогодні в Україні тільки починає працювати, то громадянам доводиться обмежуватись захистом людської гідності суто з боку адміністративних судів.

На сьогодні до Конституційного Суду надійшло більше однієї тисячі конституційних скарг, відмовлено по 800 скаргах, 15 скарг прийнято до провадження (всі ці скарги стосуються норм кримінально-процесуального законодавства, в тому числі й конституційна скарга народного депутата Надії Савченко). Усі інші скарги знаходяться на розгляді у суддів Конституційного Суду України.

Нині висловлюються різні думки щодо досконалості цього інституту. Лунали вони й на нашій конференції.

Зауважимо при цьому, що запровадження такого інституту не означає, що відповідні спори із компетенції адміністративних судів автоматично зникнуть. Адміністративні суди продовжуватимуть контролювати відповідні акти на предмет законності, а Конституційний Суд України за контроль на

предмет їх конституційності (тільки вже конституційними зверненнями й приватних осіб). Конфлікту юрисдикцій не буде. Як його немає сьогодні при притягненні особи за одне і те ж діяння одночасно до декількох видів відповідальності, наприклад, кримінальної та дисциплінарної.

Список використаних джерел

1. Ухвала ВАСУ від 12 жовтня 2010 року № П–237/10, Ухвала ВАСУ від 12 жовтня 2010 року № А–281/10, Ухвала ВАСУ від 20 серпня 2010 року № П–152/10.
2. Ухвала ВАСУ від 25 серпня 2010 року № П–176/10, Ухвала ВАСУ від 20 жовтня 2010 року № П–324/10, Ухвала ВАСУ від 4 лютого 2011 року № П/9991/19/11, Ухвала ВАСУ від 11 січня 2011 року № П/9991/21/11
3. Постанова ВАСУ від 11 січня 2011 року № П–350/10
4. Державне управління: теорія і практика. /за заг. ред. д.ю.н. проф. Авер'янова В. Б. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – С.11.
5. Постанова ВАСУ від 20 травня 2013 року № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» (із змінами і доповненнями від 14 лютого 2014 року (Пленум ВАСУ № 2) і від 15 травня 2014 року (Пленум ВАСУ № 6))
6. Частина восьма статті 146 Регламенту ВРУ.
7. Пункт 11 частини першої статті 16 ЗУ «Про комітети Верховної Ради України».
8. Частина перша статті 235 Регламенту Верховної Ради України.
9. Частина друга статті 7 ЗУ «Про статус народного депутата України».
10. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 року № 1–29/2011.

Пахомова Мілана Володимирівна,

завідувач науково-дослідної частини

Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

доцент кафедри публічного управління та адміністрування

(м. Київ, Україна)

ОСВІТА ЛЮДЕЙ «ТРЕТЬОГО ВІКУ» ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ЛЮДИНИ

Закон України «Про освіту» (2017) задекларував право громадян на рівні умови доступу до освіти, гарантії їх права на освіту незалежно від віку (п. 2 ст. 3), реалізації права на освіту дорослих (п. 3 ст. 3). А формування поваги

до прав і свобод людини, відсутності дискримінації за будь-якими ознаками, сприяння навчанню впродовж життя визначено принципами освітньої діяльності у сфері освіти (ст. 6) [1]. Це актуалізовано питання значимості освіти людей «третього віку» в суспільстві.

Дійсно, ситуація, що склалася в Україні, викликала необхідність привертання уваги до проблеми залучення до суспільних процесів людей похилого віку, розуміння, що освіта людей «третього віку» в сучасних умовах – не лише реалізація їх права на освіту впродовж життя, насамперед – це підвищення соціальної активності, можливість спілкування та налагодження комунікацій, покращення стану здоров'я, підтримка їх фізичних, когнітивних та психологічних здібностей, що в цілому позитивно впливає на збільшення тривалості життя. То ж такий процес не повинен ототожнюватися із економічною необхідністю працевлаштування, а полягає в залученні громадян до повноцінного багатоаспектного суспільного життя не лише на ринку праці [2].

Серед чинників, що впливають на необхідність реалізації права на освіту осіб «третього віку», можемо зазначити такі:

1. Зменшення загальної чисельності населення України. Аналіз статистичних даних, представлених Державною службою статистики України, свідчить про негативну тенденцію до зменшення населення на 5,7 мільйонів осіб у 2018 році (станом на липень – серпень 2018 року) порівняно з 2003 роком (станом на січень – листопад 2003 року). Показники щодо зменшення кількості населення в Україні за останні 15 років представлені на рис.1.

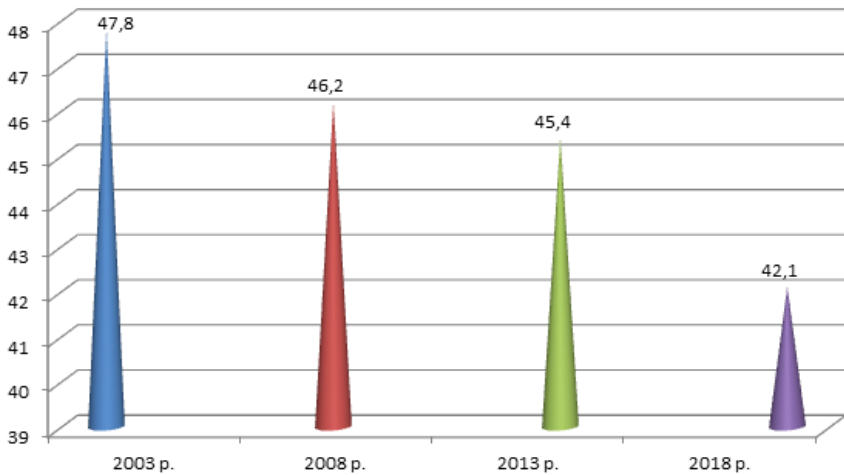

Рис. 1. Аналіз чисельності населення України за останні 15 років (у розрізі 2003 р., 2008 р., 2013 р., 2018 р.) [3].

2. *Високий рівень старіння населення.* Україна належить до країн з достатньо високим рівнем старіння населення. Так, за значенням частки населення осіб віком 60 років і старше в загальній чисельності населення наша країна посідає 11 місце у світовій ієрархії за цим показником і входить до тридцяти найстаріших держав світу, посідаючи 25 місце [4].

3. *Розвиток інформаційного суспільства, впровадження ІКТ у процесі,* пов'язані із забезпеченням належних умов життєдіяльності людини в суспільстві (розрахунок банківськими картками за товари та послуги, спілкування в соціальних мережах, користування онлайн-послугами банків, мобільним зв'язком, можливість придбання товарів через Інтернет та ін.).

4. *Поява нових видів освіти* (неформальної, – що не передбачає прилюдження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти та інформальної – як самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей) та необхідністю реалізації права на освіту впродовж життя. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про освіту» держава визнає ці види освіти й повинна створювати умови для розвитку суб'єктів освітньої діяльності [1].

5. *Зміни у віковій класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ).* Згідно з даними ВООЗ сьогодні людьми похилого віку вважаються особи, які досягли 60 – 75-річного віку [5], що потребує подовження їх соціальної та фізичної активності.

6. *Подовження пенсійного віку в Україні.* Однією з вимог МВФ є подовження пенсійного віку, наразі існуючим законодавством у системі пенсійного забезпечення визначений пенсійний вік для жінок – 58,5 років, чоловіків – 60 років [6]. Це, у свою чергу, передбачає підтримку професійної компетентності, здатності до оновлення та здобуття знань, оволодіння інноваційними технологіями в конкретній галузі тощо. Вважаємо, що подальше подовження пенсійного віку в перспективі не викликає сумнівів, оскільки європейський досвід свідчить про більш глибокий пенсійний вік. Так, середній пенсійний вік у Європі для жінок становить 63,5 років. Найвищий вік – 67 років – у Греції та Ісландії, у Португалії, Ірландії та Нідерландах – 66 років. Середній вік виходу на пенсію чоловіків – 64,5 років. Найвища норма – у Греції та Ісландії – 67 років [6]. Очевидною, на нашу думку, є потреба в удосконаленні процесів, використанні дієвих механізмів державного супроводу реалізації права осіб на освіту «третього віку», забезпечення фінансової підтримки цього напрямку, функціонування ефективних систем управління, створення умов для результативного партнерства, відсутність яких були зазначені ще у 2002 році на Софійській конференції з освіти дорослих [7], проте і сьогодні питання освіти осіб «третього віку» не є пріоритетом у державі, про що свідчить відсутність фінансування наявних центрів освіти «третього віку», діяльність яких здійснюється завдяки коштам міжнародних проектів чи

волонтерської допомоги педагогів, котрі надають освітні послуги слухачам безоплатно, на громадських засадах.

Приведене вище доводить актуальність і доречність вирішення проблем організації освіти для осіб «третього віку». Залучення широких верств осіб похилого віку до освіти впродовж життя матиме позитивний вплив не лише на кожну окрему людину, що має потребу в навчанні, а й сприятиме підвищенню позитивного іміджу країни, утвердження людиноцентричного та гуманістичного принципів у державному управлінні цим напрямом, цінності людини у суспільстві та реалізацію її права на освіту.

Список використаних джерел

1. Про освіту : Закон України від 05 вер. 2017 р. 2145–VIII. Офіційний вісник України. 2017. 05 жовт. (№ 78). С. 7. Ст. 2392.
2. Концепція освіти дорослих в Україні / укл.: Лук'янова Л. Б. Ніжин : ПП Лисенко М. М. 2011. 24 с.
3. Ukrstat.org – публікація документів Державної служби статистики України. URL : https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/ds.htm.
4. Горбовий А. Концепція діяльності центрів освіти «третього віку» в Україні: методичний посібник / під заг. ред. Спунбер Д., Горбового А., Халецької А., Київ-Луцьк. 2017. 116 с.
5. ВООЗ офіційно продовжила молодість. Сьогодні. 21 Серпня 2015. URL: https://ukr.segodnya.ua/lifestyle/food_wellness/vooz-oficialno-prodlila-molodost-642767.html
6. Пенсійний вік в Україні та інших країнах Європи: де найменше? 24 канал. 19 липня 2018. URL : https://24tv.ua/pensiyiniy_vik_v_ukrayini_ta_inshih_krayinah_yevropi_de_naumentshe_№1000917.
7. Обучение на протяжении всей жизни на пути к реализации целей программы ЮНЕСКО «Образование для всех» и решений п'ятко международной конференции по образованию взрослых КОНФИНТЕА V. София, Болгария, 6 – 9 ноября 2002 г. URL : <http://accord.cis.lead.org/edu/annex4.htm>.

Петрасюк Іванна Миколаївна,

*студентка магістратури юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ КОНСТИТУЦІЙНОГО УСТРОЮ ДЕРЖАВИ: УКРАЇНА ТА КРАЇНИ ЄС

Ідея цінності людської особистості, її гідності є основою конституційного устрою будь-якої держави. Демократичні принципи Європейського союзу надали феномену «людська гідність» статусу найвищої соціальної цінності, яка, своєю чергою, свідчить про значущість людини для суспільства як такої. Людська гідність є первинною та визначальною для всіх інших соціальних цінностей. Людська гідність є постійно змінюваним суспільним явищем. Вона склалась як відображення у свідомості людей того особливого місця, яке займає людина, а також як відображення її соціальної цінності.

Поняття людська гідність використовується демократичними державами як одна із характеристик конституційного устрою держави. Однак, аналізуючи законодавство цих країн, можна віднайти те, що законодавець не надає визначення «гідність», «людська гідність», що призводить до плюралізму його розуміння. Гідність розглядається як певна специфічна властивість, притаманна кожній людині, що зумовлює виникнення інших прав і свобод та вимагає їх закріплення.

Так, один із авторів проекту Загальної декларації прав людини, Д. Хамфрі, вважав, що посилання на гідність взагалі нічого не додає до змісту акта, його включення до ст. 1 Загальної декларації прав людини було пишномовним і фактично декларативним [1, с. 161–162].

Преамбула Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року закріпила, що саме людська гідність є джерелом прав людини й тому нерозривно пов'язана з ними [2, с. 13–23].

Преамбула Загальної декларації прав людини 1948 р. передбачає: «... визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру...» [3]. Як можна помітити в більшості міжнародно-правових актів, людська гідність згадується в преамбулах як базова вихідна категорія, з якої виводяться основні людські права, основоположні засади будівництва правової держави.

Практика органів конституційної юрисдикції деяких держав щодо визначення ролі та розуміння поняття «людська гідність» також дають

можливість пізнати цей феномен. Як приклад, можна навести правові позиції Федерального Конституційного Суду Німеччини, який у своїх рішеннях підтверджує, що вказана категорія є одночасно конституційною програмою, основним принципом правової німецької держави та основним неперушним правом людини [4, с. 106].

У країнах англосаксонської системи права містяться схожі погляди щодо розуміння людської гідності в рішеннях судів держави. Так, у справах що стосуються даного феномену, Верховний суд Канади здійснює тлумачення Канадської хартії про права і свободи 1982 року, у прецедентному праві цієї інституції склалися два конкуруючі підходи до розуміння природи гідності, – як свободи і як примусу [4, с. 107]. Відповідно першого підходу гідність є фундаментальною, невідчужуваною цінністю і сприймається як об'єктивна норма устрою держави. За другим підходом (гідність як примус) це явище пов'язане з правилами цивілізованого людського життя, тобто тими поведінковими нормами, які встановлені та сприйняті в соціумі.

Судова правотворчість Конституційного Суду Південно-Африканської Республіки у цій сфері є більш однозначною. Людська гідність визнана ним як базова, фундаментальна цінність конституційного порядку, завдяки якій розвивається правопорядок і конституціоналізм у Південно-Африканській Республіці [4, с. 108].

Поняття «гідність» вжито також у конституціях багатьох держав. Наприклад, у Конституції Італійської Республіки 1947 р., яка вважається однією з найдемократичніших конституцій, поняття суспільної гідності особистості посідає пріоритетне місце в розділі «Основні принципи». Стаття 3 цього розділу встановлює рівність усіх громадян перед законом незалежно від статі, раси, мови, політичних переконань, особистого й соціального стану та закріплює їх однакову суспільну гідність, яка не підлягає дискримінації [5]. Особливістю італійської конституційної доктрини є підвищена юридична значущість і незаперечність конституційних принципів та норм.

Конкретно виражене положення про те, що влада в державі повинна безпосередньо здійснюватися з повагою до гідності і свободи людей та конкретного громадянина, наявне в некодифікованій Конституції Швеції [6].

Конституція Польщі у ст. 30 закріплює, що «природжена й невід'ємна гідність людини є джерелом свобод і прав людини та громадянина. Вона є непорушною, а її повага і захист є обов'язком органів публічної влади» [7].

Усе вищезазначене вказує на те, що більшість країн світу сприймають феномен людської гідності, як елемент будівництва держави, конституційного устрою, адже їх законодавець закріплює в преамбулах, в розділах про основні принципи, й тлумачить як основу, базу для конституційного ладу, як першочерговий обов'язок держави забезпечувати дотримання права на людську гідність.

Конституція України також містить норми, що стосуються людської гідності. Так, у ст. 3 йдеться про те, що гідність людини визнано однією з найвищих соціальних цінностей в Україні, та у ст. 28, якою встановлено заборону піддавати будь-яку людину катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, а також без її вільної згоди медичним, науковим чи іншим досліддам [8].

Варто зазначити, що навіть якщо й Україна також закріплює право на людську гідність та її захист, однак у державному та суспільному житті країни питання щодо людської гідності звучить вкрай рідко. Панування у суспільно-правовому житті протягом доби Радянського союзу нормативістсько-правової концепції, викривлення розуміння людська гідність та не застосування у практиці його як соціальної цінності призвело до того, що здебільшого випадків воно розглядається як формальність. У багатьох цивільних та кримінальних справах можна спостерігати порушення права на гідність, однак громадяни ставляться до цього байдуже, або ні самі громадяни, ні їх захисники не розглядають ці порушення як такі, що порушують людську гідність, опираючись при цьому на інші правопорушення (незаконне звільнення з роботи, продаж не якісної продукції у супермаркетах, не виплата заробітної плати тощо). І допоки в державі й суспільстві не з'являться звичаї, які формуватимуть у людей позитивне ставлення до права на людську гідність як соціальної цінності, громадяни не захищатимуть це право, а правова держава не зможе бути побудована, адже вона повинна будуватися на верховенстві права, з огляду на ідею людської гідності, бо саме держава існує для людини, а не навпаки.

Отже, щоб надати праву на людську гідність в Україні європейського «звучання», необхідно переорієнтувати судову практику на захист природного права особи на гідність, змінити суспільство шляхом подолання нігілізму та його правового розвитку. Нині ні суди, ні громадяни поки що не пов'язують порушень окремих прав і свобод людини і громадянина із захистом природного права на людську гідність.

Список використаних джерел

1. *Пилипко Ю.* Людська гідність» як принцип приватного права. *Visegrad Journal on Guman Raights.* 2016. № 1/2. С. 161–166.
2. Права людини і професійні стандарти для юристів у документах міжнародних організацій / упоряд. Т. Яблонська. 3-тє вид., допов. і переробл. К.: Сфера, 2002. 342 с.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
4. *Шишкіна Е.* Людська гідність у контексті конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України.* 2014. № 1. С. 105–111.

5. Конституція Італійської Республіки від 22 грудня 1947 г. URL : <http://italia-ru.com/page/konstitutsiyaitalyanskoj-respubliki>.
6. Конституція Швеції від 28 лютого 1974 г. URL : http://www.sweden4rus.nu/rus/info/juridisk/konstytucija_shvecii
7. Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 г. URL : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>
8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

Пирогов Владислав Сергійович,
*студент 1 курсу СО «Магістр» факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)*

ПРАВО НА ЗАХИСТ ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЕРЖАВИ

Проголошення нашої держави в статті 1 Конституції України соціально актуалізує питання про межі здійснення нею своїх зобов'язань щодо соціального захисту громадян.

Як слушно зазначав німецький правознавець Гюнтер Дюріг, сьогодні людину в науках, які мають справу з людьми, розглядають і розуміють цілісно, як поєднання воедино тіла –душі – і – духу, що не можуть бути розділені на один від одного взаємно ізольовані «шари». Без мінімуму зовнішніх життєвих та тілесних умов людина як така не є тим, що становить її гідність, а саме – мати здатність власним вільним рішенням вивиситись над безособовим доквіллям. Без цього людина не живе, а животіє [1, с. 125].

Професор Отто Бахоф зауважував, що зі втратою матеріальної основи гідного людини життя втрачається й сама гідність [2, с. 81].

Крім того, Гюнтер Дюріг підкреслював, що «слово Христа: «Не хлібом єдиним живе людина» передусім містить висловлювання: «Людина живе хлібом» [2, с. 81].

Лише посилює науковий дискурс щодо обсягу та змісту державних соціальних гарантій та природи їхнього корелятивного зв'язку із правом на захист гідності людини нещодавнє Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5–рп/2018 у справі № 1–4/2018 за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про

внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII [3].

Аналіз цього Рішення дає змогу визначити кілька відправних точок в світлі взаємодії концептів «гідності людини» та «соціальної держави»:

1) Передусім, Конституційний Суд України (надалі – Суд) наголосив, що «людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для всіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою людина її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (стаття 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68)» [3].

Слід звернути увагу на те, що вперше в офіційній доктрині конституційного права України обґрунтовано зміст концепту «гідності людини», зважаючи на його фундаментальний характер для розуміння ключової ідеї конституційної демократії. Звернено увагу на дуальну сутність гідності, що, з одного боку, накладає стандарти на діяльність публічної адміністрації, яка має поважати та захищати право людини на вільний розвиток своєї особистості, а з іншого – підкреслено важливість аксіологічного підходу до розуміння гідності людини, яка релятивізує правові цінності та слугує засобом їхнього балансування (зважування).

Витлумачивши гідність людини як суб'єктивне конституційне право, Суд у такий спосіб не лише визнав особливу природу гідності людини, а й де-факто розширив дію концепту «позитивних зобов'язань держави», який має стосуватися й ефективності забезпечення захисту гідності людини. Тобто держава є відповідальною за створення належних умов, коли «ядро права» залишається недоторканим і захищеним як від втручання держави, так і від зазіхань з боку суб'єктів приватного права. Має бути гарантовано збережено сутнісний зміст основного права, коли воно не втрачає свого значення для людини та може бути забезпечено досягнення мети, обумовленої його реалізацією. У контексті права на захист гідності людини такий обов'язок втілюється у необхідності створення умов для вільного та гармонійного розвитку особистості людини, можливості реалізації нею своїх моральних устремлень та настанов, що є інтегративною основою гідності людини;

2) Також Суд акцентував увагу на тому, що «у державі, яку проголошено соціальною, визначений законодавцем розмір прожиткового мінімуму має реально забезпечувати гідний рівень життя людини» [3].

На думку Конституційного Суду України, «держава, виходячи з існуючих фінансово-економічних можливостей, має право вирішувати соціальні питання на власний розсуд. Тобто в разі значного погіршення фінансово-економічної ситуації, виникнення умов воєнного або надзвичайного стану, необхідності забезпечення національної безпеки України, модернізації системи соціального захисту тощо держава може здійснити відповідний перерозподіл своїх видатків з метою збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства. Проте держава не може вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних прав осіб, яка безпосередньо пов'язана з обов'язком держави за будь-яких обставин забезпечувати достатні умови життя, сумісні з людською гідністю» [3].

У контексті сказаного важливими є два аспекти.

По-перше, Суд чітко окреслив межі соціальних гарантій, які держава має безумовно надавати своїм громадянам. Такими межами є винятково конституційні соціальні права, тобто ті, що містяться безпосереднього в розділі II Основного Закону, реалізація яких дає змогу створити необхідний мінімальний комфорт у сфері приватної автономії особи.

По-друге, проголошення України соціальною державою своїм логічним продовженням мало реальне забезпечення кожному її громадянину гідних умов життя. А ось гідні умови життя, як визначено Конституцією України, виявляються у матеріальному забезпеченні, що відповідає розміру прожиткового мінімуму. Водночас варто зауважити, що хоча й визначення таких мінімально достатніх умов перебуває в межах свободи розсуду держави, такий розмір повинен бути економічно обґрунтованим і визначатися з урахуванням реальних соціальних потреб населення.

3) Аналізуючи юридичну природу пільг, скасованих і обмежених положеннями підпунктів 1, 2 пункту 12 розділу I Закону № 76, Конституційний Суд України підкреслив, що «надання окремих пільг громадянам є конституційно допустимим. Однак наявність у тексті Основного Закону України категорії «пільга» не означає, що ця категорія є елементом конституційного статусу людини на відміну від основоположних прав і свобод людини та гарантій їх реалізації, які є необхідними для гідного існування та гармонійного розвитку людини. Конституційний Суд України виходить з того, що в кожному конкретному випадку має бути встановлено, чи пов'язані пільги з неможливістю особи мати заробіток, втратою такого заробітку або недостатнім рівнем життєвого забезпечення особи та непрацездатних членів її сім'ї, а також чи спрямовані вони на забезпечення достатніх умов життя, сумісних із людською гідністю» [3].

З наведеного випливає, що оцінюючи правову природу певних преференцій, встановлених законодавцем (чи є вони конституційними), щоразу слід з'ясовувати мету запровадження певних пільг. Вони є допустимими й

конституційно захищеними лише за умови їхньої спрямованості на ефективне забезпечення конституційних гарантій права на належний соціальний захист та достатній рівень життя, тобто мають на меті створення умов для реалізації конституційного права на захист гідності. Водночас закріплення пільг, які не пов'язані з обставинами, що зумовлюють об'єктивну та необхідну (виправдану) потребу надання людині певного рівня соціального захисту, виходить за межі змісту гарантій соціальної держави, що не ґрунтується на ідеї втілення позитивних зобов'язань держави щодо забезпечення права на захист гідності.

Більше того, такі ініціативи законодавця об'єктивно можуть бути кваліфіковані як «соціальний популізм», оскільки вони мають на меті посилення соціальних гарантій осіб без виправданих та обґрунтованих на те підстав, що не має нічого спільного із забезпеченням конституційних основ права на гідне життя. Як підтверджує практика, такі заходи вживають з мотивів одержання додаткової політичної підтримки від населення, в той час як відповідно до людиноцентристської концепції діяльності держави законодавча ініціатива повинна створювати підґрунтя для ефективної реалізації конституційних прав та свободи людини.

Висновок. Рішенням Конституційного Суду закладено підґрунтя для осмислення гідності людини як правової універсалії та визначено її зв'язок із принципом соціальної держави. Зміст права на захист гідності людини є ключовим критерієм для визначення меж позитивних зобов'язань держави щодо соціального забезпечення громадян, оскільки такі заходи завжди повинні бути спрямовані на забезпечення конституційного права на достатній життєвий рівень та мінімальний соціальний захист, що становить ядро права на захист людської гідності. Водночас щоб питання захисту соціальних прав та забезпечення ефективних соціальних гарантій не ставали предметом конституційного популізму, законодавець має враховувати сталі юридичні позиції Конституційного Суду і запроваджувати таке законодавче регулювання, яке буде виправданим і матиме на меті створення збалансованої системи соціального забезпечення, з огляду на ідею гідних умов життя та гарантування права на вільний розвиток особистості як важливого її складника.

Список використаних джерел

1. Güntern Dürig. Der Grundrechts satzvonder Menschenwürde: Entwurf eines praktikablen Wertsystems der Grundrechteaus Art. 1 Abs. I inVerbindungmit Art. 19 Abs. II des Grundgesetzesin der Archivdesöffentlichen RechtsVol. 81 (№. F. 42), no. 2 (1956), pp. 117–157.
2. Г. Дюріг. Витяги із Архіву публічного права / Archiv des öffentlichen Rechtsn. F. Band 42, 1956, S. 117–157 // Матеріали міжнародного науково-практичного семінару «Людська гідність у праві Німеччини, Польщі та

України» (Київ, 10 – 11 жовтня 2016). С. 72–107. URL : https://drive.google.com/file/d/0B_SU73qUZTIVRzJ6WV8wbzluTk0/view

3. Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5–рп/2018 у справі № 1–4/2018 (2792–15) за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII. URL : <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5-p.pdf>

Плисюк Наталія Миколаївна,

*доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького
університету управління та права, кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

СИСТЕМА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

Системі злочинів проти життя у кримінальному законодавстві зарубіжних держав відводиться різне місце. Держави-представники романно-германської правової сім'ї (країни Західної Європи) в кримінальному законодавстві відображають пріоритети, так званої, «класичної» школи права: ставлять життя та здоров'я особи серед перших об'єктів, що підлягають правовій охороні. Про суспільну важливість зазначених суспільних відносин свідчить застосування кримінального покарання у вигляді довічного ув'язнення залежно від тяжкості вчиненого діяння. Спостерігається тенденція до збільшення ознак, що обтяжують кримінальну відповідальність за злочини проти особи. Злочини проти життя диференційовані в кримінальному законодавстві на прості (за умисної або необережної форми вини), кваліфіковані та привілейовані склади вбивств.

КК Франції 1992 року вніс зміни в систему складу умисних посягань на життя людини [1, с. 23]. Відмовившись від привілейованого складу дітовбивства, КК в систему складів умисних посягань на життя людини включив умисне вбивство без обтяжуючих обставин; отруєння; умисні вбивства при обтяжуючих обставинах: умисне вбивство, вбивство, пов'язане з іншим злочином, вбивство з метою приготування або полегшення вчинення проступку, чи сприяння втечі, або забезпечення безкарності виконавця або співучасника проступку, вбивство, вчинене щодо певних груп потерпілих, підвищений

захист яких встановлена КК [2]. Така обтяжлива обставина, як застосування тортур або актів жорстокості, стало самостійним складом.

Норми кримінального законодавства країн англо-американської правової сім'ї вирізняються відсутністю належної систематизації [3, с. 135]. Їхня дія направлена першочергово на забезпечення охорони та безпеки суспільства та загальну превенцію. Тому норми, що передбачають відповідальність за злочини проти життя особи, є складовою забезпечення суспільної безпеки в умовах ліберальної доктрини прав людини. Особливістю країн, що належать до англо-американської правової системи, є те, що охорона життя людини починається ще до її народження, тобто до початку фізіологічних пологів (в США – 24-тижневий строк вагітності жінки). Систему злочинів проти життя складають просте вбивство та тяжке (вбивство за обтяжуючих обставин), розрізняючи їх за спрямованістю злочинного наміру (Англія) або за ступенем (штат Нью-Йорк, США).

До 1996 року в Англії діяла така доктрина: якщо після заподіяння тілесного ушкодження обличчя пострадалий помре протягом одного року і дня, то суб'єкт винен у вбивстві. Зараз ця доктрина скасована, але діє в деяких штатах і в Кувейті. Щодо цього питання є прецедент – справа Холланда: після удару ножом по руці у Холланда почалася гангрена, і він помер у результаті цього через 11 місяців. Суб'єкта судили за вбивство і засудили до смертної кари. Основним складом в англосаксонській системі є тяжке вбивство. Простим вбивством вважається будь-яке протиправне позбавлення життя іншої людини, якщо воно не є тяжким вбивством. Покарання за злочини проти життя передбачено від довічного ув'язнення до арешту в кілька місяців або штрафу. Особа визнається винною у вчиненні простого умисного вбивства, якщо вона діє з прямим умислом. Як пом'якшуючі обставини враховуються обмежена осудність, вчинення вбивства на виконання домовленості про спільне самогубство, провокація злочину.

Основною ознакою тяжкого вбивства є наявність заздалегідь обдуманого умислу. Закон «Про вбивство» 1957 року, ст.1: необхідно встановити намір – протиправно позбавити життя чи нанести тяжке ушкодження, від якого особа помре [4, с. 246]. В Англії до вбивств належить і дітовбивство. Закон «Про дітовбивство» 1938 року, ст.1: жінка, яка навмисне діє або не діє, завдаючи смерть своїй дитини до 12 місяців у стані психічного розладу, несе відповідальність не за тяжке, а за просте вбивство. Покарання – термін тюремного ув'язнення (довічне дуже рідко).

Мусульманський тип правової сім'ї базується на розумінні життя людини як основної цінності ісламу. У мусульманській громаді всі сторони життя людини і суспільства регламентовані релігією. Тому приписи релігійних джерел є основною нормою права та містять принцип адекватності покарання вчиненому злочину (покалічення, смертна кара).

Переважна більшість нормативних правил мусульманського права виходять з ідеї обов'язків людини перед Аллахом, а не з ідеї її прав і свобод. Правосуб'єктність, тобто правоздатність і дієздатність, осіб за мусульманським правом визначається відповідним чином, а саме – всі мусульмани є правоздатними з моменту народження, а дієздатними вважаються особи, які досягли повноліття і знаходяться у здоровому розумі. Повноліття для чоловіків настає в 15 років, для жінок – у 9 років. В ісламській концепції прав людини виділяють такі найбільш важливі принципи, як свобода, що заснована на дозволі того, що не заборонено ісламом; гідність, що визначає виключне місце людини серед усіх творінь Аллаха; рівність мусульман, незалежно від кольору шкіри, мови, національного походження; справедливість, яка повинна бути покладена в основу міжособистісних відносин і вирішення спорів між індивідами.

Релігія завдяки зв'язку, який вона встановлює між суспільним життям людини та її служінням Богу, передбачає відповідальність особи перед Богом за всі її діяння, і, по суті, якщо цивільного правосуддя можна уникнути, то від всевидячого ока Аллаха сховатися неможливо – в цьому і виявляється перевага ісламу.

Кримінальне законодавство країн Далекого Сходу (Китай, Японія, М'янма, Республіка Корея та ін.) визначається стійкою ідеологією з першочерговою орієнтацією на захист державної власності, управління та суспільного порядку, іноді на шкоду інтересам окремої особистості. Його, як правило, іменують далекосхідним правом. Провідним джерелом права виступає звичай і традиція як правила поведінки, що формуються суспільством і в результаті багаторазового застосування входять до звички людей. Тим самим, у формуванні норм права пріоритет належить суспільству, а не державі.

У Японії діє Кодекс, прийнятий Законом від 24 квітня 1907 р. Хоча в історії цієї держави неодноразово робилися спроби розробки та прийняття нового Кримінального кодексу України (в 1927, 1947, 1972 рр. І пізніше), однак вони були безуспішними. Що стосується норм Особливої частини, то Законом 1995 року була пом'якшена порівняно з попереднім законодавством кримінальна відповідальність за посягання на прямих родичів по висхідній лінії. Це пояснювалося тим, що підвищена відповідальність за подібні посягання могла бути розцінена як певна суперечність принципом рівності всіх перед законом. В особливої частині описуються зміст і ознаки різних груп злочинів, у тому числі й такі злочини проти життя, як вбивства. Національна правова система Японії відображає основні риси традиційного далекосхідного права з відповідним поєднанням їх з елементами західного права. Це певним чином також має місце й у правових системах держав африканського континенту, які генетично належать до звичаєвого права.

Африканська правова система була сформована на основі племінних традицій і звичаїв, права європейських метрополій та сучасних правових новел. Своєрідність африканського звичаєвого права полягає в тому, що воно визнається більшістю населення як регулятор суспільних відносин; діє в межах общини, відображає схильність до спільності, прагнення забезпечити єдність, згуртованість соціальної групи; є поєднанням моральних, релігійних і правових норм, ритуалів, що відображають зв'язок з навколишньою природою і надприродними силами; не є єдиним для всіх общин; здебільшого не має писемного оформлення.

Для країн постсоціалістичної правової системи (Україна, Росія, Болгарія та інші країни пострадянського простору) характерним є матеріальне визначення поняття злочинів проти життя (охоплює обов'язкові ознаки, такі як протиправність та спричинення шкоди суспільним інтересам), високий рівень систематизації та юридичної техніки [5, с. 12]. Відрізняються підходи щодо визначення пріоритетності захисту інтересів особи або державної безпеки. У кримінальному законодавстві постсоціалістичних держав провідне місце серед злочинів проти життя особи займає вбивство, різновидом складу якого є вбивство при обтяжуючих обставинах. Кримінальна політика спрямована на збільшення та деталізацію обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність.

Список використаних джерел

1. *Красницький І. В.* Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2008. 232 с.
2. Уголовный кодекс Франции. науч. ред. Л. В. Головки, Н. Е. Крылова. СПб.: Юридический центр «Пресс». 2002. 650 с.
3. *Давид Р., Жоффре-Спинози К.* Основные правовые системы современности / пер. с фр. В. А. Туманова. М. : Международные отношения, 2003. 400 с.
4. Порівняльне правознавство (правові системи світу) : монографія. [Ю. С. Шемшученко, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко та ін.] ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Парламентське вид-во. 2008. 488 с.
5. *Коцюба О. П.* Проблеми формування правової системи і законодавства України. Правова система України: теорія і практика: тези доп. і наук. повід. наук.-практ. конф. Ін-ту д-ви і права ім. В.М. Корецького АН України (7 – 8 жовт. 1993 р). К. 1993. С. 10–14.

Процько Максим Ігорович,

*студент юридичного факультету Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
(м. Київ, Україна)*

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ГІДНІСТЬ

Останнім часом в українському суспільстві дедалі частіше постає питання забезпечення гідності людини, реалізації права на гідність. Однак однозначне чітке визначення поняття права людини на гідність не сформульоване, наслідком чого є різне тлумачення зазначеної юридичної конструкції, саме цим і зумовлена актуальність теми.

Відповідно до статті 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Статтею 68 Конституції України передбачено, що кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [1]. Проаналізувавши зазначені норми Конституції, можемо дійти висновку про задекларованість права людини на гідність, а також його захист. Стаття 28 надає часткове тлумачення права на гідність, зокрема кожен має право на повагу до його гідності, а саме ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом [1].

У міжнародних договорах гідність людини згадується у статті 1 Загальної декларації прав людини, а саме: усі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах [2]. Можемо зробити висновок, що право на гідність має кожна людина, незалежно від будь-яких ознак. Відповідно до статті 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що ратифіковано Указом Президії Української РСР № 2148–VIII від 19.10.73, нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню. Зокрема жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідом [3]. Аналогічна за змістом правова норма міститься й у статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання [4]. Таким чином, можемо зробити висновок, що міжнародне право визначає одним із подібних до права людини на гідність її право на людське, гуманне поводження без катувань до неї, неможливість піддання медичним чи науковим дослідом без власної згоди людини.

Відповідно до статті 297 Цивільного кодексу України, кожен має право на повагу до його гідності та честі. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі. Зазначена норма надає людині можливість звернутися за захистом її порушеного права на гідність, проте чіткого тлумачення цього права не надає [5]. Науково-практичні коментарі до Цивільного кодексу України містять такі положення. Під поняттям «гідність особи» слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біо-психосоціальної істоти. Що стосується цивільно-правового регулювання та захисту, то вони можливі лише стосовно правовідносин, які виникають щодо об'єктивної сторони гідності особи, тобто суспільним або класовим ставленням до особистості, незалежно від самої людини [6].

Варто також зазначити, що законодавець захищає право на гідність людини, що знаходиться під кримінальним переслідуванням, зокрема відповідно до статті 11 Кримінального процесуального кодексу України, під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність. Кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження [7]. Перш за все, це стосується тих посадових осіб, які наділені в кримінальному провадженні владними повноваженнями, а саме – не допустити зловживанню своїх владних повноважень [8].

Таким чином, з огляду на зазначене, можемо сформулювати власне визначення права людини на гідність, а саме: право людини на гідність – це право людини на людське, гуманне, толерантне, рівне ставлення до неї, повагу особистості, а також прав та законних інтересів, як власних, так і її близьких.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Редакція від 30.09.2016 р. № 254к/96–ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96–вр>.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ратифікація від 19.10.1973 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Редакція

- від 02.10.2013р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Цивільний кодекс України. Редакція від 02.08.2018 р. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
 6. *Шевченко Я. М.* Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. К., 2004. URL : <http://radnuk.info/komentar/chky/chky-knuga2/116-kn2-glava22/2017-297-.html>.
 7. Кримінальний процесуальний кодекс України. (редакція від 05.08.2018 р.) Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
 8. *Блажівський С. М., Грошевий Ю. П., Дьомін Ю. М.* та ін. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науков-практичний коментар: у 2 т. Т. 2./ за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х. : Право, 2012. 664 с.

Рижук Ірина Володимирівна,

*доцент кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права*

*Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький, Україна)*

МІСЦЕ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ОМБУДСМЕНІВ В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

У багатьох розвинутих країнах досить поширеною є практика запровадження спеціалізованих омбудсменів, які здійснюють свою діяльність в інтересах специфічних груп, що потребують додаткового захисту. Такі моделі можуть бути досить різноманітними – військові омбудсмени (ФРН, Норвегія), омбудсмени з питань охорони здоров'я (Велика Британія, США), омбудсмени з прав дитини (Норвегія, Фінляндія, Нова Зеландія, Австрія, Ізраїль, Колумбія, Російська Федерація, Литва та ціла низка інших країн), студентські омбудсмени (США, Велика Британія, Канада, Російська Федерація) тощо [1, с. 44].

Тим самим шляхом пішла й наша держава. Так, поруч з класичним взірцем парламентського омбудсмена в національному законодавстві містяться положення, які надають правового оформлення спеціалізованим омбудсменам, зокрема: Уповноваженому Президента з прав дитини, бізнес-омбудсмену та

Урядовому уповноваженому у справах Європейського суду з прав людини.

Питання запровадження посади спеціального уповноваженого з прав дітей піднімалося за роки незалежності неодноразово. Початок цього процесу знаменує ратифікація Конвенції ООН про права дитини [2] у 1991 р., коли наша держава взяла на себе цілу низку зобов'язань, що ґрунтуються на чотирьох основних засадах: першочерговість інтересів дитини, забезпечення повноцінного життя дітей, залучення кожної дитини до життя спільноти, відсутність дискримінації. Будучи країною-учасницею Конвенції, наша держава зобов'язана періодично звітувати перед Комітетом ООН про права дитини, надсилаючи один раз на п'ять років звіт щодо становища дітей. На підставі таких звітів, Комітет ООН з прав дитини представляє свої заключні зауваження та рекомендації, які є для держави обов'язковими для виконання задля покращення становища дітей.

Так, за результатами національної доповіді про реалізацію положень Конвенції ООН про права дитини, яку було представлено Україною в січні 2011 р., Комітет ООН з прав дитини вніс 95 зауважень і рекомендацій щодо національної політики, яка здійснюється стосовно дітей. Окрім того, зауваження містили рекомендацію Україні створити посаду Уповноваженого з прав дітей. Також комітет рекомендував вжити заходів для забезпечення цього національного механізму належними людськими й фінансовими ресурсами для гарантування його незалежності та дієвості.

Вищезгадані зауваження було враховано органами державної влади та 11 серпня 2011 р. Указом Президента України було запроваджено інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини, на який покладено завдання сформулювати чітку концепцію діяльності та державної політики у сфері захисту прав дітей, їх законних інтересів.

Варто зазначити, що така інституція не підміняє жоден інший державний орган, вона має власні завдання, які визначаються Президентом України: почути кожну дитину, права якої порушено, та зробити все необхідне для їх поновлення; вести моніторинг усіх дій та рішень центральних і місцевих органів влади, які стосуються прав дитини, аналізувати їх на відповідність законодавству, що торкається захисту прав дітей, пропонувати зміни до законодавства та дій всіх без винятку органів влади щодо інтересів дітей.

Положенням про Уповноваженого, затвердженим Главою держави Указом від 11 серпня 2011 р. № 811 «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини», визначено, що Уповноважений Президента України з прав дитини забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері [3].

Створення такої інституції, як Уповноважений з прав дитини беззаперечно стало позитивним кроком у забезпеченні прав дітей, але цього недостатньо

для успішного його функціонування. Під час діяльності дитячого омбудсмена виникає низка проблем, усунення яких буде сприяти повноцінному функціонуванню інституту омбудсмена з прав дитини в Україні. Виникає потреба у внесенні зміни до чинного законодавства, які будуть закріплювати питання щодо запровадження посади регіональних омбудсменів з прав дитини та посилення ролі взаємодії дитячого омбудсмена з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, громадськими правозахисними організаціями. Надзвичайно корисним буде, окрім розширення повноважень омбудсмена, законодавче визначення основних критеріїв оцінки ефективності його діяльності, що на сьогодні, на жаль, відсутнє.

Наступним видом спеціалізованого омбудсмена, правовий статус якого буде проаналізовано, є бізнес-омбудсмен, який є порівняно досить «молодим» у нашій державі. Лише у грудні 2014 року Україною було зроблено важливий крок на шляху до покращення умов ведення бізнесу – вперше за історію незалежної України започатковано Раду бізнес-омбудсмена, яку очолює бізнес-омбудсмен. Рада бізнес-омбудсмена представляє та захищає інтереси бізнесу у державних органах. Нова установа покликана забезпечити прозоре ведення бізнесу в Україні. В цьому випадку доречно говорити не про окремого омбудсмена, а про орган, що впливає з відповідних нормативно-правових актів, а бізнес-омбудсмен цю Раду очолює.

Не можемо залишити поза увагою Урядового уповноваженого у справах Європейського Суду з прав людини, який відіграє важливу роль у забезпеченні законності та загального правопорядку. Його правовий статус визначається Положенням про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 р. [4]. Згідно з цим положенням, Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини є посадовою особою, на яку покладено повноваження щодо забезпечення представництва України в Європейському Суді з прав людини під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також інформування Комітету Міністрів Ради Європи про хід виконання рішень Суду.

Обсяг повноважень Урядового уповноваженого є досить широким, що є цілком зрозумілим з огляду на євроінтеграційні процеси в Україні, що вимагає активної співпраці за всіма напрямками діяльності Європейського Союзу. У першу чергу, це стосується створення умов для надійної охорони прав та свобод людини і громадянина, що зумовлено кількістю осіб, які звертаються за захистом до Європейського Суду з прав людини, яка постійно зростає. Саме тому на Урядового уповноваженого покладаються такі складні, але напрочуд важливі обов'язки. У той же час, крім обов'язків, Урядовий уповноважений має можливість здійснювати певні права. Він може звертатися

із запитами до органів державної влади та органів місцевого самоврядування й отримувати від них необхідні матеріали та інформацію; утворювати експертні та робочі групи, залучати спеціалістів, науковців та експертів до вирішення питань, що належать до його компетенції; звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з метою надання сприяння у здійсненні заходів щодо забезпечення представництва України в Суді та виконання його рішень, а також зі створення необхідних умов для проведення Судом розслідування у справі про порушення Конвенції та вжиття заходів відповідно до його регламенту.

Безумовно, Урядовий уповноважений потребує допомоги у справі забезпечення належного представництва України в Європейському Суді з прав людини. Тому його діяльність забезпечує Секретаріат Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, який утворюється у складі центрального апарату Міністерства юстиції України з правами департаменту. У разі відсутності Урядового уповноваженого його обов'язки виконує керівник Секретаріату.

Діяльності Урядового уповноваженого, пов'язаній з роботою в Суді, а також з інформуванням Комітету Міністрів Ради Європи про хід виконання рішень Суду, сприяє Міністерство закордонних справ через Постійне представництво України при Раді Європи.

Отже, як показує нам аналіз функціонування спеціалізованих омбудсменів, незважаючи на їх схожу правову природу та основне призначення (забезпечення прав людини в загальному або в окремій сфері, на яку розповсюджується діяльність омбудсмена), механізм функціонування цих інститутів є досить різним. Задля уніфікації норм щодо цих суб'єктів було б доречним дотримуватись однакової позиції хоча б в основних аспектах: щодо вимог до таких осіб, системи допоміжних органів, звітування, відповідальності тощо. У загальному, законодавче введення інституту омбудсмена стало важливим кроком у розвитку демократичних процесів спрямованих на подальше зміцнення статусу особи, гарантій реалізації прав і свобод людини і громадянина – основних складових правової держави. Комплексний підхід до вирішення проблеми, що стосується правової бази інституту омбудсмена, дозволяє ліквідувати існуючі проблеми у сфері функціонування механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина, а також матиме позитивний вплив на стимулювання діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових осіб.

Список використаних джерел

1. *Марцеляк О. В.* Омбудсман з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні. *Право України.* 2003. № 10. С. 44–48.
2. Конвенція ООН про права дитини, прийнята резолюцією 44/25 Генеральної

- Асамблеї ООН, від 20 листопада 1989 року, що набула чинності 02 вересня 1990 року. URL : http://www.unicef.org/ukraine/convention_small_final.pdf
3. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11.08.2011 р. № 811/2011. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>
4. Про заходи щодо реалізації Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2006 р., № 784. Офіційний вісник України. 2006. № 22. Ст. 1655.

Розвадовський Володимир Іванович,

*завідувач кафедри конституційного, міжнародного
та адміністративного права навчально-наукового юридичного інституту
ВДНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника»,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Івано-Франківськ, Україна)*

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ЦІННІСТЬ ТА ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Повага до людської гідності вже давно є одним із фундаментальних принципів правової держави, що втілений як в Конституції України, так і в конституціях країн демократичної Європи. Так, стаття 1 Конституції України закріплює норму про правову державу в Україні, а частина перша статті 3 встановлює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищими соціальними цінностями [1 с. 3].

Сьогодні особливо актуальними є конституційні положення, що стосуються гідності людини як головної соціальної цінності в Україні. Це пов'язано з тим, що саме ця цінність лежить в основі соціально зорієнтованої ринкової економіки, конституційної демократії та захисту прав людини. Тому прогрес держави неможливий без належного забезпечення гідності людини, а відтак – економічних і демократичних інститутів. У держави також немає майбутнього, якщо вона не буде дотримуватися, зневажати або не буде належним чином реалізовувати особисті та інші права і свободи людини [2, с. 135–146].

На жаль, нині має місце досить зневажливе ставлення багатьох членів українського суспільства до таких найважливіших людських цінностей, як честь і гідність. Не зважаючи на те, що ці соціальні цінності (блага) знаходяться під захистом-охороною ключових законодавчих актів

країни – Цивільного та Кримінального кодексів України, стан їх правового забезпечення є вкрай незадовільним.

Зазначена проблема ускладнюється ще й тим, що українська юридична наука ще й досі недостатньо опанувала філософією людської гідності. Очевидно, що існують різні точки зору на це питання. Так, деякі вчені вказують, що людська гідність є однією з багатьох свобод людини; інші стверджують, що гідність є позитивним правом тощо. Деякі автори розглядають право людини на гідність як засадниче щодо інших її прав, оскільки воно реалізується через одночасне застосування разом з іншими правами і свободами громадян. Учені також розглядають право на людську гідність як абсолютне, тобто таке, що охороняється від усіх інших суб'єктів права, які у зв'язку з цим співіснують у певному правовому режимі. На думку проф. О. В. Гришук, гідність людини треба розуміти у двох значеннях: в об'єктивному – як визнання і повагу до особи з боку оточуючих, та в суб'єктивному – як усвідомлення особою свого суспільного становища [3 с. 43].

Чинне законодавство України також не містить визначення поняття гідності людини, оскільки воно вважається морально-етичною категорією. Це поняття не має єдиного розуміння також і в міжнародних документах, бо є багатоаспектним поняттям. Відповідно серед науковців виникають труднощі в інтерпретації принципу гідності людини, що зумовлюється складною й багатогранною сутністю цього явища об'єктивної дійсності.

Проте проаналізувавши праці вчених і законодавство, можна якомога повніше охопити поняття «людської гідності», не вдаючись до невиправданого звуження його змісту. Одним з таких узагальнюючих понять може бути таке: гідність – це універсальне природне право, що захищає всі інші права і свободи будь-якої особи, забезпечує належне ставлення до неї з боку органів державної влади, інших публічних і приватних осіб. По суті, це право людини, що не знає меж. Тому його не можна прирівнювати ні до фундаментальних прав людини, ні до її основоположних свобод, хоча вони й співіснують та взаємодіють між собою.

В Україні до права на гідність людини фактично ставляться досить просто, пояснюючи це необхідністю повсякденного нормального існування та розвитку людини тощо. Водночас проф. Ю. І. Римаренко розумів, що за змістом права на повагу до гідності людини слід бачити не тільки правову, але й морально-психологічну складову [4, с. 33–37]. Тобто людині природно усвідомлювати себе особистістю, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе інших людей, державних органів та їх посадових і службових осіб, а також – вимагати, щоб будь-які сумніви щодо її моральних якостей і етичних принципів були належним чином обґрунтовані критиками.

Як уже зазначалось, Конституція України відіграє особливу роль у забезпеченні поваги та захисту людської гідності. Фактично право на її повагу

стає реальним лише тоді, коли воно реально гарантує реалізацію конституційних прав і свобод громадян. Інакше кажучи, його роль полягає в тому, щоб підвищувати рівень захищеності цих прав і свобод завдяки ціннісному значенню людської гідності [5 с. 277]. Як свідчить зарубіжний і частково вітчизняний досвід, із введенням права на повагу і захист людської гідності в механізм захисту прав і свобод людини і громадянина цей механізм починає працювати на людину належним чином.

Немає сумніву, що людська гідність як один з принципів правової держави закріплюється в Конституції України як найвища соціальна цінність. Основний Закон України закріплює це у статті 28: «Кожен має право на повагу до його гідності» [1, с. 7]. Зазначене положення трактується вченими таким чином, що Конституція України забороняє наступні протиправні дії, які безпосередньо порушують права на людську гідність: катування; жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність поводження; застосування жорстоких, нелюдських, таких, що принижують людську гідність покарань; використання людини (без її волі) для наукових, медичних чи інших дослідів [6, с. 71–75].

На нашу думку, зазначена норма статті 28 Конституції України в загальному означає те, що на гідність людини ніхто не має права посягати у будь-який спосіб тощо [1 с. 4]. У разі вчинення протиправних дій проти гідності людини будь-яка особа має право звернутись за захистом до суду, а винна особа повинна бути притягнута до відповідальності згідно із законом.

Окрім того, кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи, в т.ч. й право на гідність людини від порушень і протиправних посягань (стаття 55 Конституції України) [1, с. 9]. На додачу до цього кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (стаття 68 Основного Закону держави) [1, с. 13].

Що стосується цивільно-правового регулювання та захисту гідності людини, то вони можливі лише стосовно правовідносин, які виникають щодо об'єктивної сторони гідності особи, тобто суспільних або класових відносин щодо особистості, незалежно від самої людини [7, с. 11]. Так, Цивільний кодекс України передбачає право на повагу до гідності та честі людини, закріплене в його частині першій статті 297, а саме: «Кожен має право на повагу до його гідності та честі» [7, с. 69].

У цьому контексті не винятком є і Кримінально-процесуальний кодекс України, який передбачає повагу та охорону людської гідності. Зокрема його стаття 11 встановляє таке положення: «Під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи» [8, с. 19]. Це означає, що під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує

її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність суворо забороняється. За таких обставин кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження. На практиці це зробити буває непросто, і тільки через роки та через Європейський суд з прав людини юридично захищеним або несправедливо засудженим вдається захистити свою гідність людини.

Окрім того, обов'язком органів державної влади та органів місцевого самоврядування є забезпечення поваги до людської гідності в контексті реалізації цього принципу правової держави. Таким чином, захист права на людську гідність в Україні (як природного, так і позитивного), у першу чергу стосується діяльності судів загальної юрисдикції, а також Конституційного Суду України, який неодноразово розглядав справи, пов'язані із захистом гідності людини, та формував у них обов'язкові правові позиції.

Так, у Рішенні від 20 січня 2012 року Конституційний Суд України підтвердив, що згідно з Конституцією України людина, її честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; кожен має право на повагу до його гідності і зобов'язаний не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [9]. Фактично цим Рішенням єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні зобов'язав усі органи і посадові особи публічної влади дотримуватися права особи на повагу її гідності.

Наступним прикладом щодо досліджуваної теми є Рішення від 3 лютого 2009 року, за яким Конституційний Суд України поклав на державу обов'язок забезпечувати належні умови для виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності (пункт 3.1 мотивувальної частини), чим фактично підтвердив право на людську гідність дітей, які потребують належного сімейного виховання [10].

Отже, в наведених справах Конституційний Суд України врахував та утвердив положення Конституції та законів України, що визнають гідність людини найважливішою соціальною цінністю, а також поширив право на захист людської гідності на наймолодших членів суспільства – дітей. Однак у своїй практиці Конституційний Суд України ще зрідка виходить за межі позитивістського трактування права на людську гідність. А це означає, що він залишає поза увагою значну частину природно-правових проблем цього права.

Свій внесок у забезпечення права на людську гідність роблять і суди загальної юрисдикції. Так, Верховний Суд України у Постанові Пленуму від

27 лютого 2009 року зазначив, що «праву на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань відповідає обов'язок не поширювати про особу недостовірну інформацію та таку, що ганьбить її гідність, честь чи ділову репутацію [11].

Однак Верховний Суд у питаннях відшкодування моральної шкоди, завданої гідності людини, стоїть на матеріалістичних позиціях. Тому більшість порушників гідності людини фактично залишаються безкарними, бо суди не притягають їх до відповідальності за фактом посягання на її гідність. Суд визнає суттєвими тільки матеріальні наслідки їх правопорушень (збитки для здоров'я чи навіть життя). А це не зовсім правильно, цивілізовано, бо людини не обов'язково поранити чи вбити словом – досить їй підірвати репутацію, публічно принизити тощо.

По суті, суди загальної юрисдикції під час вирішенні справ про захист гідності, честі та ділової репутації повинні краще забезпечувати баланс між конституційним правом на свободу думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів та переконань, з одного боку, та правом на повагу до людської гідності, конституційними гарантіями невтручання в особисте і сімейне життя, судовим захистом права на спростування недостовірної інформації про особу – з іншого боку. Для такого підходу в самій наведеній вище Постанові є певні підстави: «Чинне законодавство не містить визначення понять гідності, честі чи ділової репутації, оскільки вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту». [12 с. 4–7]

Таким чином, проаналізувавши наведені факти та обставини, можна дійти висновку та висловити такі рекомендації, а саме:

1) природне право на людську гідність як одне з основних конституційних цінностей повинно бути закріплене на конституційному рівні самостійно, зокрема у частині першій статті 1 Основного Закону держави. Це пояснюється тим, що гідність людини як найвища соціальна цінність є основою, економічної, соціальної, правової і політичної системи в суспільстві. Тільки після цього існує сенс реформувати розділ II Конституції про права людини, оскільки без цього незмінним залишається основний механізм захисту цих прав;

2) аналіз вітчизняної судової практики свідчить про визнання та утвердження права людини на гідність. Однак суди поки що не пов'язують порушень окремих прав і свобод людини і громадянина із захистом природного права на людську гідність, яке порушується одночасно із порушенням інших конституційних прав. Нині судовий захист права на людську гідність є певним засобом його забезпечення, але він не є достатнім, а тому це право вимагає розширення його захисту на практиці. Інакше кажучи, щоб надати

праву на людську гідність в Україні європейського «звучання», необхідно переорієнтувати судову практику на захист природного права особи на гідність. Очевидно, першим це повинен зробити Конституційний Суд України, який стане подальшим «прикладом для наслідування» для застосування його практики судами загальної юрисдикції;

3) наукові установи й навчальні заклади юридичної спеціалізації повинні звернути особливу увагу на необхідність першочергового дослідження питань щодо природного права на людську гідність як першооснови доктрини захисту прав людини тощо. Крім цього, популяризація серед населення матеріалів цих досліджень була б дуже доречним для формування правосвідомості громадян у контексті розуміння словосполучки «гідність людини – основна конституційна цінність, принцип правової держави» та належної реалізації самого змісту цієї цінності;

4) прогресивними є пропозиції суддів Конституційного Суду України у відставці С. Вдовіченка і В. Кампо, які вважають за доцільне створити при Президентові України Комісію з утвердження гідності людини й забезпечення реалізації її прав як новий консультативно-дорадчий орган, що міг би допомагати главі держави у формуванні відповідної ідеології та впровадженні її в державну практику [13, с. 66–70].

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновки, що стосуються головного – природного права на людську гідність, що є провідним правом особи, якому вітчизняна теорія та практика приділяє недостатньо уваги. З праць вчених, які досліджували це унікальне явище, слід виділити такі узагальнення щодо людської гідності:

- людська гідність – це невід’ємне право кожної людини, яке належить людській істоті з моменту її народження, є рівним для всіх незалежно від біологічних, соціальних, духовних та інших ознак і притаманне людині як біосоціокультурній істоті;

- людська гідність є онтологічною сутністю прав і свобод людини, найвищою соціальною «надцінністю», вектором розвитку приватних відносин загалом та еволюції прав і свобод людини зокрема;

- людина наділяється гідністю з моменту, з якого забезпечується захист права на життя.

Принципове значення мають також такі висновки, зроблені на основі відповідного узагальнення теорії та практики забезпечення гідності людини.

1. У випадках порушення будь-якого права людини так чи інакше припинюється її гідність. Саме такий різновид неправомірної моральної шкоди є, вочевидь, найпоширенішим, хоча вимога щодо її компенсації висувається потерпілим принаймні у вітчизняній судовій практиці далеко не завжди. Проте й суди загальної юрисдикції не дуже прислухаються до таких потерпілих.

2. Велику роль у контексті захисту людської гідності повинен відграти Конституційний Суд України. Варто зазначити, що пізнання людської гідності через інтерпретацію відповідних конституційних положень має безпосередній вплив на розвиток доктрини прав людини, оскільки гідність визнано основоположною цінністю, джерелом природних людських прав. Висловлення правових позицій у відповідних рішеннях конституційних судів зарубіжних країн підштовхує їх до формування власної, усталеної практики, у якій виняткову увагу приділяється гарантіям прав людини, завдяки чому здійснюється конституційно-судовий контроль за їх дотриманням з боку законодавця тощо.

Така ж практика має бути й у Конституційного Суду України, який поки що не напрацював системного підходу до розуміння людської гідності, а тому йому варто було б, за прикладом Федерального Конституційного Суду Німеччини (має більше 55 рішень з цієї теми), розробити власне бачення цього визначального принципу, з тим, щоб у підвалини державного устрою України запровадити свої доктринальні правові позиції щодо тлумачення положень статті 3 Основного Закону України. Такий крок збагатив би конституційну наукову думку України і, напевно, сприяв би виробленню правової доктрини щодо захисту людської гідності нового, більш високого рівня, адже, з одного боку, як фундаментальне явище гідність людини знаходить свій вияв у будь-якій сфері життя людини, є ціннісно-духовною передумовою її буття. А з другого, її гідність є фундаментальною нормою державного ладу й утворює підвалину конституційно організованого суспільства, становить основу правової держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України. (редакція від 30 вересня 2016 р.). Верховна Рада України. Законодавство України. URL : [http://zakon5.rada.gov.ua/\(1aws\show\254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80/](http://zakon5.rada.gov.ua/(1aws\show\254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80/)
2. Рабінович П. М. Європейська конвенція з прав людини: філософсько-антропологічні та гносіологічні засади її застосування Стразбурзьким судом. Право України. 2010. № 10. С.135–146.
3. Гришук О. В. Людська гідність у праві: філософські проблеми. Київ. : Атіка. 2007. 432 с.
4. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика / відп. редактор: Ю. І. Римаренко. К. : КНТ, 2006. 740 с.
5. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород : Вік, 2018. 440 с.
6. Загальна теорія держави і права. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2010. 584 с.

7. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар: із змінами станом на 2010 р. / Харитонов Є. О. (та ін.); за заг. ред. Є. О. Харитонов. Правова єдність, 2010. 749 с.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. (редакція від 01.05.2016 р.) Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/lavs/show/2341-14>.
9. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : zakon.rada.gov.ua/go/v002p710-12
10. Рішення Конституційного Суду України від 3 лютого 2009 року. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : zakon.rada.gov.ua/go/v003p710-09
11. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 року. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : zakon.rada.gov.ua/go/v_001700-09
12. *Шукліна Н. Г.* Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики) : монографія. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 424 с.
13. *Вдовіченко С., Кампо В.* Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. Вісник Конституційного Суду України. № 5. 2012. С. 60–70.

Ромашко Антон Олександрович,

*аспірант відділу теорії держави і права Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
(м. Київ, Україна)*

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Справедливість – фундаментальна основа будь-якого порядку: політичного, правового, соціального, справедливість – найбільша соціальна цінність громадянського суспільства. Беручи свій початок ще з Античних часів, роздуми про поняття і зміст справедливості не втратили своєї актуальності дотепер. Не буде перебільшенням твердження про те, що феномен справедливості існує так само довго, як існує людина і походить із сутності останньої. Як відомо,

держава виконує свої функції через уповноважені органи влади: судові, виконавчі й законодавчі, діяльність яких заснована на справедливому розподілі повноважень, аби вони могли доповнювати та обмежувати одна одну.

Однак справедливість є дебільшого категорією морально-етичною, філософською, аніж юридичною, і кожна людина тлумачить це явище відповідно до своїх інтуїтивних уявлень. За таких обставин складним є прикладне застосування справедливості, адже об'єктивно її зміст залишається невизначеним, а одними з фундаментальних принципів права є визначеність, обґрунтованість, розумність. Судовою практикою був вироблений такий інструмент гарантування та оцінки справедливості як принцип пропорційності, який має чітку структуру і дозволяє здійснити її послідовний аналіз.

Як зазначає відомий німецький філософ права Р. Алексі, дуальна природа права вимагає, щоб принципи, закони та інше застосовувались у правильному співвідношенні, коли існує співвідношення – тоді буде досягнута гармонія. Таким чином, одним з центральних понять у праві є «врівноваження» (balancing)», відповідно, це показує, що врівноваження має значення для правотворчості й правозастосування. Тобто для юридичної практики, але також пропорційність лежить в основі самої сутності права. Очевидно, що пропорційність – частина природи права [1, с. 317–318].

Наразі принцип пропорційності застосовується, переважно, в конституційному судочинстві багатьох країн, однак сфера його застосування є набагато ширшою. Так, принцип пропорційності може застосовуватись під час здійснення правотворчої діяльності, правозастосування, конституційного судочинства, під час формування органів публічної влади, під час закріплення прав і обов'язків за договором, у співвідношенні гілок влади, при формуванні виборчої системи та ін. Таким чином, можна стверджувати, що принцип пропорційності є основною гарантією забезпечення верховенства права, яке є основою правопорядку.

На думку Ф. Фукуями, ми спостерігаємо універсалізацію ліберальної демократії як кінцевої форми правління, яка визнає і захищає через систему законів невід'ємне право людини на життя і свободу та існує для неї [2, с. 1, 3]. Цей процес ми можемо коротко охарактеризувати декількома словами: відбувається становлення справжньої конституційної демократії (конституціоналізму) як найбільш прийнятної форми правління. Влучною є думка К. Соботи, що згідно з новітніми підходами, які більше не вбачають у відносинах між суб'єктами державної влади та громадянами «владних відносин», а радше «юридичних відносин», поняття пропорційності набуває дедалі ширшого значення [3, с. 277], очевидно, що не можна характеризувати відносини людини та держави як такі, що засновані на юридичній рівності, однак можна стверджувати, що наразі людина виступає рівноправним партнером держави і державний інтерес не завжди є аргіогі переважним.

Ш. Макілвейн стверджував, що конституціоналізм має одну визначальну якість: правове обмеження влади, конституціоналізм – це антипод свавілля, антагонізм деспотичного правління, конституційні обмеження влади – це найбільш стародавні, стійкі, міцні основи справжнього конституціоналізму, й вони, одночасно є його найбільшою та важливою частиною [4, с. 22]. Очевидно, що державі, якій надана монополія на свавілля, дуже важко самообмежуватися у своїй діяльності, відповідно таке обмеження забезпечується системою стримувань і противаг. З цього приводу слушно зазначає С. Шевчук, що важливим внеском США у розвиток доктрини конституціоналізму є пропозиція створити писану конституцію, яка визначатиме контури «обмеженого правління» та об'єднуватиме не тільки позитивні норми права, але й неписані, природно-правові [5, с. 147]. Власне, таке обмежене правління за допомогою системи стримувань і противаг має забезпечуватись з урахуванням пропорційності, прогалини або неправові аспекти діяльності однієї гілки влади мають тією самою мірою (пропорційно) компенсуватись діяльністю інших гілок влади.

Ведучи мову про пропорційність та її роль у забезпеченні конституціоналізму, наприклад, Т. Пул, аналізуючи теорії права і держави в розумінні Платона та Цицерона, зауважує, що вони є антагоністичними, однак в обох наріжним каменем суспільних відносин є ідея пропорційності, вона є основою держави, фундаментом теорії соціальної справедливості, політичного порядку та космічної гармонії [6, с. 14]. З цього органічно випливає, що пропорційність, яка є критерієм таких обмежень, насправді, стоїть в ієрархії цінностей конституціоналізму набагато вище, ніж здається на перший погляд, можливо, принцип пропорційності є не похідним від верховенства права, а самостійним, фундаментальним принципом, який походить з природи держави та сутності людини, адже наразі саме він лежить в основі відносин людини та держави, а також безпосередньо у відносинах між трьома гілками влади. Як зазначає Т. Алейнікофф, пропорційність інтегрувалась у всі сфери конституційного права. За останні роки перевірені часом шляхи розуміння та тлумачення конституційних положень, змін і поправок, конструкцій були доповнені, а інколи й замінені аналізом на пропорційність [7, с. 971].

Необхідно зауважити, що ще в середині XVIII століття Сер У. Блекстоун зазначав, що природна свобода людини обмежується законами на стільки, на скільки це необхідно і доцільно для переваги загального (суспільного) інтересу [8, с. 47]. Він це не називав принципом пропорційності, але очевидно, вважав іманентною властивістю демократії. З іншого боку, А. Барак з цього приводу зазначає, що сучасна конституційна демократія не дає фінального слова законодавчій чи виконавчій гілці влади, віхою сучасного конституціоналізму і розподілу влади є судова влада як виконавець фінального акорду в

будь-якому напрямку, тому що судова гілка не представляє нікого, крім конституції та не належить до політичних угруповань [9, с. 386–387]. Більше того, конституціоналіст А. Стоун називає це «новим конституціоналізмом», який характеризується структурною судовою перевагою, коли принципи, по суті, передають право власності на права суддям, а класична теорія розподілу із законодавчим суверенітетом наразі не існує [10, с. 85–87]. Відповідно можна стверджувати, що сучасний конституціоналізм, крім іншого, полягає у змішуванні повноважень та домінуванні судової гілки влади. Тобто наразі, за судами стоїть останнє слово щодо конституційності законів, визначення пропорційності втручання у права людини виконавчою та законодавчою гілками влади. Це здійснюється шляхом застосування принципу пропорційності. Крім того, застосування останнього може мати одну імпліцитну мету – обмеження держави або встановлення балансу публічного і приватного інтересу.

Завершуючи огляд пропорційності як складової справжнього конституціоналізму, погодимось із А. Світом, на думку якого феномен аналізу на пропорційність як глобального конституційного стандарту є надзвичайно складним, включає в себе сотні розрізаних рішень, як публічних, так і приватних, які знаходять своє вираження у різному політичному контексті та правових установках [ibid., с. 81]. Отже, оскільки однією з основоположних засад конституціоналізму є обмеження влади, саме принцип пропорційності визначає справедливість втручання держави у права людини, тобто він є інструментом обмеження держави у своїй діяльності стосовно людини, а також засадою співпраці різних гілок влади.

Підсумовуючи все вищенаведене, можна стверджувати, що основною рисою сучасного конституціоналізму є сприйняття людини як партнера держави, в той же час держава набагато сильніша, ніж індивід, тому приватний інтерес може легко загубитися в переслідуванні важливої державної мети. Власне, тест на пропорційність є тим засобом, який обмежує державу в її правовій, економічній, соціальній політиці через призму прав людини; таке обмеження, переважно, здійснюється судами конституційної юрисдикції. Принцип пропорційності на цьому етапі розвитку людства є найбільш дієвим юридичним механізмом обмеження діяльності держави стосовно людини. Принцип пропорційності, за своєю суттю, є засобом захисту прав та свобод людини, результатом природно-правового підходу до прав людини, адже антиабсолютистські настрої, які були породжені необхідністю визнання невід’ємності прав людини, мали на меті захист та гарантування прав людини.

Список використаних джерел

1. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації: вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003 – 2010) / Х. : Право. 2010. с. 317–318.

2. *Fukuyama, Francis*. The End of History? The national Interest, 1989. P. 1–3.
3. *Собота Катаріна*. Принцип правної держави: конституційно-правні та адміністративно-правні аспекти. К. : ВАІТЕ. 2013. 608 с.
4. *Charles Howard McIlwain*. Comstitutionalism: Ancient and Modern. Cornell University Press, 1947. P. 22.
5. *Шевчук С. В.* Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. К. : Реферат, 2007. с. 147.
6. *Poole, Thomas*. Proportionality in Prespective, LSE and Political Science, Working Papers № 16. P. 14
7. *Aleinikoff Thomas*. Constitutional Law in the Age of Balancing., The Yale law Journal, Vol. 96, № 5, p. 971
8. *Sir William Blackstone*. Commentaries on the Laws of England in Four Books, Vol.1, p. 47.
9. *Barak Aaron*. Proportionality: Constitutional Rights and their Limitations., Cambridge University Press, 2012. P. 386–387.
10. *A. S. Sweetand, J. Mathews*. Proportionality Balancing and Global Constitutionalism. Columbia Journal of Transnational Law, Vol. 37. P. 85,86,87.
11. *A. S. Sweetand, J. Mathews*. Proportionality Balancing and Global Constitutionalism. Columbia Journal of Transnational Law, Vol. 37. P. 81.

Сабаревська Марія Андріївна,

*студентка магістратури юридичного факультету Хмельницького
університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД БІЖЕНЦІВ В УКРАЇНІ

Порушення основних прав і свобод людини, таких як правило на життя, свободу та особисту недоторканність, свобода від рабства чи підневільного стану, свобода думки, совісті та релігії, свобода від свавільного арешту або затримання, і здійснення переслідування особи – можуть мати такий характер, що робить подальше перебування людини в країні свого походження нестерпним [1, с. 552].

Зв'язок між правом захисту прав людини та захистом біженців як інститутом відповідної галузі вбачається насамперед у тому, що саме порушення прав людини є причиною виникнення біженства. У цьому контексті порушення прав і свобод людини та громадянина набувають конкретного значення, оскільки дії, що їх порушують, можуть вважатися переслідуванням особи.

Після втрати юридичного зв'язку з країною громадянської належності біженці вважаються однією з найменш соціально захищених категорій населення, адже в країні притулку вони обмежені як у соціальних, так і в культурних зв'язках. Особи-шукачі притулку позбавлені правового та соціального захисту й часто опиняються в становищі, що порушує їхні права та свободи. Усе це приводить до зростання соціальної напруги, виникнення нових проблем, пов'язаних із наданням біженцям гарантій та забезпеченням таких потреб, як житло, робота, медичне страхування тощо [2].

У контексті захисту прав біженців і шукачів притулку одним з основоположних у системі захисту прав і свобод є принцип заборони дискримінації. Цей принцип існує з огляду на те, що біженці розглядаються країною, яка надала притулок, як іноземці. Багатьма міжнародними нормативними актами та законами окремих країн визначено, що дискримінація іноземців і громадян окремих країн з огляду на нерівність їхніх прав і свобод не має простежуватися, адже обсяг прав і свобод, якими наділені особи (незалежно від того, чи є вони іноземними громадянами, чи ні), не повинен впливати із самого факту належності особи до громадянства відповідної держави [1, с. 554].

Реалізація прав і свобод, а також захист від їх порушень визначаються як юридичні гарантії, під якими розуміються спеціальні гарантії, що складають певні правові норми та є умовами реалізації прав громадян, засобами їх охорони на випадок порушень. На відміну від загальних гарантій, юридичні гарантії – це норми права, метою яких є забезпечення здійснення та охорони суб'єктивних прав та свобод біженців і, зрештою, користування біженцем благами, що лежать у їхній основі [3].

Правам і свободам біженців присвячена стаття 15 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». У ній зазначено, що такі особи мають рівні з громадянами України права, а саме право вільного пересування на території України та її залишення, право вибору місця проживання; право здійснювати підприємницьку діяльність; право на працю та відпочинок; право на освіту; право на свободу світогляду чи віросповідання; право на медичну допомогу та страхування; право на власний розсуд розпоряджатися своєю власністю та результатами інтелектуальної чи творчої діяльності; право на отримання безоплатної правової допомоги [4].

Окрім вищезазначених прав, біженці також користуються правом на звернення до суб'єктів владних повноважень, правом оскарження їхніх рішень, дій чи бездіяльності в судовому порядку, правом звернення для захисту своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Біженці також наділені іншими правами та свободами, визначеними Конституцією України та законами України, зокрема користуються правами, що впливають зі шлюбних правовідносин.

З вищезазначеного зрозуміло, що права та інтереси біженців характеризуються, як соціальні, економічні, політичні та духовні. Реалізація цих прав вважається дієвим захистом від можливих порушень [3].

До соціальних прав відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» належить право осіб, яких визнано біженцями в Україні, на одержання грошової допомоги, пенсій, інших видів соціального забезпечення, правом користуватися житлом, яке було надано для проживання.

Реалізація соціальної політики у сфері біженства повинна здійснюватися з урахуванням міжнародного досвіду організації соціально-педагогічної роботи з біженцями шляхом виявлення тенденцій і суперечностей її розвитку, вивчення наявних заходів допомоги біженцям. Спроби покращення становища біженців у нашій країні мають на меті зробити внесок у розвиток економіки та соціальних відносин, підтримку політичної стабільності [2].

У нашій державі також існує співпраця між урядом України, УВКБ ООН та добровільними чи громадськими організаціями. Окрім УВКБ ООН (забезпечення продуктами, незначними разовими грошовими виплатами), допомога біженцям надається Червоним Хрестом та іншими благодійними організаціями [5].

Щодо державного виконання гарантій захисту біженців на державному рівні, то Розпорядженням КМУ від 22 серпня 2012 року № 605-р було затверджено План заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року. Відповідно до нього були розроблені законопроекти, які вносили зміни до законодавчої бази з питань праці, освіти, соціального та пенсійного забезпечення, з метою гармонізації української нормотворчої бази у сфері біженців із міжнародними стандартами в галузі притулку та захисту біженців.

Розпорядженням було поставлені завдання:

- забезпечити запровадження міжнародного досвіду у сфері притулку та захисту біженців, встановлення напрямів політики співпраці з міжнародними організаціями та урядами інших країн, здійснення обміну інформації щодо роботи з біженцями;
- сприяти формуванню в населення толерантного ставлення до біженців;
- провести заходи розбудови мережі пунктів розміщення біженців у регіонах і покращення житлових та інших умов;
- розширити мережі зв'язку та взаємодії між пунктами розміщення біженців, а також між центрами зайнятості;
- реалізувати проект щодо надання медичної, психосоціальної допомоги біженцям та особам, які потребують додаткового захисту;
- забезпечення функціонування курсів для біженців із вивчення державної мови, історії та культури України, а також курсів з ознайомлення біженців

із законодавством, що регулює трудові відносини, відносини у сфері освіти, здоров'я, соціального захисту [6].

Отже, гарантування поваги та забезпечення захисту зазначених прав людини – це одночасний шлях вирішення проблеми біженців та спосіб запобігання її виникненню.

Тому, вирішення проблем біженців потребує скоординованих зусиль міжнародних співтовариств і держав, яке, на нашу думку, полягає в об'єднанні спільних зусиль, розробленні проектів щодо допомоги та захисту прав біженців.

Список використаних джерел

1. *Посидинок О.Р.* Принцип заборони дискримінації в міжнародному праві захисту прав людини та міжнародному праві захисту біженців. Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. 2009. № 46. С. 549–555.
2. *Мигашко Є.М., Тимошенко Н. Є.* Теоретико-правові аспекти. Інтеграція біженців в українське суспільство як соціально-педагогічна проблема. Наукові здобутки студентів Інституту людини / Засновник: Київський університет імені Бориса Грінченка. 2014. № 2. URL : <http://studscientist.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/8>.
3. *Тимчик Г.С.* Теоретико–правові аспекти адміністративно-правового забезпечення прав і свобод біженців в Україні. Науково-практична Інтернет-конференція (Київ, 17.05.2012). URL : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=299%3A170512-07&catid=42%3A2-0512&Itemid=46&lang=ru.
4. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України № 3671–VI від 08.07.2011 станом на 30.05.2014. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 16. Ст. 146.
5. *Москаль Г.* Проблемні питання захисту прав трудящих-мігрантів та біженців. Журнал Верховної Ради України «Віче». 2013. № 21. URL : <http://www.viche.info/journal/3932>.
6. Про затвердження Плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів від 22.08.2012 № 605–р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/605-2012-%D1%80>.

Савчин Михайло Васильович,

*директор науково-дослідного інституту порівняльного публічного права
та міжнародного права Ужгородського національного університету,
доктор юридичних наук, професор
(м. Ужгород, Україна)*

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ТА СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПОРЯДКУ

Вступ. Конституційний порядок (нім. *Verfassungordnung*, англ. *Constitutional Order*) або, як тяжіє вітчизняна доктрина, конституційний лад складають відносини щодо забезпечення чинності основоположних цінностей і принципів, в основі яких лежить людська гідність. Однак доволі часто говорять про дискусійність каталогу основоположних цінностей і принципів та щодо їхнього сутнісного змісту. У цьому матеріалі розмова лише піде щодо значення людської гідності в конституційному порядку.

1. Конституційні цінності та конституційний порядок. Я схильний до вживання терміну «конституційний порядок», оскільки йде мова про програмний характер принципів (цінностей) та певні обов'язки держави щодо досягнення мети, яку вони визначають. У цьому контексті має значення динаміка конституційних цінностей до принципів, оскільки це питання пов'язано із втіленням їх положення у життя та ступенем формалізації в писаному праві, що також частково знімає проблему зіставлення матеріальної і формальної (юридичної і фактичної) конституції загалом.

Як ця динаміка відбувається можна продемонструвати на прикладі принципу пропорційності. Спочатку як конституційна цінність, яка визначала мету втручання держави у приватну автономію, пропорційність послужила джерелом аргументації рішень Конституційного Суду України (рішення № 14–рп/2004 у справі про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу, № 15–рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, № 2–рп/2005 у справі про податкову заставу). Також пропорційність існувала у чинному законодавстві України, зокрема фрагментарно у вигляді положень Кримінального кодексу при призначенні покарань (особа правопорушника, обставини, що пом'якшують та обтяжують кримінальну відповідальність). Врешті-решт, як принцип пропорційності отримала своє закріплення у статті 2 Кодексу адміністративного судочинства.

Отже, принципи діють незалежно від їх закріплення у позитивному праві, а в разі їх конституційного закріплення, їхній зміст наповнюється через інтерпретацію в доктрині та конституційній юриспруденції. До основоположних

конституційних принципів, які набули універсального характеру, належать: 1) гідність людини; 2) свобода; 3) рівність; 4) справедливість; 5) верховенство права; 6) толерантність.

Конституційні цінності інституційного характеру визначають засади конституційного порядку та служать засобами забезпечення цінностей-універсальї. До них належать засади організації публічної влади, критерієм легітимності яких є мистецтво забезпечення публічного інтересу і додержання легітимних підстав для втручання у приватну автономію індивіда.

Демократія поряд із традиційним розуміння як принцип мажоритарності при ухваленні рішень сьогодні трактується також через інклюзивність, тобто залучення у процес ухвалення рішень заінтересованих осіб та можливість забезпечувати баланс інтересів більшості та меншості. Легітимність влади передбачає не лише законність (*legality*) у діяльності органів влади, а їх офіційне схвалення та сприйняття народом, адже у демократичних системах частка дозвільних норм, які ґрунтуються на ідеях свободи, складає понад 80 відсотків. Коли розглядають певні заходи щодо забезпечення основоположних цінностей, також мають значення такі принципи як *національна безпека* та *громадський порядок*.

Принцип поділу влади виражають організаційно-правові засади діяльності держави та певні вимоги і стандарти до її діяльності. Поділ влади виражається у відособленості та автономності владних інститутів, гарантій від втручання до їх діяльності зовні, систему стримувань і противаг. Розуміючи складність цього питання, Ондраш Шайо з посиланням на лист № 71 Федераліста пише так: «Амбіцію може приборкати тільки амбіція». Навіть найчіткіше проведена межа не в змозі зупинити худобу, що відбилася від стада; на це здатна тільки собака, що гавкає в сусідньому маєтку. Главам окремих гілок влади потрібно допомогти знайти засоби, необхідні для запобігання втручання в їх компетенцію. Чи є спокуса сильнішою, ніж володіння засобами впливу?» [1, с. 77–78].

Національний суверенітет є властивістю держави і визначає засади незалежності та верховенства в її діяльності. Він має два аспекти: зовнішньополітичний полягає у незалежності ухвалення рішень державою, якому кореспондує міжнародний принцип невтручання у внутрішні справи держави, а на внутрішній політичній арені він також означає верховенство держави в ухваленні владних рішень.

2. Людська гідність: цінність-універсалія чи спекуляція у праві?

Людська гідність як цінність чи принцип розглядається часто у християнській етиці та транзитом через європейську традицію права вона знайшла своє закріплення в міжнародному праві. Зокрема, у Преамбулі Міжнародного пакта про громадянські та політичні права прямо вказується, що «права випливають з властивої людській особі гідності».

Сьогодні склалися такі основні концепції людської гідності. Згідно з *християнською етикою* людська гідність виражає божественну сутність людської природи, про що Св. Августин писав так: «Людину, яка не розуміє своєї гідності, можна порівняти зі скотиною беззмістовною і вподібнювати до неї». Згідно із *морально-етичним підходом* Імануїла Канта людина повинна розглядатися як мета, а не засіб. *Інтегративний підхід* акцентує увагу, насамперед, на самовизначення особи, гарантоване юридичними засобами, що є серцевиною розуміння людської гідності.

Сьогодні прийнято вважати, що сутнісний зміст гідності людини складають можливість індивіда самоідентифікуватися, самовиражатися та вільно розвиватися як особистості у всіх її проявах. Це має важливе значення для характеристики прав людини і основоположних свобод, зокрема того, чи мають вони універсальний характер. У доктрині визнано, що гідність є основоположним правом, яке передбачає три ключові компоненти: право особи на самовизначення, самозбереження та публічне самовираження [2, с. 53–60]. Вітчизняний теоретик права Петро Рабінович наголошує, що гідність людини поєднує в собі раціональні та ірраціональні начала. У процесі безпосереднього застосування поняття гідності людини набуває таких конотацій: 1) філософська основа, елемент антропологічної концепції у праві; 2) морально-правовий стандарт; 3) елемент законодавчих дефініцій, що формулюється для досягнення конкретних завдань відповідного міжнародного правового акта; 4) стандарт, якому суперечить явище, що засуджується відповідним міжнародним правовим актом; 5) об'єкт протиправних порушень без одночасної вказівки таких порушень; 6) об'єкт можливих протиправних порушень з одночасною вказівкою на такі; 7) об'єкт державно-правового захисту; 8) ідеал, до якого має привести процес, підтримуваний даним міжнародним правовим актом [3, с. 170–171]. Водночас зводить сутність гідності людини лише до змісту міжнародних правових актів недостатньо, адже йде мова про власне моральне виправдання гідності людини як самодостатньої цінності, а також тих обставин, що міжнародні стандарти захисту прав людини: а) доповнюють національні засоби юридичного захисту (принцип комплементарності); б) встановлюють мінімальні стандарти захисту прав людини. Це має вирішальне значення для тлумачення прав людини в контексті ефективності засобів їх юридичного захисту та конкуренції між національною та міжнародною і наднаціональною юрисдикціями.

3. Конституційна юриспруденція про людську гідність. Загалом існує різна градація конституційних цінностей. Європейська модель тяжіє до визнання людської гідності як провідну цінність, а американська – визнає свободу в якості провідної цінності. У свою чергу, Аарон Барак наголошує на відносному (релятивному) характері людської гідності як цінності, що зумовлено особливостями різних цивілізацій [5, р. 3–8]. Така дискусія

впирається в систематику юридичної аргументації актів конституційної юстиції та правила визнання, який лежить в основі демократичної легітимності законодавства.

У конституційній доктрині людська гідність розуміється дуально – як цінність та суб'єктивне публічне право. Про це також йшла мова в рішенні Конституційного Суду № 5–р/2018, в якому було також розмежовано соціальні права від привілеїв і зазначено, що пільги не підпадають під конституційні гарантії:

а) складники гідності. Питання людської гідності як основоположного конституційного рішення завжди є важливою складовою аргументації рішень органів конституційної юстиції. На прикладі прав внутрішньо переміщених осіб можна продемонструвати їхні характеристики.

Вимушене, силове переміщення особи із постійного місця проживання є запереченням сутності *самовизначення особи*, оскільки свобода вибору місця помешкання доволі часто є одним із визначальних чинників самоідентичності особи. Та обставина, що особу переслідують і вона у зв'язку із потенційною загрозою та обґрунтованими підставами може бути переслідуваною, істотно *обмежує її можливість стверджуватися як індивіду*. Тут немає умов для вільного суспільства, оскільки збройний конфлікт, анексія територій та зміна соціальної структури істотно змінює юридичні засоби забезпечення життя *особи і її розвитку як вільного індивіда*;

б) права людини мають дуальну структуру. Багатьма вони визнаються певними правилами, як певне мірило чи масштаб свободи. Водночас у своєму висновку European Court of Justice від 18 грудня 2014 року визнав, що сукупність прав людини, гарантованих Європейським судом з прав людини, складають систему принципів права, які він поважає і застосовує у своїй практиці на засадах комплементарності.

Федеральний Конституційний Суд Німеччини визнав як посягання на гідність особи положення федерального закону, який зобов'язував главу сім'ї інформувати виконавчу владу про місце і тривалість «святкових поїздок та поїздок на відпочинок» під страхом сплати адміністративного штрафу в розмірі 100 дойчмарок, як такий, що посягає на гідність людини та сферу приватного життя членів, вказавши, що гідність людини в системі конституційних цінностей посідає «провідне значення» (set of values, human dignity is of paramount importance) [5].

Висновки. Конституційне закріплення людської гідності варте уваги хіба що з точки зору юридичної визначеності, хоча жодна конституція не може дати її визначення, – це питання доктрини і конституційної юриспруденції. Конституція України у ст. 3 доволі сумбурно приділяє увагу людській гідності, оскільки характеризує її як «соціальну цінність» поряд із людиною, життям і здоров'ям людини, честю, недоторканністю та безпекою, хоча

вказані конституційні блага не є однопорядкові щодо людської гідності, оскільки вони походять від неї або навіть можуть служити критерієм її обмеження (безпека). Насправді, дуже значно на розуміння людської гідності впливає доктрина та конституційна юриспруденція. Законодавство, конкретизація його публічною адміністрацією та судова практика є вже певним зрізом усталеного розуміння людської гідності, в основі якої лежить можливість особи самовизначатися, самостверджуватися та вільного розвиватися як індивіду.

Список використаних джерел

1. *Андраш Шайо*. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма). Москва, 2001, С. 77–78.
2. *Гайс Е.* Федеративна Республіка Німеччини: право особи в судовій практиці Федерального Конституційного Суду. Мартиненко П. Ф., Кампо В. М. (ред.) Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України). Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 53–60.
3. *Рабінович П.М.* (ред.) Права людини: соціально-антропологічний вимір. Львів : Світ, 2006. С. 170–171.
4. *Barak Aharon*. Human Dignity as Constitutional Value and Right, Oxford University Press, 2015, p. 3–8.
5. BVerfGE 27, 1 (6) (Micro-Census Case), 1969.

Савчук Надія Сергіївна,

*студентка магістратури юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Прагнення України увійти до Європейського Союзу зобов'язує до введення в державну політику гендерної складової, а саме: гарантування права на самовизначення, права на участь кожної людини, незалежно від статі, у формуванні суспільства. Державна політика повинна ґрунтуватися на концепції рівності прав і можливостей чоловіків і жінок, на доступі жінки до формування й функціонування всіх сфер публічного життя, форм власності, вибору професійної діяльності, здійснення репродуктивної функції, пенсійного забезпечення та ін. [1, с. 200–201].

Розгляд теми захисту прав жінок варто розпочинати із визначення того, що права жінок є правами людини. Не існує окремих прав для жінок чи для чоловіків [2]. Проте концепція прав людини включає права різноманітних груп людей, адже склад населення Землі не є однорідним.

Президентка Міжнародного жіночого правозахисного центру «LaStrada–Україна» Катерина Левченко зазначає, що понад 70% дзвінків на гарячу лінію «LaStrada–Україна» щодо протидії насильству в сім'ї надходять від жінок [3]. Ці дані свідчать про об'єктивну необхідність підвищеної уваги держави до питання захисту жінок від домашнього насилля, а відповідно – захисту їхніх прав на життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку, які визнані в Україні найвищою соціальною цінністю [4].

Більше того, окрім значного поширення гендерно-обумовленого насильства, жінки в Україні виступають як дискримінована група і в інших сферах: трудовій (прийом на роботу, існування «скляної стелі» та «скляного підвалу»), просування, доступ до керівних посад, рівень оплати праці), сімейній («берегиня домашнього вогнища», «турбота як робота»), публічній (доступ до політики та суспільного життя; відображення в медіа, сексистська реклама) тощо.

Причини можуть бути знайдені в патріархальних поглядах і стереотипах, а також у глибоко укорінених системних проблемах, що не були вирішені раніше. До них належать слабе верховенство права, застарілі системи соціального захисту, слабкий потенціал національних механізмів щодо поліпшення становища жінок, а також відсутність політичної волі. Збройний конфлікт серйозно погіршив системні проблеми і створив нові виклики й нові типи порушень прав жінок» [5]

Упровадження гендерних стандартів останнім часом набуває особливого значення в політичних процесах нашої держави. Про це свідчить, зокрема, аналітична доповідь «Цілі Розвитку Тисячоліття: Україна», ціль 6 «Забезпечення гендерної рівності», де відзначається, що «недостатнє представництво жінок на вищих рівнях прийняття рішень не лише суперечить принципам паритетної демократії, а й знижує ефективність державного управління, спричиняє недостатню увагу до проблем соціальної політики». Для реалізації підсумкових документів Саміту Тисячоліття Уряд України виробив показники, що їх має бути поетапно досягнуто до 2020 року. Серед цих показників:

1. Забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менш як від 30 до 70 відсотків тієї чи іншої статі в представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади, тобто в складі Уряду, Верховної Ради, обласних і районних рад;

2. Скоротити наполовину розрив у доходах жінок і чоловіків, зокрема це стосується середнього рівня заробітної плати жінок, що на 1/3 менший, ніж у чоловіків [7, 5].

Тож здавалось би, ідея гендерної складової євроінтеграційного вибору українців не може викликати ані сумніву, ані спротиву й формально жінки в Україні рівноправні. Однак слабким місцем їхньої сучасної рівноправності є те, що хоч остання й поширюється на багато сфер суспільної діяльності, проте її горизонтальні обшири не забезпечують рівних можливостей сходження жінок по вертикальній драбині суспільної ієрархії, не забезпечують їм рівного доступу до прийняття важливих суспільних рішень (як політичних, так і економічних).

У сфері праці – жінки частіше програють у конкурентній боротьбі за «гарне» місце на ринку праці, що дозволяє економістам і соціологам як неокласичної, так і марксистської спрямованості говорити про існування гендерної сегрегації у сфері професійної зайнятості.

Розрізняють два види гендерної сегрегації у сфері зайнятості: горизонтальну й вертикальну.

Під горизонтальною професійною сегрегацією розуміють нерівномірний розподіл чоловіків і жінок за галузями економіки й професіями. Так, найбільша концентрація жінок спостерігається в галузях, що за характером праці відносять до сфери обслуговування: у торгівлі працює 75% жінок, у системі освіти – 74%, у сфері охорони здоров'я – 80%, у громадському харчуванні – 84% (Україна, 1997 р.)

Вертикальна професійна сегрегація означає непропорційний розподіл жінок за рівнями посадової ієрархії. Приналежність до однакової професії і домірна кваліфікація для жінок часто зовсім не означає рівний доступ до кар'єрного просування порівняно з чоловіками-колегами. У межах однакових сфер зайнятості чоловіки й жінки мають зовсім різні перспективи просування, тобто статусні наслідки певних занять різні для чоловіків і жінок. Особливо це помітно у сфері управління – що вищий соціальний статус посади, тим менша ймовірність, що її обійматиме жінка.

Окрім дискримінації за ознакою статі, при наймі на роботу й кар'єрному просуванні, типовою є ситуація дискримінації в оплаті праці. За даними моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України протягом останнього десятиліття заробітна плата жінок становить у середньому близько 60% заробітної плати чоловіків. Ще істотніше гендерні розходження виявляються в доходах населення загалом.

За індексом гендерної рівності Україна посідає 61 місце, за версією Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), що аналізували досягнення 152 країн світу у сфері забезпечення рівності представників різної статі за критеріями охорони репродуктивного здоров'я, громадянських прав і свобод, можливостей на ринку праці. Серед інших східноєвропейських країн за ціннісно-нормативними уявленнями про гендер населення України більшою мірою наближене до Азії та Африки, ніж до Західної Європи.

У суспільно-політичному житті – недостатньою є участь жінок в управлінні державою. З моменту проголошення України незалежною державою у Верховній Раді відсоток жінок ніколи не перевищував 8% [5, с. 112–115].

Головними аргументами на користь залучення жінок до політики є те, що:

1) виключення жінок з політичної сфери є формальним і фактичним дефіцитом демократії в країні;

2) жінки як група мають інший досвід та інші інтереси, ніж чоловіки [6, с. 59].

Такий підхід виправдав себе у багатьох країнах світу і підтвердив закономірність: країна досягає вищих рівнів розвитку, якщо вона використовує потенціал усіх членів свого суспільства, і жінок, і чоловіків, залучаючи жінок на паритетних засадах до управління й прийняття рішень на всіх рівнях. Особливо ж, якщо це відбувається з урахуванням пропорційності та паритетності, без зосередження й акумулювання потенціалу статей на різних полюсах, з рівномірним, рівноправним і рівновідповідальним розподілом між ними і прав, і можливостей, і відповідальності [3, с. 68].

Отже, забезпечення рівних прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їх реалізації – як утвердження основного права людини – повинна розглядатися на всіх рівнях влади, а також під час формування всіх загальнодержавних, галузевих і регіональних програм.

Список використаних джерел

1. Сулімова С. Вікно в Європу відчиняється гендерним ключем. Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / за заг. ред.: Яни Свердлюк та Світлани Оксамитної. За матеріалами міжнародного наукового семінару «Жінки в політиці: міжнародний досвід для України», Київ. НаУКМА. жовтня 2005 року. К. Атіка. 2006. С. 197–210.
2. Мелані Вєрвір. Інтерв'ю для проекту «Жінки – лідери змін в місцевих громадах» щодо дискримінації та шляху до гендерної рівності URL : <https://www.youtube.com/watch?v=27TJXxSrhVQ>
3. Ольга Войтович. Реформа поліції в Україні: чи допоможе при домашньому насильстві «ПОЛІНА». URL : <http://www.dw.com/uk/реформа-поліції-в-україні-чи-допоможе-при-домашньому-насильстві-поліна/a-39792809>.
4. Конституція України від 28. 06. 1996 р. Відомості Верховної Ради. 1996. № 30. Ст. 42. Ст. 103
5. Лаврінченко Н. Динаміка гендерної нерівності в сучасній Україні. Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / за заг. ред.: Яни Свердлюк та Світлани Оксамитної. За матеріалами міжнародного наукового семінару «Жінки в політиці: міжнародний досвід для України», Київ – НаУКМА – 7 жовтня 2005 року. К. Атіка, 2006. С. 110–143.

6. Rogg E. State mechanism of women's political empowerment in Norway. Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / за заг. ред.: Яни Сverdлюк та Світлани Оксамитної / за матеріалами міжнародного наукового семінару «Жінки в політиці: міжнародний досвід для України», Київ. НаУКМА. 7 жовтня 2005 року. К. Атіка, 2006. С. 50–59

Самсін Ігор Леонович,

*професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права,
доктор юридичних наук, доцент
(м. Київ, Україна)*

ЗАСТОСУВАННЯ ДО ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Принцип права – це законодавче положення загального характеру. Як таке, воно не може застосовуватись у супереч конкретним положенням законів, щодо принципів є спеціальними, а тому такими, що підлягають переважному застосуванню. Тому регулятивне значення принципів права зводиться до їх переважного застосування перед положеннями нормативно-правових актів нижчої юридичної сили та до їх застосування в порядку аналогії права.

Принцип верховенства права має значно більше регулятивне значення. По-перше, він закріплений у Конституції України, а тому йому підпорядковуються всі положення актів законодавства України (як загальні, так і спеціальні), закріплені в підзаконних актах і в законах. По-друге, принципу верховенства права, закріпленому в ч. 3 ст. 8 Конституції, підпорядковуються всі положення Конституції України (як загальні, так і спеціальні).

Окремі засади, які входять до змісту принципу верховенства права, були закріплені в Конституції України, а потім почали включатись до інших законодавчих актів (Цивільного кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС), хоч без прямого зазначення на те, що відповідні засади взяті із принципу верховенства права в його європейському розумінні.

Одним із проявів юридичного значення принципу верховенства права є його загальність. Він пронизує всю Конституцію, все законодавство України. З цього приводу є неспірним твердження С.П. Головатого про те, що Венеціанська комісія у висновку щодо внесення змін до Конституції України «вела пошук відповіді, спираючись не так на букву Української Конституції,

як на те, що є найістотнішим і найвагомішим у цьому випадку, – на її дух» [4, 1120]. Але ж дух Конституції України виражений у принципі верховенства права, тобто в її букві. То навіщо було шукати дух Конституції поза її буквою? З огляду на конституційне закріплення принципу верховенства права і розгляд Венеціанською комісією відповідності внесення змін до Конституції України європейським стандартам і вимогам відповідних резолюцій Парламентської асамблеї Ради Європи, слід розуміти так, що, оскільки в цих стандартах і рекомендаціях розкривається зміст принципу верховенства права, то Венеціанська комісія не виходила за межі розгляду питання про відповідність змін до Конституції України вимогам самої Конституції України, її букви.

Зміст принципу верховенства права багатогранний: є загальні засади, що входять до змісту цього принципу, й засади, що стосуються окремих сфер суспільного життя. Суть принципу верховенства права виражена в ч. 1 ст. 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Решта засад, що входять до змісту принципу верховенства права, випливають із цього конституційного положення: держава має гарантувати, щоб у суспільні відносини втілювались норми, що відповідають природі людини, створеної Богом розумною та наділеною моральними почуттями. Тому наведене конституційне положення конкретизується в п. 6 ч. 3 Цивільного кодексу через принципи справедливості, добросовісності та розумності.

Подальша конкретизація цих засад стосовно діяльності суб'єктів владних повноважень, а отже – і щодо дій податкових органів у податкових правовідносинах здійснюється в ч. 3 ст. 2 КАС України. Низка засад, що входять до змісту принципу верховенства права, стосується правотворчої діяльності (правова визначеність, безсторонність закону щодо відносин між державою та особою, неприпустимість зворотної дії законів (крім відповідних випадків), стабільність законодавства, а також реалізації права. На цій стадії повинна бути забезпечена законність, зокрема через право на судовий захист, у тому числі право на доступ до суду та інші права, які прямо закріплені в п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод або прямо впливають із цього пункту.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 КАС України суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст та спрямованість держави. А рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим ч. 1 ст. 242 КАС України. Тому, на наш погляд, однаковий підхід до тлумачення цього принципу є необхідним для його реалізації, адже єдність судової практики та інших сфер правозастосування є одним із основоположних орієнтирів

побудови демократичної системи державної влади. З огляду на викладені міркування є вкрай важливим зазначення у ч. 2 ст. 6 КАС України про те, що принцип верховенства права застосовується судами з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

У цьому контексті слід зазначити про два різні за юридичною природою аспекти цього принципу, що можуть мати місце в процесі розгляду податкових спорів. Йдеться про процесуальний аспект, який визначає засади адміністративного судочинства, та матеріально-правовий, який виявляється тлумаченням регулятивних норм.

Однією із засад, що входить до змісту принципу верховенства права, є забезпечення права на справедливий судовий розгляд та вирішення спорів, що впливають із податкових правовідносин, а також неможливість обмеження права на доступ до правосуддя через несплату збору, яким є судовий збір.

Цей принцип закріплюється в ст. 55 Конституції України, яка гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, та ст. 124 Конституції України, яка поширює юрисдикцію судів на будь-який юридичний спір.

Варто звернути увагу на ч. 2 ст. 57 Конституції, відповідно до якої нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до населення в порядку, встановленому законом, є нечинними. Ця засада також розкриває у відповідній частині зміст принципу верховенства права. Це засадниче положення і зовсім не тлумачиться. Воно просто не помічається. Принаймні у практиці розгляду податкових спорів ніхто і ніколи не ставив питання про неможливість застосування нормативно-правового акта з питань оподаткування тільки тому, що він до відома населення доведений в порядку, встановленому не законом, а Указом Президента України [2, 11]. Тобто таке конституційне положення на цей час визнається чистою декларацією.

Стабільність законів також входить до змісту принципу верховенства права. Наприклад, у відомому звіті Венеціанської комісії 2011 р. у контексті принципу «верховенства права» також йдеться про стабільність, щоправда, тут вона фігурує як правова визначеність. Так, зазначається, що правова визначеність вимагає, щоб правові норми були зрозумілими, точними й мали на меті гарантування, що ситуації і правовідносини будуть передбачуваними. Особи повинні знати про наслідки своєї поведінки, адже це може впливати на їх права [1, 11]. Разом з тим, в Україні важко говорити про стабільність чи правову визначеність законів, адже навіть за відносно недовгу історію свого існування Податковий кодекс України (далі – ПК) зазнав численних змін та метаморфоз.

Однак у судовій практиці ні разу не була поставлена під сумнів чинність будь-якого із законів, що регулюють правовідносини у сфері оподаткування

з тієї причини, що він порушує стабільність законодавства, а тому не відповідає принципу верховенства права. У цьому випадку оцінка принципу стабільності на предмет її значення як нормативного регулятора чи декларації також здійснена за критерієм готовності суспільних відносин до сприйняття цієї засади як нормативного регулятора. Судова практика єдина в тому, що суспільні відносини ще не готові сприйняти вимогу стабільності законодавства як нормативний регулятор.

Для податкового законодавства особливе практичне значення має принцип справедливості, що конкретизується, зокрема у вимозі безсторонності закону щодо відносин між владою та особою.

Аналіз чинного податкового законодавства свідчить про те, що ця вимога нерідко порушується. Зазвичай, ці порушення не є очевидними, що зумовлюється складним характером податкових відносин та відповідних нормативних положень. Якщо звернутись до елементарних положень податкового законодавства, якими встановлюються строки, то можна дійти висновку, що для розробників відповідних законопроектів принцип верховенства права взагалі не був керівною ідеєю.

Принцип верховенства права, безумовно, включає до себе і засаду непопущності права приватної власності, на яку зазначається у спеціальному положенні ч. 4 ст. 41 Конституції. Крім того, принцип верховенства права вимагає, щоб зміст закону був зрозумілим, а правові норми формулюватись з достатньою мірою чіткості [3, 1184]. Так, реальність є такою, що сьогодні законодавчий процес не забезпечує належної якості закону й будь-яка робота з метою раціоналізації цього процесу не ведеться. Тож суспільство повинне жити на підставі того законодавства, яке є. Визнати величезну кількість нормативних положень нечинними через їх нечіткість і недостатньо зрозумілий зміст, а отже, і внаслідок їх невідповідності принципу верховенства права, означало б порушити цей принцип в іншому – в частині правової визначеності.

Слід визнати, що вітчизняний законодавець знайшов ефективний засіб, який відповідає принципу верховенства права і дає можливість розумного застосування недостатньо опрацьованого, а тому нечіткого і недостатньо зрозумілого законодавства про оподаткування. Йдеться про положення, що сформульоване в пп. 4.1.4 п. 4.1 ст. 4 ПК України якщо норма закону припускає неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу, то діє презумпція правомірності рішень платника податку

А також п. 56.21 ст. 56 ПК України в разі коли норми ПК України суперечать між собою та припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого

є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу, рішення приймається на користь платника податків.

Сьогодення вимагає від судів утверджувати в практику та реально на судових справах показувати дію принципу верховенства права, а не обмежуватися формальним посиланням на цей принцип, що позитивно не впливає на вирішення справи по суті. Такі дії суду призводять до ще більшої недовіри платників податків до адміністративних судів, що, у свою чергу робить, неможливим утвердження принципу верховенства права в адміністративному судочинстві.

Список використаних джерел

1. CDL–AD (2011) 003rev. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25 – 26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori. – п. 46.
2. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10.06.1997 р. № 503/97. Офіційний вісник України. 1997. № 24.
3. Головатий С. П. Верховенство права : у 3-х кн.: монографія. Кн. 1. Верховенство права: український досвід. К. : Фенікс, 2006. 624 с.
4. Головатий С. П. Верховенство права : у 3-х кн.: монографія. Кн. 2. Верховенство права: від доктрини до принципу. К. : Фенікс, 2006. 653 с.

Свентуховская Надежда Сергеевна,

*магистрант Академии управления при Президенте Республики Беларусь
Врач-акушер-гинеколог (заведующий) женской консультации УЗ
«Дзержинская центральная районная больница»
(г. Минск, Республика Беларусь)*

ПРАВОВАЯ ОХРАНА РОЖДЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

В современном обществе признание нерожденного ребенка человеческим существом не может быть оспорено ни с философской позиций, ни с медицинской точки зрения. Однако, с позиции юриспруденции, данный вопрос является неоднозначным и вызывает множество затруднений при квалификации преступлений, совершенных в отношении плода (новорожденного ребенка).

Декларация прав ребенка от 20 ноября 1959 года [1] закрепляет то, что «ребенок, ввиду его физической и умственной неполноценности, нуждается

в специальной охране и заботе, включая надлежащую правовую защиту, как до, так и после рождения».

Современная актуальность законодательной охраны начала человеческой жизни обусловлена стремительным развитием вспомогательных репродуктивных технологий.

Наиболее всего изучаема и обсуждаема в юридической литературе уголовно-правовая охрана начала человеческой жизни. Исходя из анализа литературных источников ученых-правоведов, можно отметить, что на данный момент нет единого мнения относительно момента начала уголовно-правовой охраны начала человеческой жизни. Так, можно выделить следующие мнения: наступление самостоятельного дыхания у ребенка, находящегося вне утробы матери [2, с.15]; момент появления в процессе родов какой-либо части тела ребенка вне утробы матери [3, с. 32]; полное изгнание или извлечение продукта зачатия из организма беременной, за исключением пуповины, и у плода имеется дыхание или сердцебиение, пульсация пуповины либо произвольные движения мускулатуры [4, с.10; 5]; полное отделение родившегося ребенка от матери [6, с. 13]; период изгнания продукта родов из организма роженицы [7, с. 33].

Наиболее соответствующую современным условиям жизни точку зрения, по нашему мнению, высказывает А. Н. Попов. По его мнению, жизнь человека начинается задолго до его рождения. Об этом свидетельствуют последние научные достижения. Так, на Сессии Совета Европы по биоэтике в декабре 1996 г. ученые утверждали, что эмбрион является человеком уже на 14-й день после зачатия. Уже с середины XX века проводятся уникальные операции по спасению детей, находящихся еще в организме матери [8, с. 12]. По убеждению А.Н.Попова, посягательство на жизнь плода есть посягательство на жизнь человека.

В качестве аргумента в защиту данной точки зрения, мы выдвигаем то, что в медицине давно научно доказано, что, хотя внутриутробно плод тесным образом связан с материнским организмом, питается и дышит только через него, он все-таки является самостоятельным организмом. Его кровь никогда не смешивается с материнской [9, с. 456].

М. Н. Гернет писал: «Человеческая жизнь разделяется на утробную и внеутробную и представляет одинаковую ценность во все ее моменты» [10, с. 237].

Последние научные данные утверждают следующее: на 18-й день после зачатия у плода возникает сердцебиение; на 21-й день у него имеется замкнутая система кровообращения; на 40-й день обнаруживаются электрические импульсы головного мозга; на 6–7-й неделе плод начинает самостоятельно двигаться, у него сформированы внутренние и внешние органы; в 8 недель он начинает сосать палец; в 11–12 недель он активно дышит в околоплодных водах [11, с. 156].

Как мы видим, полиномные значения выявленных дефиниций по исследуемой проблеме выходят за границы исключительно теоретических проблем и вносят существенные сложности в процесс квалификации преступлений, связанных с определением критериев начала человеческой жизни.

По уголовному законодательству Республики Беларусь уголовно-правовая охрана начала человеческой жизни, прежде всего, определена статьей 156 Уголовного кодекса Республики Беларусь [12] «Незаконное производство аборта». Незаконность производства аборта по действующему законодательству Республики Беларусь определяется путем противоправных действий в несоответствии с: Законом Республики Беларусь «О здравоохранении» – статья 27 [13]; Постановлением Совета Министров Республики Беларусь № 23 от 11.01.2013 «О внесении изменений и дополнений в Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 23 октября 2008 г. № 1580» [14]; постановлением Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 10 декабря 2014 г. № 88 «Об установлении перечня медицинских показаний для искусственного прерывания беременности и признании утратившими силу некоторых постановлений Министерства здравоохранения Республики Беларусь и отдельного структурного элемента постановления Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 9 ноября 2007 г. № 105» [15].

Также правовая охрана начала жизни актуальна и при преступлениях, квалифицированных по следующим статьям Уголовного кодекса Республики Беларусь: 140 «Убийство матерью новорожденного ребенка», 147 «Умышленное причинение тяжкого телесного повреждения», 159 «Оставление в опасности», 161 «Неоказание медицинской помощи больному лицу», 162 «Ненадлежащее исполнение профессиональных обязанностей медицинским работником», 163 «Принуждение к даче органов или тканей для трансплантации».

Но, уголовное законодательство Республики Беларусь не определяет четкой границы охраны начала жизни человека. Данный пробел уголовного законодательства, по нашему мнению, необходимо преодолевать путем применения иных правовых норм.

Так, в Республике Беларусь действует приказ Министерства здравоохранения Республики Беларусь, Министерства статистики и анализа Республики Беларусь от 09.11.1993 № 254/75 «О переходе на рекомендованные Всемирной организацией здравоохранения критерии живорождения и мертворождения» [16], в котором помимо закрепления критериев живорождения и мертворождения, принятых Всемирной организацией здравоохранения, определено следующее: «В органах ЗАГС регистрации подлежат: родившиеся живыми и мертвыми с массой тела 500 г и более (или, если масса тела при рождении не известна, длиной тела 25 см и более или сроком беременности 22 недели и более)» [16]. Таким образом, данным нормативным правовым актом

закрепляется гражданское право плода быть зарегистрированным в органах ЗАГС, в соответствии с фактом, имеющим юридическое значение (рождение либо смерть).

Соответственно, можно говорить о том, что с 22 недель беременности (или при рождении живым или мертвым с массой тела 500 г и более, или длиной тела 25 см и более) на законодательном уровне новорожденный наделяется гражданской правоспособностью и, по сути, с момента достижения внутриутробно плодом данных критериев, его права должны охраняться законом до момента рождения, таким образом реализовывая право на рождение.

Учитывая неблагоприятную демографическую ситуацию в Республике Беларусь, стремительное развитие вспомогательных репродуктивных технологий, необходимо с помощью глубокого изучения имеющейся судебной практики на территории Республики Беларусь, законодательной базы различных отраслей права синтезировать наиболее соответствующие современности нормы права, реализующие правовую охрану как права на рождение, так и права на жизнь.

Список используемых источников

1. Декларация прав ребенка. Провозглашена резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1959 года. Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей: Сборник универсальных и региональных международных документов / сост. Корбут Л. В., Поленина С. В. М., 1998. 314 с.
2. *Шаргородский М. Д.* Ответственность за преступления против личности. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1953. 108 с.
3. *Лукичев О. В.* Уголовно-правовая и криминологическая характеристика детоубийства: автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Санкт-Петерб. Акад. МВД России. СПб., 1997. 23 с.
4. *Красиков А.Н.* Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России. Саратов : Полиграфист, 1996. 211 с.
5. *Здравомыслов Б. В.* Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: учебник / под ред. проф. Б. В. Здравомыслова. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 1999. 480 с.
6. *Кондрашова Т. В.* Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности: монография. Екатеринбург : Гуманитарный университет, 2000. 347 с.
7. *Шарапов Р. Д.* К вопросу о начале уголовно-правовой охраны жизни человека. Уголовное право. 1999. № 4. С. 33.
8. *Попов А. Н.* Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. С.-Пб. : Юрид. центр «Пресс», 2001. 465 с.

9. Вилли К. Биология. М. : Мир, 1964. 680 с.
10. *Гернет М. Н.* Детоубийство: Социологическое и сравнительно-юридическое исследование: С приложением 12 диаграмм. М. : Тип. Имп. Моск. ун-та, 1911. 346 с.
11. *Руженков, В. А., Боева, А. В., Дикарев, Е. Р.* Основы медицинской биотики: учебное пособие. Белгород, 2009. 289 с.
12. Уголовный кодекс Республики Беларусь [Электронный ресурс] : 9 июля 1999 г. № 275–3: принят Палатой представителей 2 июня 1999 г.: одобр. Советом Респ. 24 июня 1999 г.: с изм. и доп. от 18 июля 2017 г. № 453–3. ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2003 – 2018.
13. О здравоохранении. [Электронный ресурс] : Закон Республики Беларусь от 18 июня 1993 г. № 2435–XII : с изм. и доп. от 12 окт. 2016 г. № 433–3. ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2003–2018.
14. О внесении изменений и дополнений в постановление Совета Министров Республики Беларусь от 23 октября 2008 г. № 1580. [Электронный ресурс]: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 11 января 2013 № 23. ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2018.
15. Об установлении перечня медицинских показаний для искусственного прерывания беременности и признании утратившими силу некоторых постановлений Министерства здравоохранения Республики Беларусь и отдельного структурного элемента постановления Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 9 ноября 2007 г. № 105. [Электронный ресурс]: Постановление Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 10 декабря 2014 г. № 88. ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2018.

Сердечна Ірина Леонідівна,

*доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький, Україна)*

ЗАХИСТ СІМЕЙНИХ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ ОРГАНАМИ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ

Одноєю із форм захисту особистих немайнових прав інших членів сім'ї та родичів є юрисдикційна форма, суть якої полягає в тому, що особа, права і законні інтереси якої порушені незаконними діями, звертається за захистом до державних або інших компетентних органів, які уповноважені вжити необхідних заходів для відновлення порушеного права та припинення правопорушення [1, с. 282–283].

У межах юрисдикційної форми виділимо судову та позасудову форми захисту сімейних прав та інтересів. Сутність судового захисту полягає в можливості особи звернутися за захистом свого порушеного, оспореного чи невизнаного сімейного права до суду. У свою чергу, під позасудовою формою захисту розуміємо можливість особи звернутися до інших, окрім суду, компетентних органів для захисту свого порушеного, оспореного чи невизнаного сімейного права. Такими органами є орган опіки та піклування, органи нотаріату, адвокатури, прокуратури та інші.

Зосередимо увагу на дослідженні особливостей захисту особистих немайнових прав інших членів сім'ї та родичів органами опіки та піклування в контексті діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини.

Відповідно до чинного законодавства «органами опіки та піклування є районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних, які відповідно до законодавства здійснюють діяльність із захисту особистих, майнових та житлових прав дітей, з надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлення над ними опіки та піклування» [2].

У науці сімейного права пропонують різні підходи до визначення форм участі органів опіки та піклування в захисті сімейних прав. Так, Л. М. Пчелінцева виділяє три основні форми захисту сімейних прав органами опіки та піклування: 1) самостійне прийняття рішень у межах своєї компетенції, в тому числі надає дозволи на вчинення будь-яких дій; 2) направлення відповідних у суд у порядку позовного провадження; 3) участь у судовому розгляді. У деяких випадках названі форми є взаємопов'язаними [3, с. 65].

Л. В. Красицька пропонує такі форми участі органів опіки та піклування в захисті прав та інтересів батьків і дітей: 1) органи опіки та піклування здійснюють безпосередньо самостійно захист порушених чи оспорюваних прав батьків і дітей; 2) беруть участь у судовому захисті прав та інтересів батьків і дітей; 3) вчиняють інші дії, пов'язані із захистом сімейних прав та інтересів, спрямовані на запобігання порушенню сімейних прав та інтересів; 4) здійснюють контроль та нагляд за дотриманням їхніх сімейних прав та інтересів [4, с. 396–400]. С. М. Лепех вказує, що органи опіки та піклування в механізмі захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин можуть займатися такими видами діяльності: 1) звернення до суду в інтересах певних категорій осіб для захисту їхніх прав; 2) участь у судовому розгляді певних категорій справ, визначених законом; 3) самостійне вирішення окремих спорів або надання згоди на вчинення певних дій [5, с. 42–43].

СК України надає широкі повноваження органам опіки та піклування щодо захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин (ст. 19 СК України). За загальним правилом, рішення цього органу має рекомендаційний характер. Разом із цим його рішення є обов'язковими до виконання, якщо протягом десяти днів від часу винесення рішення заінтересована особа не звернулася до суду [6, с. 38]. Звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду. У разі звернення з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої заяви. При цьому попереднє звернення до органів опіки та піклування не вимагається. Особа самостійно вирішує, чи відразу звертатись до суду, чи попередньо звернутися в орган опіки та піклування.

Орган опіки та піклування на прохання суду подає письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Основним документом, який підтверджує висновок органу опіки та піклування, є акт, складений за результатами обстеження умов проживання батьків, інших осіб та дитини. Висновок повинен бути обґрунтованим та не суперечити інтересам дитини, оскільки в протилежному випадку суд може з ним не погодитись [7, с. 72].

Відповідно до СК України дід, баба (ч. 2 ст. 258 СК України), сестра, брат, мачуха, вітчим, особа, яка взяла у свою сім'ю дитину (ч. 2 ст. 262 СК України), мають право звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацевдатних внуків, брата, сестри, падчерики, пасинка, дитини-вихованця до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень. Тобто при зверненні в органи опіки та піклування ці особи повинні пред'явити документи, які підтверджують родинні зв'язки або інші відносини між ними та дитиною. Звернемо увагу, що законодавець обмежує коло органів, до яких можливо звернутись, при

цьому інші органи (органи місцевого самоврядування, громадські організації тощо) для захисту особистих немайнових прав інших членів сім'ї та родичів законодавцем не згадуються.

Особливістю здійснення права на захист шляхом звернення до органів опіки та піклування є можливість захистити права малолітньої, неповнолітньої та повнолітньої непрацездатної дитини, виступаючи в її інтересах. Однак закон не передбачає можливість захистити свої права стосовно дитини в органах опіки та піклування. Тобто, наприклад, дід, баба не зможуть звернутися до органів опіки та піклування з вимогою встановити способи спілкування з онуками, якщо їм будуть чинитися перешкоди у здійсненні права на виховання внуків, оскільки це не входить до компетенції органу. Це пояснюємо таким чином:

По-перше, відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 257 СК України якщо батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, чинять перешкоди у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків, вони мають право на звернення до суду з позовом про їх усунення [8]. Тобто законодавець чітко вказує на єдиний порядок, у якому можливо усунути перешкоди для такого спілкування, а саме судовий.

По-друге, органи опіки та піклування є адміністративним органом, який діє чітко відповідно до припису закону. Тобто в цьому випадку неможливо застосувати аналогію з можливістю органом опіки та піклування вирішити спір щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 158 СК України). Отже, єдиний порядок вирішення спору є судовий.

При цьому, якщо буквально тлумачити норми СК України у випадку порушення права на виховання дитини або спілкування з нею, такі суб'єкти, як брат, сестра, мачуха, вітчим, пасинок, падчерка, не можуть звернутися за захистом свого порушеного права до органів опіки та піклування й суду, оскільки на це немає чіткої вказівки в законі. Однак варто додати, що такі особи мають право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового права, посилаючись на загальні положення щодо судового захисту, визначені в сімейному законодавстві.

Ми підтримуємо позицію законодавця щодо можливості інших членів сім'ї та родичів усунути перешкоди у спілкуванні з дитиною виключно в судовому порядку, оскільки лише суд об'єктивно може визначити всі обставини справи, з'ясувати, чи порушені інтереси позивачів та чи відповідає таке спілкування інтересам дитини.

З аналізу вищенаведеного визначимо такі форми участі органів опіки та піклування при захисті особистих немайнових прав інших членів сім'ї та родичів:

1) прийняття рішень у межах своєї компетенції, в тому числі надання дозволів на вчинення будь-яких дій. Прикладом реалізації такої форми є ч. 4 ст. 143 СК України, відповідно до якої: «4. Якщо батьки не забрали дитину

з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я, забрати дитину мають право її баба, дід, інші родичі з дозволу органу опіки та піклування». Відповідне рішення орган опіки та піклування приймає в межах своєї компетенції;

2) беруть активну участь у процесі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Орган опіки та піклування вирішує питання щодо тимчасового влаштування дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування в сім'ю громадян (сім'я фактичного вихователя), при цьому надає дозвіл на влаштування дитини;

3) беруть участь у судовому захисті прав та інтересів інших членів сім'ї та родичів. Орган опіки та піклування уповноважений брати участь у судових засіданнях, що стосуються вирішення спору щодо усунення перешкод у спілкуванні між дідом, бабою та внуками.

Варто додатково вказати на те, що поза компетенцією органів опіки та піклування залишається захист прав та інтересів дитини при розгляді спорів, пов'язаних з їх вихованням, спілкуванням між дитиною та іншими членами сім'ї й родичами (наприклад, визначення способів участі діда, баби у вихованні внуків та спілкуванні з ними).

Отже, однією із важливих форм позасудового захисту особистих немайнових прав інших членів сім'ї та родичів є можливість звернутися до органів опіки та піклування.

Список використаних джерел

1. Гражданское право: учебник. Часть I / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Проспект, 1998. 632 с.
2. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 Офіційний вісник України. 2008. № 76. Ст. 2561.
3. *Пчелинцева Л. М.* Семейное право России : учебник для вузов. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2004. 688 с.
4. *Красицька Л. В.* Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. К. : Видавництво Ліра-К, 2014. 628 с.
5. *Ленех С. М.* Сімейне право України : навч. посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 318 с.
6. *Буркацький Л. К.* Захист цивільного права та інтересу: методика складання документів, коментарі, позовні та інші заяви : навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2005. 400 с.
7. *Гузь Л. Є., Гузь А. В.* Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Х. : Фактор, 2011. 576 с.
8. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 21–22. Ст. 135.

Совгіря Ольга Володимирівна,

*професор кафедри конституційного права юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, доцент
(м. Київ, Україна)*

УЧАСТЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Як відомо, важливою ознакою демократичного способу прийняття рішень органами влади є участь народу у прийнятті таких рішень у різноманітних формах. Через діалог з різними соціальними групами держава може адаптувати свої рішення та наблизити їх до реальних потреб та прагнень. Таким чином, для повноцінної демократичної діяльності важливим є створення механізмів, що сприяють такому спілкуванню та служать мостом для діалогу між громадянським суспільством та державою.

Можна виділити чотири основні аргументи щодо доцільності запровадження механізмів представництва організацій громадянського суспільства для участі у процесі розгляду справ Конституційним Судом: по-перше, через вплив, які мають конституційні норми в силу своєї загальновідомої ієрархічної переваги на інші норми правової системи: Конституційний Суд несе відповідальність за їх інтерпретацію і при судовому розгляді їх конституційності Конституційний Суд тим самим наділяється впливом на політичні відносини; по-друге, в силу судових прецедентів рішення стосовно конституційності певних питань буде здатне впливати на майбутні аналогічні справи в процесі судочинства, що може вплинути на потенційно велику кількість компонентів соціальної структури. Третя причина пов'язана з обов'язком Конституційного Суду захищати рішення конституцієдавця. У цьому сенсі постійна еволюція, яка спостерігається в різних сферах суспільства, породжує нові проблеми, які виходять за рамки конституційних положень, тому співпраця з громадянами є хорошою альтернативою для подолання цих прогалин та демократичного розвитку конституційних норм. І, нарешті, по-четверте, слід враховувати, що судді Конституційних Судів, як правило, обираються без прямої участі населення. Таким чином, відкриття конституційного процесу представникам суспільства слід розглядати як спосіб плюралізувати та легітимізувати дебати та рішення у цій сфері, які в іншому випадку будуть обмежені безпосередньо зацікавленими сторонами [1].

За чинним Законом України «Про Конституційний Суд України» передбачена можливість участі представників громадськості у конституційному судочинстві у таких формах:

залучений учасник конституційного провадження. До них належать залучені Судом до участі у розгляді справи органи та посадові особи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі та інші особи, участь яких необхідна для забезпечення об'єктивного і повного розгляду справи (стаття 70 Закону України «Про Конституційний Суд України»);

спеціальний радник. Відповідно до пункту 3 розділу «Перехідні положення» Закону України «Про Конституційний Суд України» з метою надання експертної допомоги в конституційних провадженнях за конституційними скаргами у Конституційному Суді тимчасово, на строк до 1 січня 2020 року, запроваджується інститут спеціального радника. Для здійснення функцій спеціального радника Конституційний Суд може запросити суддю у відставці іноземного органу конституційної юрисдикції або представника міжнародної урядової організації, предметом статутного завдання якої є питання конституційного права. Не може бути запрошений для здійснення цих функцій громадянин держави, визнаної Верховною Радою України агресором. Спеціальний радник може до початку розгляду справи Сенатом або Великою палатою надати свій письмовий обґрунтований юридичний висновок (*amicus curiae*) у справі.

Отже, з огляду на наведене, на сьогодні важливо виробити позитивну традицію участі представників громадянського суспільства у конституційному судочинстві та закріпити її на практиці.

Список використаних джерел

1. Bauer F. Bronstrup, 'El amicus curiae en la jurisdicción constitucional española' 2016 (108) Revista Española de Derecho Constitucional 184. URL <https://recyt.fecyt.es/index.php/REDCons/article/view/54346/0> (accessed: 08.05.2018) DOI: <http://dx.doi.org/10.18042/cepc/redc.108.06>

Солоненко Олег Миколайович,

*професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ, Україна)*

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ В РІШЕННЯХ ЄСПЛ

Якщо б не було гідності, не було б самої особистості. І як доречно зазначає Крістіан Цомплак, гідність людини не існує сама по собі, без зусиль держави й суспільства, або ж принаймні вона не є беззастережно дружньою людству [1, с. 196].

У рамках десяти країн Ради Європи 4 листопада 1950 року в м. Рим (Італійська Республіка) була підписана Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) [2], яка нині оцінюється як одне з найбільших досягнень на Європейському континенті. Вона є фундаментальною міжнародною основою регіонального комплексу міжнародно-правового регулювання в галузі прав людини та її основоположних свобод.

Україна зі вступом до Ради Європи 9 листопада 1995 року, ставши повноправним її членом, підписала Конвенцію. З набранням Конвенцією чинності для України 11 вересня 1997 року, після її ратифікації Верховною Радою 17 липня 1997 року, наша держава визнала для себе обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), розташованого в м. Страсбург (Франція). А відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року [3] суди в Україні застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права.

Саме у ст. 3 Конвенції закріплена абсолютна заборона будь-якого катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. При цьому ця стаття не допускає ніяких винятків, навіть у часи військового чи надзвичайного стану. Ст. 3 Конвенції охоплює практично будь-які акти чи обставини, що можуть містити елемент «негідного поводження».

Відповідно до прецедентної практики Європейського Суду з прав людини, для порушення ст. 3 Конвенції має бути досягнуто мінімального рівня жорстокості. Так, у п. 162 Рішення у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. The United Kingdom) від 18 січня 1978 р. Це перша міждержавна справа в ЄСПЛ, у якій зазначається, що оцінка мінімального рівня жорстокості є відносною; вона залежить від усіх обставин справи, таких, як тривалість поводження, його фізичний і психологічний вплив, а в деяких випадках – стать, вік і стан здоров'я потерпілого. Суд вивчав п'ять методів поглибленого допиту: одягання мішка на голову, стояння навпроти стіни з руками над головою, перебування під впливом шуму, позбавлення сну, продуктів харчування і напоїв. Суд сказав, що в комбінації ці техніки призвели до нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, але не досягли порогу навмисного нелюдського поводження, що викликає дуже серйозні, жорстокі страждання, щоб кваліфікувати це як тортури. Також у цій справі ЄСПЛ виразив позицію щодо поводження чи покарання, що принижують людську гідність. Воно «спричиняє в потерпілого почуття страху, болісні страждання й почуття неповноцінності, спроможні принизити його гідність і навіть зламати його фізичний і моральний опір».

Зі справи «Таер проти Сполученого Королівства» вбачається, що після бійки в класі підлітка було вирішено піддати покаранню – 15 ударам різками. ЄСПЛ визнав, що це інституціоналізоване насильство є атакою на людську

гідність. І з цим не погодився саме британський суддя: мовляв, вибачте, я зростав у цій системі, ми звикли до цього, це абсолютно нормально для підлітка – бути побитим різками. Але більшість з цим не погодилася, сказали, що Конвенція – це живий інструмент, який повинен тлумачитися у світлі умов сьогодення, тому такі факти є неприпустимими [4, с. 119–123].

Слід також відзначити те, що згідно з позицією ЄСПЛ у справі «Kudla v. Poland» (рішення від 26.10.2000) таким, що принижує гідність, ЄСПЛ назвав поведження, яке «мало на меті викликати у потерпілих почуття страху, страждань і меншовартості, а відтак принизити та зневажити їх» [5].

Водночас слід відзначити, «негідне поведження» передбачає, що певне фізичне чи психічне насильство застосовується з незаконною метою чи непропорційно до законної мети. Так ЄСПЛ не встановив порушення статті 3 у застосуванні протягом місяця наручників та інших засобів до психічно хворої людини через її агресивну поведінку. ЄСПЛ виходив з того, що «заходи, викликані терапевтичною необхідністю, не можуть вважатися нелюдськими чи такими, що принижують гідність».

Аналогічним є підхід ЄСПЛ до визначення покарання, що принижує гідність. За висновком суду було б абсурдним вирішити, ніби законне покарання взагалі через притаманний йому і, можливо, майже неминучий елемент приниження, є «таким, що принижують гідність» у значенні статті 3. ... Стаття 3, безумовно, забороняючи «нелюдське» чи «таке, що принижує гідність» покарання, має на увазі відмінність між таким покаранням і покаранням взагалі. На думку ЄСПЛ, для того, щоб покарання було «таким, що принижує гідність» і порушувало статтю 3, пов'язані з ним образа чи приниження мають сягати особливого ступеню й, у всякому разі, відрізнятися від звичайного елемента приниження, згаданого у попередньому абзаці. Оцінка його, за станом речей, відносна: вона залежить від всіх обставин справи і від характеру й обставин покарання як такого та способу й методу його виконання. Ненасильство як таке або інші види поведження, що спричиняють певні незручності або страждання, становлять погане поведження, а поведження, що має певні додаткові характеристики. Дві основні із них – неправомірність та непомірність.

Таким чином, усвідомлення обов'язку України забезпечувати якнайширший захист прав людини та її основоположних свобод відповідно до спільної мети Конвенції повинно обумовлювати готовність нашої держави акцептувати (приймати, погоджуватись) тлумачення розуміння захисту гідності, вироблені в рішеннях ЄСПЛ щодо інших країн у національне правове поле.

Список використаних джерел

1. *Цомплак К.* Существует ли и что означает достоинство человека. Конституція України: питання теорії та практики: міжкафедральний

науково-практичний семінар, присвячений пам'яті академіка АПрН України В. В. Копейчикова (8 червня 2012 р., м. Київ). К. : «МП Леся», 2012. С. 196–207.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL : [http:// zakon.rada.gov. ua/go/995_004](http://zakon.rada.gov.ua/go/995_004).
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477–IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477–15>.
4. *Легка О.* Динамічне юридичне тлумачення: практика Європейського суду з прав людини. Підприємництво, госп-во і право. 2016. № 10. С. 119–123.
5. Рішення ЄСПЛ від 21 грудня 2006 року у справі «Кудла проти Польщі», (Kudla v. Poland, Заява № 30210/96). URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:%D0%9A%D1%83%D0%B4%D0%BB%D0%B0+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8+%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D1%96/SO2373.html.

Ставнійчук Марина Іванівна,

голова правління Громадського об'єднання

«За демократію через право»,

член Венеціанської комісії від України (2009 – 2013),

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

(м. Київ, Україна)

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ЗАСАДНИЧИЙ ПРИНЦИП ДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ

На сьогодні в Україні гостро постає питання щодо реалізації принципу верховенства права, в основі якого лежить забезпечення ефективного правового та демократичного розвитку держави, адже верховенство права є основним принципом забезпечення прав і свобод у державі. Верховенство права є базовим принципом, який відображає усталені погляди на право, його суть, фіксує правові цінності, тобто це той взірць, до якого має прагнути кожне суспільство та держава.

У сучасних умовах системної суспільно-політичної кризи в Українській державі забезпечення цього принципу є найбільш актуальним питанням, як у правотворчій сфері, так і в юридичній науці, зокрема у конституційному праві.

Верховенство права зафіксоване у статті 8 Конституції України як принцип поряд з визначенням вищої юридичної сили норм Конституції України. У своєму Рішенні від 02 листопада 2004 року № 15–рп/2004 Конституційний Суд України розтлумачив верховенство права як «панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності [1].

Верховенство права є найважливішим та основним принципом у системі загальних принципів права, головний зміст якого полягає в гарантуванні та забезпеченні пріоритету панування права і справедливості в суспільстві.

Українські доктринальні розробки у сфері дослідження визначення принципу верховенства права не мають єдиного трактування. Незважаючи на те, що цей принцип давно й успішно діє в багатьох державах, його зміст усе одно породжує дискусії [2]. Так, на думку Кравчука М. В., під принципами права розуміє провідні засади, ідеї права, які в конкретному вигляді характеризують його зміст, визначають спрямованість правового регулювання [3, с. 206].

Малишев Б. В. зазначає, що: «Принцип верховенства права є істотною характеристикою головного зіставлення між людиною і державою, його закладено в зміст суспільного договору як юридично-політичної категорії. З цієї точки зору зазначений принцип є концентрованим виразом юридичних гарантій досягнення індивідами своєї мети цілей при укладенні суспільного договору, а за допомогою його дії діяльність держави спрямовується на виконання мети – утвердження й забезпечення прав людини» [4].

У свою чергу, Рабінович П. М. пропонує власне визначення верховенства права: «Верховенство права – це взаємообумовлене існування та взаємоузгоджена реалізація основоположних прав і обов'язків людських спільнот, об'єднань й усього суспільства» [5, с. 44]. Руднева О. М. наголошує, що: «Принцип верховенства права наповнюється реальним змістом лише в тому випадку, якщо право розглядається не як результат правотворчої діяльності держави, не як акт державної влади, тим більше її знаряддя, а як соціальний феномен, який має глибоке коріння в культурі світової, національної та духовної історії народу, його традиціях, національній ментальності, як явище, безпосередньо пов'язане з такими фундаментальними категоріями, як: справедливість, свобода, рівність, гуманізм» [6, с. 15].

Колишній суддя Том Бінгхем – президент і Голова Британського інституту міжнародного та порівняльного права, аналізуючи принцип верховенства права зазначає: «Усі особи в державі й органи державної влади, публічні або приватні, повинні бути зв'язані та уповноважені на користування публічно прийнятим правом, що, як правило, здійснює майбутній вплив і відкрито

застосовується судами» [7, с. 9]. Науковець виокремлює такі елементи верховенства права: 1) доступність закону (чіткість, ясність і передбачуваність закону); 2) питання законного права потрібно, як правило, вирішувати на підставі закону, а не за розсудом; 3) рівність перед законом; 4) повноваження повинні здійснюватися на підставі та відповідно до законом, справедливо й розумно; 5) права людини повинні бути захищені; 6) мають бути надані засоби для врегулювання спорів без не виправданих витрат або відтермінувань; 7) правосуддя повинно бути справедливим; 8) держава повинна дотримуватися своїх зобов'язань як у межах міжнародного, так і національного права [7, с. 9].

Упродовж останнього періоду часу поступово відходять у минуле такі підходи до розуміння верховенства права, як: ототожнення верховенства права із верховенством розуму та справедливості; пріоритет загальноновизнаних принципів та норм міжнародного права перед національним законодавством; ототожнення верховенства права з верховенством конституції; ототожнення верховенства права з верховенством закону у вузькому його розумінні; розуміння верховенства права як верховенства закону в широкому значенні, тобто як верховенства всіх нормативно-правових актів; ототожнення верховенства права з основними правами людини.

Натомість, аналіз широкого спектру думок і підходів до розуміння сутності верховенства права не лише в науці конституційного права, а у глобальному конституціоналізмі дає нам змогу стверджувати, що ідея верховенства права є однією з базових та основних у європейській правовій традиції. За своїм змістом верховенство права означає, що в суспільстві панує право, яке держава має втілювати у правотворчу та правозахисну діяльність, зокрема в закони, які за змістом мають бути проникнуті ідеями соціальної справедливості, свободи рівності. Тобто право розуміється як зміст у той час, коли закон виступає його формою. Адже, як зазначає Петришин О.В., «... форма має бути змістовною, а зміст – сформований» [8, с. 76]. Таким чином, у випадку виникнення розбіжностей між цими явищами закон потрібно приводити у відповідність з правом.

На наш погляд, на сьогодні дискусії про взаємозв'язок цих принципів мають переважно доктринальний, теоретичний, а не змістовний характер, оскільки в реальній площині підпринципи, які безпосередньо впливають з квінтесенції концепції правової держави як держави, «зв'язаної» правом, яке вона створює, багато в чому дублюють «під принципи», які виплавають з основного постулату принципу верховенства права – верховенства прав і свобод людини, які є основоположним орієнтиром діяльності держави, визначають зміст і спрямованість цієї діяльності. Так, втілення в життя концепції правової держави і принципу верховенства права передбачають забезпечення прав і свобод людини, врахування політичною більшістю інтересів і прав

меншості, поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, обмеження дискреційних повноважень органів влади правом, правову визначеність і довіру до права, іншими словами – тих підпринципів, на яких базуються концепції правової держави й верховенства права.

Необхідність ствердження України як правової держави, в якій реально визнається й діє принцип верховенства права, прямо впливає з обов'язкві та зобов'язань України перед Радою Європи та Європейським Союзом, і в перспективі значною мірою впливатиме на темпи її інтеграції в європейську спільноту, перспективи членства в ЄС.

Законотворчий процес і практика правозастосування показують, що реалізація принципу верховенства права на сьогодні стикається з низкою проблем. Треба виправляти ситуацію з нерозумінням власне змісту принципу верховенства права. У цьому контексті, важливою є роль наукових зібрань та науково-практичних конференцій на кшталт цієї, у якій ми беремо участь, – «Людська гідність і права людини як основа конституційного устрою держави», оскільки вони сприяють популяризації та поширенню розуміння глибокого змісту верховенства права, зміні практики ухвалення та застосування законів, які не забезпечують дух верховенства права.

Однак на сьогодні можемо констатувати, що людина не може реалізувати свої права лише через відсутність позитивного закріплення відповідних прав у законах і підзаконних актах або через відсутність механізмів реалізації тих прав, які задекларовані у законах. Конституція і закони України часто тлумачаться несистемно. Принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки порушується, сама роль судів у системі стримувань і противаг залишає бажати кращого – фінансова, політична та інша залежність судів і суддів від інших гілок влади не дозволяє судовій гілці забезпечувати баланс повноважень. Парламент та виконавча влада, особливо останнім часом, перебирають на себе функції і повноваження, не передбачені Конституцією України.

Утвердженню принципу верховенства права не сприяє і відсутність належних інституційних механізмів його забезпечення та захисту. Немає повноцінної судової системи, принцип доступності правосуддя належно не забезпечений. У державі повинен функціонувати дієвий суд і незалежна правоохоронна система. Сьогодні реформування судової системи відбувається таким чином, що вона повністю паралізується. Кодекс України про адміністративні правопорушення значною мірою застарів, причому не узгоджується він не тільки з вимогами часу, але і практикою Європейського суду з прав людини, конкретними рішеннями у справах проти України. Зазначені проблеми лише дають загальне уявлення про основні труднощі, пов'язані із становленням України як правової держави.

Втілення в життя України принципу верховенства права потребує докорінних змін у правосвідомості та політичній культурі не лише політиків, а й

науковців, у зв'язку з чим вкотре варто нагадати, що важливим документом у сфері визначення принципу верховенства права є Доповідь про верховенство права Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія) (CDL-AD (2011) 003rev), затверджена Комісією на 86-й пленарній сесії 25–26 березня 2011 року [7].

Документ побудований на основі аналізу різноманітних підходів до розуміння верховенства права в міжнародно-правових документах, конституціях, законодавстві низки країн та доктрині. У Доповіді вказано, що верховенство права – це правова система, коли життя людини, його права, його свободи, його гідність є основними у функціонуванні цієї системи. Є шість критеріїв, які дають можливість говорити – є в країні верховенство права чи ні, зокрема: 1) законність, включно з прозорим, підзвітним і демократичним процесом прийняття законів; 2) правова визначеність; 3) заборона довільності у прийнятті рішень; 4) доступ до правосуддя, що здійснюється незалежним і безстороннім судом, включно з можливістю оскаржити в суді адміністративні акти; 5) повага до прав людини; 6) недискримінація і рівність перед законом [7].

Важливими є й підходи до принципу верховенства права в рішеннях Європейського суду з прав людини щодо України. Так, принцип верховенства права вимагає дотримання вимог «якості» закону, яким передбачається втручання у права особи основоположні свободи. Так, у рішенні від 10 грудня 2009 року у справі «Михайлюк та Петров проти України» (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine, заява № 11932/02) зазначено: «Суд нагадує, що вираз «згідно із законом» насамперед вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві; він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі, яка, крім того, повинна передбачати його наслідки для себе, а також це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права» [2, с. 10–11].

Інший елемент змісту принципу верховенства права Європейський суд з прав людини розглянув у справі «Христов проти України» (Khristov v. Ukraine, заява № 24465/04) рішення від 19 лютого 2009 року: «Суд повторює, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, слід тлумачити в контексті преамбули Конвенції, яка проголошує верховенство права як складову частину спільної спадщини Договірних держав. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, згідно з яким у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набрало законної сили, не може ставитися під сумнів» [2, с. 11].

Безумовно, ці приклади не дають вичерпної характеристики змісту принципу верховенства права. Однак, виходячи з аналізу цих та аналогічних їх рішень ЄСПЛ, можна зробити висновок, що Суд у принципі верховенства

права вбачає два основні елементи – перший стосується вимоги «якості» закону, а другий – принципу юридичної визначеності. Проте аналіз норм Конституції України показав, що такі елементи не включені до визначення принципу верховенства права. У той же час Доповідь про верховенство права Венеціанської комісії містить дані елементи серед переліку основних характеристик принципу верховенства права.

Але, в українських реаліях забезпечення та реалізації принципу верховенства права, наведемо для прикладу два питання: перше – щодо війни-миру території окремих регіонів Донбасу, друге – це вимоги, які уряд встановив щодо прожиткових можливостей людини.

Щодо ситуації на Донбасі – країна майже нічого не робить, щоб встановити стабільний мир. У певний момент, коли був Іловайський котел – виник мінський формат. Експерт ОБСЄ з питань економіки війни й миру зауважила, що при таких внутрішніх конфліктах економіка повинна працювати на встановлення стабільного миру. Тоді буде така ситуація, коли економіка має легальний характер. Сьогодні у нас повністю все виведено в тінь. А взагалі українська держава, коли приймала рішення про відступ від захисту прав громадян України, які перебувають на території окремих районів Луганської та Донецької областей, фактично окупованих, вона подумала, що це її громадяни? Конвенція з прав людини дає такий механізм, але кожен політик повинен мати серце, розуміти, що це громадяни, вони рівні в своїх правах в своїй державі. Ми могли на короткий період часу зробити, але це повинно було бути зроблено тільки для того, щоб вирівнювати ці механізми, щоб крок за кроком встановлювати мир, легалізувати там ситуацію, давати людям свободу пересування, що теж сприяє встановленню стабільного миру в таких конфліктних ситуаціях в країні.

Щодо прожиткових можливостей – кожна жінка на рік повинна за нормою, встановленою Кабінетом Міністрів України, зносити дві пари синтетичних колгот або одне пальто на сім років. У цьому прожитковому мінімумі взагалі не розглядається питання витрат на освіту і на медицину. Прожитковий мінімум на людей, які мають обмежені можливості, є меншим, ніж на працюючих людей.

Отже, суперскладна зараз для нас проблема – це невиконання Конституції та законів України в умовах системної суспільно-політично, правової, суспільно-економічної кризи, що, по суті, призводить до ліквідації принципу верховенства права, незважаючи на декларації та запевнення влади щодо руху країни у європейському інтеграційному напрямку. Тому варто звернути увагу, що сьогодні з політичного, соціально-економічного життя в країні викинутий принцип верховенства права з усіма його складовими. Перш ніж говорити про майбутнє, треба все-таки серйозно оцінити, де ми є.

Резюмуючи варто наголосити, що основним елементом верховенства права є вимога гарантування прав та основоположних свобод людини. На жаль, існуюча в сучасній Україні система державних інститутів неспроможна належним чином реалізовувати засади та складові верховенства права у їх сукупності, захищати права людини. Тому на сьогодні день, актуальним залишається питання розробки державної концепції щодо напрямів модернізації конституційного ладу. Принцип верховенства права – найцінніший здобуток людства, який передбачає підпорядкованість держави та її органів правам людини, визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав та свобод людини – головною метою державної влади. Верховенство права має стати базовою ціннісною складовою розвитку демократії в Україні.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року №15–рп у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). Вісник Конституційного Суду України. 2004. № 5.
2. *Фулей Т. І.* Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К. 2015. 208 с.
3. *Кравчук М. В.* Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти). навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид. змін. й доп. Тернопіль: Тернограф, 2015. 480 с.
4. *Малишев Б. В.* Принцип верховенства права (теоретико-правовий аспект). Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 8. С. 14–20.
5. *Рабінович П. Луців О.* Верховенство права: сучасні вітчизняні підходи до інтерпретації. Вісник академії правових наук України. 2012. № 2. С. 3–16.
6. *Руднєва О.* Міжнародні стандарти прав людини та принцип верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ. Юридична Україна. 2012. № 4 (112). С. 15–19.
7. Доповідь Венеціанської Комісії «Про верховенство права»: Venice Commission: the Rule of Law. – 25 – 26 березня 2011 р. URL : [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e)
8. *Петришин О. В.* Верховенство права в системі правового регулювання. Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: зб. наук праць. К. : Юридична думка, 2010. С. 74–84.

Стець Андрій Михайлович,

*політолог, радник з правових питань,
викладач факультету права та адміністрації університету
м. Зелена Гура, доктор права (PhD),
(м. Зелена Гура, Республіка Польща)*

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ У РЕЛІГІЙНОМУ, ФІЛОСОФСЬКОМУ ТА КОНСТИТУЦІЙНОМУ ВИМІРІ СУЧАСНОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Проблема взаємозв'язку людини і права до захисту її гідності є однією з найбільш актуальних у канонічному праві, філософії права та конституційному праві. Вона охоплює в себе дослідження сутності, природи та призначення людини у сучасному світі панування влади грошей. Багатство джерел інформації, глобалізація та стиль людського життя в умовах багатокультурності часто веде до появи проблем з розумінням права, його змісту та структури. При цьому не можна забувати про християнські коріння Європи та систему основних цінностей, на яких спираються її народи. Тому справедливим є пошук природних підстав гідності в людській природі, а саме: у «духовній її складовій, тобто в релігії, що визначає цю цінність як божий дар, з яким вона зв'язана» [1, с. 286].

Особливий вклад у поняття людської гідності та боротьбу на її захист вніс Папа римський Іван-Павло II (пол. Karol Wojtyła), який у часи «холодної війни» відвертав світ від знищення в ядерній війні. Добре знаючи наслідки I та II світової війни, геополітичні обставини у повоєнній Європі тощо, він дійшов висновку: демократія без цінностей веде до явного або прихованого тоталітаризму. Суть людської гідності в поглядах цього знаменитого глави католицької церкви і філософа фактично означає, що не людина існує для держави, а навпаки. Людина не може бути рабом будь-якого суспільно-політичного режиму, навіть коли це демократична, правова держава.

Тому серед загальних принципів зазначений Папа римський гідність людини ставив вище за демократію, оскільки природно, що «людина є суб'єктом прав, яких ніхто не може порушити: ні поодинокі особи, ні окремі групи, ні держава» (Енцикліка лат. Centesimus annus). З цієї точки зору гідність людини є основою або фундаментом всіх демократичних конституцій, бо є спільною цінністю для взаємодії та співпраці різних суспільних, політичних та економічних груп, а також – джерелом прав людини, які захищав Іван-Павло II у своїх працях.

Особливої ваги у складний час війни на Сході України набувають слова останнього: «(...) Людська гідність є однією з основних цінностей людства.

Значення людини визначається, ким вона є, а не якою кількістю грошей чи майна вона володіє. Якщо людина втрачає (недоторкану) гідність, віру та національну свідомість, щоб мати більше маєтків, то така поведінка призведе до зневаги до самої себе. З іншого боку, людина, яка усвідомлює свою тотожність, що виходить з християнської віри та культури, спадщини батьків і дідів – збереже свою гідність, знайде повагу в інших і стане цінним членом суспільства, в якому вона живе» [2, с. 49].

Пояснення змісту людської гідності треба базувати на різних факторах: позитивних (право, філософія, релігія) та негативних (припинення людей під час гібридної російської війни у Грузії в 2008 році та в сучасній Україні, вимушена масова еміграція громадян Сирії та Лівії в Європу і Туреччину, агресивна російська пропаганда у світі та інші). Сьогодні важко сприймати проблеми гідності людини в світі, оскільки після двох світових воєн з їх вирішення існує багатий досвід, зокрема, в Європі (ФРН, Франція, Італія тощо). Хоча ще є чимало суб'єктів міжнародного права (серед пострадянських та балканських країн), які цим досвідом не хочуть користуватися й тому роблять такі самі помилки, як й їх попередники.

Конституційний розвиток посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи після руху «Солідарності» у Польщі та зруйнування Берлінської стіни у 1989 році призвів до закріплення в них спільних європейських демократичних цінностей (гідності та прав людини, верховенства права тощо). Таке закріплення цінностей відбулось в Основних Законах Польщі, України та інших держав нашого єврорегіону. На жаль, через політику деяких європейських країн Україна стала заручницею політики відмови у вступі до НАТО та Європейського Союзу (далі – ЄС).

Сучасні економічні цілі нерідко приховують здобутки гуманізму, які створив, зокрема, І. Кант через заборону ставлення до людини як до предмета чи об'єкта. Його ідеї продовжували К. Аденауер, Ж. Моне, Р. Шуман та П.-А. Спак, які керувалися ідеями мирної, єдиної та багатой Європи, де немає бідності та воєнної загрози. Тому після Другої світової війни в демократичній Європі ідеї гідності людини було надано універсального характеру з тим, щоб її захистити від сваволі державної влади. Однак можна сказати, що процес закріплення правових основ гідності, перш за все – її реального захисту, не завершився до сьогодні.

Однією з основних проблем є відсутність чіткого визначення поняття «гідності людини» як у самих конституціях, так і в судових рішеннях й у наукових працях. Це ускладнює можливість правового захисту гідності людини як самостійного об'єкта-цінності. Додатковим ускладненням для цього захисту є також включення до цього поняття культурних, релігійних і цивілізаційних відмінностей в країнах ЄС, які з кожним днем стають усе більш полікультурними. Завдяки новоприбулим до нього емігрантам, які

накладають на них свій стиль життя, незважаючи на традиційну культуру держав-господарів.

На проблему захисту людської гідності треба також дивитися з історико-правової точки зору. У кінці 40-х років ХХ століття, як відомо, були спроби надати універсального характеру ідеї гідності людини та відобразити її в нормативних актах світового співтовариства (особливо в рамках ООН). У той час Україна була в складі Радянського Союзу, а Польща лишилась у сфері його геополітичного впливу. З одного боку, про захист гідності та прав людини в Центральній і Східній Європі в той час можна було говорити тільки теоретично, бо щодня вони порушувались тоталітарною владою. З другого боку, Загальна декларація прав людини ООН 1948 року (далі – Декларація 1948 року), підписана як демократичними, так і тоталітарними державами світу, визнала людину найвищою соціальною цінністю, а належне забезпечення гідності та основних прав і свобод громадян стало обов'язком усіх цих держав, зокрема в їх нормативно-правових актах.

Окремо слід зазначити, що в Європі члени Ради Європи намагаються захищати гідність і права людини у своїх країнах завдяки Європейській конвенції із захисту прав людини та основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція 1950 року), низці супутніх протоколів до неї. Для контролю за виконанням цієї Конвенції створено Європейський суд з прав людини.

Ідеї захисту гідності та прав людини знайшли відображення також і в інших міжнародних актах. До них відносяться Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966) і Пакт про громадські та політичні права (1966), які зазначають, що всі права людини впливають із властивої людській особі гідності.

Наприкінці 2000 року поняття «гідності людини» знайшло відображення у Хартії основних прав ЄС, тобто у документі, що закріплює основні політичні, соціальні та економічні права громадян країн-членів цього Союзу. Проект документа був підготовлений Європейською конференцією протягом грудня 1999 року – жовтня 2000 року й урочисто проголошений на засіданні Європейської Ради в Ніцці 7 грудня 2000 року, а згодом опублікований в частині «С» JournalOfficial. Проте правовий статус цієї Хартії був невизначеним, і в неї не було повної юридичної сили до набрання чинності Лісабонського договору 1 грудня 2009 року.

З огляду на те, що Польща є членом ЄС, крім внутрішніх нормативно-правових актів, у ній почав діяти Договір про реформування, або Лісабонська угода – нова базова угода щодо принципів функціонування ЄС. Офіційно іменується Лісабонська угода про внесення змін в Угоду про ЄС й Угоду про заснування Європейської Спільноти, (англ. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community). Офіційне підписання Лісабонської угоди відбулося 13 грудня 2007 року,

після чого документ підлягав ратифікації національними парламентами 27 держав ЄС. Станом на 13 листопада 2009 року Угоду затвердили всі 27 країн ЄС, а сама вона набрала чинності 1 грудня 2009 року. Вище згадані правові акти визначають гідність людини як першу з загальних і неподільних цінностей, які є основою ЄС. Без сумніву, можна сказати, що обговорення конституційної та міжнародно-правової концепції гідності людини спирається на кантівську філософію. Відомо, що І. Кант твердив: «поводь себе так, щоб завжди людство в тобі як й іншій людині, залишилось метою, але ніколи засобом» [3, с. 46].

Спроби надання універсального характеру ідеї гідності людини, закріпивши її політичними і правовими механізмами, знайшли також своє відображення у внутрішньодержавному законодавстві багатьох країн, у тому числі в Україні, Конституція якої закріплює положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека є найвищою соціальною цінністю, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (стаття 3). Схожою є норма статті 30 Конституції Республіки Польща, що встановлює у польському правопорядку принцип, згідно з яким гідність людини є природним і невід'ємним джерелом прав та свобод людини й громадянина. Ця норма є недоторканою і за її повагу та захист відповідальність несуть державні органи. Таким чином, Конституція Польщі посилається на природно-правову концепцію гідності людини [4, с. 481].

У Конституції Республіки Польща, як і в Конституції України, поняття гідності людини не є визначене. Що ж стосується науки, то професор Б. Банашак вважає, що «в польській правовій науці немає одного загальноновизнаного визначення гідності людини. Це тому, що гідність – сфера особистості, яка конкретизується в самооцінці людини та в очікуванні поваги до неї з боку інших людей» [5, с. 210].

Знаменита представниця польської етики, проф. М. Осовска, вважає, що «гідність має та особа, яка вміє захищати визнані через себе цінності, з охороною яких пов'язане її почуття власної цінності» [6, с. 59]. Тому при встановленні порушення гідності людини, необхідно враховувати світогляд особи, яка виступає на його захист. Цей світогляд не є вирішальним, але він може бути співставлений з об'єктивними факторами, що мають бути враховані в судовому процесі. При цьому усвідомлення власної гідності є функцією правової та політичної культури людини. Почуття власної гідності вибудовує самосвідомість особи як громадянина, котрий готовий відстоювати свої права і свободи перед зазіханням з боку держави або інших суб'єктів. Добрим зразком цьому може тут бути рух «Солідарності» у Польщі (1980–1990 роки), який дозволив демократизувати країну та опосередковано зруйнувати Берлінську стіну (1989 рік). У цьому ж ряду Революція Гідності

(на рубежі 2013 і 2014 років) в Україні, яка була формою спротиву злочинам виконавчої влади, особливо щодо приниження гідності громадян.

Верховний Суд Республіки Польща не звертає уваги на те, що гідність пов'язана з самооцінкою особи, яка залишається в міжособистих відносинах. У словникові термінології поняття гідності означає не стільки «раціо», скільки почуття свідомості власної цінності, шанування до самого себе, честь і гордість. Таке розуміння гідності впливає на сенс життя, на зберігання системи цінностей, якої дотримується людина.

Конституційний Трибунал Республіки Польща (Trybunał Konstytucyjny) вважає, що «законодавець, спираючись на гідність людини, зробив крок до системи цінностей, навколо яких побудована Конституція, основа всього правового порядку. Гідність не може розглядатися як ознака або набір прав, наданих державою, тому що вона перш за все проти держави. Залишаючись саме джерелом прав і свобод, термін гідності людини визначає спосіб сприймання та реалізації його державою. Як наслідок, у всіх публічних заходах слід враховувати існування тієї чи іншої сфери автономії, в якій людина може повною мірою реалізуватися у суспільстві, а з іншого боку, ця діяльність не може призвести до створення правових чи фактичних ситуацій, що позбавляють людину почуття гідності» [7, с.1–14].

Конституції демократичних, правових держав певним чином фіксують природно-правовий характер основ статусу людини в їхніх країнах. Лише деякі основні закони сучасних держав, наприклад, Кіпр, Данія, Нідерланди, Канада, Люксембург, Мальта, Норвегія, США не містять жодних норм відносно гідності [8, с. 162]. Найчастіше це впливає з того, що їх прийняли досить давно або має місце інтерпретаційна відмінність під час вивання інших термінів.

Аналізуючи проблему захисту людської гідності конституційному та міжнародному законодавстві, польський дослідник К. Цомплак дійшов до висновку, «що людська гідність сьогодні стала категорією права і з огляду на це можна виділити певну категорію прав «природно людських/гідних», що включає право на гідне житло, право на працю, право на соціальне забезпечення, право на здорове навколишнє середовище та право на культурно-соціальний розвиток [9, с. 6–7].

Людська гідність (або краще – природна людяність) означає, що людина є найважливішою і визначальною цінністю серед усіх інших соціальних цінностей та є їх кінцевою метою. Саме таке розуміння категорії гідності людини забороняє застосовувати або відмовлятися від будь-яких діянь, що призводять до її порушень суб'єктами права, насамперед, наділеними публічною владою.

Не буде перебільшенням у словах, що «на початку ХХІ століття людська гідність стала основою таких універсальних прав людини, як: право на

життя, право на фізичну недоторканість, право на суд, стаючи найвищою цінністю порівняно з «владою», а іноді навіть в опозиції до неї. Як основна цінність людська гідність лишилася природним, невід'ємним правом кожної людини і в принципі в цьому питанні існує згода між вченими та філософами» [10, с. 106].

Аналізуючи нормативні акти та практику їх застосування, конституційну юриспруденцію та доктринальні погляди в Польщі й Україні, можна сказати, що концепція людської гідності набула пріоритету над ідеєю необмеженої свободи особистої людини, навіть щодо неї самої. Жодна влада, чи то законодавча, судова чи виконавча не може заперечувати ідеї людської гідності як основного принципу становлення права, його застосування та інтерпретації. Сьогодні, особливо в культурному середовищі Центральної та Східної Європи, незалежно від відмінності у світоглядах – однаково приймається теза про те, що гідність є основою всіх цінностей, пов'язаних з людьми – основою, що пояснює їх захист з боку держави й суспільства.

Висновки. Конституційні системи Польщі та України базуються на фундаментальній ролі гідності людини як конституційної цінності для формування та захисту прав і свобод громадян. Практика судів та органів конституційної юстиції щодо забезпечення і захисту гідності людини є орієнтиром для правової, а відтак – й суспільно-політичної системи, де гідність особи – це сукупність моральних та інтелектуальних рис людини, що відповідають загальноприйнятим моральним цінностям. Спираючись на ідеї філософських авторитетів, можна сказати що людська гідність складається з таких елементів як мислення, почуття і воля, які повинні прямувати до правди і добра. Правова сфера додає до поняття гідності людини сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується закріплення фактичного положення особи в суспільстві та державі.

У сучасній Європі варто нагадати також слова Папи римського Івана Павла II, який сказав, що «на гідності людини спираються невід'ємні основні права людини, а також основні цінності – необхідні для гідного суспільного життя» [11, с. 236]. Ці слова та інші погляди в цій сфері глави католицької церкви дають підстави для висновку про те, що почуття власної гідності не лише створює права (привілеї), але і становить цілий набір вимог проти себе, своєї поведінки та дій. Права приналежать кожній людині, але з ними також формуються обов'язки, метою яких є повага до прав інших людей (особливо до національних меншин). Отже, людська гідність для кожної людини є джерелом як повноважень, так й обов'язків чи зобов'язань перед іншими.

У сучасній демократичній, правовій державі існують дві основи соціального порядку та правопорядку: людська гідність та обов'язок піклуватися про загальне благо держави. Ми приймаємо наші основні свободи та права від людської гідності. А з обов'язку піклування про спільне благо – ми повинні

вибудувати наші обов'язки щодо інших людей і до національної держави. Можна за Аристотелем повторити, що «кожна держава є спільнотою, а кожна спільнота є створена для того, щоб досягати добро» [12, с. 25].

Список використаних джерел

1. *Jan Paweł II. Orędzie do sekretarza generalnego ONZ Wolność religijna podstawą praw ludzkich* : Dzieła zebrane, t. V., Kraków, 2007, с. 400.
2. Jan Paweł II. Przemówienie podczas spotkania z Polonią O trwałe pomosty między narodami, Moguncja 16 listopada 1980 : Dzieła zebrane t. XI, Kraków. 2008, с. 400.
3. *I. Kant. Uzasadnienie metafizyki moralności*, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty, 2018. с. 84.
4. *B. Banaszak. Prawo konstytucyjne. 4 Wydanie.* Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa. 2008, с. 774.
5. *B. Banaszak. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Komentarz 2 Wydanie.* Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa. 2012, с. 1152.
6. *M. Ossowska. Normy moralne. Próba systematyzacji.* Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa, 1970. с. 231.
8. Рішення Конституційного Трибуналу Республіки Польща. Wyrokz 04.04. 2001 r. K 11/00, OTK 2001, №г 3, poz. 54, с. 14.
9. M. Zieliński. Regulacja godności we współczesnych konstytucjach, *Studia Erasiana Wratislaviensa*, nr 4, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław, 2010. с. 489.
10. *K. Complak. Godność człowieka jako kategoria prawa: (opracowania i materiały)*, Wydawnictwo Centrum Handlu i Poligrafii, Wrocław 2001, с. 365.
12. *M. Sadowski. Godność człowieka i dobro wspólne jako fundament wartości europejskich. Propozycje katolickiej nauki społecznej* :
13. *E. Kozerska, T. Scheffler, Aksjologiczne i praktyczne aspekty integracji europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław, 2007. с. 204.
14. *W. Ćwil. Godność osoby ludzkiej źródłem praw człowieka w świetle Nauczania Jana Pawła II*, *Studia Prawa Wyznaniowego* t. 13 (red. B. Hryciuk). Wydawnictwo KUL. Lublin 2010. с. 377.
15. *Arystoteles. Polityka.* Wydawnictwo naukowe PWN. Warszawa, 2012. с. 231.

Сторожук Дмитро Анатолійович,

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК МЕТА ПРАВОВОГО ПРОГРЕСУ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА РЕФЛЕСІЯ

Протягом усієї історії розвитку філософії поряд з іншими фундаментальними ідеями провідне місце займала ідея прогресу. Філософи, мислителі, науковці вірили в існування прогресу, рух до кращого, досконалого, тобто не тільки в еволюцію суспільства, а в поступальний, цілеспрямований, висхідний рух людства до однієї вищої розумної мети – до ідеалу загального блага. І хоча часом, як зауважив Г. Лейбніц, і відбувається зворотній рух, деградація, зміна напрямів, проте прогрес неодмінно запанує й переможе.

Л. В. Ніколаєва вважає, що прогресом є «спрямований діалектичний процес висхідного розвитку суспільства, який передбачає цілісну інтегральну зміну його як системи, що відбувається протягом досить великого проміжку часу» [8, с. 43]. До головних ознак прогресу науковець відносить посилення впливу суспільства на природу, вдосконалення людини як особистості, прискорення темпів суспільного розвитку тощо. К. В. Ніколіна, у свою чергу, вважає, що прогресивним є розвиток, пов'язаний із досягненням певним явищем більш якісних змін [9, с. 216].

Філософсько-правовою ознакою правового прогресу є захищеність людини правом. Сьогодні соціальне призначення права повинно відповідати фактичним результатам його дії. В умовах гуманізації всіх сфер суспільного життя, коли людина визнається найвищою соціальною цінністю, роль права полягає у гарантуванні й захисті прав і свобод людини, вільного розвитку особистості. Право в сучасних інтерпретаціях постає як форма буття та забезпечення прав і свобод людини. Саме тому однією з головних ознак правового прогресу є високий рівень забезпечення прав і свобод людини конкретного історичного етапу розвитку права [9, с. 217-218]. Ця ознака тісно пов'язана з такою властивістю правового прогресу, як високий рівень гуманізації права, в основі якої лежить принцип поваги людської гідності.

Спільною ознакою прав людини є те, що в центрі уваги – людина та її існування, а потреба в праві виникає внаслідок усвідомлення людини як найвищої соціальної цінності – носія людської гідності. Людська гідність як багатоаспектна цінність людини глибоко проникає у зміст права, а тому властивості, що характеризують та визначають людську гідність, складають онтологічну основу прав і свобод людини, її правового статусу [4, с. 31].

Отже, основним поняттям концепції прав людини є поняття невід'ємної людської гідності, що походить із самої суті людини. Права людини захищають від приниження її гідності, дозволяють кожній людині мати власну індивідуальність та неповторність, здатність людини бути вільною та захищеною власним правом [3, с. 158].

В епоху постмодерну філософія права перетворюється в найважливішу складову юриспруденції, яка «пом'якшує» раціоналізм юридичних наук. Збагачуючи загальні принципи права такими вихідними поняттями як гідність, свобода, справедливість, рівність тощо, філософія права розкриває рух правових цінностей у різних цивілізаціях і культурах [10, с. 42-43].

Серед дослідників права висловлюються думки, що людська гідність є одним із принципів соціальної держави. На думку В. М. Якубенка, головною метою соціальної держави є гарантування людської гідності у всій її багатоаспектності, а тому саме «принцип людської гідності слід вважати визначальним. Цей принцип є найабстрактнішим виразом решти принципів соціальної держави, тому що тільки соціальна держава веде до утвердження людської гідності в повному обсязі» [14, с. 11]. Вчений також вважає, що забезпечення людської гідності лише в класичному аспекті (особиста свобода, захист від тортур, нелюдського поводження) не гарантує захисту від фактичної нерівності. Тому гідність людини в ширшому розумінні – це її внутрішня самооцінка, яка базується на об'єктивно існуючій цінності цієї людини для інших людей. Тут вчений особливо наголошує, що в цьому аспекті велике значення має забезпечення гідного рівня існування людини.

На думку В. Бачиніна, «гідність – це етична та природно-правова категорія, що означає цінність людської особи, яка визнається як нею самою, так і її соціальним оточенням» [2, с. 283]. При цьому усвідомлення власної гідності є функцією загальної та правової культури людини. Воно є похідним від рівня розвитку її духовного «Я». Вчений зазначає, що природно-правова філософія підносить юридичну форму людської гідності до універсальних етичних максимів і є релігійним абсолютом. Для неї держава і особа, які в загальному соціальному розумінні зіставляються як ціле і частина, виступають рівновеликими цінностями, як суб'єкти, зобов'язані ставитись один до одного з однаковою повагою, тобто в аксіологічному аспекті частина є за своєю гідністю еквівалентною цілому. Почуття власної гідності вибудовує самосвідомість особи як громадянина, котрий готовий відстоювати свої права і свободи перед зазіханням з боку держави. Крім того, саме почуття власної гідності, на думку дослідника, не дозволяє людині порушувати морально-правові норми [2, с. 283].

«Виведення» сутності прав людини із поняття людської гідності свідчить «про визнання цієї властивості людини фундаментальним джерелом усіх її прав, а також про поступове зростання питомої ваги принципу гуманізму як

системоутворюючої засади серед інших принципів сучасного інституту прав людини. Специфіка саме цієї засади полягає в тому, що остання підкреслює спрямованість інституту прав людини та створення умов для забезпечення індивідуальної унікальності кожного окремого людського буття, існування» [5, с. 99]. Гідність як властивість людини, джерело основоположних прав людини потребує однакового забезпечення усіх її можливостей, що посилює думку про їх неподільність як характерну рису сучасного інституту прав людини.

У міжнародному й внутрішньодержавному праві демократичних держав права і свободи людини розглядають як вищу правову цінність, а їх забезпечення є першочерговим обов'язком держави. Це стало наслідком визнання людської гідності, фундаментальною основою прав і свобод людини. Держава зобов'язана закріпити права і свободи людини у вигляді правових норм у конституціях чи законах, в законодавчому порядку визначити механізм забезпечення та реалізації цих прав і свобод, а також гарантувати їх захист відповідно до встановленої законом процедури [1]. Високий рівень досягнення поставлених завдань та мети є ознакою правового прогресу на цьому етапі правового розвитку.

В. Соловйов, у свою чергу, зазначав, що підвалини права як суспільного феномена знаходяться у сфері моральності. Порівнюючи мораль із правом, мислитель вказував, що право є певним мінімумом моральності. Вимога особистої свободи є умовою, без якої неможливі людська гідність і високий моральний розвиток. Людина може розвивати свою свободу тільки в суспільстві. Проте існування суспільства залежить не від досконалості окремих людей, а від безпеки всіх, яку захищають не моральні імперативи, а юридичні закони, які мають ознаки примусу, сили для тих, хто вчиняє протиправні дії. Відтак, прогресом природного права, на думку науковця, є підвищення моральності та закріплення природного права в юридичних нормах [13, с. 283].

Права людини мають природне походження. Вони нерозривно пов'язані із самим існуванням людини: право на життя, на свободу в усіх її виявах, право на повагу людської гідності, на опір пригнобленню. Ці права є невід'ємними, заборонене будь-яке посягання на права людини. Вони можуть бути обмежені тільки тією мірою, якою це необхідно для захисту прав іншої людини. Права людини є невідчужуваними, тобто людина сама не має права від них відмовитися, бо без них вона перестає бути людиною. Права людини належать кожному індивіду, незалежно від приналежності до громадянства держави, расового або національного зв'язку. Кожна людина є носієм природних, породжених самою природою людини прав [7, с. 136-137].

Необхідні передумови процесу впровадження прав людини в позитивне право держав у ХХ ст. пояснюється подіями Другої світової війни. На думку С. Алексєєва, історичні події ХХ ст., які поставили людство на

межу загибелі, показали, що немає іншого інституту, крім прав людини, котрий би уособлював прямий вираз свободи особи, твердої основи її суверенності, незалежності, що протистоїть сваволі та насиллю державної влади. Права людини починають розуміти як такі, що «покликані утверджувати, незалежно від стану суспільства, високу гідність і свободу людини, високі духовні й моральні начала особи і в цьому відношенні перш за все захищати людину як високодуховну істоту від сваволі наймогутнішої сили в суспільстві – влади, її прагнення панувати над особою» [1, с. 621].

На переконання В. Погорілка, ігнорування та пряме порушення прав людини в низці країн на національному, а згодом і світовому рівнях, напередодні та під час Другої світової війни об'єктивно примусили людство створити відповідні міжнародні загальновизнані стандарти з прав людини шляхом прийняття міжнародно-правових актів, які б визначали й гарантували певне коло найважливіших прав і свобод. Прийняття відповідних актів, на його думку, – «це акт самозбереження людства, реакція на фашизм, тоталітаризм, диктатуру й подібні негативні явища, згубні для людини й людства, і разом з тим це якісно новий людський вимір, нова міра гідності людини, новий рівень людської свідомості й буття, нижче за який людина не повинна сходити, оскільки там може бути інший світ – нелюдський, з точки зору сучасної людини» [11, с. 7].

Вияв поваги до людської гідності означає закріплення в нормах права відносин між людиною, державою і суспільством на основі визнання самоцінності людської особистості, невід'ємності її прав і свобод, поваги її гідності, захисту від свавільного втручання у сферу особистого життя [6, с.200]. Правовий прогрес через принцип гуманізму проголошує цінність людської особистості, незалежно від наявного в неї соціального статусу. Він сформульований як вимога основних законів усіх демократичних держав, які закріплюють непорушність людської гідності. Цей принцип припускає шанобливе ставлення до кожного з боку інших людей, а також суспільства й держави. Людська гідність через принцип гуманізму, який заснований на визнанні пріоритету загальнолюдських цінностей, серед яких провідне місце посідають права і свободи людини, визнається найвищою соціальною цінністю і метою правового прогресу.

Список використаних джерел

1. *Алексеев С. С.* Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. М. : «Статут», 1999. 712 с.
2. *Бачинин В. А.* Энциклопедия философии и социологии права. СПб. : Юридический центр «Пресс», 2006. 1093 с.
3. *Гришук О. В.* Людська гідність у праві: філософські проблеми. К. : Атіка, 2007. 432 с.

4. *Гришук О. В., Попов Д. І.* Застосування природного права при здійсненні судового угляду: філософсько-правові аспекти: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2014. 320 с.
5. *Добрянський С. П.* Актуальні проблеми загальної теорії прав людини. Львів : Астрон, 2006. 120 с.
6. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
7. *Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г.* Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
8. *Николаева Л. В.* Объективные и субъективные факторы социального прогресса и свободы. М., 1974. С. 43.
9. *Николина К. В.* Правовий прогрес як форма правового життя. Науково-практичний юридичний журнал «Альманах права». 2016. № 7. С. 215–218.
10. *Оборотов Ю. М.* Філософія права і методологія юриспруденції. Проблеми філософії права. 2003. Том 1. С. 41–43.
11. *Погорілко В.* Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття. Право України. 1999. № 4. С. 7–9.
12. *Фулей Т.* Загальнолюдські (загальноцивілізаційні) принципи права: деякі теоретичні аспекти. Право України. 2003. № 7. С. 24–29.
13. *Шульженко Ф. П., Андрусяк Т. Г.* Історія політичних і правових вчень: підручник. К. : Юрінком Інтер, 2004. 304 с.
14. *Якубенко В. М.* Принципи соціальної держави: стан і перспективи їх реалізації в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. К., 2005. 21 с.

Сторожук Ірина Петрівна,

*доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового
права Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРИНЦИП ЕКОНОМІЧНОЇ ОБГРУНТОВАНOSTІ ОПОДАТКУВАННЯ ЯК ФАКТОР ЗАПОБІГАННЯ ПОДАТКОВОГО ТИСКУ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Роль принципів як основоположних засад побудови системи оподаткування важко не дооцінити.

Термін «принцип» походить від латинського слова «*principium*», що означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, які визначають природу й соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості, тобто, що має лягти в основу організації, дії будь-якого механізму, в тому числі й суспільного чи соціально-економічного [1, с. 17].

Саме тому не лише побудова, але й функціонування податкової системи повинно базуватись і не суперечити цим основоположним підставам.

Одним з основних принципів системи оподаткування є принцип економічної обґрунтованості.

Економічна обґрунтованість – це встановлення податків і зборів (обов'язкових платежів) на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами.

Тобто податки нерозривно пов'язані з категорією бюджету, а саме формуванням її дохідної частини як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні.

Бюджет місцевого самоврядування – це обов'язковий інструмент формування та розподілу грошових фондів органів місцевого самоврядування для виконання власних функцій. Бюджет місцевого самоврядування – грошовий фонд, у якому акумулюється власна частина суспільного багатства територіальної громади.

Поняття бюджету в цілому і місцевого самоврядування зокрема закріплено у ст. 2 Бюджетного Кодексу України [2]. Бюджет – це план формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджет місцевого самоврядування належить до забезпечувальних бюджетів. Тобто метою їх функціонування є формування фінансових ресурсів

для забезпечення необхідного фінансування відповідної адміністративно-територіальної одиниці протягом одного бюджетного періоду. Зважаючи на те, що бюджет має дві складові (дохідну і видаткову) його суть полягає в тому, щоб визначити суму необхідних видатків метою забезпечення потреби цієї території на один бюджетний період та пошуку джерела наповнення дохідних статей, щоб збалансувати дохідну й видаткову частини.

Законодавці багатьох держав постають іноді перед вибором: збільшити дохідну частину бюджету за рахунок надходження податкових платежів при підвищенні ставок податку чи податкового тиску в цілому й у такий спосіб скоротити дефіцит бюджету чи встановити середню оптимальну ставку, сформувавши систему стійких стимулів для виробників і забезпечити мінімізацію дефіциту в найближчому майбутньому й перспективу стабілізації чи поліпшення економічного становища в цілому. Перший напрям притаманний в основному для рішення невідкладних проблем, значною мірою політичного характеру. Другий, – на наш погляд, більш зважений, бо в кінцевому підсумку створює впевненість у виробників, стимулює виробництво, що саме по собі приводить до скорочення дефіциту державного бюджету. Цей напрям відрізняється також додержанням одного з основних принципів оподаткування – стабільності використовуваних податкових важелів і методів стягнення податків [3, с. 20].

Якщо в процесі планування бюджету або його виконання виникає профіцит, то ці кошти повинні бути введені в дохідні або видаткові статті проекту бюджету та працювати в інтересах громади. За ці кошти потрібно покращувати соціальну, культурну, транспортну та інші інфраструктури громади.

Натомість, на сьогодні в результаті проведення бюджетної децентралізації профіцитні кошти, які з'явилися у місцевих бюджетах, кладуться на депозити. Як зазначив перший віце-прем'єр, міністр економічного розвитку Степан Кубів, на сьогодні на депозитних рахунках знаходиться понад 10 млрд грн.

Виникає питання невже в даних громадах немає вже жодних проблем, що потребують фінансування (дороги відремонтовані, садочки, школи збудовані і т. д.). Крім того, голови громад повинні чітко розуміти, що кошти, які заробляє громада, – це кошти відповідного бюджету, які обов'язково мають пройти статтею доходів або видатків, а статті «заначка» чи «на чорний день» у бюджетах законом не передбачено.

Крім того, якщо громадяни, сплачуючи податки, забезпечують усі потреби певної території, то ці кошти потрібно не відкладати, а, зменшуючи податковий тиск на платників, дати їм використати ці кошти на власні потреби.

Це питання, на нашу думку, потребує законодавчого вирішення, а саме потрібно внести зміни до Бюджетного кодексу, зобов'язавши місцеві

бюджети освоювати профіцитні кошти, що можливо, якщо забрати зі ст. 72 Бюджетного кодексу України положення, яке дає право затверджувати місцевий бюджет з профіцитом. Саме неможливість прийняти профіцитний бюджет змусить кошти місцевих бюджетів працювати на інтереси громад.

Список використаних джерел

1. *Колодій А. М.* Принципи права України: монографія. К. : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
2. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456–VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 50–51. Ст. 572
3. *Бак Н. А.* Місьцеве оподаткування в Україні: стан і перспективи посилення дієвості. ЕКОНОМІКА: реалії часу. 2017. № 1 (29). С 11–25.
4. *Беспалий В. В.* Бюджетна децентралізація органів місцевого самоврядування. URL : http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1077%3A150915-17&catid=127%3A1-0915&Itemid=157&lang=ru

Суходольська Анастасія Андріївна,

*старший викладач Уманського державного педагогічного університету
(м. Умань, Україна)*

ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Україна, обравши курс євроінтеграції взяла на себе чималу кількість зобов'язань, у числі яких обов'язок виконання ратифікованих міжнародних договорів. На сьогодні основою цих домовленостей є Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншої сторони. Зона вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом (далі – Євросоюз, ЄС) [5] передбачає довготривалий процес гармонізації національного законодавства до права ЄС і до чинних європейських стандартів, на яких ґрунтується торгівля з економічно розвиненими країнами.

В Угоді про асоціацію визначаються жорсткі умови працевлаштування з цілою низкою обмежень, як у термінах надання послуг так і в умовах при яких мають право робітники надавати послуги, а також не до кінця визначених умов визнання кваліфікацій та дипломів закордоном. Оскільки почали діяти не всі розділи Угоди про Асоціацію, загальні принципи які скасовують дискримінаційні обмеження для українських працівників та надають

можливість для рівних умов праці українських громадян з громадянами держав-членів, поки що не мають юридичної сили.

Але проблемними для працевлаштування наших громадян залишаються такі негативні аспекти, як: торгівля людьми, яка здійснюється під прикриттям недобросовісних ліцензованих посередників, котрі допомагають в оформленні документів на роботу закордоном; отримання візи на працевлаштування, котру при подовженні контракту (трудового договору) необхідно подовжувати, а консульства України в країні працевлаштування може і не бути та інші.

На сьогодні українці працюючи працівники за кордоном, стикаються з жорсткими умовами працевлаштування, серед яких – низка обмежень як у термінах надання послуг, так і в умовах, при яких робітники мають право надавати свої послуги працедавцю. Також не до кінця визначенні умови визнання наших кваліфікацій та дипломів у країнах-членах ЄС. Окрім цього, не скасовані дискримінаційні обмеження для українських громадян, які надавали б їм можливість для рівних умов праці з громадянами держав-членів ЄС.

Загалом, українські працівники в ЄС визначаються, як працівники з третіх країн та працюють у країнах ЄС на не рівних умовах (не мають права на вільне переміщення в ЄС; не можуть залишатись довше визначеного періоду зазначеного в УА до окремого виду зайнятості).

Відповідно до права ЄС працівниками не визнаються особи, котрі прибули в державу-член з метою отримання освіти. Навіть запровадження безвізового режиму з ЄС не надає жодних прав на працевлаштування в країні-члені, оскільки останнє передбачає короткострокове перебування.

Україна, в свою чергу, ще в 2007 році ратифікувала Європейську конвенцію про правовий статус трудящих-мігрантів, згідно з якою зобов'язується надавати працівникам-мігрантам та членам їхніх сімей соціальне забезпечення нарівні із своїми громадянами, дотримуватись збереження набутих ними прав. Тобто, приймаючи на свою територію працівників-мігрантів, наша країна не застосовує жодних дискримінаційних обмежень.

Звісно, Україна, включаючись в економічне міжнародне співробітництво, має не тільки ратифікувати міжнародні конвенції, угоди та інші нормативно-правові документи. Необхідно також сконцентрувати зусилля на гармонізації національного законодавства відповідно до них, щоб в національній правовій системі працювали всі міжнародні механізми захисту прав і свобод.

Входження України до світової економічної системи є необхідною умовою її подальшого встановлення як демократичної країни з ринковим господарством. Для цього Україна як рівноправний учасник міжнародних економічних відносин, повинна брати участь у міжнародному економічному співробітництві та міжнародному ринку розподілу праці. Значною мірою ці завдання належать вирішувати у відносинах з країнами ЄС [6, с. 229].

У сучасному міжнародному праві юридичні підстави для функціонування будь-яких регіональних інтеграційних об'єднань і зони вільної торгівлі визначаються двома основними джерелами: з одного боку – міжнародно-правовими нормами універсального характеру, у тому числі установчими договорами й актами міжнародних організацій, що діють у сфері міжнародної торгівлі, з іншого – власне нормами міжнародних договорів, що передбачають створення відповідних зон вільної торгівлі (далі – ЗВТ) між державами.

ЄС укладав угоди про ЗВТ з багатьма країнами світу і з багатьма країнами веде переговори щодо створення ЗВТ. Не існує єдиної моделі, за якою ЄС будує торговельно-економічне співробітництво та укладає торговельні угоди, але в більшості випадків ЄС створює всеохоплюючі ЗВТ. Як відомо, правила ЗВТ визначаються угодами СОТ, зокрема ст. XXIV ГАТТ та ст. V Генеральної угоди про торгівлю послугами. Угоди про ЗВТ є ключовою частиною угод про асоціацію та митних союзів, які укладає ЄС. З країнами-кандидатами на вступ до ЄС Європейський Союз укладає угоди про стабілізацію та асоціацію [4, с. 5].

Безумовно, посилення міжнародної конкуренції призводить до необхідності застосування заходів протекціоністського характеру. Але для України розвиток конкурентного середовища має забезпечити оптимальне поєднання політики лібералізму та протекціонізму [2]. Основним завданням протекціонізму в Україні повинно стати забезпечення розвитку на внутрішньому ринку добросовісної конкуренції, а не її обмеження [1, с. 116].

З іншого боку, потрібно переорієнтувати не тільки ринки збуту, а й саме виробництво, з огляду на національний потенціал та попит на світовому ринку. Отже, постає питання, яким чином Україна в змозі брати участь у цьому розподілі праці, основою якого є інформаційні технології, нанотехнології, використання водневого палива, біотехнології, високошвидкісні транспортні системи. Відомо, що технологічний розрив існує, але його може подолати саме через ЗВТ та прямі іноземні інвестиції.

Світова практика засвідчила, що найефективнішим механізмом стимулювання технологічних змін є ринкове конкурентне середовище, в яке держава втручається таким чином, щоб захистити і підтримати тих суб'єктів ринку, які беруть на себе тягар інноваційної ініціативи. Тому державі вигідно активно проводити інноваційну політику. У цьому контексті постало завдання створення в Україні управлінської структури, яка перебрала б на себе роботу з оцінювання, планування та підтримки демографічних і технологічних змін у країні відповідно до загальнонаціональних інтересів [3, с. 11]

Список використаних джерел

1. Гончаренко Н. І. Міжнародна економічна діяльність країн Євросоюзу і України в контексті економічної лібералізації. М-во освіти і науки, молоді та

- спорту України, Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х. : Екограф, 2011. 151 с.
2. *Костицький В. В.* Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія та українські реалії. К. : Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. 198 с.
 3. Конвергенція економік України та Європейського Союзу: проблеми і перспективи : зб. наук. пр. Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.» (НаУКМА), Центр ім. Ж. Моне з європ. студій при НаУКМА. / редкол.: Бажал Ю. М. та ін. К. : ПУЛЬСАРИ, 2012. 162 с.
 4. Можливості і застереження щодо наслідків уведення в дію положень Угоди про асоціацію між ЄС та Україною : наук. доп. [Дейнеко Л. В. та ін.] ; за ред. В. М. Гейця, Т. О. Осташко, В. О. Точиліна ; НАН України, ДУ «Ін-т економіки та прогнозування». К., 2013. 97 с.
 5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011
 6. *Череп А. В., Виняков В. М.* Сучасний стан євроінтеграційних процесів України. ДВНЗ «Запоріж. нац. ун-т» М-ва освіти і науки України. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. 331 с.

Таранова Татьяна Сергеевна,

*заведующая кафедрой гражданско-правовых дисциплин Белорусского
государственного экономического университета,
доктор юридических наук, профессор,*

Ясинская-Казаченко Анжелика Васильевна,

*доцент, кандидат юридических наук, доцент кафедры
гражданско-правовых дисциплин*

*Белорусского государственного экономического университета
(г. Минск, Республика Беларусь)*

ПОРЯДОК СОЗДАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИМИРИТЕЛЬНОЙ КОМИССИИ: ДЕФЕКТЫ И НЕОПРЕДЕЛЁННОСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

1. Коллективные трудовые споры между сторонами социально-трудовых отношений обусловлены различием интересов нанимателя и работников. Разногласия между сторонами перерастают в коллективный трудовой спор лишь при наличии определенных условий если: стороны коллективных трудовых отношений не достигли соглашения по заключению, изменению или дополнению коллективного договора, соглашения в процессе коллективных

переговоров; истек один месяц (или иной срок, определенной сторонами коллективного трудового спора) с начала ведения коллективных переговоров, который определяется с момента первого заседания комиссии по ведению коллективных переговоров; работниками было проведено собрание (конференция), составлен протокол, из которого видно, что большинством голосов присутствующих работников (делегатов конференции) требования к нанимателю поддерживаются; на собрании присутствовало более половины работников, а на конференции – не менее двух третей делегатов от всех работающих; требования работников изложены в письменной форме и направлены нанимателю.

Требования работников необходимо оформлять в письменной форме (протокол, выписка из протокола собрания (конференции) и другие документы), их целесообразно регистрировать в канцелярии или в приемной нанимателя.

Особое значение имеют сроки. Так, срок один месяц, установленный для ведения коллективных переговоров, исчисляется с первого заседания комиссии по ведению коллективных переговоров. Десятидневный срок определяется с момента получения нанимателем требований работников. Трехдневный срок отводится сторонам коллективного трудового спора для создания примирительной комиссии, а нанимателю – для направления уведомления в Департамент государственной инспекции труда Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь (далее – Департамент государственной инспекции труда МТиСЗ). Данное положение позволяет проводить аналитическую работу по выявлению причин и условий возникновения коллективных трудовых споров, планировать и осуществлять профилактические мероприятия по предупреждению типичных нарушений законодательства о труде и локальных нормативных правовых актов.

В статье будем придерживаться определенного законодательного порядка урегулирования коллективных трудовых споров. Установленный регламент примирительно-посреднических и третейских процедур соответствует Рекомендации МОТ № 92 о добровольном примирении и арбитраже (1951 г.) и действует с учетом ее общих предложений.

Основная цель системы примирения – это начать переговоры и путем взаимных уступок и предложений найти компромиссное решение по возникшим разногласиям.

2. Примирительная комиссия является первичным органом по рассмотрению коллективного трудового спора. В соответствии с ч. 5 ст. 379 Трудового кодекса Республики Беларусь (далее – ТК) рассмотрение коллективного трудового спора примирительной комиссией является обязательной стадией. Примирительные процедуры представляют собой способ разрешения коллективного трудового спора с помощью достижения согласованного

решения, которые проводятся в органах по добровольному примирению. В ходе разрешения коллективного трудового спора Международная организация труда (МОТ) рекомендует воздержаться от проведения забастовок.

Примирительная процедура является бесплатной и оперативной: сроки рассмотрения коллективного трудового спора должны сводиться к минимуму. Примирительная комиссия является временным органом, который создается специально для разрешения конкретного коллективного трудового спора на основе принципа равноправия сторон. Количество представителей стороны коллективного трудового спора определяют самостоятельно. В зависимости от масштаба разногласий и сложности выдвигаемых требований, в состав примирительной комиссии могут входить от двух и более представителей от каждой стороны, знающих проблему и владеющих искусством ведения переговоров.

Усматриваются определенные аналогии в вопросах создания, ведения делопроизводства и организационно-техническом обеспечении с комиссией по трудовым спорам (ст. 235 ТК). Вместе с тем, примирительную комиссию не следует путать с комиссией по ведению коллективных переговоров, когда коллективный трудовой спор возникает на стадии разработки и заключения коллективного договора, соглашения. Необходимо учитывать, что состав ее участников может быть шире и включать представителей органов государственного управления, которые не могут быть членами примирительной комиссии.

Статьей 380 ТК устанавливаются ограничительные сроки создания примирительной комиссии исходя из того, что затягивание коллективного трудового спора ведет к эскалации конфликта, образование примирительной комиссии является оперативной процедурой. В трехдневный срок со дня сообщения решения нанимателя об отклонении всех или части требований работников или неуведомлении о своем решении (по истечении десятидневного срока со дня вручения требований нанимателю) должна быть создана примирительная комиссия.

Представителями нанимателя в примирительной комиссии могут выступать руководители структурных подразделений организации, представителями работников могут выступать члены профсоюзных организаций и другие работники, которым коллектив доверяет представлять их интересы.

3. Исходя из того, что наниматель всегда находится в более выгодном экономическом положении, законодатель возлагает на него дополнительные обязанности, связанные с проведением примирительно-посреднических и третейских процедур и созданием необходимых условий для работы примирительной комиссии. Вместе с тем, ТК не содержит перечень создаваемых нанимателем необходимых условий, как и запрета на случай возможного уклонения нанимателя от добросовестного ведения переговоров. Учитывая

международный опыт разрешения коллективных трудовых споров, можно предположить, что создание благоприятных условий может включать: а) техническое обеспечение (помещение для заседаний, средства связи, оргтехники); б) информационное обеспечение (необходимые документы и сведения); в) предоставление гарантий членам примирительной комиссии (сохранение места работы (должности) и среднего заработка по основному месту работы).

В качестве уклонения нанимателя от создания примирительной комиссии можно рассматривать: несообщение в установленный срок сведений о составе членов комиссии или отказ оформить создание комиссии; несоблюдение сроков работы комиссии; неявка на заседание комиссии без уважительных причин; невыполнение обязанности по созданию необходимых условий для работы примирительного органа.

В коллективный договор, соглашение полагаем вполне может быть введен раздел, регламентирующий порядок урегулирования коллективных трудовых споров, этот раздел в виде приложений может включать нормативные правовые акты и бланки процессуальных документов, необходимые для урегулирования конфликта.

4. Регламент работы примирительной комиссии устанавливается самой комиссией. В ходе рассмотрения коллективного трудового спора членам примирительной комиссии должна быть предоставлена возможность получения необходимых документов, свободного обсуждения всех возможных вариантов разрешения конфликта. Заседания примирительной комиссии, как правило, проводятся в рабочее время (для чего члены комиссии освобождаются от работы).

На практике на своем первом заседании представители сторон, входящие в состав примирительной комиссии, которая является коллегиальным органом, избирают председателя и секретаря.

Председатель примирительной комиссии, как правило, выполняет следующие функции: обеспечивает равноправие представителей сторон в доступе к информации, изложении своих позиций и предложений, заявлении ходатайств, представлении дополнительных материалов по делу; содействует достижению взаимопонимания и примирения; изучает материалы, представленные сторонами; участвует в голосовании при принятии предложений; направляет сторонам копии предложений примирительной комиссии.

5. Как видно из изученных дел по разрешению коллективных трудовых споров в Республике Беларусь, члены примирительной комиссии могут пользоваться консультационными услугами квалифицированных специалистов, обладающих знаниями, умениями, навыками в области урегулирования разногласий.

Решение примирительной комиссии принимается в форме протокола, которое принимается по соглашению сторон. В этом усматриваются определенные аналогии по процедуре рассмотрения индивидуальных трудовых споров и принятия решений комиссией по трудовым спорам – путем консенсуса, когда все члены комиссии должны прийти к однозначному решению (ст. 238 ТК). Вероятно, такое положение ТК направлено на то, чтобы показать, что каждая сторона выступает как единое целое, и каждый член примирительной комиссии действует исключительно как представитель соответствующей стороны.

В протоколе целесообразно указать: дату, предмет коллективного трудового спора; избрание председательствующего; присутствие членов примирительной комиссии; обсуждаемые вопросы; мнения и доводы сторон; результаты голосования; содержание решений по каждому требованию работников.

В случае, если договоренности достигнуты, необходимо определить порядок, сроки, формы их реализации. Например, если коллективный трудовой спор возник по поводу установления либо изменения условий труда, заключения или изменения коллективного договора, соглашения то решение может исполняться путем внесения принятых условий в проект того или иного акта, а равно в уже принятые действующие локальные нормативные правовые акты.

Коллективный трудовой спор должен быть рассмотрен примирительной комиссией в пятидневный срок с момента ее создания. Предполагается, что члены комиссии, будучи работниками организации, знакомы с существом дела и обстоятельствами возникновения конфликта, в связи с этим установлены короткие сроки.

6. Новые требования (не нашедшие отражения в протоколе разногласий или не заявленные ранее) не должны выдвигаться. Если стороны выразили согласие с выдвинутыми предложениями примирительной комиссии, то коллективный трудовой спор прекращается, после чего между сторонами заключается письменное соглашение.

Для последовательного урегулирования конфликта необходимо придерживаться следующей позиции: если стороны выразили согласие с предложениями примирительной комиссии, только по некоторой части положений, а другая часть осталась неразрешенной, то коллективный трудовой спор не прекращается, но достигнутые договоренности необходимо облекать в письменную форму и придавать им обязательный характер для сторон коллективного трудового спора.

В соответствии с рекомендацией МОТ №92 все соглашения, достигнутые сторонами в ходе переговоров по примирению, имеют равную силу с договорами, заключаемыми в обычном порядке, в том числе, с коллективными договорами и соглашениями. Решение примирительной комиссии

представляет собой соглашение сторон коллективного трудового спора и должно выполняться, а наниматель не вправе уклоняться от исполнения достигнутых соглашений.

7. Злоупотребление правом со стороны нанимателя в виде уклонения от добросовестного ведения переговоров может вызвать ответные действия со стороны работников в виде предоставления права приступить к организации и проведению забастовки.

Список использованных источников

1. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами : действующие договоры, соглашения и конвенции, вступ. в силу между 1 янв. и 31 дек. 1954 г. : в 33 вып. М-во иностр. дел СССР. 3-е изд., испр. и доп. М. : Госполитиздат, 1957. Вып. 16. 608 с.
2. Трудовой кодекс Республики Беларусь. [Электронный ресурс] : 26 июля 1999 г., № 296–3 : принят Палатой представителей 8 июня 1999 г. : одобр. Советом Респ. 30 июня 1999 г. : в ред. Закона Респ. Беларусь от 13.11.2017 г. № 68–3. ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2018.

Тернавська Вікторія Миколаївна,

*доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища
Київського національного університету будівництва і архітектури,
кандидат юридичних наук
(м. Київ, Україна)*

ІНСТИТУТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Засади сучасної внутрішньої і зовнішньої політики України базуються на гарантуванні та безумовному забезпеченні державою прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України. В основі державної політики полягає принцип поваги до гідності кожної особи незалежно від її національної і расової приналежності, соціального статусу і майнового стану, статі, віку та інших характеристик [1]. Однак практика політико-правової дійсності викриває декларативність нормативних положень, що гарантують право людини на життя, здоров'я, особисту недоторканність, власність, та свідчить про справжній незадовільний стан прав людини в Україні внаслідок впливу чинників екзогенного (військова агресія на Сході України)

та ендogenous (корупція, грубе порушення чи невиконання посадовими і службовими особами органів державної влади і місцевого самоврядування положень чинного законодавства) характеру. Такі ж загальнолюдські цінності, як честь і гідність, взагалі нівелюються сьогодні в українському суспільстві, і не тільки чиновниками, але й самими пересічними громадянами.

Відсутність визначення на нормативному і доктринальному рівнях таких понять, як честь, гідність, репутація, призводить не лише до умаління цих загальноновизнаних людських цінностей, але й ускладнює їх юридичний захист. Більше того, як зауважують дослідники, пізнання справжнього змісту категорії «гідність» неможливе в рамках тлумачення законодавчої норми, воно потребує формування філософсько-правових, доктринальних позицій стосовно цього явища, що є значущим для належної практики правозастосування [2, с. 105]. Тому вітчизняна юридична наука, на думку Ю. Шемшученка, має виробити тлумачення поняття «людська гідність» та провести класифікацію його видів [3].

Поняття в юридичній науці, як зазначив російський правознавець М. Вітрук, є не тільки вузловими пунктами пізнання, але й засобами практичного вдосконалення державно-правової дійсності [4, с. 9]. *Людська гідність, відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., є основою (джерелом) свободи, справедливості і загального миру* [5]. Однак трактування поняття «гідність» через призму заборони катування особи, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує її гідність поводження чи покарання, а також заборони проведення щодо особи медичних чи наукових дослідів без її вільної згоди, зовсім не визначає сутність поняття «гідність людини». Тобто у даному контексті категорія «гідність» розглядається деякими фахівцями як суто моральна категорія, а не як позитивне право [3].

Більш зрозумілим стає сутність категорії «гідність» з визначення, запропонованого *В. Погорілко: «гідність людини є її невід'ємним внутрішнім ставленням до себе як до унікальної, цілісної особистості, повноцінного члена суспільства»* [6, с. 213]. *Правознавець розглядав право кожного на повагу до його гідності як істотне громадянське право, тобто позитивне право.*

Проблема трактування категорії «гідність», на нашу думку, полягає в тому, що Конституція України у ст. 3 (в основі якої полягають положення ст. 1 Загальної декларації про права людини 1948 р.) визначає людську гідність як найвищу соціальну цінність, а не право, диференціація яких підкреслюється у ст. 21, відповідно до якої всі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах [7]. Тобто Основний Закон трактує категорії «гідність» і «права» як різні поняття.

Виходячи з вищезазначеного, слушною видається пропозиція П. Рабіновича про необхідність більш рельєфно відобразити значущість

гідності людини як основи, фундаменту усієї системи її основоположних прав і свобод, включивши це положення до ч. 1 ст. 21 Конституції України. Український правознавець також запропонував уточнення до положень ст. 28 Конституції України, що стосуються і суб'єкта права на повагу до його гідності і змісту цього права: кожна людина має право на повагу до її гідності, до духовної та фізичної цілісності її особистості. Запропонована інтерпретація зумовлена розвитком міжнародних стандартів прав людини, зокрема стандартів Європейського Союзу, які розширюють зміст права на повагу до гідності, передбачаючи не лише захист від фізичного втручання у життя людини, але й також і захист від втручання у духовну цілісність особистості через використання сучасних інформаційних технологій [4, с. 74, 109-110], що, здається, є досить актуальним для нашого часу.

На думку окремих дослідників даного питання, проблеми права на людську гідність в Україні криються не стільки у площині законодавства, скільки у практиці його реалізації як соціальної цінності [8, с. 62]. Зокрема, порушення права на повагу до гідності особи проявляє себе особливо яскраво, на нашу думку, у процесі звернення особи до органів влади і місцевого самоврядування, коли особа не одержує відповідь не лише протягом термінів, встановлених Законом України «Про звернення громадян», а взагалі не одержує відповіді (В.М.: автор наводить особистий приклад), не говорячи вже про порушення позитивного права на звернення до органів влади та місцевого самоврядування.

Актуальним також є акцент на іншій стороні даної проблематики: про факт порушення права особи на повагу до її гідності не заявляють ані громадяни, ані їхні захисники, бо вони про ці порушення не згадують або ставляться до них байдуже через брак сучасної, заснованої на філософії природного права, правосвідомості [8, с. 62-63]. Більше того, при прийнятті адміністративних, судових та інших рішень відповідні органи керуються спеціальними законами, кодексами тощо, а не положеннями Конституції України [9, с. 14].

На думку дослідників, краєнаріжним каменем у даній проблематиці є питання праворозуміння, що має загальнонаукове значення і повинно вирішуватися з позицій філософії і теорії конституціоналізму, можливості яких умалюються [10, с. 47]. Саме тип праворозуміння визначає, як відмітив В.Нерсесянц, парадигму юридичного пізнання права і держави, власне науково-правовий зміст, предмет і метод відповідної концепції юриспруденції [11, с. 6]. Натомість сьогодні у праворозумінні українських правників у пріоритеті приватноправові цінності; більшість юристів забувають про те, що саме такі загальнолюдські цінності, як справедливість, моральність, гідність, є *quinta essentia* права і закону. Звідси, відповідно, і криза праворозуміння юристів, які у суді посилаються на норми відповідних кодексів і законів,

забуваючи при цьому про Основний Закон держави. Не робиться належний акцент на тому, що норми Конституції мають вищу юридичну силу і пряму дію, що дає можливість особі захищати свої права та інтереси посилаючись на норми Конституції, зокрема на ч.3 ст.8 Конституції України [7]. Крім того, суди також поки що не пов'язують порушень окремих прав і свобод людини і громадянина із захистом природного права на людську гідність, яке порушується одночасно із порушенням інших конституційних прав [8, с. 65].

Вважається, що надати реального захисту праву на людську гідність як природного права особи на гідність можливо шляхом трансформації судової практики, і першим має це зробити Конституційний Суд України [8, с. 65-66]. Різноманітні погляди на зміст людської гідності як правового явища цілком могли б бути наявні у рішеннях Конституційного Суду України як інституції, яка має виключні повноваження офіційно тлумачити положення Конституції України і законів України, однак за свою майже 20-річну діяльність Суд не виробив жодної правової позиції щодо людської гідності, хоча є деякі рішення, які за своєю фабулою і правовими поглядами Конституційного Суду, висловленими в них, можуть віддалено стосуватися цього явища [2, с. 108-109].

Хаотичний, ненауковий розвиток конституційного права – результат дефектної конституційної політики [12, с. 263]. На думку автора, конституційно-правова політика є різновидом загальнодержавної правової політики, що являє собою сукупність ідей стратегічного характеру, які вироблені органами державної влади та органами місцевого самоврядування за участі інститутів громадянського суспільства і втілені у конкретні програми, котрі передбачають удосконалення механізму конституційно-правового регулювання суспільних відносин. В основі конституційно-правової політики мають бути загально визнані цінності – свобода, рівноправність, гідність.

Список використаних джерел

1. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України від 01.07.2010р. №2411-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 40. Ст. 527.
2. *Шушкіна Е.* Людська гідність у контексті конституційного судочинства. Вісник Конституційного Суду України № 1/2014 С. 105-111. URL : file:///C:/Documents%20and%20Settings/Администратор/Мої%20документи/Vksu_2014_1_26.pdf
3. Людська гідність як конституційна цінність. Матеріали міжнародного науково-практичного семінару. 30 березня 2018 р. URL : <http://www.ccu.gov.ua/novyna/mizhnarodnyu-naukovo-praktychnyy-seminar-lyudska-gidnist-yak-konstytuciyna-cinnist>
4. Конституційно-правовий статус людини: можливості удосконалення в Україні: колективна монографія / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.)

- та ін. Серія 1. Дослідження та реферати. Випуск 24. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2012. 180 с.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
 6. Конституційне право України: підручник / за заг. ред. проф. В. Л. Федоренка. 3-вид., перероб. і доопр.; передмова проф. В. В. Коваленка. Київ: КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. 532 с.
 7. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами і доповненнями, внесеними згідно із законами від 08.12.2004 р. № 2222-IV; від 01.02.2011 р. № 2952-VI; від 19.09.2013 р. № 586-VII; від 21.02.2014 р. № 742-VII; від 02.06.2016 р. №1401-VIII. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
 8. *Вдовіченко С., Кампо В.* Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 5. С. 60-70. URL : file:///C:/Documents%20and%20Settings/Администратор/Мои%20документы/Vksu_2012_5_12.pdf
 9. *Шемшученко Ю.* Конституція України і права людини. Право України. 2001. № 8. С. 13-15.
 10. *Крусс В.* Конституционная компаративистика в системе юридического образования. Сравнительное конституционное обозрение. 2009. № 6 (73). С. 45-56.
 11. *Нерсесянц В. С.* Сравнительное правоведение в системе юриспруденции. Государство и право. 2001. № 6. С. 5-15.
 12. *Малько А. В., Затонский В. А.* Правовая политика: основы теории и практики: учебно-методический комплекс. Москва : Проспект, 2015. 352 с.

Тимошенко Максим Олександрович,

*кандидат юридичних наук, проректор Європейського університету
(м. Київ, Україна)*

ПИТАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У науці господарського права дослідження проблематики правової статусності, її елементів та супутніх питань організації та діяльності різних суб'єктів господарських відносин закономірно вважається одним з пріоритетних напрямів наукового пошуку [2, с. 253; 3, с. 68; 5], адже статусність прямо вказує на правосуб'єктність особи, яка здійснює відповідну господарську діяльність, та позначає її кваліфікуючі, з точки зору права ознаки.

Правовий статус суб'єкта господарювання має об'єктивний характер і вказує на ознаки такого суб'єкта, особливо значущі з точки зору господарського права. Відтак згадана закономірність поширюється і на такі спеціальні суб'єкти господарського права, якими є ВНЗ.

Зважаючи на реформи вищої школи, які здійснюються в Україні, найбільший інтерес становитиме для нас господарсько-правовий розріз (вимір) правового статусу ВНЗ як суб'єкта господарського права – як галузевий статус цього суб'єкта. Такий статус відображає особливості цієї галузі права, що проявляється в колі суб'єктів, співвідношенні їх прав і обов'язків, балансі приватних та публічних інтересів, характері відповідальності тощо [6, с. 57].

Позиції вчених щодо тлумачення категорії «правовий статус ВНЗ» так чи інакше спираються як на доктринальні побудови правового статусу, так і на особливості законодавчих конструкцій, що опосередковують правовий статус ВНЗ в його найсуттєвіших елементах. Тому не можна не помітити своєрідної тенденції до збільшення кількості конститутивних ознак правового статусу ВНЗ в рамках підходу, який можна означити як «поелементний». Зокрема ця тенденція чітко простежується в межах господарсько-правової науки, що так чи інакше інтегрує загальноправові здобутки із елементами розробок, здійснених у рамках наук цивільного та адміністративного права.

Отже, правовий статус ВНЗ є комплексом правових засобів, які забезпечують його організацію та діяльність, що відображають його становище як у системі вищої освіти, так і серед суб'єктів ринкової економіки [7, с. 185].

Відтак, з урахуванням вищенаведених позицій, ми вважаємо за можливе погодитися з висловленою в юридичній науці думкою щодо виокремлення цільового, організаційно-структурного та компетенційного «блоків» [1, с.10–11; 4, с.174] у структурі господарсько-правового статусу ВНЗ. Відповідно до цього, пропонуємо віднести до цільового блоку – мету і завдання ВНЗ як суб'єкта господарського права; до організаційно-структурного блоку – вид, організаційно-правову форму ВНЗ, порядок утворення (набуття статусу) і державної реєстрації ВНЗ, особливості правового режиму майна ВНЗ, основний вид діяльності ВНЗ та порядок припинення ВНЗ як суб'єкта господарського права; до компетенційного блоку – господарську компетенцію (сукупність прав, обов'язків та гарантій їх реалізації у господарських відносинах) та господарсько-правову відповідальність ВНЗ.

На підставі аналізу законодавчих норм та наукових позицій, сформульованих у науці господарського права, вважаємо, що ВНЗ є специфічними соціальними інститутами, цільове призначення яких пов'язане з їх унікальною діяльністю в соціально-культурній сфері щодо надання споживачам освітніх послуг у сфері вищої освіти на постійній, планомірній та контрольованій державою основі. Одночасно вони є суб'єктами економічних (господарських) відносин, оскільки їх діяльність має ознаки господарської,

а вони є суб'єктами господарського права. Наділення ВНЗ окремим правовим статусом має закономірний та суспільно обумовлений характер, який є відображенням публічно-правової потреби визнання державою та інституційного забезпечення (через мережу ВНЗ) реалізації конституційного права громадян на вищу освіту в умовах ринкової економіки та поступового переходу економіки й суспільства до інноваційної моделі розвитку.

Господарсько-правовий статус ВНЗ є складною та динамічною юридичною конструкцією, що розвивається насамперед під впливом змін у системі вищої світи загалом, її інтеграції до європейського освітнього простору, корелює зі специфікою законодавчого закріплення статусу ВНЗ у системі суб'єктів господарювання та не має на сьогодні завершеного характеру, вважаючи на триваючі глибокі зміни як у системі освітнього, так і господарського законодавства України. Важливим та актуальним законодавчим завданням є подальша систематизація елементів господарсько-правового статусу ВНЗ, посилення їх інтегрованості в єдиній його структурі, забезпечення раціональної упорядкованості та збалансованості законодавчого, підзаконного та локального рівнів правового регулювання елементів цього статусу.

Список використаних джерел

1. *Головій Л. В.* Організаційно-правові засади надання освітніх послуг вищими навчальними закладами України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2010. 19 с.
2. *Гусь А. В.* Правове положення державного вищого навчального закладу. Публічне право. 2014. № 2 (14). С. 249–254.
3. *Замрига А. В.* Теоретико-правове регулювання правового статусу споживача в господарських державних вищих навчальних закладів. Право і суспільство. 2016. № 3. Частина 2. С. 68–72.
4. *Мандрик С. І.* Адміністративно-правовий статус вищих навчальних закладів МВС України: дис. ... канд. юрид. наук. спеціальність 12.00.07. Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України. Харків, 2010. 207 с.
5. *Машковська Л. В.* Правовий статус некомерційних суб'єктів господарювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 193 с.
6. *Руденко М. П.* Господарсько-правовий статус структурних підрозділів суб'єктів господарювання як учасників внутрішньогосподарських відносин. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2015. № 18. Том 2. С. 57–60.
7. *Тимошенко М. О.* Набуття господарсько-правового статусу приватним

вищим навчальним закладом в Україні як основа його. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 184–188.

Токар Алла Миколаївна,
*старший викладач кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ОТРИМАННЯ АЛІМЕНТІВ

Кожна дитина має право на достатній життєвий рівень, який відповідно до статті 8 Закону України «Про охорону дитинства» [1] забезпечує її фізичний, інтелектуальний, моральний, культурний, духовний та соціальний розвиток. Відповідно до частини другої статті 51 Конституції України [2] та статті 180 Сімейного кодексу України [3] батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. На превеликий жаль, обов'язок батьків забезпечувати дитині гідний рівень харчування, одягу, житла, виховання не завжди виконується належним чином. Ухилення батьків від обов'язку утримувати дитину або неналежне його виконання обумовлює необхідність примусового стягнення аліментів.

З метою посилення захисту права дитини на належне утримання наприкінці 2017 року Верховною Радою України несплату аліментів було визнано адміністративним правопорушенням. Водночас зміст статті 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП) [4] свідчить, що адміністративним проступком визнається лише таке невиконання обов'язку щодо сплати аліментів, яке призвело до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. Більш сувора позиція законодавця стосовно невиконання батьківського обов'язку щодо сплати аліментів дитині з інвалідністю, дитині, яка хворіє на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісне орфанне захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, яка отримала тяжкі травми, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги. Термін несплати аліментів таким дітям скорочено в два рази. Отже, якщо в батька чи матері дитини виникає заборгованість по

сплаті аліментів за шість місяців, а стосовно хворої дитини за три місяці, то таку особу може бути притягнуто до адміністративної відповідальності у вигляді виконання суспільно корисних робіт.

Введення суспільно корисних робіт у систему адміністративних стягнень здійснено з метою дієвого забезпечення права дитини на аліменти та впливу на несумлінних батьків. Суспільно корисні роботи є новим видом адміністративного стягнення, що відповідно до статті 31–1 КУпАП полягає у виконанні правопорушником оплачуваних робіт. Стягнення аліментів із боржника, який офіційно не працевлаштований значно ускладнюється, а при виконанні суспільно корисних робіт отримані кошти спрямовуються на сплату аліментів, що на відміну від безоплатних громадських робіт, є більш ефективним заходом для погашення наявної заборгованості.

Хочемо зазначити, що хоча статтею 31-1 КУпАП передбачено строк виконання суспільно корисних робіт від ста двадцяти до трьохсот шістдесяти годин, виконання яких не повинно перевищувати восьми годин, а неповнолітніми – не більше двох годин на день, але для порушників права дитини на аліменти загальний строк оплачуваних робіт відповідно до статті 183-1 КУпАП становить до двохсот сорока годин і лише при повторній несплаті аліментів суспільно корисні роботи призначаються строком від двохсот сорока до трьохсот шістдесяти годин. На наш погляд, таке узагальнення строку суспільно корисних робіт за несплату аліментів не повною мірою враховує потреби хворих дітей, відповідно пропонуємо посилити санкцію частини 2 статті 183-1 КУпАП.

Суспільно корисні роботи призначаються не всім безвідповідальним батькам, в яких виникла заборгованість по сплаті аліментів, винятки становлять особи, визнані інвалідами I або II групи, вагітні жінки, жінки, старше 55 років та чоловіки, старше 60 років. Вважаємо, що при обмеженні застосування суспільно корисних робіт законодавцю слід було посилатись на віковий ценз, пов'язаний з правом особи на пенсію за віком, яка залежить від наявного страхового стажу.

Суспільно корисні роботи, як більшість адміністративних стягнень, призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею), а вид таких робіт визначається відповідним органом місцевого самоврядування. Порядок виконання суспільно корисних робіт визначається наказом Міністерства юстиції України від 19 березня 2013 року № 474/5 «Про затвердження Порядку виконання адміністративних стягнень у вигляді громадських робіт, виправних робіт та суспільно корисних робіт» [5], однак реалізація окремих положень потребує більш чіткої правової регламентації. Так, відповідно до пункту 13.16 зазначеного Порядку власник підприємства видає наказ або розпорядження про початок відбування порушником суспільно корисних робіт. У наказі (розпорядженні) зазначаються відомості про

закріплення за порушником відповідальної особи, ознайомлення порушника із правилами техніки безпеки під час виконання робіт. На строк суспільно корисних робіт власник підприємства складає графік виходу на роботу особи, до якої застосовано адміністративне стягнення у вигляді суспільно корисних робіт, у якому зазначаються час та місце відбування цих робіт. Витяг з наказу (розпорядження) та графік завіряються підписом керівника та печаткою підприємства і не пізніше наступного дня надсилаються до уповноваженого органу з питань пробації. Зазначені документи долучаються до особової справи порушника. Однак, як показує практика, у сільській місцевості серед видів суспільно корисних робіт досить поширеним є прибирання від сміття, снігу кладовищ та прилеглих територій до адміністративних будівель, ліквідація стихійних сміттєзвалищ, прочистка канав, кюветів, містків, труб, розпилювання та коління дров та інші некваліфіковані роботи, а відповідними об'єктами є приміщення та прилеглі території адміністративних будинків, дитячих навчальних закладів, загальноосвітніх шкіл, лікарських амбулаторій, сільських будинків культури і клубів, що перебувають у комунальній формі власності. Проте Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [6] не визначаються повноваження органів місцевого самоврядування щодо визначення видів та здійснення оплачуваних суспільно корисних робіт. Відповідно до підпункту 17 пункту «б» частини першої статті 34 цього Закону до повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад віднесено визначення видів лише безоплатних суспільно корисних робіт для осіб, яким призначено покарання у виді громадських робіт. Підпунктом 7 пункту «б» частини першої статті 34 цього ж Закону до повноважень виконавчих органів місцевих рад віднесено організацію проведення громадських та тимчасових робіт для осіб, зареєстрованих як безробітні, а також учнівської та студентської молоді у вільний від занять час.

Також потребують правового вдосконалення положення щодо фінансування суспільно корисних робіт. Відповідно до статті 325-1 КУпАП оплата праці правопорушника здійснюється погодинно за фактично відпрацьований час у розмірі не меншому, ніж встановлений законом мінімальний розмір оплати праці. Згідно зі статтею 325-3 КУпАП саме на власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем виконання порушником суспільно корисних робіт покладається нарахування плати порушнику за виконання суспільно корисних робіт та перерахування її на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби для подальшого погашення заборгованості зі сплати аліментів. Порядком виконання адміністративних стягнень у вигляді громадських робіт, виправних робіт та суспільно корисних робіт [5] визначається, що власник підприємства заповнює таблицю виходу на роботу особи, до якої застосовано адміністративне стягнення у вигляді суспільно корисних робіт, копія якого щомісяця

надсилається до уповноваженого органу з питань пробації протягом відбуття порушником суспільно корисних робіт. Однак Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [6] не передбачає оплату суспільно корисних робіт з бюджетних джерел органів місцевого самоврядування. Бюджетний кодекс України також не містить положень щодо фінансування суспільно корисних робіт. Зазначене вказує на необхідність удосконалення правової регламентації процедури виконання суспільно корисних робіт.

Прийняття 3 липня 2018 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання» [7] обумовило наявність додаткових елементів механізму адміністративно-правового забезпечення права дитини на отримання аліментів. Так, до неплатників аліментів застосовуються обмеження щодо реалізації їх прав на керування транспортним засобом, використання вогнепальної, мисливської, пневматичної зброї, давати згоду іншому з батьків на виїзд дитини, яка живе з одним із батьків, на короткий термін за кордон на навчання, лікування та відпочинок та самостійного виїзду за кордон. Такі обмеження мають тимчасовий характер і застосовуються доти, поки неплатники аліментів не виконають своє зобов'язання і не погасять заборгованість перед дитиною.

Новацією в механізмі адміністративно-правового забезпечення права дитини на отримання аліментів стало й відкриття Єдиного реєстру боржників аліментів, до якого заносяться відомості за наявності заборгованості по сплаті аліментів понад три місяці.

Підсумовуючи, відмічаємо, що за останній рік нашою державою зроблені рішучі кроки щодо адміністративно-правового забезпечення права дитини на отримання аліментів, а наявні прогалини правового регулювання реалізації цього права дітей будуть усунені найближчим часом.

Список використаних джерел

1. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402–III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Сімейний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21. Ст. 135.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. № 51. Ст. 1122.
5. Про затвердження Порядку виконання адміністративних стягнень у вигляді громадських робіт, виправних робіт та суспільно корисних робіт : наказ Міністерства юстиції України від 19 березня 2013 року № 474/5 (зі змінами). URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0457-13>.
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997

року (зі змін.). Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання : Закон України від 3 липня 2018 року № 2475–VIII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2475–19>.

Грач Оксана Михайлівна,

*доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОСІБ, ЯКІ СТРАЖДАЮТЬ НА ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ, В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

До гарантій особи, яка страждає на психічні розлади, слід віднести розгляд справ про обмеження її дієздатності, визнання недієздатною виключно в судовому порядку (в порядку окремого провадження) [1]. У заяві про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи повинні бути викладені обставини, що свідчать про психічний розлад, істотно впливають на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; а в заяві про визнання фізичної особи недієздатною – обставини, що свідчать про хронічний, стійкий психічний розлад, внаслідок чого особа не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Можливість ініціювання такого провадження надана визначеному колу заявників. Їх коло було розширене Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України про надання психіатричної допомоги» [2]. До їх складу віднесено також інший спеціалізований заклад охорони здоров'я, центр, відділення, кабінет тощо, інші заклади та установи будь-якої форми власності, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної допомоги.

Додатковою гарантією прав осіб, які страждають на психічні розлади, у цій категорії справ є призначення судово-психіатричної експертизи, в тому числі лише за наявності достатніх даних. За умов передбачених Законом України «Про судову експертизу», Порядком проведення судово-психіатричної експертизи, експертизу в експертній установі (підрозділі) виконує лікар – судово-психіатричний експерт одноособово або у складі амбулаторних (стаціонарних) судово-психіатричних експертних комісій.

У виняткових випадках суд може вирішити питання про виклик лікаря–психіатра в судове засідання. Так, коли особа, стосовно якої відкрито провадження у справі про обмеження її в цивільній дієздатності чи визнання її недієздатною, явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря–психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово–психіатричну експертизу. Слід звернути увагу, що це можливо лише за умови явного ухилення особи від проходження нею зазначеної експертизи й у разі, якщо є достатні докази, що підтверджують наявність у особи психічного захворювання.

У зв'язку з можливістю направлення на судово–психіатричну експертизу в примусовому порядку та оцінкою судом висновку експерта (експертів), має значення оцінка адекватних методів лікування та застосування тих чи інших медичних засобів. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) розглядає примусове застосування медичного заходу в контексті дотримання ст. 3 (заборона нелюдського й такого, що принижує гідність, поводження) та п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на справедливий судовий розгляд) (далі – Конвенція) [3, с. 718; 4].

Новелою ЦПК України є те, що з урахуванням стану здоров'я особи, стосовно якої розглядається справа про визнання її недієздатною, її участь у розгляді справи може відбуватися в режимі відеоконференції з психіатричного чи іншого лікувального закладу, в якому перебуває така особа. Таким чином, у національному законодавстві віднайшли свої положення щодо обов'язкової участі в процесі особи (безпосередньо або через відеоконференцію), якщо вона перебуває у психіатричному закладі, викладені в рішенні ЄСПЛ, наприклад, у справі «Штукатуров проти Росії» (2008) [5].

Визначення фактичної можливості такої особи з'явитися в судове засідання, а також можливості особисто дати пояснення по суті справи можливе шляхом призначення експертизи, якщо є така необхідність.

У справі щодо поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною, обов'язково проводиться судово–психіатрична експертиза. ЦПК в редакції від 03.10.2017 року вперше закріпив можливість ініціювання такої справи самою особою, визнаною недієздатною, таким чином привівши його положення у відповідність до ст. 6 Конвенції (§ 1). Вказані положення виступали предметом розгляду ЄСПЛ у справі «Наталія Михайленко проти України» (2013). Проведений у справі «Станєв проти Болгарії» (2012) (пп. 88 – 90) аналіз демонструє, що сімнадцять із двадцяти досліджених правових систем передбачали на той час безпосередній доступ до суду для осіб, визнаних недієздатними (п. 243) [6; 7]. У зв'язку із цим, лікувальні заклади, в яких перебувають вказані особи, не повинні чинити перешкод у здійсненні наданого їм права, забезпечити можливість його здійснення.

ЦПК України в редакції від 03.10.2017 р. вперше передбачив гарантії того, що питання поновлення цивільної дієздатності переглядатимуться судами періодично. Новелою правового регулювання цієї категорії справ є строковість дії рішення. На відсутність таких гарантій у національному законодавстві вказувалось ЄСПЛ в справі «Наталія Михайленко проти України». Строк дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною визначається судом, але не може перевищувати двох років. Разом з тим допускається подання клопотання про продовження такого строку. Воно повинно містити обставини, що свідчать про продовження хронічного, стійкого психічного розладу, внаслідок чого особа продовжує не усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, підтверджені відповідним висновком судово-психіатричної експертизи.

З метою захисту інтересів осіб, які страждають на психічні розлади, визначено судове провадження у справах про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку. Залежно від виду надання психіатричної допомоги в примусову порядку до заяви додається висновок лікаря-психіатра та комісії лікарів-психіатрів.

Новелою ЦПК України в редакції від 03.10.2017 р. є встановлення додаткових гарантій участі особи, стосовно якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку, у розгляді справи. Психіатричний заклад повинен забезпечити особі, стосовно якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку, можливість участі в процесі в режимі відеоконференції в разі наявності вказівки про це в ухвалі про відкриття провадження у справі.

Важливого значення набуває виконання лікарем, лікувальним закладом вимог Закону України «Про психіатричну допомогу». Недотримання таких лікарем-психіатром, психіатричним закладом та надання психіатричної допомоги, в тому числі у примусовому порядку, без встановлених для цього законом передумов, не у встановленому порядку є підставою для звернення до суду із позовною заявою про визнання їх дій неправомірними, відшкодування завданої моральної шкоди. Наприклад, Хмельницький міськрайонний суд ухвалив рішення про задоволення вимог щодо визнання незаконними дії лікаря психіатричної бригади ОСОБА_9 Хмельницького обласного центру екстреної медичної допомоги та медицини катастроф щодо поміщення в психіатричний заклад ОСОБА_2, стягнення моральної шкоди в розмірі 3000 гривень. Рішення мотивовано тим, що відсутні допустимі докази на підтвердження того, що ОСОБА_2 вчиняла чи виявляла реальні наміри вчинити дії, які становили безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, а крики та нецензурну лайку ОСОБА_2 під час сварки, в якій брали участь усі присутні в квартирі, не можна розцінювати як вчинення нею дій, що становлять безпосередню небезпеку для оточуючих. При цьому було встановлено, що

ОСОБА_2 у період з 26.02.2015 року по 25.03.2015 року (тобто й на час цієї події) перебувала на стаціонарному лікуванні (на умовах денного стаціонару) у іншому психіатричному закладі – Хмельницькому обласному психоневрологічному диспансері, що ставить під сумнів необхідність її госпіталізації саме до Хмельницької обласної психіатричної лікарні № 1. Факт прийняття рішення комісією лікарів-психіатрів Хмельницької обласної психіатричної лікарні № 1 24.03.2015 року про недоцільність госпіталізації ОСОБА_1 до психіатричного закладу, з огляду на незначний проміжок часу (близько 1 години) між цим рішенням та поміщенням особи до ХОПЛ № 1 за рішенням лікаря-психіатра, також вказує на безпідставність госпіталізації ОСОБА_1 до ХОПЛ № 1 [8; 9].

На жаль, мають місце випадки надання психіатричної допомоги у примусовому порядку без розгляду справи в судовому порядку, недотримання інших вимог Закону України «Про психіатричну допомогу».

Так, ЄСПЛ дійшов висновку у справі «І. Н. проти України» [10] про порушення пункту 1 статті 5 Конвенції, зважаючи на відсутність «справедливих та належних процедур» позбавлення свободи відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я СРСР від 21 березня 1988 року № 225 «Про заходи з подальшого вдосконалення психіатричної допомоги», яким суди обґрунтували примусову госпіталізацію позивача в період з 19 березня до 7 вересня 2000 року (був чинним у той час), не проведення повторної оцінки його ситуації в період з 4 квітня до 7 вересня 2000 року, коли вже набув чинності Закон України «Про психіатричну допомогу», встановлену національними судами невідповідність дій органів влади в період з 7 вересня до 4 грудня 2000 року вимогам національного законодавства та відсутність доказів того, що поведінка позивача становила небезпеку для нього самого або для оточуючих впродовж усього періоду його примусової госпіталізації. Позбавлення особи свободи після 4 квітня 2000 року, коли набрав чинності Закон України «Про психіатричну допомогу», було незаконним (§§ 84, 89 рішення ЄСПЛ).

Згідно з практикою ЄСПЛ щодо застосування підпункту «е» пункту 1 статті 5 Конвенції особа не може бути позбавлена свободи як «психічно хвора», якщо не дотримано трьох умов: по-перше, має бути достовірно доведено, що особа є психічно хворою; по-друге, психічний розлад повинен бути такого виду або ступеня, що слугує підставою для примусового тримання у психіатричній лікарні; і по-третє, обґрунтованість тривалого тримання у психіатричній лікарні залежить від стійкості відповідного захворювання.

Особа, щодо якої ЄСПЛ ухвалив рішення, подала заяву до Великої палати Верховного Суду про перегляд судових рішень із зазначенням клопотання про не відправлення його справи на новий розгляд та скасування судових рішень й ухвалення нового про задоволення позову. Переглядаючи рішення судів за винятковими обставинами, Велика Палата Верховного Суду

застосувала такі повноваження. Верховний Суд вжив заходи індивідуального характеру з виконання рішення ЄСПЛ, забезпечивши відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який позивач мав до порушення Конвенції.

Верховний Суд зазначив, що рішення ЄСПЛ спонукає до висновку, що рішення національних судів, які не встановили незаконність примусового поміщення у Багатопрофільну лікарню м. Северодонецька Луганської області й утримання там позивача з 19 березня 2000 року до 21 березня 2000 року, а також у Луганську обласну клінічну психоневрологічну лікарню у період з 21 березня 2000 року до 7 вересня 2000 року, суперечать Конвенції по суті. Велика Палата Верховного Суду прийняла нове рішення, яким позовні вимоги задовольнила частково: визнала неправомірними дії Багатопрофільної лікарні м. Северодонецька Луганської області з примусового поміщення та утримання позивача в лікарні у період з 19 березня 2000 року до 21 березня 2000 року та стягує з цієї лікарні на користь позивача відшкодування моральної шкоди в розмірі 33 000 (тридцяти трьох) тисяч гривень; визнала неправомірними дії Луганської обласної клінічної психоневрологічної лікарні з примусового поміщення й утримання позивача в лікарні у період з 21 березня 2000 року до 7 вересня 2000 року та стягує з цієї лікарні на користь позивача відшкодування моральної шкоди в розмірі 33 000 (тридцяти трьох) тисяч гривень; стягує зі Сватівської обласної психіатричної лікарні на користь позивача відшкодування моральної шкоди в розмірі 33 000 (тридцяти трьох) тисяч гривень [11].

На недопущення порушення під час примусової госпіталізації прав осіб спрямовані положення законодавства щодо постановлення судом окремої ухвали. Так, якщо під час судового засідання наявні обставини, що дають підстави для обґрунтованої підозри порушення вимог законодавства під час примусової госпіталізації, суддя зобов'язаний забезпечити невідкладне проведення судово-медичного обстеження особи та надіслати відповідному органу досудового розслідування окрему ухвалу щодо необхідності проведення дослідження фактів застосування насильства та життя необхідних заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством.

Особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною, яка за станом свого здоров'я не здатна висловити прохання або надати усвідомлену письмову згоду, госпіталізується до закладу з надання психіатричної допомоги за рішенням (згодою) органу опіки та піклування, яке може бути оскаржено до суду. Такі положення, на нашу думку, потребують внесення відповідних змін до процесуального законодавства, зокрема шляхом розширення кола суб'єктів, наділених правом ініціювання відповідного судового провадження.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р., у редакції Закону України від 03.10.2017 р. № 2147–VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 48. Ст. 436.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України про надання психіатричної допомоги: Закон України від 14.11.2017 р. № 2205–VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 51–52. Ст. 448.
3. Курс цивільного процесу / за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Яллох проти Німеччини (JALLOH v. GERMANY) від 11.07.2006 р. Європейський суд з прав людини. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-179171>
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі у справі Штукатуров проти Росії (SHTUKATUROV v. RUSSIA) від 27.03.2008 року. Європейський суд з прав людини. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-118132>
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі у справі Наталія Михайленко проти України (NATALIYA MIKHAYLENKO v. UKRAINE) від 30.05.2013 року. Міністерство юстиції України. URL : old.minjust.gov.ua/file/41551.docx
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Станєв проти Болгарії (STANEV v. BULGARIA) від 17.01.2012 року. Європейський суд з прав людини. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-118138>
8. Рішення Хмельницького міськрайонного суду від 17.12.2015 р. Справа № 686/8759/15–ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54523070>
9. Ухвала Апеляційного суду Хмельницької області від 26.02.2016 р. Справа № 686/8759/15–ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56326767>
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «І. Н. проти України» («I. n. v. Ukraine») від 23.06.2016 року. Європейський суд з прав людини. URL : <http://hudoc.echr.coe.int>
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28.02.2018 р. Справа № 2–1/07. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72757030#>

Тручковська Анна Вікторівна,

*студентка магістратури юридичного факультету Хмельницького
університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ОСВІТУ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Багаторічний досвід держав, на жаль, демонструє, що перебування в місцях позбавлення волі замість виправлення засуджених перетворює більшість з них на найнебезпечніших злочинців. У зв'язку з цим, держава докладає великі зусилля для вдосконалення режиму виконання й відбування покарання. До способів такого вдосконалення належить і створення в установах виконання покарань належних умов для навчання засуджених, адже отримання освіти засудженими є одним із важливих чинників їхньої ресоціалізації й адаптації, оскільки надає таким особам шанс заповнити прогалини у знаннях, знижує ймовірність вчинення нових злочинів, підвищує вірогідність працевлаштування [1, с. 94–954; с. 180–181].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що цією науково-практичною проблематикою займалися такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як: Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, В. А. Бадира, О. І. Бажанов, А. В. Градецький та ін. Проте і дотепер деякі проблеми залишаються невирішеними, незважаючи на те, що мають велике значення для правозастосовної діяльності.

Держава відіграє важливу роль у забезпеченні реалізації права людини на освіту. У національному законодавстві право на освіту закріплено в Конституції України (ст. 53) [2], Законі України «Про освіту» (ст. 3) [3] та інших нормативних актах, зміст яких фактично відтворюють положення міжнародних правових актів у сфері захисту прав людини, а саме: Загальної декларації прав людини (ст. 26) [4]; Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (ст. 13) [5], згідно з якими визнається: «право кожної людини на освіту»; «нікому не може бути відмовлено в праві на освіту»; «освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод».

Положення цих норм стосуються і осіб, які відбувають кримінальне покарання, оскільки згідно із ч. 2 ст. 7 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК), «засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим кодексом, законами України і встановлених вироком суду», відповідно до ч. 1 ст. 107 КВК, «засуджені, які відбувають покарання у виді

позбавлення волі, мають право одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту» [6].

Право на освіту, яке проголошене у ст. 53 Основного закону України, реалізується засудженими особами через норми ст. ст. 125–126 КВК, які передбачають, що в колоніях, відповідно до законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту» для засуджених забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти [6]. На це вказується і в наказі міністра юстиції № 1418/5 від 16 травня 2016 р. «Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених», метою програми «Освіта» є здобуття засудженими базової та повної загальної середньої освіти, підвищення їхнього освітнього рівня [7].

Отже, можемо визнати, що в частині нормативного закріплення право засудженого на освіту загалом відповідає положенням міжнародних документів.

Що стосується здобуття вищої освіти засудженими під час відбування кримінального покарання, то є низка складнощів. Зокрема, більшість засуджених осіб не можуть її здобути через те, що перебувають в умовах ізоляції від суспільства, а тому відвідування ними навчального закладу фактично унеможлиблюється, оскільки, насамперед, засуджені зобов'язані дотримуватися режиму установи виконання покарань. Тому здобути вищу освіту засуджені можуть за допомогою дистанційної форми навчання, положення про яку затверджене наказом Міністерства освіти і науки України від 25 квітня 2013 р. Так, згідно з п. 2.4. Положення про дистанційне навчання, дистанційне навчання організовується для учнів (вихованців), які з будь-яких причин (стан здоров'я, проживання за межею пішої доступності до загальноосвітніх навчальних закладів, надзвичайні ситуації природного або техногенного характеру, воєнний конфлікт, проживання (перебування) за кордоном (для громадян України), на тимчасово окупованій території України або в населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження тощо) не можуть відвідувати навчальні заняття в загальноосвітніх навчальних закладах [8].

Але, як свідчать статистичні дані, навіть за допомогою дистанційної форми навчання у 2017 році здобували освіту у вищих навчальних закладах лише 25 осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, серед них: 2 особи засуджені до довічного позбавлення волі; 6 осіб навчаються у вищих навчальних закладах на бюджетній основі, 19 осіб – на контрактній основі [9, с. 20].

На нашу думку, така незначна кількість осіб, які навчаються, перш за все зумовлена тим, що в чинному законодавстві немає чіткого механізму її

здобуття, зважаючи на те, що така особа перебуває в ізоляції від суспільства. Окрім того, відсутній механізм організації навчального процесу для осіб, засуджених до позбавлення волі, який визначається безпосередньо вищими навчальними закладами.

Також необхідно істотно покращити матеріально-технічну базу для здобуття вищої освіти засудженими в установах виконання покарань. Зокрема в більшості установ або взагалі відсутня необхідна навчальна та навчально-методична література, або її недостатньо внаслідок обмеженого фінансування державою.

До того ж в більшості установ виконання покарань не створені електронні бібліотеки з необхідною кількістю навчальних ресурсів, які необхідні для здобуття вищої освіти, що є порушенням Європейських пенітенціарних правил, згідно з якими кожна установа повинна мати бібліотеку для користування усіма ув'язненими на безоплатній основі, відповідним чином укомплектовану різноманітними навчальними матеріалами, книгами й іншими інформаційними ресурсами (п. 28. 5) [10].

Ще однією із проблем, на яку вказують науковці, є процес розроблення та впровадження інституту координаторів (посередників) між вищим навчальним закладом і засудженою особою [11, с. 53].

Апелюючи до політики зарубіжних країн у сфері реалізації права засуджених на освіту, можна віднайти багато позитивних моментів, запровадження яких було б корисним і для України. Так, наприклад Кримінально-виконавчий кодекс ФРН зобов'язує засуджених, котрі не закінчили школу, відвідувати відповідні заняття у спеціальній школі. Засуджені можуть отримати і вищу освіту. При цьому адміністрація в'язниці планує закінчення професійного навчання таким чином, щоб воно збіглося із закінченням строку покарання, надаючи засудженому можливості відразу після звільнення нормально включитися в життя суспільства [12, с. 15].

Засудженим у Фінляндії законодавчо надано право вибору: праця або навчання в робочий час [13, с. 34]. За відсутності необхідної літератури в тюремній бібліотеці ув'язнені можуть купувати книги в освітніх установах або громадських бібліотеках.

У Швеції успішно діє програма індивідуального підходу. Так, для ув'язненого розробляється індивідуальна програма навчання з урахуванням його певних потреб, котра може продовжуватися після того, як ув'язнений звільниться [14].

У Норвегії 20% засуджених навчаються за програмою вищих навчальних закладів. У них передбачено лекції та різні форми самостійної роботи, що гарантує повну зайнятість ув'язнених [14].

Таким чином, реальна можливість здобуття вищої освіти засудженими значно ускладнена як внаслідок прогалин у чинному законодавстві, так і

через недостатнє фінансове забезпечення державою. Тому необхідно розробити та закріпити в чинному законодавстві дієвий механізм здобуття вищої освіти засудженими; вищі навчальні заклади повинні зазначити в правилах вступу умови здобуття вищої освіти особами, які відбувають кримінальне покарання, та визначити відповідний перелік спеціальностей, які мають підвищений попит на ринку праці. Також законодавцю необхідно визначити спеціально уповноважених осіб, які будуть посередниками між вищим навчальним закладом і засудженим, а установам виконання покарань необхідно створити належну матеріально-технічну базу, що забезпечить належну і безперешкодну можливість здобуття вищої освіти засудженими.

Список використаних джерел

1. Вакулєнко О. Освіта як чинник ресоціалізації осіб, які звільняються з місць позбавлення волі: зб. наук. пр. звітно-наук. конф. викладачів ун-ту за 2011 р. (9 – 10 лютого 2012 р.) / уклад: Г. Волинка, О. Уваркіна, О. Симоненко, О. Ємельянова. Київ : Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2012. Ч. 1. С. 94–95.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про освіту : Закон від 23.05.1991 року № 1060–XII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт від 19.10.1973 року № 995_042. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 року № 1129–IV Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
7. Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених : Наказ Міністерства юстиції України від 16.05.2016 року № 1418/5. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-16>
8. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ МОН України від 21.08.2015 року № 466 Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>
9. Черкаський Я. На шляху ресоціалізації (з досвіду навчання засуджених в Україні). Територія успіху. 2017. № 2 (3). С. 19–23.
10. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила : Правила Ради Європи від 11.01.2006 року № 994_032. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032

11. *Градецький А.* Освіта як засіб виправлення засуджених. Держава та регіони. Серія «Право». 2015. № 1. С. 51–55.
12. *Андреев Н. А., Морозов В. М., Ковалев О. Г.* и др. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ. М. : Права человека, 2001. 52 с.
13. *Багреева Е.* Пенитенциарная система Финляндии. Преступление и наказание. 1995. № 8. 136 с.
14. *Васютович Т. В.* Использование дистанционных технологий при работе с осужденными. Профессиональное образование в условиях дистанционного обучения. Достижения, проблемы, перспективы : межрегион. научно-практ. конф. URL : <http://www.muh.ru/arch>.

Чабан Ілона Валеріївна,

*студентка 2 курсу магістратури
заочної форми навчання юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

ЗАХИСТ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ

Виборчі спори – супутники будь-якого виборчого процесу, оскільки в ході підготовки та проведення виборів не можуть не стикатися інтереси активних учасників виборчого процесу – політичних партій, громадян, представників владних структур і тих, хто прагне прийти їм на зміну. Виборчі спори – один з найважливіших інститутів виборчого права. Справи з вирішення спорів, що виникають у зв'язку з проведенням виборчих кампаній, зачіпають практично інтереси всього суспільства, всього дієздатного населення, їхні важливі політичні права щодо участі у виборах і референдумах, у реалізації інститутів прямої і представницької демократії.

Відповідно до ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Участь громадян України у виборах депутатів є добровільною. Громадянам України забезпечуються умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення під час голосування. Голосування на виборах депутатів є таємним. Кожний виборець голосує на виборах особисто [1].

Захист виборчого права визначається в науковій літературі як у вузькому, так і в широкому розумінні. У вузькому сенсі під виборчим правом

розуміється активне і пасивне виборче право конкретного виборця (право обирати і право бути обраним). Згідно із загальним міжнародним стандартом голосувати має право той, хто внесений до виборчого списку. Однак може трапитися так, що прізвище виборця випадково (через адміністративну або технічну помилку) випало зі списку, або ж, навпаки, занесене більше одного разу. Скажімо, трапляються випадки, коли влада з певних суспільних або політичних міркувань своїми негативно-дискримінативними розпорядженнями звужує коло виборців, тобто навмисне прибирає зі списку низку прізвищ. Такі випадкові й спеціальні помилки повинні бути виправлені, і саме в цьому полягає завдання суду, незалежного від уряду. Щодо забезпечення пасивного виборчого права (хто може бути обраним) часто точаться суперечки, особливо усередині партій. Остаточне вирішення цього питання також є одним із найважливіших завдань судів.

Виборчі права представляють один із базових елементів, що формує конституційний статус особи. У світлі загальносвітових тенденцій інтеграції різних народів, створення глобальних стандартів правового положення особистості в демократичному суспільстві, посилення ролі міжнародних інститутів виборчого права та інших чинників, виборчі права поступово припиняють бути надбанням громадян конкретної держави, зокрема це проявляється у формуванні міждержавних представницьких органів та законодавчому закріпленні прав іноземців обирати та бути обраними до органів місцевого самоврядування [2, с. 35].

У ширшому ж сенсі до захисту виборчих прав громадян належать усі випадки, в яких конкретні особи, політичні угруповання, партії або ЗМІ порушують виборче право тим, що не допускають людей до голосування, навмисне порушують правила виборчої кампанії, фальсифікують результати виборів тощо. У цьому розумінні суд є кінцевою гарантією демократичного проведення виборів і того, щоб закон був рівний для всіх, і для уряду також, оскільки судовий захист виборчих прав є гарантією легітимності самих виборів. Конституційний Суд або суд, що виконує завдання Конституційного Суду, також захищає виборче право тим, що зупиняє дію законів (окремих положень), прийнятих парламентом у разі, якщо вони не відповідають конституційним нормам, виконуючи роль наглядача над парламентом. У деяких країнах Конституційний Суд виконує і конкретні завдання в ході виборчого процесу: вирішує суперечки про право, затверджує результати виборів. Виборчі органи і суди зобов'язані проводити незалежно, захищене від зовнішнього тиску, розслідування скарг [3, с. 142]. Рамки ж цієї процедури повинні бути законодавчо визначені Парламентом, а про необхідні матеріальні засоби повинен подбати уряд.

Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) завданням адміністративного судочинства є справедливе,

неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Стаття 273 КАСУ визначає особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій; право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій мають суб'єкти відповідного виборчого процесу (крім виборчої комісії), а також ініціативна група референдуму, інші суб'єкти ініціювання референдуму. Виборець, учасник всеукраїнського референдуму (громадянин України, який має право голосу у відповідних виборах або референдумі) може оскаржити рішення, дії чи бездіяльність виборчої комісії, комісії з референдуму, членів цих комісій, якщо такі рішення, дія чи бездіяльність безпосередньо порушують його виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі чи процесі референдуму. Стаття 274 КАСУ встановлює особливості провадження у справах щодо уточнення списку виборців; право звернутися з адміністративним позовом про уточнення списку виборців, у тому числі про включення або виключення зі списку себе особисто або інших осіб, має кожен, хто має право голосу на відповідних виборах або референдумі [4].

Особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, які порушують законодавство про вибори та референдум, передбачені у ст. 275 КАСУ. Так, право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, що порушують законодавство про вибори та референдум, мають виборча комісія, кандидат, партія (блок), місцева організація партії, які є суб'єктами відповідного виборчого процесу, комісія з референдуму, ініціативна група референдуму, інші суб'єкти ініціювання референдуму. Виборець, учасник всеукраїнського референдуму (громадянин України, який має право голосу у відповідних виборах або референдумі) може оскаржити рішення, дії чи бездіяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, якщо такі рішення, дії чи бездіяльність безпосередньо порушують його виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі чи процесі референдуму [4].

Стаття 276 КАСУ визначає особливості провадження у справах щодо оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, ініціативних груп референдуму, інших суб'єктів ініціювання референдуму, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу. Так, право оскаржувати дії чи бездіяльність кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, ініціативних груп референдуму, інших суб'єктів ініціювання референдуму, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу, що порушують законодавство про вибори чи референдум, мають кандидат, партія (блок), місцева організація партії, які є суб'єктами відповідного виборчого процесу, ініціативна група референдуму, інші суб'єкти ініціювання референдуму. Виборець, учасник всеукраїнського референдуму (громадянин України, який має право голосу у відповідних виборах або референдумі) може оскаржити дії чи бездіяльність суб'єктів, визначених частиною першою цієї статті, якщо ці дії чи бездіяльність безпосередньо порушують його виборчі права або інтереси щодо участі у виборчому процесі чи процесі референдуму.

Особливості провадження у справах, пов'язаних із виборами Президента України, передбачені у ст. 277 КАСУ, відповідно до якої виборча комісія, кандидат на пост Президента України, партія (блок) – суб'єкт виборчого процесу, виборець, законні права або охоронювані законом інтереси яких порушено, мають право оскаржувати рішення чи дії громадського об'єднання, виборчого блоку, його посадової особи чи повноважного представника, які стосуються виборчого процесу, крім тих рішень чи дій, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян належать до його внутрішньої організаційної діяльності або його виключної компетенції. Кандидат на пост Президента України, партія (блок) – суб'єкт виборчого процесу чи окружна виборча комісія мають право оскаржувати до суду дії чи бездіяльність засобів масової інформації, їх власників, посадових та службових осіб, які порушують встановлений законом порядок діяльності засобів масової інформації під час виборчого процесу, в тому числі стосовно передвиборної агітації, зокрема щодо вимоги спростування опублікованих ними неправдивих відомостей про кандидата чи партію (блок), що висунули кандидата. Кандидат на пост Президента України, партія (блок) – суб'єкт виборчого процесу мають право оскаржувати дії іншого кандидата на пост Президента України, його довіреної особи, якщо ці дії спрямовані на порушення встановленого законом порядку висунення кандидата, проведення передвиборної агітації, інші порушення їхніх прав або виборчих прав громадян. Виборець має право оскаржувати дії кандидата на пост Президента України, його довіреної особи, якщо ці дії порушують його виборчі права [4].

Регіональні міжнародні стандарти містяться в документах Ради Європи. Зокрема Конвенція про захист прав людини та основних свобод закріплює свободу висловлення думки, свободу зборів та об'єднань, заборону дискримінації, обмеження на політичну діяльність іноземців. Усі ці положення Конвенції мають істотне значення при реалізації виборчих прав громадян. Слід звернути увагу й на те, що Конвенція містить обов'язкові до виконання норми міжнародного права і може застосовуватися судами України [5, с. 64]. На нашу думку, міжнародні стандарти демократичних виборів забезпечують виборчу прозорість і чистоту виборчого процесу і тим самим забезпечують захист виборчих прав. Конституція кожної держави, а також виборче законодавство повинні забезпечувати громадянам судовий захист їхніх виборчих прав. Причому закон має забезпечувати виборцям можливість на оскарження будь-якої події виборчого процесу. Держава повинна гарантувати, що вимоги виборця будуть розглянуті, а процес відновлення законності – підданий гласності.

Основні європейські виборчі стандарти містяться у «Зводі рекомендованих норм при проведенні виборів». Основу цього документа становлять так звані Керівні принципи щодо виборів, прийняті «Радою з демократичних виборів» на її другому засіданні; вони, у свою чергу, ґрунтуються на основоположних принципах загальноєвропейського досвіду в галузі виборів. Згідно з названим документом в основі «виборчого спадку» Європи лежать п'ять принципів – загальне, рівне, вільне, таємне і пряме виборче право. Крім того, вибори повинні проводитися регулярно. Переважна більшість «рекомендованих норм» відтворена в національному законодавстві України. Поряд із тим досі існують окремі невідповідності, зокрема: 1. Вимагається, щоб списки виборців були постійними й регулярно (не рідше одного разу на рік) оновлювалися. В Україні ж досі списки виборців формуються до кожних виборів заново, а сам процес формування згаданих списків є недосконалим і супроводжується порушенням прав громадян. 2. Фінансування виборчих кампаній повинно бути прозорим. На сьогодні ж в Україні переважна більшість передвиборчих заходів фінансується, попри законодавчі вимоги, «чорним налом», що не піддається контролю. 3. Державні органи повинні бути неупередженими; це стосується засобів масової інформації, використання засобів наочної агітації, права на демонстрації, фінансування партій і кандидатів [3, с. 76].

Аналізуючи вищевказане, можна зробити висновок, що перелік виборчих прав досить широкий, він охоплює не лише конституційну можливість обирати та бути обраним, але й цілу низку взаємопов'язаних між собою політичних, особистих, соціально-економічних та інших прав. Виборче законодавство повинно виконувати роль стимулюючих норм для суспільного прогресу поряд із віддзеркаленням суспільних настроїв. В умовах України це законодавство повинно динамічно розвиватися, створюючи умови для

підвищення ефективності роботи органів державної влади, при цьому повинні бути враховані й дотримані європейські виборчі стандарти.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 54к/96 ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#№4233>
2. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування / заг. ред. Є. В. Радченка. К. : Факт, 2003. 308 с.
3. *Погорілко В. Ф., Тацій В. Я., Тодика Ю. М.* та ін. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація. К. : Український центр правничих студій, 1999. 369 с.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 року. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#№11625>
5. Співак В. Проблемні питання щодо виборчих прав громадян та гарантії їх здійснення, система виборчих комісій та принципи їх формування. Гарантії виборчих прав громадян та демократичного характеру управління виборчим процесом : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 червня 2003 р.). К. : Міленіум, 2003. С. 38–42.

Чудик-Білоусова Надія Іванівна,

*професор кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Хмельницький, Україна)*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА ДОГОВІРНИХ ЗАСАДАХ

Правові основи соціальної політики сучасної держави повинні виходити з того, що Україна – це соціальна держава, завданнями якої є створення умов для забезпечення гідного життя та розвитку людини. На сьогодні дієвими засобами, здатними забезпечити соціальну захищеність особи, залишаються фінансування державою соціальних програм та гарантування надання особі можливості забезпечення себе пенсією, страховими виплатами на випадок хвороби чи безробіття, зокрема й можливості вибору тієї чи іншої соціальної послуги, зважаючи на складні життєві обставини в які потрапила.

Водночас реалізація особою її права на соціальне забезпечення в сучасних умовах обумовлена межами його отримання, які закріплені насамперед у галузевому законодавстві шляхом через визначені підстави й умови можливої поведінки особи, обсяг матеріальних благ, які можливо отримати з урахуванням державних соціальних стандартів і нормативів відповідно до підтвердженого соціального ризику, з урахуванням фінансових можливостей держави в конкретний період.

Конституція України фактично закріпила узгодженість дій держав у сфері соціального забезпечення шляхом нівелювання диференціації у її правовому регулюванні окремими державами й координується шляхом укладення багатосторонніх та двосторонніх угод, які базувалися на принципі пропорційності та взаємності [1, с. 31]. Згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [2]. Нормами національного законодавства у сфері соціального забезпечення передбачено примат міжнародних договорів. Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені законодавством України про пенсійне забезпечення, то застосовуються норми міжнародного договору (ч. 2 ст. 4 Закону) [3].

Україною укладено та ратифіковано близько двадцяти міжнародних договорів щодо соціального забезпечення, підписано близько двадцяти міждержавних угод та більше двадцяти міжвідомчих договорів. Їх наявність не лише суттєво впливає на регулювання відносин у сфері соціального забезпечення, але й дозволяє надавати гарантовані законодавством види соціального забезпечення на взаємоузгоджених засадах шляхом застосування територіального чи пропорційного принципу соціального забезпечення. Відповідно конституційні положення про те, що ратифіковані Верховною Радою України міжнародні договори є частиною національного законодавства України, закріплені у ст. 2 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, ст. 3 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», ст. 4 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», ст. 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», ст. 4 Закону України «Про соціальні послуги». Також у ст. 2 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» прямо зазначено, що до законодавства України з питань реабілітації належать міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Натомість у ч. 2 ст. 11 Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей» та в ч. 2 ст. 11 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» зазначено, що якщо міжнародним договором, згода на

обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені більш високі норми щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, ніж ті, що містить законодавство України, то застосовуються норми міжнародного договору.

Україна тривалий час з перших років незалежності прагне законодавчо врегулювати та встановити гарантії реалізації права на відповідний вид соціального забезпечення для особи, яка потребує їх отримання з підстав, які передбачені законодавством з соціального забезпечення. З урахуванням фінансових можливостей держави та тенденцій функціонування систем соціального забезпечення в зарубіжних країнах, на забезпечення конституційних гарантій у сфері соціального забезпечення держава, поступово, з 2003 року, вдосконалюючи та реформуєчи законодавство у сфері соціального забезпечення, розпочала формувати механізми надання соціального забезпечення на договірних засадах окремих видів соціального забезпечення. Також законодавчо закріплені механізми недержавного соціального забезпечення, що надається особі виключно на підставі укладеного договору.

Наразі чинне законодавство врегулює порядок укладення договорів у сфері соціального забезпечення, які умовно можна поділити на дві групи. Першу групу договорів з надання соціального забезпечення складають договори, укладення яких гарантує надання соціального забезпечення особі, яка його потребує за умови сплати певних грошових сум особою на умовах, що визначені законодавством та протягом визначеного періоду чи одноразово (договір про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; договір у сфері соціального обслуговування (надання соціальних послуг) відділенням соціальної допомоги вдома одинокого (проживаючого самотньо) непрацездатного громадянина; пенсійний контракт; договір страхування довічної пенсії; договір про відкриття пенсійного депозитного рахунка, договір про виплату пенсії на визначений строк).

Другу групу складають договори, механізм укладення яких визначено цивільним та сімейним законодавством. Зазначені договори поступово запроваджуються у сферу соціального забезпечення, насамперед у зв'язку з необхідністю підтримки соціально незахищених осіб. Завдяки зазначеним договорам фактично створюється режим сприяння в наданні допомоги, переважно за рахунок недержавних джерел фінансування (договір про провадження волонтерської діяльності; договір про благодійну діяльність для збору коштів; договір пожертви; спадковий договір для благодійної діяльності; договір найму соціального житла; договір соціального супроводу). Завдяки договорам, укладеним на умовах, які визначені сімейним законодавством, зокрема договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, договору про патронат, угоді про організацію дитячого будинку сімейного типу, не лише реалізується соціальна

політика щодо захисту прав та інтересів дітей, але й надаються гарантовані законодавством види соціального забезпечення у певних обсягах та протягом визначеного періоду. Завдяки закріпленню на законодавчому рівні можливостей щодо договору на виконання соціального замовлення територіальні громади та виконавчі органи місцевого самоврядування як розпорядники бюджетних коштів та суб'єкти, відповідальні за надання соціальних послуг та виконання соціальних програм на певній території, отримали можливість забезпечити надання допомоги та соціальних послуг фізичним особам, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом залучення до їх надання на договірних засадах недержавних суб'єктів, які відповідають визначеним законодавством критеріям та зобов'язалися надавати соціальні послуги відповідно до існуючих державних стандартів їх надання.

Отже, поступове розширення договірних засад регулювання відносин у сфері соціального забезпечення не лише сприятиме реалізації закріплених законодавством обов'язків держави щодо надання соціального забезпечення, але й дозволить оптимізувати бюджетні витрати на соціальне забезпечення, посилить адресність його надання, сприятиме доступності отримання окремих видів соціального забезпечення шляхом залучення в соціальну сферу додаткових ресурсів за активної участі особи, яка прагне в майбутньому чи на сьогодні отримати гарантований згідно договором вид соціального забезпечення.

Список використаних джерел

1. Гарантування виплат соціального забезпечення українським працівникам-мігрантам: розробка політики та майбутні виклики / Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. К. : МБП, 2012. 45 с.
2. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 50. Ст. 540.
3. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 142.

Шаптала Наталія Костянтинівна,

*суддя Конституційного Суду України, кандидат юридичних наук
(м. Київ, Україна)*

ДОКАЗУВАННЯ ПРИ РОЗГЛЯДІ СПРАВ ЗА КОНСТИТУЦІЙНИМИ СКАРГАМИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Запровадження інституту конституційної скарги в Україні було позитивним кроком на шляху реалізації конституційних гарантій вільного доступу громадян до судової влади. Однак, як часто трапляється у процесі практичного застосування законодавчих новацій, при цьому можуть виникати проблеми як правового, так і філософсько-методологічного характеру.

Закон України «Про Конституційний Суд України» (далі – Закон про КСУ, Закон) [1] визначає суб'єктом права на конституційну скаргу особу, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України. Як впливає з положень ст. ст. 55 та 56 цього Закону, під поняттям «особа» слід розуміти як фізичну, так і юридичну особу, за винятком юридичної особи публічного права.

У цьому контексті слід зазначити, що це питання в наукових колах довгий час було дискусійним. Річ у тому, що ст. 55, яка визначає право особи на судовий захист, знаходиться у розділі II Основного Закону України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [2], тобто в тій частині Конституції України, в якій йдеться виключно про права фізичної особи. До того ж, згідно із зазначеним конституційним приписом право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України (далі – Суд, КСУ) гарантується «кожному», тобто, як це визначається в Основному Законі – громадянам, іноземцям та особам без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах [3].

Питання суб'єктності юридичних осіб приватного права в Конституції України не визначено. Віднесення фізичних осіб приватного права до кола суб'єктів права на звернення до Суду з конституційною скаргою, ґрунтується не виключно на позитивіському підході до правотворчої діяльності, а на філософсько-правових засадах ідеології справедливості, «яка значною мірою дістала відображення в Конституції України на концепції справедливості закону» [4].

Цього однак не можна сказати щодо юридичних осіб публічного права, зокрема органів місцевого самоврядування утворених, згідно з ч. 1 ст. 143 Конституції, територіальними громадами села, селища, міста, які внаслідок судової реформи взагалі позбавлені права звернення до КСУ за захистом своїх прав, свобод та законних інтересів від свавілля центральних органів влади [5].

Тобто юридичні особи публічного права в нашій державі не можуть бути суб'єктами права на звернення з конституційною скаргою. Проте такий підхід поділяється не у всіх країнах. Так конституційне законодавство ФРН передбачає можливість звернення з конституційною скаргою будь-якої фізичної чи юридичної особи, яка вважає, що її основні права гарантовані ст. ст. 1–19 Основного закону ФРН, або певні права, які є рівноцінними основним правам, передбачені ст. ст. 20 (4), 33, 38, ст. 101, ст. 103, ст. 104 цього Основного закону, були порушені німецькими державними органами влади» [6].

Згідно зі статтею 79 Конституції Республіки Польща подавати конституційну скаргу може «кожен, чий конституційні права й свободи було порушено». Польська доктрина та практика Конституційного Трибуналу трактують це положення таким чином, що воно охоплює як фізичних осіб (громадян, іноземців та апатридів), так і юридичних осіб [7, с. 47].

Конституція Королівства Марокко також не обмежує коло суб'єктів звернення до Конституційного Суду, до компетенції якого віднесено вирішення питання конституційності закону, в разі якщо сторона судового розгляду вважає, що його застосування порушує права та свободи, гарантовані Конституцією (ч. 1 ст. 133) [8].

Українське конституційне законодавство, яким врегульовано діяльність Конституційного Суду України, є досить молодим; і останнім часом, у зв'язку із запровадженням інституту конституційної скарги виникає багато питань щодо його правозастосування Судом. Наприклад, законодавство не містить визначень понять «доказ» та «доказування», однак, виходячи зі змісту відповідних положень Закону про КСУ, можна дійти висновку, що, визначивши коло суб'єктів права на звернення до Суду з конституційною скаргою, Закон водночас зобов'язує їх надати правове обґрунтування з доказами того, що:

- внаслідок застосування закону зазнало порушення конкретне гарантоване Конституцією України право людини;
- оскаржений закон було застосовано судом при вирішенні саме його справи;
- скаржником вичерпано всі інші національні засоби юридичного захисту;
- судові рішення є остаточним у справі щодо зазначеної особи.

У цьому контексті, слід зазначити, що обов'язок суб'єктів звернення до КСУ надати докази тверджень щодо неконституційності оскаржуваного правового акта впливає з необхідності дотримання Судом конституційної вимоги, щодо обґрунтованості прийнятих ним рішень. При цьому КСУ не може обмежитися суто позитивістським підходом до вивчення наданих доказів, а має розглянути проблему й з точки зору філософії права. Тобто Суд має вирішити питання щодо конституційності або неконституційності оспорюваного закону не лише за його буквальним змістом, а й з врахуванням

його сутнісного змісту щодо відповідності загальнолюдським цінностям, зокрема дотримання гарантованих Конституцією прав та свобод особистості (аксіологічний вимір) та їх впливу на соціально-політичну, економічну, морально-етичну, культурно-релігійну та інші галузі життєдіяльності соціуму (онтологічний вимір).

З цього приводу слід зазначити, що:

– по-перше, існування обов'язку скаржника надати докази того, що застосування оскарженого закону мало наслідком порушення його конкретного конституційного права є фактично вимогою прийнятності конституційної скарги за Законом України. Такі вимоги доволі часто встановлюються і в законодавстві зарубіжних країн.

Так, до прикладу, Закон про Конституційний Суд Республіки Латвія встановлює, що «особа може подати конституційну скаргу, якщо вона вважає, що неконституційні правові норми порушують її основні права. Відповідно заявник повинен обґрунтувати, яким чином, на його думку, оскаржуване положення порушило його основні права. На цьому етапі заявник не зобов'язаний довести, що спірне положення дійсно несумісне з правовим положенням вищого юридичного рангу. Однак порушення основних прав має бути прямим та індивідуальним. Тому заявник повинно продемонструвати, що порушення основних прав, спричинених оскаржуваним нормативним положенням, безпосередньо стосується саме його» [9].

Згідно із законодавством ФРН заявник повинен бути постраждалим індивідуально на цей час, зараз і безпосередньо та внаслідок порушення його основних прав [6].

Згідно з уже згаданою статтею Конституції Королівства Марокко заявник повинен бути стороною судового процесу [8].

Польське законодавство вимагає, щоб у скарзі було чітко обґрунтовано факт безпосереднього й реального, а не потенційно можливого порушення конкретного конституційного права особи [10, с. 49].

Викладене кореспондується з положеннями Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, за якими ЄСПЛ розглядає справи щодо порушення прав і свобод виключно визначених цією Конвенцією [11];

– по-друге, ще однією особливістю конституційного регулювання є стала законодавча практика як в Україні, так і в зарубіжних країн, згідно з якою конституційна скарга є прийнятною лише за умови вичерпання всіх національних засобів юридичних захисту, зокрема у судах загальної юрисдикції.

Так, згідно зі ст. 131 Конституції Республіки Албанія «Конституційний Суд вирішує питання щодо кінцевого рішення по скаргах приватних осіб про порушення їх конституційних прав на ведення належного за законом судового процесу, але після того, як будуть вичерпані всі юридичні засоби захисту цих прав» [12, с. 208].

Відповідно до статті 44 Органічного Закону Королівства Іспанії про Конституційний Суд «заяви з приводу таких, що перебувають під захистом, конституційних прав і свобод, порушених прямо і безпосередньо внаслідок дії або бездіяльності судового органу, можуть бути подані при дотриманні таких умов: а) мають бути вичерпані всі можливості захисту через подачу заяв» [13].

Викладене кореспондується зі ст.35 Європейської конвенції, згідно з якою ЄСПЛ «може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загально-визнаними принципами міжнародного права» (ч. 1).

Водночас законодавство деяких зарубіжних країн передбачає, що орган конституційної юрисдикції, як виняток, може взяти до розгляду конституційну скаргу до вичерпання всіх способів захисту, якщо «він вважає порушення прав явним, а виконання відповідного акта може завдати заявнику непоправної шкоди» [11, с. 208], якщо «конституційна скарга містить обґрунтування загального характеру або якщо попереднє звернення до суду тягне серйозні та невідворотні збитки для заявника або якщо таких можливостей немає» [13].

Таким чином, вимога необхідності надання доказів щодо вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту є загально-визнаними критеріями прийнятності скарги до органів конституційної юрисдикції в багатьох країнах світу.

Проте згідно зі сталою судовою практикою не вважаються засобами юридичного захисту, які необхідно обов'язково використати перед зверненням до цього Суду, звернення до парламенту, президента, уряду, міністрів, органів прокуратури, уповноваженого з прав людини тощо. Тому національні засоби юридичного захисту будуть вважатися вичерпаними, навіть якщо скаржник не застосовував оскарження в адміністративному порядку чи до прокуратури, але пройшов усі доступні судові інстанції, однак захисту своїх прав, гарантованих Конституцією, так і не отримав [14, с. 22].

Висновки

1. Українським законодавством встановлено правила, згідно з якими суб'єкт права на конституційну скаргу є зобов'язаним надавати правове обґрунтування (докази) того, що:

- оскаржений ним закон було застосовано судом при вирішенні саме його справи;
- судові рішення є остаточним у справі саме щодо нього;
- скаржником вичерпано всі інші національні засоби юридичного захисту;
- внаслідок застосування закону зазнало порушення конкретне гарантоване Конституцією України право людини.

Такий підхід відповідає сталим традиціям зарубіжного законодавства в галузі конституційного судового процесу.

2. Вирішуючи конституційну скаргу по суті, Суд керується не лише буквальним змістом закону, а й досліджує його сутнісний зміст з точки зору відповідності загальнолюдським цінностям, зокрема, дотримання гарантованих Конституцією прав та свобод особистості (аксіологічний вимір) та їх впливу на соціально-політичну, економічну, морально-етичну, культурно-релігійну та інші галузі життєдіяльності соціуму (онтологічний вимір).

Список використаних джерел

1. «Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136–VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 35. Ст. 376.
2. Конституція України (в редакції від 30.09.2016). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. *Литвинов О. М.* Особливості конституційного провадження у справах за конституційними скаргами. Вісник Асоціації суддів України. 2017. № 2 (3) 3.
4. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15–рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання. Офіційний вісник України. 2004. № 45. С. 41. Ст. 2975.
5. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333–р). Офіційний вісник України. 2014. № 30, с. 18, Ст. 831.
6. Constitutional Complaint Basic Lawforthe Federal Republicof Germany Fullcitation. Basic Lawforthe Federal Republicof Germany intherevisedversionpublishedinthe Federal Law GazettePart III, classification number 100-1, aslastamendedby Article 1 ofthe Actof 23 December 2014 (Federal Law Gazette I p. 2438).
7. Кузнецов О. Б. Институт конституционной жалобы в Польше. Вестник Канстытуцыйнага Суда Рэспублікі Беларусь. 2003. № 3. С. 47–48.
8. La Constitution Promulgation. Dahir n 1–11–91 du 27 chaabane 1432 (29 juillet 2011) portant promulgation dutexte de la Constitution URL: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/fr/ma/ma055fr.pdf>
9. *Branta A.* Peculiarities of functioning and problems of improvement of capability of institution of an individual complaint in the Republic of Latvia. Justice of the Constitutional Courtof Latvia XV Yerevan International Conference «Safeguarding and protection of human constitutional rights in the practice of constitutional justice, taking in to account the legal positions of the Europea Court of Human Rights» Yerevan, Armeniaon 21–23 October. 2010.
10. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, прийнята

Кабінетом міністрів Ради Європи 4 листопада 1950 року (ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року № 475/97–ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 40. Ст. 263).

11. Конституции государств Европы: в 3 т. Т. 1 / Под общей редакцией Л. А. Окунькова. М. : Изд-во Норма, 2001. 824 с.
12. Органічний Закон Королівства Іспанії про Конституційний Суд. URL: <http://www.tribunalconstitucional.es/en/Pages/Home.aspx>
13. Закон про Конституційний Суд Республіки Словенія від 2 квітня 1994 року зі змінами від 15 липня 2007 року. Офіційний веб-сайт Конституційного Суду Республіки Словенія. URL: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/constitutional-court-act/v-constitutional-complain/?lang=1>
14. *Баулін Ю.* Новий конституційний формат діяльності Конституційного Суду України: конституційна скарга. Право України. 2016. № 7. С. 19–23.

Шаш Вікторія Івановна,

*магістрант 1 курсу спеціальності «Юриспруденція»
учреждения образования «Брестский государственный
университет имени А. С. Пушкина»
(г. Брест, Республика Беларусь)*

ПРОБЛЕМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА И ЕГО ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ К АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Одним из элементов состава административного правонарушения, без которого невозможно привлечь ни физическое, ни юридическое лицо к административной ответственности, является наличие вины. Согласно статье 3.5 Кодекса Республики Беларусь об административных правонарушениях (далее – КоАП) юридическое лицо признается виновным в совершении административного правонарушения, если будет установлено, что этим юридическим лицом не соблюдены нормы (правила), за нарушение которых предусмотрена административная ответственность, и данным лицом не были приняты все меры по их соблюдению [1].

При этом следует учесть, что юридическое лицо как таковое не может совершать никаких действий, в том числе влекущих административную ответственность. Это обусловлено тем, что деятельность юридического лица

осуществляется посредством действий (а в некоторых случаях – бездействия) органа управления, должностных лиц, иных работников юридического лица. Таким образом, целесообразнее было бы при употреблении в административно-деликтном и процессуально-исполнительном праве Республики Беларусь термина «юридическое лицо» иметь в виду лишь отдельную его составляющую – орган управления либо работника юридического лица.

В развитие данной мысли обратимся к трудам Д. А. Плетенева, который говорит о деликтоспособности юридического лица как субъекта административной ответственности. Так, необходимым условием совершения правонарушения юридическим лицом является наличие в его составе лиц, способных адекватно сознавать социальный смысл совершаемого и руководить своими действиями, согласовывая их для достижения общей цели. Субъектом ответственности юридическое лицо может быть при наличии двух условий: первое – личностные качества индивидов, входящих в юридическое лицо, отвечают требованиям правовых норм; второе – нормой права в качестве субъекта ответственности предусмотрено именно юридическое лицо [2, ст. 33].

То есть юридическое лицо признается деликтоспособным тогда, когда деликтоспособны лица, его образующие. Подобный подход определяет важность установления, при применении мер ответственности, способности физического лица сознавать социальный и фактический характер совершаемых деяний и руководить ими. Данные сознание и руководство характеризуют психическое состояние лица, заключающееся в его способности по уровню социально-психологического развития, уровню социализации, возрасту и состоянию психического здоровья отдавать отчет в своих действиях (бездействии) и руководить ими во время совершения правонарушения от имени юридического лица. Таким образом, для совершения юридическим лицом административного правонарушения его физические лица должны обладать рядом свойств, позволяющих им осуществлять деятельность юридического лица, а также сознавать социально-правовое значение совершаемого деяния и руководить своими действиями [2, ст. 34].

Из этого следует, что деликтоспособность юридического лица напрямую зависит от деликтоспособности лиц, непосредственно участвующих в деятельности юридического лица.

Исходя из ныне действующего КоАП, если в деянии лица вина отсутствует, она не установлена, если причиненный вред явился результатом случайного стечения обстоятельств, то нет вины, субъективной стороны и самого правонарушения. А. Н. Крамник отмечает, что с появлением в качестве субъекта административного правонарушения юридического лица содержание вины не изменилось. Юридическое лицо в лице должностного лица или органа управления осознанно и с проявлением воли относится

к совершаемому деянию. Не может быть сомнений в том, что субъективный фактор здесь присутствует, так как юридическое лицо в данном случае выступает как отдельное физическое лицо или коллектив людей (орган управления). Таким образом, вина юридического лица в совершенном деянии присутствует через вину физических лиц. Различие состоит лишь в том, что юридическое лицо не может выступать в качестве непосредственного субъекта правонарушения – исполнителя [3, ст. 143].

Проблемным в административно-деликтном законодательстве Республики Беларусь, на наш взгляд, остается вопрос о двойной ответственности юридического лица и его должностного лица за совершение одного административного правонарушения. Так, согласно ч.9 ст. 4.8 КоАП наложение административного взыскания на юридическое лицо не освобождает от административной ответственности за данное правонарушение виновное должностное лицо юридического лица, равно как и привлечение к административной или уголовной ответственности должностного лица юридического лица не освобождает от административной ответственности за данное правонарушение юридическое лицо [1].

Исходя из приведенной нормы следует, что, совершив одно административное правонарушение, административной ответственности будут подвержены сразу два субъекта – юридическое лицо и его должностное лицо. Однако нами ранее уже было отмечено, что деяние, образующее состав административного правонарушения, совершает не само юридическое лицо (оно не может выступать непосредственным исполнителем), а его должностные лица, работники. Полагаем, закрепленная в ч.9 ст. 4.8 КоАП норма нарушает такой принцип юридической ответственности (разновидностью которой является и административная) как принцип справедливости, который, в частности, предполагает недопустимость повторного наказания за одно и то же совершенное правонарушение [4, с. 323]. В связи с этим, в целях совершенствования законодательства нашего государства считаем необходимым исключить ч. 9 ст. 4.8 КоАП путем внесения изменений в действующее административно-деликтное законодательство Республики Беларусь.

Список использованных источников

1. Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях. [Электронный ресурс] : 21 апр. 2003 г., № 194–3 : принят Палатой представителей 17 дек. 2002 г. : одобр. Советом Респ. 02 апр. 2003 г. : в ред. Закона Респ. Беларусь от 08.01.2018 г. № 95–3. ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь. Нац. правовой Интернет-портал Респ. Беларусь. Минск, 2018.
2. Плетенёв Д. А. Проблемы административной ответственность юридических лиц: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Белорус. гос. ун-т. Минск, 2004. 189 с.

3. *Крамник А. Н.* Административно-деликтное право. Общая часть. В. 2 ч. Ч. 2. 2-е изд. Минск : Издат. центр БГУ, 2009. 379 с.
4. *Лебедев А. Ф.* Общая теория права : учебное пособие. Минск : Амалфея, 2015. 364 с.

Шошин Сергей Владимирович,

*доцент кафедры уголовного, экологического права и криминологии
юридического факультета Саратовского национального
исследовательского государственного университета
имени Н. Г.Чернышевского,
кандидат юридических наук, доцент
(г. Саратов, Российская Федерация)*

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ

Места лишения свободы, расположенные на территории современной Российской Федерации, уже не один десяток лет отличаются наличием целого комплекса сложных, порой противоречивых, проблем. Тем не менее, данные проблемы требуют своего надлежащего решения. Среди них, например, можно выделить следующие: затрудненность реализации права на оплачиваемый (по возможности) труд, формально присущего каждому заключенному, содержащемуся в современных российских местах лишения свободы; сложность в получении комплекса необходимых современных (порой дорогостоящих и труднодоступных для получения) медицинских технологий, потребность в которых является реальной; неоднозначность при реализации возможности получения высшего образования лицом, отбывающим наказание в виде назначенного судом реального срока лишения свободы. К сожалению, данный перечень проблем, свойственным местам лишения свободы России сегодня, не является исчерпывающим.

Попытаемся рассмотреть, как минимум, некоторые из указанных проблем. Конституция России в ч.1 ст.37 предусматривает право каждого свободно распоряжаться своими способностями к труду, избрать при этом род деятельности и профессию. К практике лиц, содержащихся в российских местах лишения свободы, это отнести можно с известной долей условности. Подавляющее большинство лиц, отбывающих назначенное им судом наказание в виде реального срока лишения свободы, имеют семьи, которые им следовало бы содержать. Такие лица имеют обычно и значительные суммы задолженности по выписанным на их имя исполнительным

судебным документам. Крайне ничтожный размер ежемесячного дохода, получаемый такими лицами, сильно затрудняет погашение подобного ущерба. Существенно при этом ухудшается и материальное положение других членов семьи, которые, фактически, лишаются такого кормильца. Об этих и связанных с ними проблемах много говорят российские криминологи. Как один из потенциально возможных вариантов преодоления фактически существующей в российских местах лишения свободы безработицы, несколькими начальниками саратовских колоний было предложено органам исполнительной власти разрешить официально регистрировать заключенных, не имеющих возможности доступа к надлежащим вакансиям, в качестве официальных безработных, с соответствующим финансированием и т.д. Однако органы власти на региональном и федеральном уровне не поддержали подобную инициативу, сославшись на необходимость обеспечивать заключенных трудом сугубо в местах лишения свободы и возложив организацию подобного исправительного воздействия на персонал мест лишения свободы. По нашему мнению, к анализу данного предложения, сформулированного руководителями нескольких саратовских мест лишения свободы, можно рекомендовать вновь вернуться и федеральным, и региональным органам власти и управления. В случае принятия подобного предложения удастся одновременно решить сразу несколько проблем: и привлечение в сферу производства новых квалифицированных работников, и получение достаточно стабильных доходов части заключенных и др.

Вопрос о сложности получения конкретным заключенным высокотехнологичной медицинской помощи в России дошел также и до Европейского Суда по правам человека [2, с. 1]. Вместе с тем, даже после вынесения данного Постановления ЕСПЧ, в российских местах лишения свободы, возникают проблемы с освобождением лиц, не способных по состоянию своего здоровья, отбывать назначенное им судом наказание. Интерес, кроме того, предоставляет и источник финансирования, используемый в российских местах лишения свободы, для организации оказания подобной медицинской помощи. Таким единственным источником, что интересно, является Министерство юстиции РФ. В то же время, подавляющее большинство осужденных к реальному срочному лишению свободы российскими судами, в период прошлого своего пребывания на свободе, оплачивал (сам или с помощью работодателя) соответствующие платежи в фонды обязательного медицинского страхования. Подобный экономический дисбаланс по пропорциональности распределения столь крупных сумм доходов и расходов, как минимум, является достойным дальнейшего пристального научного анализа. Возможно, по его результатам, органами власти и управления в РФ как на федеральном, так и на региональных уровнях, будут внесены необходимые коррективы в правовую сторону регламентации формирования

бюджетов соответствующих уровней и конкретных внебюджетных фондов.

Получение лицом, отбывающим сегодня наказание, назначенное судом в виде реального лишения свободы определенной продолжительности, высшего образования – доступно не всем из них. Вероятность поступления такого лица на бюджетную форму обучения, фактически, сегодня оказывается равной нулю. Автору не известно ни единого случая, когда по заявлению таких лиц, поданному на имя руководства места лишения свободы, в котором они отбывают срок, их бы отпустили в отпуск для сдачи необходимых экзаменов для поступления на бюджетную форму обучения. Хотя, формально, теоретически, возможность предоставления подобного отпуска не стоит исключать. Опыт иностранных государств с достаточной степенью наглядности иллюстрирует положительные стороны подобного подхода к поиску оптимального решения данного проблемного момента. В Норвегии, осужденный Андрес Брейвик, обучается в университете Осло на факультете политологии [3, с. 1]. Степень серьезности преступлений, за совершение которых оказался осужденным данный норвежский студент – не способна оказалась воспрепятствовать получению им высшего образования. Вместе с тем, было бы неправильным считать, что в российских местах лишения свободы для лиц, заключенных в неволю, совсем не имеется возможности получения высшего образования. Например, в одной из саратовских колоний (УШ-382/33) несколько лет назад состоялся первый выпуск студентов, обучавшихся по программе Саратовского социально-экономического института. На наш взгляд, подобную практику целесообразно максимально широко распространять на территории всех российских мест лишения свободы. Положительный эффект от подобной весьма оригинальной образовательной практики в значительной степени способен преодолеть целую массу предубеждений и настроенностей противников подобного варианта развития событий. Для современного российского социума можно считать критически значимым фактор относимости конституционного права на получение образования к числу неотчуждаемых. Для этого следует снова вернуться к настоятельной необходимости тщательного изучения содержания ст. 43 Конституции РФ, предусматривающей право на образование. При необходимости, могут оказаться востребованными некоторые корректировки как в законодательство, например, в УИК РФ, так и в соответствующие локальные акты. Важно помнить, что и в условиях неволи, в которые индивид помещен по приговору суда, следует помнить о том, что он (она) остается человеком. Интерес в указанном отношении также способен вызвать и вопрос о практике отказа российского законодателя от использования в тексте УК РФ термина «кара». Государство и общество, на самом деле, не должны карать. Соответственно, и упоминание термина «кара», несомненно, должно остаться лишь в анналах истории отечественного государства и права, или в

истории российского права и государства, в зависимости от того, что из этого на первое место ставит исследователь.

Проблемы, свойственные современной российской практике деятельности мест лишения свободы, являются многоаспектными. Подавляющее большинство из них имеет многолетнюю историю, и прежде сопровождалось разнообразными попытками поиска разумных решений. Для принятия верных и тщательно взвешенных управленческих решений можно рекомендовать, как минимум, привлечь широкую общественность (как, собственно, юридическую, так и иных профилей) к обсуждению потенциально возможных траекторий развития указанного специфического сегмента общественных отношений. Позитивным здесь может оказаться и творческий анализ практики поиска решений в аналогичных ситуациях, свойственный некоторым иностранным государствам.

Список использованных источников

1. Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993 г. (с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008 № 6–ФКЗ, от 30.12.2008 № 7–ФКЗ, от 05.02.2014 № 2–ФКЗ, от 21.07.2014 № 11–ФКЗ). Собрание законодательства РФ. 04.08.2014. № 31. Ст. 4398.
2. Постановление ЕСПЧ от 22.12.2008 г. «Дело «Алексанян (Aleksanyan) против Российской Федерации» (жалоба № 46468/06). Российская хроника Европейского Суда. 2011. № 1.
3. Б.а. Норвежский террорист Андерс Брейвик намерен продолжить заочное обучение в университете Осло. URL : <https://echo.msk.ru/news/1569696-echo.html> (дата обращения: 09.10.2018).

Штаченко Марина Олександрівна,

студентка 2 курсу

Національної академії Служби безпеки України

(м. Київ, Україна)

ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО СТАНДАРТІВ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ

У сучасному світі людська гідність розглядається як виключна конституційна цінність і відіграє велику роль у законодавстві кожної розвинутої країни. Зазначимо, що людська гідність є своєрідною відправною точкою відштовхування для інших конституційних цінностей. Вона безпосередньо

впливає на право та закон. Її можна виразити у двох основних формах: абсолютна конституційна цінність та індивідуальне право кожної особи, іншими словами, повага до індивідуальних характеристик особистості. Як правило, в тексті основного закону кожної країни є рядки, присвячені людській гідності, що підкреслює її роль як особливого суб'єктивного права. Тобто, вона є важливою антропологічною характеристикою кожної людини, джерелом її природних прав та свобод. Зі сказаного вище випливає, що людську гідність насамперед потрібно розглядати у філософсько-правовому аспекті.

Розвиток ідей про людську гідність з найдавніших часів пов'язується з розвитком ідей про права людини, вони являються взаємовизначальними та взаємозалежними поняттями. Ці думки були зародження мислителями-філософами ще у V–VII столітті до нашої ери. Зокрема це були грецькі та римські стоїки (Аврелій, Епіктет, Зенон та інші). Зазначимо, що людська гідність визначалась підґрунтям для природного права та базисом для загальних прав людини, тому що тлумачилась як прояв духовного начала людини, тобто прояв її природи.

За таких умов доцільно розглянути погляди на цю проблему відомого філософа Аристотеля. За ним право є справедливим, якщо воно сприяє реалізації людської природи. А виходячи з вищезазначеного, людська гідність – це і є людська природа. Тобто право є справедливим, якщо воно сприяє людській гідності.

Звідси випливає, що критерієм оцінки закону є його міра сприяння реалізації природи людини, тобто її гідності. Іншими словами, якщо закон гальмує розвиток держави, його потрібно вдосконалювати.

Підтвердження цієї думки ми можемо знайти в історії кожної країни світу. Після того, як держави переживали кризу розвитку та економіки, в них приймалися такі основні закони, в яких найбільша увага приділялася природним правам людини та захисту людської гідності. Найяскравішим прикладом цього є конституції, прийняті після Другої світової війни: Японія – 1946 рік; Італія – 1947 рік; Німеччина – 1949 рік; Франція – 1958 рік.

Усі вони встановлюють широке коло особитих, політичних та соціально-економічних прав та свобод людини і громадянина. Тобто основним об'єктом захисту, на який спрямована їх дія, є людська гідність і права, які є похідними від неї. З вищезазначеного випливає, що людська гідність є своєрідним стандартом конституційних норм, які захищають права людини.

Наприклад, у Конституції Японії, а саме у статті 13 зазначається, що кожен член японської нації поважається як особистість. Також у статті акцентується увага на правах громадян, а особливо на праві прагнення громадян до щастя та правах на життя і свободу, вони є найбільшою цінністю законодавства та всіх сфер державного управління. Тобто людська гідність є стандартом норм Конституції та всього законодавства цієї країни.

Також прикладом того, що людська гідність є найвищим стандартом конституційних прав, є рядки статті 2 Конституції Італійської Республіки. У цій статті говориться про те, що держава визнає й гарантує невід'ємні права людини, як окремої особистості, так і соціальних утворень, у яких проявляється ця особистість.

Усім відомо, що під час Другої світової війни Італія була в таборі тих країн, які зневажливо ставилися до людської гідності. Тому в післявоєнній Конституції ця країна приділяла велику увагу її збереженню, що яскраво відображається в статті 3 Конституції Італійської Республіки. Там конкретно зазначається, що всі громадяни мають однакову суспільну гідність та є рівними перед законом, незалежно від статі, раси, мови, релігії, політичних переконань, особистого й соціального положення.

У Конституції Італії чітко визначається основне завдання Республіки, – усувати перешкоди економічного та соціального порядку, які фактично обмежують свободу й рівність громадян, заважають повноцінному розвитку людської особистості, тобто заважають реалізації прав, які є похідними від людської гідності.

З-поміж інших конституцій яскраво виділяється Основний закон Федеративної Республіки Німеччини. Особливістю є те, що її перший розділ присвячений правам людини. Зокрема стаття 1 встановлює, що людська гідність є недоторканою, поважати й захищати – обов'язок всієї державної влади.

У розгляді людської гідності як стандарту конституційних прав людини доцільно згадати ті країни, які керуються релігією в процесах життя держави. Так, християнство залишило свій слід на законах Середньовічної Європи як релігія, яка в основу ставить людське життя, тобто людську гідність. Відповідно до цього закони, які були чинними на той час, приділяли не мало уваги людській гідності.

У сучасному світі велику роль відіграє така релігія як мусульманство. Держави, які її сповідують, керуються саме релігійними нормами у праві, а саме священною книгою мусульман – Кораном, де людська гідність є дуже важливим елементом, але інтерпретується дещо інакше, ніж у християнстві.

Зараз питання людської гідності є дуже актуальним у судовій практиці.

Воно стосується не лише захисту людської гідностей і похідних прав від неї, які були порушені в судовому порядку, а й тлумачення самих норм конституції, які стосуються людської гідності.

Отже, можна зробити висновок, що на сьогодні питання, порушене нами, є одним з найактуальніших у правовій науці та практиці. Воно стосується абсолютно всіх сфер права будь-якої країни. Еволюція норм, що захищають людську гідність є досить помітною.

Вплив природного права на сучасні конституції є досить помітним. Людство вчиться на своїх помилках і за рахунок норм права виправляє їх.

Але питання пов'язані з захистом людської гідності залишатимуться ще довгий час проблемними в законодавствах багатьох сучасних країн, так як людська гідність є основним стандартом конституційних прав людини.

Шульга Михайло Васильович

*завідувач кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, професор
(м. Харків, Україна)*

ЗАХИСТ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВ СЕЛЯН

Серед сучасних проблем, які стосуються захисту прав людини у правозастосовній практиці, самостійне місце займає питання захисту прав найнезахищенішого суспільного прошарку селян-власників земельних часток (паїв) та земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Йдеться, зокрема, про те, що встановлена чинним Земельним кодексом України (п. 15 розділу X) заборона на відчуження цих земель з 2002 року суттєво порушує право власності майже 7 млн сільських жителів, які у процесі земельної реформи отримали у приватну власність землі колишніх КСП.

Заборона на відчуження приватних земель їх власниками, тобто так званий «мораторій» на землі сільськогосподарського призначення, введений з набуттям Земельного кодексу України, передбачався до 2005 р. як тимчасовий захід. Але в подальшому він неодноразово був пролонгований. Відміна мораторію планувалася з прийняттям законів про ринок земель та про державний земельний кадастр. І якщо перший закон перебуває на розгляді Верховної Ради України, то другий був прийнятий і введений у дію ще з 1 січня 2013 р. Дію мораторію продовжено до 1 січня 2019 р.

За своєю правовою природою заборона на відчуження пайових земель сільськогосподарського призначення є обмеженням прав їх власників. Але у ст. 111 Земельного кодексу України, яка закріплює вичерпний перелік обмежень у використанні земель, відсутня заборона власнику розпоряджатися своєю земельною власністю.

Згідно з ч. 1 ст. 90 Земельного кодексу України власники земельних ділянок мають право продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину.

Водночас слід підкреслити, що на сучасному етапі розвитку суспільства право власності не є абсолютним. В інтересах суспільства воно може бути обмежено в законодавчому порядку. Необхідність обмеження права

власності на землю в Україні впливає з Конституції України (ст. 41). Цією нормою встановлено, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. Як бачимо, в Основному Законі йдеться про використання об'єкта права власності, а не розпорядження ним.

Існування мораторію передусім порушує норми Конституції України щодо утвердження й забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку держави (ст. 3); забезпечення державою захисту прав і рівності прав усіх суб'єктів права власності (ст. 13); гарантування прав власності на землю (ст. 14); недопускання звуження змісту та обсягу існуючих прав при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів (ст. 22); забезпечення можливості права володіння, користування й розпорядження своєю власністю (ст. 41); позбавлення власників земельних ділянок сільськогосподарського призначення права вільної реалізації правомочності розпорядження об'єктами своєї власності (ст. 64) та ін. Водночас «мораторій» на землі сільськогосподарського призначення суперечить і нормам чинного цивільного законодавства. Йдеться, зокрема, про ст. 373 Цивільного кодексу України, яка гарантує право власності на землю. У цілому цей мораторій у земельно-правовій літературі характеризується як «щонайменше неконституційний і аморальний».

Доля «підмораторних» земель, права громадян України на які обмежуються, спонукала групу народних депутатів до звернення в лютому поточного року до Конституційного Суду України з поданням про визнання положень про мораторій неконституційними. Але ця спроба завершилася відмовою у відкритті конституційного провадження. Повторно у вересні поточного року з аналогічним поданням до Конституційного Суду України звернулось 69 народних депутатів. Отже, питання щодо захисту земельних прав громадян, які порушуються існуванням мораторію, залишається відкритим.

Водночас надії на успішне подолання перешкод, які створюються існуванням мораторію, покладаються на практику Європейського суду з прав людини. Так, у серпні поточного року рішення цього суду у справі «Зеленчук та Цицюра проти України» набуло юридичної сили і стало остаточним. У ньому Європейський суд з прав людини констатував, що положення про мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення порушують ст. 1 Протоколу Першого Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Із мотивувальної частини рішення випливає, що зроблені судом висновки в цій справі можуть бути застосовані щодо всіх власників «підмораторних» земель – громадян України.

Отже, одним із реальних способів імплементації рішення Європейського суду з прав людини у справі «Зеленчук та Цицюра проти України» виступає формування відповідної нотаріальної та судової практики. Саме така

практика має виходити з того, що положення п. 15 розділу X Земельного кодексу України є нікчемними, оскільки вони суперечать нормам Конституції та ст. 1 Протоколу Першого Конвенції.

За таких обставин власники «підмораторних» земель, які бажають здійснити відчуження цих земель, можуть звернутися за нотаріальним посвідченням відповідних цивільно-правових договорів. Відмова може бути оскаржена в судовому порядку з урахуванням правил ст. 50 Закону України «Про нотаріат» та ст. 152 Земельного кодексу України. У позовній заяві зацікавлені громадяни, земельні права яких порушені п. 15 розділу X Земельного кодексу України, мають вимагати визнання недійсною та скасування постанови нотаріуса про відмову у вчиненні нотаріальних дій.

Основною для задоволення судом позовних вимог у таких справах виступатимуть положення параграфу 1 статті 1 Протоколу Першого Конвенції та ст. ст. 8, 22, 41 Конституції України, яким п. 15 розділу X Земельного кодексу України не відповідає. Вирішуючи долю мораторію на землі сільськогосподарського призначення та відновлюючи земельні права селян, Україна зробить реальні кроки до розбудови правової держави.

Щербанюк Оксана Володимирівна,

*завідувач кафедри процесуального права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича,
доктор юридичних наук, доцент,*

Мойсей Георгій Георгійович,

*аспірант кафедри публічного права
юридичного факультету Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
(м. Чернівці, Україна)*

ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ ЯК КРИТЕРІЙ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ АКТІВ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Захист прав і свобод людини і громадянина в Україні є однією з центральних проблем розвитку демократичної, соціальної правової держави. Тільки тоді, коли громадянин знає, що його права і свободи він може захищати за допомогою інститутів громадянського суспільства та правової держави, ці права і свободи набувають нового змісту. Україна в процесі інтеграції до Європейського Союзу перейшла від нормативіської до реалістичної доктрини захисту прав і свобод людини і громадянина, що передбачає визнання права на людську гідність, яке закріплюються в конституціях різних країн

та стає гарантією реалізації інших прав і свобод за умови впровадження реалістичної доктрини такого захисту. Тому основне призначення органів публічної влади – це правове та фактичне забезпечення права на людську гідність особи.

Принципи та правила колективного волеутворення, основні правові засади в нормативній, загальнообов'язковій формі закріплюються сучасними національними конституціями. Так, відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Міра рівності прав, свобод, вищий ранг в системі суспільних цінностей – це формули, які виводяться із засад права та його основоположних принципів. Однак позитивація правових вимог у конкретних державних нормативних приписах ускладнюється низкою факторів, які необхідно враховувати при спробі дати відповідь на питання: чи є та чи інша вимога правовою, а відповідно справедливою, яка реалізує принципи формальної рівності та свободи?

Безумовно, уявлення про справедливість змінюються разом із розвитком суспільства. При цьому під змінами слід розуміти більш повне з'ясування та здійснення суспільством, його структурами, державою вимог природної справедливості. У цьому розвитку можна простежити спроби людей виразити абсолютні вимоги справедливості, які називаються природним правом.

Що означає категорія «людська гідність» в розділі I Конституції України та яке її значення для конституційного судочинства? Концепція «людської гідності» не була визначена в Конституції законодавцем, оскільки людська гідність є джерелом прав та свобод, знаходиться за межами Конституції. Це поняття є основою права, фундаментальною цінністю. Але це не конституційне право чи свобода людини і громадянина, це не синонім прав та свобод людини і громадянина, людська гідність не породжує змісту права. Гідність належить усім цінностям, це джерело всіх прав та свобод людини і громадянина. Вони походять з гідності, але набувають власного змісту. Грунтуючись на таких позиціях, в Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» [1] від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 р. Конституційний Суд України наголосив, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою людина її життя і здоров'я, честь

і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (стаття 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68).

Конституційний Суд України зазначив, що положення статей 3, 21, 46, 48, 68 Основного Закону України корелюють із міжнародними та європейськими стандартами щодо «гідного людського життя», «мінімальних вимог існування в умовах, гідних людини», прав людини «не зазнавати голоду» та на «захист від бідності», якими має керуватися соціальна держава. У результаті, Конституційний Суд України визнав неконституційність правових положень лише тому, що вони посягають на людську гідність. Це загальноєвропейський підхід, застосування якого підтверджує якісно новий рівень конституційної доктрини України.

Прикладом такого підходу є практика Конституційного Трибуналу Республіка Польща. Так, на думку судді Конституційного Трибуналу Республіки Польщі М. Граната, «гідність як право повинна завжди вигравати конкуренцію порівняно з іншими правами. Заборона щодо порушення гідності людини, за ст.30, є абсолютом і застосовується до кожного. Аналогічно, непорушність гідності веде до вилучення гідності з перевірки на співрозмірність. Відповідно, не зрозуміло, скільки важить гідність. Гідність як право – поза конкуренцією, тобто вона не є предметом оцінки. Як непорушне право, вона – поза рамками порівняння з іншими правами і свободами. Отже, гідність людини використовується для вимірювання прав і свобод людини, але не може вимірювати іншу гідність. Суд, трактуючи гідність людини як право, відокремлює її від інших прав та свобод. Як приклад такого підходу Суду можна навести справу про зобов'язання одягати паски безпеки в автомобілі (№ SK 48/05). Суд визнав таке послаблення захисту свободи людини конституційним, підтримавши зобов'язання одягати паски безпеки. Він наголосив на тому, що послаблення захисту свободи не веде до применшення гідності людини. Аналогічною була ситуація у справі про люстрацію (№ К 7/01), тобто не кожне порушення права на приватне життя веде до порушення гідності. Право на захист приватного життя, а також інші права і свободи основані на гідності, але ототожнення порушення будь-якого права чи свободи з порушенням гідності Конституційний Суд не визнає. Хоча гідність як цінність виражається у правах і свободах людини, проте вона не є сумою цих прав і свобод» [2, с. 64].

В Україні, за твердженням С.Вдовіченко та В.Кампо, «у теорії та на практиці існують два концептуальні підходи до застосування права на людську гідність органами публічної влади. Перший підхід полягає в тому, що це застосування трактується у формальних межах статті 28 Основного Закону

України, яка закріплює позитивне право кожного на повагу до його гідності, тобто за такого підходу право на людську гідність повинно розглядатися як «рівне з-поміж інших» конституційне право особи. Відповідно до статті 28 Конституції України кожен має право на повагу до його гідності, яке належить до особистих невід’ємних прав людини; ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню; жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам» [3, с. 62].

У 2017 році Конституційний Суд України почав застосовувати у своїх рішеннях принцип дружнього ставлення до доктрини міжнародного права, що дає можливість впевнено стверджувати, що практика органу конституційної юрисдикції виходить за межі позитивістського трактування права на людську гідність та враховує природно-правові проблеми цього права.

Проведений аналіз дає можливість зробити висновок, що гідність людини є незалежною основою та критерієм конституційності для здійснення конституційного контролю актів органів публічної влади (зокрема законів України) Конституційним Судом України.

Список використаних джерел

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 р. Вісник Конституційного Суду України. 2018. № 4.
2. Гранат М. Значення гідності людини у конституційному праві. Український часопис конституційного права. 2016. № 1. С. 59–65.
3. Вдовіченко С., Кампо В. Право на людську гідність: українська теорія і практика у контексті європейського досвіду. Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 5. С. 60–70.

Щербяк Юлія Василівна,
*аспірант НТУ «Дніпровська політехніка»
заступник голови Ради адвокатів Рівненської області
(м. Рівне, Україна)*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ ШЛЯХОМ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВИХ ФОРМ ПЕРЕХОДУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ГРОМАДЯН НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ

Правова форма розглядається в юридичній літературі через призму різновидів підстав для виникнення відповідних правовідносин, прямо передбачених приписом закону чи нормативно-правового акта.

Правову форму, на нашу думку, можна розглядати також як правовстановлюючу матеріальну чи процесуальну субстанцію, з настанням якої у заінтересованого суб'єкта виникає загальна чи спеціальна правосуб'єктність.

Як зазначає професор В.І. Андрейцев, у земельно-правовій літературі правові форми переходу права власності громадян на земельні ділянки розглядаються у контексті юридичних обставин, що породжують виникнення відповідних прав (власності, користування) на земельні ділянки [1, с. 14].

Отже, правові форми – це моделі переходу права власності, але ці моделі є різними, вони мають певні відмінності, сутнісні характеристики – загальне та особливе в процедурах.

Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року* (стаття 81) визначає такі правові форми переходу прав громадян на земельні ділянки: придбання земельної ділянки за договором купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовим угодами; безоплатної передачі земельних ділянок у власність громадян із земель державної та комунальної власності; приватизації земельних ділянок, що були раніше надані їм у користування; прийняття земельної ділянки у спадщини; виділення в натурі (на місцевості) належної їм частки (паю).

У ЗК України набуття права власності застосовується, зокрема, у ст. 102–1 «Підстави набуття і зміст права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови», ст. 116 «Підстави набуття прав на землю», ст. 119 «Набуття права на земельну ділянку за давністю користування (набувальною давністю)», ст. 131 «Набуття права власності на земельні ділянки на підставі цивільно-правових угод», що не повною мірою розкриває їх розуміння та не надає повного уявлення про «правові форми переходу права власності громадян на земельні ділянки».

Водночас у юридичній літературі визначаються такі правові форми переходу права власності громадян на земельні ділянки:

* надалі ЗК України

I. Приватизація земельних ділянок фізичними особами (для різних потреб) [2, с. 83].

II. Придбання земельних ділянок громадянами на підставі спеціальних процедур з укладанням угод на їх відчуження із земель державної та комунальної власності, зокрема:

– придбання земельних ділянок на конкурентних засадах органами державної влади та місцевого самоврядування;

– викуп земельних ділянок на яких розташовані об'єкти нерухомості, що є власністю цих покупців;

– продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва громадянам України зі спеціальною сільськогосподарською освітою, досвідом роботи в сільському господарстві чи ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

III. Набуття права власності на земельні ділянки громадянами на підставі угоди міни, дарування, успадкування та інше.

IV. Відчуження земельних ділянок на земельних торгах у разі звернення стягнення на ділянки, що перебувають у власності громадян чи юридичних осіб за рішенням суду.

V. Перехід права власності на земельні ділянки в разі:

1. Переходу права на будівлю і споруду;

2. Викупу земельних ділянок громадян для різноманітних суспільних потреб органами державної влади та органами місцевого самоврядування;

3. Примусового відчуження земельних ділянок, які перебувають у власності громадян з мотивів суспільної необхідності в разі введення воєнного або надзвичайного стану;

4. Відчуження земельних ділянок шляхом конфіскації за рішенням суду [1, с. 21].

Це спонукає нас провести більш розширений аналіз етимологічного значення правових форм переходу права власності громадян на земельні ділянки та розкрити їх сутність, щоб у подальшому розкрити їх динаміку в конкретних земельних правовідносинах.

Вважаємо, що понятійний аспект має важливе гносеологічне значення для розуміння зазначеної категорії, оскільки передбачає теоретичну та практичну цінність.

«Правові форми», – на наш погляд, визначені законодавством моделі переходу прав громадян на земельні ділянки. Кожна правова форма охоплює не тільки сукупність прав, а й певні правовідносини, що пов'язані зі зміною права власності на земельні ділянки. У цих процесах є елементи правовідносин, тобто підстави виникнення та припинення, суб'єкти, об'єкти та зміст.

Перехід права власності на земельні ділянки передбачає, на нашу думку,

передачу (повністю або частково) права власності від однієї до іншої особи у встановленому законом порядку (процесі).

Термін «перехід» походить від лат. *praeteriens*, буквально – «минуший, такий що проходить» [3, с. 550]. Під переходом розуміють пересування з одного місця в інше; ланку, що зв'язує явища, які переходять одне в інше [4, с.750].

У юридичній літературі використовують різні категорії: придбання земельних ділянок, набуття прав на землю, перехід прав, відчуження, тощо.

Категорія «перехід» розриває динаміку зміни або припинення прав суб'єктів у одних та отримання прав у інших суб'єктів земельних правовідносин. Логічно, що «перехід» можна розглядати, як процедурні правовідносини, адже вказане словосполучення передбачає часовий вимір від «кого» до «кого» і «як», «у який спосіб». Набуття прав на земельні ділянки не завжди з цим пов'язано, адже, якщо право є, то воно може перейти у встановленому порядку або за відповідною процедурою. Земельні правовідносини, як і інші правовідносини, є доволі сталими, але у зв'язку з реформуванням земельних правовідносин виникла низка нових правовідносин. Це підтверджує тезу про те, що з прийняттям Постанови Верховної Ради «Про земельну реформу» 18 грудня 1990 року започатковано нові види правовідносин [1, с.259]. Передбачається до певної міри диференціація права державної власності на землю, шляхом здійснення реальної націоналізації, внаслідок якої земельні ділянки переходять до різних суб'єктів на юридичному титулі «права власності» (приватної чи комунальної). Таким чином, нормативно передбачено можливий перехід частки права державної власності до інших форм власності на земельні ділянки. Однак процес продовжується, що передбачає подальший перехід права власності на земельні ділянки, що пов'язується із розвитком ринку земельних ділянок, розвитком правовідносин та виникнення потреб зміни власника та прав власності на ці об'єкти. Отже, при переході завжди є суб'єкти, які наділені певною правосуб'єктністю – земельною правоздатністю та земельною дієздатністю. Однак це можливо за наявності юридичних підстав для такого «переходу»: закон, договір, рішення суду, інші обставини, що мають юридичне значення для переходу зазначених прав.

Зрозумілим стає, що «перехід права власності на земельні ділянки» є наразі та здебільшого теоретичною, меншою мірою законодавчою конструкцією. Однак вважаємо, що законодавче введення поняття «правові форми переходу прав на земельні ділянки» дасть можливість систематизувати матеріальні та процесуальні норми переходу прав на земельні ділянки з метою полегшення їх розуміння та практичного застосування.

Список використаних джерел

1. *Андрейцев В. І.* Земельне право і законодавство суверенної України: актуальні проблеми практичної теорії. К. 2007. 445 с.
2. Про внесення мін до деяких законодавчих актів щодо надання земельних ділянок працівникам культури, освіти та охорони здоров'я, що проживають у сільській місцевості : Закон України від 20.04. 2004 р № 1694-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 4. С. 147. Ст. 83.
3. Етимологічний словник української мови : В 7 т. Т. 3 / ред. кол. : О. С. Мельничук. К. : Укр. енцикл., 2000. 752 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун». 2003. 1427 с.

Яролинська Ілона Валентинівна,

*методист відділу підготовки публічних управлінь Хмельницького
університету управління та права
(м. Хмельницький, Україна)*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ, ЯКІ НЕ ЗДАТНІ ЗАБЕЗПЕЧИТИ ЕФЕКТИВНЕ ВИКОНАННЯ СВОЇХ ФУНКЦІЙ

Реалізація основних завдань у системі інституційного догляду та виховання дітей залежить від скоординованості зусиль вказаних міністерств: соціальної політики, освіти та науки, охорони здоров'я, регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, фінансів, юстиції.

Проте основним законом, що регламентує суспільні процеси в українському соціумі залишається Конституція України. У 52 статті Конституції України зазначено, що «...утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохоче й підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей» [1].

Стаття 53 Конституції України закріплює право кожного на освіту, тому за створення умов для розвитку та отримання освіти дітьми з особливими потребами, до яких належать діти з проблемами фізичного та розумового розвитку, з психоневрологічними захворюваннями, захворюваннями серцево-судинної системи, з малими і затухаючими формами туберкульозу, а також діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування – несе відповідальність саме держава. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою [1].

На основі конституційних засад в Україні функціонує Закон України «Про освіту» та Закон України «Про загальну середню освіту». Ці закони надають батькам право вибору форми отримання освіти дитиною, тобто навчання в спеціальному закладі освіти чи в корекційних класах при загальноосвітніх школах, або надають можливість надомного навчання.

У 4 статті Закону України «Про загальну середню освіту» зазначено що «...систему загальної середньої освіти становлять: загальноосвітні навчальні заклади всіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади, науково-методичні установи та органи управління системою загальної середньої освіти, а також професійно-технічні та вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації, що надають повну загальну середню освіту» [2].

У статті 19 Закону України «Про освіту» зазначено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування створюють умови для забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів. Для навчання, професійної підготовки або перепідготовки осіб з особливими освітніми потребами застосовуються види та форми здобуття освіти, що враховують їхні потреби та індивідуальні можливості. Навчання та виховання осіб з особливими освітніми потребами, зокрема тими, що спричинені порушенням розвитку та інвалідністю, у закладах дошкільної, позашкільної та середньої освіти здійснюються за рахунок коштів освітніх субвенцій, державного та місцевих бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі з урахуванням потреб дитини, визначених в індивідуальній програмі розвитку [3].

Інтегруючись зі сфери освіти, змістимось у площину соціальної сфери, яка тісно пов'язана з проблемою інституційного догляду та виховання дітей. Розглядаючи проблему нормативного забезпечення державного управління у сфері здобуття освіти дітьми з особливими потребами, слід зазначити, що для категорії дітей-інвалідів існує низка спеціальних законів. Зокрема Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» дає розуміння про основи соціальної захищеності дітей-інвалідів в Україні і гарантує їм рівні соціальні можливості [4], Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» визначає основні засади для створення відповідних умов для усунення або компенсації наслідків, спричинених стійким порушенням здоров'я, функціонування системи підтримання особами з інвалідністю фізичного, психічного, соціального благополуччя, сприяння їм у досягненні соціальної та матеріальної незалежності [6].

Відповідні норми щодо дітей-інвалідів містить Закон України «Про охорону дитинства», в якому зазначено, що він «... визначає охорону дитинства

в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини» [5].

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» дає визначення термінів дитина-сирота та дитина, позбавлена батьківського піклування, визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, і є складовою частиною законодавства про охорону дитинства [7].

Ми розглянули основні, на нашу думку, документи, що регламентують діяльність системи інституційного догляду та виховання дітей. Як бачимо, в Україні існують необхідні нормативні-правові документи, які забезпечують державне управління здобуттям освіти та вихованням дітей з особливими потребами, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проте вони не є ефективними через розпорошення соціальних послуг та управлінських зусиль, спрямованих на реалізацію права на освіту кожним громадянином України.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що через велику кількість нормативних документів, які регулюють діяльність у сфері інституційного догляду та виховання дітей, які не здатні забезпечити ефективне виконання своїх функцій, в умовах реформування державного управління виникає потреба уніфікації нормативних документів, надання соціальних та освітніх послуг у сфері інституційного догляду та виховання дітей.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про загальну середню освіту : Закон України від 13 травня 1999 р. № 651–XIV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
3. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145–VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
4. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України від 21 березня 1991р. № 875–XII. Верховна Рада України. Законодавство

- України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
5. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
 6. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06 жовтня 2005 р. № 2961-IV. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
 7. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>.

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

президента Національної академії правових наук України, академіка Національної академії правових наук України, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України

Петришина Олександра Віталійовича..... 3

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

ректора Хмельницького університету управління та права, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України

Омельчука Олега Миколайовича..... 6

Андрусак І. П. Феномен «скляної стелі» в професійній діяльності жінки та гендерна правотворча діяльність 8

Анікіна Г. В. Правова охорона особистих немайнових інтересів фізичної особи після її смерті..... 11

Балайда В. О. Проблемні питання забезпечення гендерної рівності в сучасних умовах..... 15

Баранник В. В. Інститут кримських татар у період їх національно-державного самовизначення (1917-1921 рр.) 19

Батанов О. В. Деякі концептуальні питання теорії та практики конституційно-правового забезпечення прав людини в Україні 22

Берестова І. Е. Кримінальна відповідальність за постановлення завідомо неправосудного судового рішення: проблеми процедури..... 27

Берцюх М. З. Проблеми захисту прав громадян вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судовій практиці 31

Білоусов Ю. В. «Порядок виконання судового рішення»: від Конституції до виконавчого провадження 40

Бондаренко-Зелінська Н. Л. До питання про ефективні засоби захисту прав людини 50

Борисова А. О. Проблема забезпечення прав людини у сучасній демократичній державі..... 54

Буханевич О. М. Якість адміністративних послуг як пріоритетний фактор розбудови сервісної демократичної держави 58

Виговський Д. Л. Окремі проблеми дотримання прав людини у процесі виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі 62

<i>Виговський Л. А.</i> Свобода совісті як чинник розбудови громадянського суспільства в Україні	64
<i>Гаврилов Е. В.</i> О категории «достоинство» с позиции гражданского права	69
<i>Галус О. О.</i> Окремі аспекти забезпечення права на повагу до людської гідності у виборчому процесі	73
<i>Гарієвська М. Б.</i> Межі здійснення права на відмову від медичної допомоги	81
<i>Гиляка О. С.</i> Права людини: проблеми реалізації і захисту та перспективи розвитку	85
<i>Голуб А. Є.</i> Кримінально-правовий захист людської гідності від посягання з використанням технологій соціальної інженерії.....	89
<i>Гришук В. К.</i> До питання кримінально-правового забезпечення охорони і захисту гідності людини в Україні	92
<i>Гришук О. В.</i> Людська гідність у праві: філософсько-правова рефлексія ...	98
<i>Гудим Л. Я.</i> Людська гідність як ступінь сформованості правової самоідентифікації.....	106
<i>Журавська О. В.</i> Роль людської гідності в системі засад права.....	109
<i>Іванов О. Ю.</i> Генезис категории свободы в европейской правовой традиции: до постановки проблемы	113
<i>Івановська А. М.</i> Предмет конституційного контролю, що здійснюється за конституційними скаргами фізичних та юридичних осіб: європейський досвід.....	116
<i>Каменков В. С.</i> О Концепции развития юридического образования в Беларуси до 2025 года: от концепции до конкретного юриста и человека	119
<i>Каракаш І. І.</i> Природні права людини і громадянина на безпечне довкілля для життя і здоров'я.....	130
<i>Коваленко Г. В.</i> Людська гідність і політична рівність як основні ідеї серйозного ставлення до прав у філософсько-правових поглядах Роналда Дворкіна	132
<i>Коваленко О. О.</i> Єдність та диференціація норм трудового права – інструмент, що сприяє охороні та захисту людської гідності як фундаментальній конституційній цінності.....	136
<i>Коваленко Т. О.</i> Право на землю в Україні: проблеми законодавчого забезпечення	141
<i>Ковальчук В. Б.</i> Народний суверенітет та права людини в європейській доктрині конституціоналізму	145
<i>Когут О. В.</i> До питання про людську гідність в адміністративному процесі	152
<i>Колос М. І.</i> Воля, вольность, свобода: проблеми сутності кримінально-правових категорій.....	156

<i>Костицька І. О.</i> Поняття та специфіка соціальної відповідальності парламентарія в сучасному суспільстві	160
<i>Костицький В. В.</i> Соціальний парадокс Герберта Спенсера та пошуки сучасної моделі держави	162
<i>Костяшкін І. О.</i> Конституційні засади права власності на землю в Україні	165
<i>Крестовська Н. М.</i> Людська гідність дитини.....	168
<i>Крушинський С. А.</i> Повага до людської гідності як засада кримінального судочинства.....	172
<i>Куліш Н. С.</i> Концептуальні проблеми забезпечення права на свободу совісті у чинному Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» (релігієзнавчий аспект).....	176
<i>Купець О. В.</i> Окремі проблеми здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні	180
<i>Кушніренко О. Г.</i> Людська гідність як невід’ємне природне право.....	185
<i>Кізляр В. Б.</i> Захист від соціально шкідливої інформації як форма забезпечення гідності народу.....	187
<i>Лагойда Т. В.</i> Проблеми забезпечення права на людську гідність в зоні проведення антитерористичної операції	191
<i>Литвиненко І. Л.</i> Місце громадських організацій в організаційно-правовому механізмі захисту прав людини	196
<i>Любецька М. М.</i> Конституційне право громадян на соціальний захист в контексті забезпечення супроводу сімей (осіб), які перебувають в складних життєвих обставинах	200
<i>Марущак І. Б.</i> Шляхи вдосконалення нормативно-правового регулювання права на місцеві ініціативи.....	203
<i>Мерник А. М.</i> Теоретико-правовий аспект обмеження прав людини і громадянина при здійсненні соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам	209
<i>Миславський І. В.</i> Гідність військовополонених як об’єкт підвищеної конституційно-правової охорони: місія нездійсненна?.....	213
<i>Міхняк Б. Г.</i> Конституційні засади права власності на землю в Україні.....	217
<i>Небельська В. М.</i> Проблеми забезпечення прав жінок з інвалідністю в Україні	221
<i>Нетікша Д. О.</i> Значення судової реформи для ефективного захисту прав людини	225
<i>Павлик О. Б.</i> Особливості дотримання гендерної рівності у ФРН.....	231
<i>Пасенюк О. М.</i> Колізії між конституційною та адміністративною юрисдикціями.....	233

<i>Пахомова М. В.</i> Освіта людей «третього віку» як реалізація права людини.....	238
<i>Петрасюк І. М.</i> Людська гідність як елемент конституційного устрою держави: Україна та країни ЄС.....	242
<i>Пирогов В. С.</i> Право на захист гідності людини в контексті соціальних зобов'язань держави.....	245
<i>Плисюк Н. М.</i> Система злочинів проти життя за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав.....	249
<i>Процько М. І.</i> Нормативне забезпечення права людини на гідність.....	235
<i>Рижук І. В.</i> Місце спеціалізованих омбудсменів у механізмі захисту прав людини в Україні.....	255
<i>Розвадовський В. І.</i> Людська гідність як конституційна цінність та принцип правової держави.....	259
<i>Ромашко А. О.</i> Принцип пропорційності як основний інструмент захисту прав людини.....	266
<i>Сабаревська М. А.</i> Гарантії захисту прав і свобод біженців в Україні.....	270
<i>Савчин М. В.</i> Людська гідність та структура конституційного порядку.....	274
<i>Савчук Н. С.</i> Проблемні аспекти гендерної дискримінації в Україні в умовах євроінтеграції.....	278
<i>Самсін І. Л.</i> Застосування до податкових правовідносин принципу верховенства права.....	282
<i>Свентуховская Н. С.</i> Правовая охрана рождения в Республике Беларусь.....	286
<i>Сердечна І. Л.</i> Захист сімейних особистих немайнових прав інших членів сім'ї та родичів органами опіки та піклування.....	291
<i>Совгира О. В.</i> Участь представників громадянського суспільства у конституційному провадженні: проблемні аспекти.....	295
<i>Солоненко О. М.</i> Людська гідність в рішеннях ЄСПЛ.....	296
<i>Ставнійчук М. І.</i> Принцип верховенства права як засадничий принцип демократичної модернізації конституційного ладу України.....	299
<i>Стець А. М.</i> Людська гідність у релігійному, філософському та конституційному вимірі сучасної Центральної та Східної Європи.....	306
<i>Сторожук Д. А.</i> Людська гідність та права людини як мета правового прогресу: філософсько-правова рефлексія.....	313
<i>Сторожук І. П.</i> Принцип економічно обґрунтованості оподаткування як фактор запобігання податкового тиску на місцевому рівні.....	318
<i>Суходольська А. А.</i> Проблеми працевлаштування та розвиток зони вільної торгівлі у контексті євроінтеграції України.....	320
<i>Таранова Т. С., Ясинская-Казаченко А. В.</i> Порядок создания и деятельности примирительной комиссии: дефекты и неопределённость правового регулирования.....	323

<i>Тернавська В. М.</i> Інститут прав людини як пріоритетний напрям конституційно-правової політики України	328
<i>Тимошенко М. О.</i> Питання господарсько-правового статусу вищого навчального закладу	332
<i>Токар А. М.</i> Адміністративно-правове забезпечення права дитини на отримання аліментів	335
<i>Трач О. М.</i> До питання про захист прав та інтересів осіб, які страждають на психічні розлади, в цивільному процесі	339
<i>Тручковська А. В.</i> Особливості реалізації засудженими права на освіту: вітчизняний та зарубіжний досвід.....	345
<i>Чабан І. В.</i> Захист виборчих прав громадян України	349
<i>Чудик-Білоусова Н. І.</i> Окремі аспекти реалізації права на соціальне забезпечення на договірних засадах.....	354
<i>Шаптала Н. К.</i> Доказування при розгляді справ за конституційними скаргами: філософсько-правові аспекти	358
<i>Шап В. И.</i> Проблемы привлечения юридического лица и его должностных лиц к административной ответственности по законодательству Республики Беларусь.....	363
<i>Шошин С. В.</i> Некоторые проблемы защиты прав человека в местах лишения свободы	366
<i>Штаченко М. О.</i> Гідність людини як джерело стандартів конституційних прав.....	369
<i>Шульга М. В.</i> Захист земельних прав селян	372
<i>Щербанюк О. В., Мойсей Г. Г.</i> Гідність людини як критерій конституційності актів органів публічної влади	374
<i>Щербяк Ю. В.</i> Реалізація принципу гарантування прав на землю шляхом оптимізації правових форм переходу права власності громадян на земельні ділянки.....	378
<i>Ярмолинська І. В.</i> Правове регулювання діяльності у сфері інституційного догляду та виховання дітей, які не здатні забезпечити ефективне виконання своїх функцій	381

**ФОТОГАЛЕРЕЯ
КОНФЕРЕНЦІЇ**

Реєстрація учасників конференції

*Вітальне слово ректора
Хмельницького університету управління та права
Омельчука Олега Миколайовича*

*Вітальне слово президента
Національної академії правових наук України
Петришина Олександра Віталійовича*

*Нагородження лауреатів конкурсу
імені Святого Володимира
за краще друковане науково-правниче видання*

Виступи учасників конференції

Спільне фото учасників конференції

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ І ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК
ОСНОВА КОНСТИТУЦІЙНОГО УСТРОЮ ДЕРЖАВИ**

збірник тез

*Міжнародної науково-практичної конференції
(м. Хмельницький, 19–20 жовтня 2018 року)*

Відповідальний редактор – *Івановська А. М.*
Верстка – *Масловська Л. В.*

Підписано до друку 03.12.18 р. Формат 60×84^{1/16}
Ум. друк. арк. 23,83. Наклад 100 прим. Зам. № 131.
Віддруковано у Хмельницькому університеті управління та права.
29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 8
Тел.: (382) 71–75–91
www.univer.km.ua

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 2105 від 21.02.2005 р.